

Sayı: 27 Güz 2020

Ankara

SAHİBİ/ Owner

Avrasya Yazarlar Birliği adına
Yakup ÖMEROĞLU

GENEL YAYIN YÖNETMENİ/

General Publication Director

Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ/

Editorial Director

Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU

EDİTÖRLER/

Editors

Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU
Prof. Dr. Dilek ERGÖNENÇ AKBABA
Prof. Dr. Feyzi ERSOY
Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU
Prof. Dr. Habibe YAZICI ERSOY
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YILDIZ
Arş. Gör. Emine GÜVEN

YAYIN DANIşMA KURULU/Editorial Advisory Board

Prof. Dr. Ferruh AĞCA • Prof. Dr. Ercan ALKAYA • Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ • Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN • Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH • Prof. Dr. Erhan AYDIN • Prof. Dr. Sema BARUTÇU ÖZÖNDER • Prof. Dr. Tsendiin BATTULGA • Prof. Dr. Nergis BIRAY • Prof. Dr. Uwe BLÄSING • Prof. Dr. Ahmet BURAN • Prof. Dr. Dilek ERGÖNENÇ AKBABA • Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL • Prof. Dr. Feyzi ERSOY • Prof. Dr. Nikolay Ivanoviç YEGEROV • Prof. Dr. Marcel ERDAL • Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ • Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY • Prof. Dr. Güler GÜLSEVİN • Prof. Dr. Ayşe İLKER • Prof. Dr. Henryk JANKOWSKI • Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ • Prof. Dr. Leyla KARAHAN • Prof. Dr. Yakup KARASOY • Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU • Prof. Dr. Ceval KAYA • Prof. Dr. M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU • Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ • Prof. Dr. Mustafa ÖNER • Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN • Prof. Dr. Çetin PEKACAR • Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA • Prof. Dr. Marek STACHOWSKI • Prof. Dr. Vahit TÜRK • Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA • Prof. Dr. Habibe YAZICI ERSOY • Prof. Dr. Zühal YÜKSEL • Doç. Dr. Akartürk KARAHAN • Dr. Öğr. Üyesi Ferhat TAMİR

YAZI KURULU/Executive Board

Prof. Dr. Dilek ERGÖNENÇ AKBABA • Prof. Dr. Feyzi ERSOY • Prof. Dr. Figen GÜNER DİLEK • Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU • Prof. Dr. Habibe YAZICI ERSOY • Doç. Dr. Gülcan ÇOLAK • Doç. Dr. Hakan AKCA • Doç. Dr. Hüseyin YILDIRIM • Doç. Dr. Veli Savaş YELOK

2020 YILI (26 ve 27. SAYI) HAKEMLERİ/2020 Year (26 and 27.Numbers) Referees

Prof. Dr. Ahmet B. ERCİLASUN • Prof. Dr. Ali AKAR • Prof. Dr. Ayşe İLKER • Prof. Dr. Ayşehan DENİZ ABİK • Prof. Dr. Bülent ÖZKAN • Prof. Dr. Caner KERİMOĞLU • Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU • Prof. Dr. Erdoğan BOZ • Prof. Dr. Erol ÖZTÜRK • Prof. Dr. Fatih KİRİŞÇİOĞLU • Prof. Dr. Figen GÜNER DİLEK • Prof. Dr. Habibe YAZICI ERSOY • Prof. Dr. Hüriyet GÖKDAYI • Prof. Dr. İlhami DÜRMUŞ • Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA • Prof. Dr. Leyla KARAHAN • Prof. Dr. Muhammet YELTEN • Prof. Dr. Nergis BIRAY • Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR ERTEN • Prof. Dr. Nezir Temur • Prof. Dr. Özen YAYLAGÜL ÜSTÜNEL • Prof. Dr. Şaban DOĞAN • Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU • Doç. Dr. Akartürk KARAHAN • Doç. Dr. Cemile KINACI • Doç. Dr. Cüneyt AKIN • Doç. Dr. Faruk GÖKÇE • Doç. Dr. Hüseyin YILDIRIM • Doç. Dr. Mayrambek OROZOBAYEV • Doç. Dr. Sema ASLAN DEMİR • Dr. Öğr. Üyesi Nurgül MOLDALİEVA OROZOBAYEV • Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir ÖZTÜRK • Dr. Öğr. Üyesi Gülnara GOCA MEMMEDLI • Dr. Öğr. Üyesi Hakan AKÇA • Dr. Öğr. Üyesi Harun ÇİMKE • Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ATABEY • Dr. Öğr. Üyesi Veli Savaş YELOK • Dr. Öğr. Üyesi Zeynep YILDIRIM • Dr. Negizbek ŞABDANALİYEV

DÜZELTİ/Redaction

Prof. Dr. Feyzi ERSOY
Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU
Prof. Dr. Habibe YAZICI ERSOY
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YILDIZ

İNGİLİZCE DANIşMANI/English Language Consultant

Dr. Öğr. Üyesi Uluhan ÖZALAN

WEB SAYFASI SORUMLULARI/

Web page designers

Arş. Gör. Emine GÜVEN • Arş. Gör. B. Yavuz PEKACAR

YÖNETİM MERKEZİ/Management Center

Sakarya Mahallesi Göztepe Sokak No: 5/A Altında/ANKARA

İLETİşİM BİLGİLERİ/Correspondence Address

e-posta: dilarastirmalari@gmail.com
web sayfası: www.dilarastirmalari.com

ABONELİK/Subscription

Fiyatı: 60 TL
Yurt içi Yıllık Abone Bedeli: 100 TL
Kurumsal Abone Bedeli: 200 TL
T.C. Ziraat Bankası Başkent Şubesi
Şube Kodu:1683, Hesap No: 47095325-5001
Posta Çeki Hesabı: Avrasya Yazarlar Birliği
No: 53 23 008
e-posta: kardeskalemler@gmail.com

YAYIN TÜRÜ/Type of publication

Uluslararası Hakemli Süreli (Altı Aylık) Yayındır.

TASARIM/Design by

İbrahim Sağlam
+90 532 460 96 41
e-mail: ibrahimsaglam@gmail.com

BASKI/Printed by

Sonçağ Matbaacılık Ltd. Şti.
Tel: (0312) 341 36 67

• Dil Araştırmaları, ULAKBİM SOSYAL BİLİMLER VERİ TABANI (SBVT), EBSCO PUBLISHING, MLA, ASOS index ve Araştırma tarafından taranmaktadır.

İÇİNDEKİLER / Contents

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27

MAKALELER / Articles

- ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE FARŞÇA ALINTI (KOPYALAMA) CÜMLE TİPLERİ ve BAZI ANAHTAR SÖZLER**..... 7-20
Borrowed (Via Copy) Persian Sentence Types and Key Phrases in Chagatai Turkish
Vahit TÜRK
- SUCUK SÖZÜ ÜZERİNE** 21-29
On the sucuk Word
Nevzat ÖZKAN
- BİRLEŞİK FİİL YAPILARINDAKİ BAĞIMLI SÖZLÜKBİRİMLER** 31-45
Bound Morphemes in the Compound Verb Structures
Gülcan ÇOLAK
- TARİHİ VE ÇAĞDAŞ TÜRK YAZI DİLLERİNDE YALIN (SOYUT) DURUMDAKİ SÖZCÜK YA DA SÖZCÜK ÖBEKLERİNİN TÜMCEDE ZAMANI BELİRTMELERİ**..... 47-64
Indication of Time by Words and Wordgroups at the Nominative Case in Historical and Contemporary Turkic Written Languages
Erdal ŞAHİN
- DOĞA OLAYLARINI ANLATAN OLUŞ EYLEMLERİNİN CÜMLELERİNDE ÖGE EKLEME, ÖGE ÇIKARMA, ÖGE DEĞİŞTİRME OLAYLARI** 65-74
Argument Adding, Argument Extracting, Argument Changing Events in the Sentences of the Process Verbs that Describe the Nature Events
Kerime ÜSTÜNOVA
- MANAŞ'TAN KAHRAMANLIK DESTANLARINA KIRGIZ TÜRKLERİNDE "SU"YA DAİR SÖZ VARLIĞI** 75-100
From Manas to Heroism Epics Vocabulary About "Water" in Kyrgyz Turks
Ebru GÜVENEN
- TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE RET (İNKAR) ANLATAN CÜMLELERDE NEZAKETİN İFADESİ**..... 101-110
Representation of the Category Of Politeness in the Affirmative Sentences in the Turkish Language
Halide İMAMOVA
- NİCELEYİCİLERLE İLGİLİ BİR ANLAM GENELLEMESİ** 111-119
A Semantic Generalization Over Determiners
İsa Kerem BAYIRLI
- OKU- FİİLİNİN "MEYDAN OKUMAK" ANLAMLI ARKAİK BİÇİMİ ÜZERİNE**..... 121-132
An Archaic Meaning of the Verb Read -: Challenge
Kubilay FENER
- TÜRKÇE İLK TE'LİF BÂH-NÂME'DE NESİR ÜSLUBU** 133-152
The Literary Style in the First Original Turkish Bâh-Nâme
Ahmet ADIGÜZEL
- KAZAK TÜRKÇESİNDE OLASILIK KİPLİĞİ İŞARETLEYİCİLERİ** 153-170
Speculative Modality Markers in Kazakh
Ferhat KARABULUT- Elanur KAZANLAR ÜRKMEZ
- YABANCI DİL ÖĞRETİMİNDE VE YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİM SETLERİNDE KALIP SÖZLER**..... 171-197
Formulaic Expressions in Foreign Language Teaching and its Representation in Turkish Teaching Sets For Foreigners
Semra BAYRAKTAR
- KLASİK DÖNEM GÜRCÜCE EDEBİYAT ESERLERİNDEKİ TÜRKÇE KELİMELER** 199-209
Turkish Words in Georgian Literary Works of Classical Period
Ketevan LORTKİPANİDZE- Çevr.: İlyas ÜSTÜNYER
- TÜRKMEN KÜLTÜRÜNDE AD VERME GELENEĞİ VE KİŞİ ADLARI** 211-246
Naming Tradition and Person Names in Turkmen Culture
Emrah YILMAZ

İÇİNDEKİLER / Contents

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27

DEĞERLENDİRME VE TANITMALAR / Reviews

KÖKENBİLGİSİ İLE İLGİLİ BİR KİTAP ÜZERİNE..... 249-253

Alp PAKSOY, KÖK. Kelimelerin Serüveni, İstanbul, (1.bas.) 2019; (2. bas.) 2020.Ötüken Yay., 126 s.

[Not: 20 sayfası siyah ve boş].

Tuncer GÜLENSOY

TÜRKÇEDE BİRLEŞİK EKLER..... 254-256

Esra Gül KESKİN, Türkçede Birleşik Ekler, Kesit Yayınları, İstanbul, 2020, 392 s., ISBN: 978-605-7898-22-7

Saadet Sena KARAMAN

TÜRKİYE TÜRKÇESİ IV SÖZDİZİMİ..... 257-259

ALAN N., AY Ö., ÇETINKAYA B., DİNAR T., GÜLSEVİN S. (2020). Türkiye Türkçesi 0IV Sözdizimi. Ankara: Gazi Kitabevi,

1. Baskı, 180 s., ISBN: 978-625-7045-97-1

Esra ÖZGEN

ÇAĞATAYCA MANZUM SÖZLÜK NİSÂB-I KUTBİYYE..... 260-265

TURAN, Fikret (2019), Çağatayca Manzum Sözlük Nisâb-ı Kutbiyye, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 187 s.

ISBN: 978-975-17-4204-9

Yasin KAYA

TÜRK DİL KURUMU'NDAN YENİ BİR SÖZLÜK 266-270

Şigi Hutuhu, Manghol un Niuça Tonça'an, (Yüan-Ch'ao Pi-shi), MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ, SÖZLÜK,

(Erich Haenisch'ten çeviren: Mustafa S. KAÇALIN), Ankara 2020, 447 S., TDK yay.

Tuncer GÜLENSOY

MAKALELER
Articles

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE FARŞÇA ALINTI (KOPYALAMA) CÜMLE TİPLERİ ve BAZI ANAHTAR SÖZLER

*Borrowed (Via Copy) Persian Sentence Types and Key Paroles
in Chagatai Turkish*

Vahit TÜRK*

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 7-20

Öz: Türkçede yan cümlenin varlığı ve ne tür yapıların yan cümle olarak kabul edileceği, üzerinde tartışma olan bir konudur. Bu konuda Eski Uygur Türkçesi döneminde görülen yabancı diller ve kültürlerle karşılaşma sonucunda bu dillerden yapılan çevirilerle Türkçede daha önce görülmeyen yan cümle türleriyle ve yeni cümle çeşitleriyle karşılaşıldığı kabul edilmektedir. Türklerin İslam dinini benimsemelerinden sonra da benzer bir durum yaşanmış ve özellikle Fars cümle yapısının Türk cümle yapısı üzerinde etkili olduğu, daha doğru bir ifadeyle Farsçadaki cümle tiplerinin Türkçe tarafından kopyalandığı görülmüştür. Ali Şir Nevâyî'nin Molla Abdurrahman Cami'den çevirdiği Nesayimü'l-Mahabbe bu konuda ilgi çekici örnekler barındırır. Oldukça hacimli mensur bir eser olan Nesayimü'l-Mahabbe cümle yapılarının çeşitliliği ve bu cümleler oluşturulurken kullanılan bazı anahtar sözlerin oldukça değişik işlevlerle kullanılmasıyla dikkat çeker.

Anahtar Sözcükler: Cümle, edat, Ali Şir Nevâyî, Nesayimü'l-Mahabbe, çeviri metinler.

Abstract: It is a controversial issue in Turkish that the suffixes and what kind of structures of the clause will be accepted as a subordinate clause. In this regard, it is accepted that as a result of the encounter with foreign languages and cultures in the period of Old Uyghur Turkish, subordinate sentence types and new sorts of sentences were not seen before in Turkish were encountered with the translations made from these languages. A similar situation occurred after the Turks adopted the religion of Islam and it was observed that the Persian sentence structure was particularly effective on Turkish sentence structure, to be more exact, Persian sentence types were copied by Turkish. Nesayimü'l-Mahabbe, translated by Ali Şir Nevâyî from Molla Abdurrahman Cami, contains interesting examples on this subject. Nesayimü'l-Mahabbe, which is a very voluminous prose work, draws attention with the variety of sentence structures and the use of some key paroles used in creating these sentences with quite different functions.

Keywords: Sentence, preposition, Ali Şir Nevâyî, Nesayimü'l-Mahabbe, translated manuscripts.

* Prof. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul /TÜRKİYE.
v.turk@iku.edu.tr; Orcid: 0000-0002-8611-9939, Gönderim Tarihi: 02.09.2020/ Kabul Tarihi: 30.11.2020

Türkçe sözdiziminde yan cümlenin olup olmadığı tartışılmalı hususlardan biridir. Pek çok bilim adamı Türkçenin ilk yazılı metinlerinde şartlı yan cümleler dışında yan cümle olmadığını kabul eder (Mansuroğlu-1955). Karaağaç yan cümleyi “Bir cümlede, cümle ögelerinden herhangi birini nitelemek amacıyla kurulan ve cümle ögesine bağlama zamiri, yer ve zaman sözleriyle bağlanan cümle, yan cümledir” (Karaağaç-2013) biçiminde tanımlar. Buna göre temel cümleyle zarflık ilişkisi olan şart eki almış dil birimleri, ki/kim ilgi edatıyla temel cümleye bağlanan yapılar yan cümle olarak kabul edilmek durumundadır.

Uygurlar döneminde değişik dinlerin kabul edilmesi, farklı kültürlerle ilişkiler, çeşitli dillerden yapılan çeviriler, özellikle dinlere ait metin çevirilerinde anlamı tam verme çabası gibi sebeplerle Köktürk yazıtlarında karşılaşılan cümle yalınlığı kaybolmuş ve bu dönem yazı dilinde şartlı yan cümleler dışında da çeşitli yan cümle türleri görülmeye başlanmıştır. Uygur metinleri üzerinde yapılan sözdizimi çalışmalarında bu durum açık biçimde gözlenir (Polat-2018). Türkçede Köktürk yazı dilinden sonraki dönemlerde dil ilişkilerine bağlı olarak model dillerden yapılan söz dizimlik seçilmiş kopyalamaların etkisiyle farklı cümle tiplerinin kullanılmaya başlandığı görülür.

Eski Uygur döneminde başlayan cümle yapısındaki çeşitlenmenin İslam dönemi metinlerinde artarak sürdüğüne tanık olunur. Fars coğrafyasına girip Farslarla iç içe yaşamaya başlama, Fars kültürünün önemli merkezleri olan şehirlere yerleşme Türkçe ile Farsça arasındaki dil ilişkilerini yoğunlaştırdı ve başta iki dilin söz varlığı, söz diziliş sistemi de dâhil olmak üzere hemen her alanı karşılıklı dil ilişkisi içine girdi. Esasında Fars kavimleriyle Türklerin ilişkisi tarihin bilinmeyen zamanlarına gider ve İran kaynakları, özellikle destanları yoğun biçimde İran Turan mücadelesinden söz eder, ancak iki dil arasındaki asıl etkileşimin İslam dönemi sonrasında oldu. Türklerin Fars coğrafyasındaki uzun süren egemenlikleri dolayısıyla Türkçenin Farsça üzerindeki model dil konumunun Fars cümle yapısını bütünüyle değiştirecek ölçüde olduğu bilinmektedir. İki dilin karşılıklı söz alış veriş bütünüyle ortaya konulmuş olmamakla birlikte hâkimlerin dilinin model dil olmasından dolayı Türkçenin Farsça üzerindeki etkisinin daha çok olduğu söylenebilir. Bu konuda Türkçe Verintiler Sözlüğü (Karaağaç-2008) adlı eser bir fikir verebilecek niteliktedir. Türkçe ile Farsça arasındaki ilişkilerin dönemlere göre ele alınıp araştırılması dil tarihimiz açısından ilgi çekici sonuçlar ortaya koyacaktır. Konu Gerhard Doerfer tarafından ele alındı, ancak daha derinlemesine araştırmalara gerek olduğu açıktır.

Özellikle dinle ilgili metinlerde yukarıda belirtildiği üzere anlamı tam yansıtmaya endişesi, daha doğru bir ifadeyle yanlış anlaşılmaktan dolayı günaha girme korkusu gibi dil ilişkisinin gerçekleşmesinde etkili olan sosyal baskılar öne çıktığı için Türkçe cümle yapısının zorlandığı, hatta bütünüyle bozulduğu örneklerle sıkça karşılaşılır. Bu durumun dildeki yansımalarından biri de çok miktarda Farsça alıntı edatın kullanılması olmuştur. Türkçenin ilk yazılı metinlerinde son derece sınırlı bir edat varlığı gözlenir, çünkü Türkçe, edatların görevlerini eklerle karşılama yeteneği olan bir dildir. Dil, eklerle yetinmeyip edat cinsinden ayrı sözcüklere gerek duydukça adlardan ve eylemlerden çeşitli eklerle kalıplaştırma yoluyla bunları oluşturdu. Eski Türkçede kökenleri ve oluşma biçimleri bilinen birkaç edatın var olduğu görülür, ancak İslam

dininin benimsenmesinden sonra Farsçadan geçen pek çok edat dilde kullanılmaya başlandı, özellikle din konulu çeviri metinlerde bu edatlarla oluşturulan ve Türk cümlesinin yalnlığına uygun olmayan pek çok cümle tipi kullanılır oldu. Bu durum nesir metinlerde daha belirgin olarak karşımıza çıkar. Harezmi Türkçesinin önemli eseri Nehcü'l-Feradis bu gözle değerlendirildiğinde üzerinde durmaya çalışığımız konunun başlangıç örnekleriyle karşılaşılr.

Janos Eckmann, Çağataycada Yardımcı Cümleler başlıklı çalışmasında Türkçede yardımcı cümlelerin gelişmesini üç aşamada ele almak gerektiğini belirtir. Bu aşamalar:

1. *En eski metinlerden itibaren şart cümlesi.*

2. *Uygurca devrinden itibaren, soru zamirlerinin ekseriyetle şart cümlesi başına getirilmesiyle yapılan **ilgileme cümlesi**, daha az miktarda başka yardımcı cümleler.*

3. *İslamiyet'in kabulünden sonra, bunlara ilaveten, Farsça bağlayıcılarla yapılan yardımcı cümleler (Eckmann-1959)*

Uygur metinleri üzerinde son zamanlarda yapılan söz dizimi çalışmalarında Eckmann'ın ikinci maddede "ekseriyetle" kaydıyla ifade ettiği durumun dışında da pek çok yan cümle örneğinin gösterildiğini belirtmemiz gerekir.

Eckmann bu yazısında konuyla ilgili bir çerçeve çizmiş ve Çağatay Türkçesindeki yan cümle yapılarının hangi başlıklar altında incelenmesi gerektiği konusunda görüşünü ortaya koymuştur. Biz ise bu çalışmada çeviri bir metin olan Ali Şir Nevâî'nin Nesayimü'l-Mahabbe min Şemayimi'l-Fütüvve adlı hacimli eserinde özellikle alıntı edatlarla kurulan, daha doğru bir ifadeyle Farsça cümle yapılarının birebir alıntılanmasıyla oluştuğu izlenimi veren cümleleri ve bu cümlelerin kuruluşunda ana cümle ile bağlantıyı sağlayan edatların ve başka bazı sözlerle ibarelerin işlevleri üzerinde durmaya çalışacağız. Ayrıca bazı sıfat, zarf ve isimlerin de cümle kuruluşunda değişik işlevler yüklediğini de göstermeye çalışacağız. Adı geçen eser Molla Abdurrahman Cami'nin Nefehatü'l-Üns adlı eserinin çevirisidir, ancak Nevâî birebir çeviri yapmadığını, bir kısım eklemeler ve çıkarmalar yaptığını belirtir. Nevâî'nin diğer mensur eserlerinde görülmeyen pek çok cümle tipinin bu eserde olması, eserin çeviri oluşuyla ve çevirenin aslına sadık kalma endişesiyle açıklanabilir. Ayrıca eserin aslında olmayan Nevâî'nin eklediği bölümlerde de bu cümle tiplerine fazlaca rastlanmadığı, yani Nevâî'nin kendi yazdığı yerlerde Türkçenin sözdizimine bağlı kaldığını da bir tespit olarak söylememiz gerekir.

Kısaca bu çalışmanın amacının din içerikli mensur bir metnin çevrilmesinde Türkçe cümle yapısının ne derece değiştirilebildiğinin, bu yapılırken kullanılan söz ve söz birliklerinin neler olduğunun, bu yapılarda Türkçe sözlerin de kullanıldığının belirlenmesi ve örneklerle ortaya konulması olduğu söylenebilir. Türkçe ve Farsça iki dilliliğin hâkim olduğu Herat çevresinde Türkçeye çevrilen bir eserin sözdizimindeki Farsça cümle kopyalamaları hakkında bir fikir sahibi olunması da bir başka amaçtır.

Örnek cümleler Kemal Eraslan yayınından (Eraslan-1979) alındı ve numaralandırmalar, alışımlı olan sayfa satır esasına göre değil, cümlelerin geçtiği kişinin eserde kaçınıcı sırada bulunduğuna göre yapıldı. Eserin giriş kısmından alınan cümlelerde ise yalnızca NM kısaltması kullanıldı.

I. Cümle Kuruluşundaki Anahtar Sözcükler ve İşlevleri

1. Ki/kim bağlama edatlarıyla oluşturulan cümleler:

“Alardın yüzdin biri sahib-nisab bolmaslar *kim* alarga zekât farz bolgay, ba’zı *ki* bolsalar hem tamamın Tiijri yolğa sarf kılğaylar.” (NM). Eserin giriş bölümünde mutasavvıflarla ilgili bilgi verilirken onların dünya malı karşısındaki tutumlarını anlatan cümlede *kim* ve *ki* bağlama edatıyla kurulan iki yan cümle yer almıştır. “Onların yüzde biri kendilerine zekât farz olacak kadar mal sahibi değiller, sahip olanlar da tamamını Tanrı yoluna sarf ederler.” biçiminde aktarabileceğimiz cümlede yer alan ilk yan cümleyi Türkçenin söz dizilişine göre sıfat-fiil yardımıyla temel cümle içerisinde ifade etmek mümkünken ikinci yan cümledeki ifade, sıralı cümle ya da ayrı bir cümleyle karşılanabilir.

Burada temel cümle, “Alardın yüzdin biri sahib-nisap bolmaslar.” bölümüdür, bu cümleye *kim* ve *ki* edatlarıyla ilişkilendirilen iki yan cümle, temel cümlede verilen anlamı açıklama ve güçlendirme işleviyle kullanılmıştır.

“Sordı *kim* bir yir *ki* siz cemaat anda yığılgay siz, bar mu?” (NM). Bu soru cümlesini yan cümleleri de içerecek biçimde Türkçenin yapısına uygun olarak şöyle ifade edebiliriz: “Sizin cemaat olarak toplanacağınız bir yeriniz var mı diye sordu.” Görüldüğü üzere burada zarf-fiil, sıfat-fiil ve yine bir zarf-fiil eki almış üç kelime kullanılmak suretiyle Türkçenin sözdizimine uygun biçimde karşılanmış oldu. Söz konusu cümle Türkçenin doğal söz dizilişinin bütünüyle bozulduğuna ve Farsça cümle kuruluşunun seçilmiş kopyasına örnek olarak gösterilebilir.

“Ni dirsın ol köijülni *kim* aija yahşı ün eser kılğay.” (24. kişi). Bu cümle de hemen bütün *ki/kim* ile kurulmuş yan cümleler gibi Türk cümle yapısını ters yüz eden bir örnektir. Cümle, “Güzel sesin etki yaptığı gönül hakkında ne dersin?” biçiminde aktarılabilir. Burada da *kim* ilgi edatının sonraki bölümün yüklemi olan fiil, sıfat-fiil eki almış bir kelimeyle asıl cümlenin açıklayıcısı durumuna getirilir.

“Kim bolgay *ki* illig haccımını ikki batman nanga satkun alıp bu dervişke birgey?” (83. kişi). Bu cümlede “kim” soru zamirinin Türkçedeki işleviyle kullanıldığı görülüyor. Cümleyi “Elli haccımı iki batman ekmek karşılığı satın alıp (ekmeği) bu dervişe verecek kim var?” diye aktarabiliriz. Burada *ki* ilgi edatının sorunun etkisini güçlendirmek üzere kullanıldığı anlaşılmalıdır.

“Ol kün *ki* min dünyadın kitsem, melayike tofrak savurgusıdurlar.” (88. kişi). “Benim dünyadan gittiğim gün melekler toprak savuracaktır.” Bu cümledeki şartlı yan cümle temel cümlenin zarf tümleci olarak alındığında *ki* ilgi edatı işlevsizleşiyor. Yan cümle bir sıfat-fiil eki yardımıyla *gün* isminin sıfatı durumuna getirildiğinde anlamlı bir yapı elde ediliyor.

Kim ilgi edatının sebep ifadesini ilişkilendirmek işleviyle kullanıldığı örneklerle de karşılaşılır: “Şibli Bağdat’dın Mısır’ga barur irdi, helallik tilegeli *kim* şuglı çağıda birevniñ yirige at koygan ikendür.” (155. kişi) “Şibli, meşgul olduğu sırada (yani yola girdiği ilk zamanlarda) birinin yerine at bağladığı için helallik istemek üzere Bağdat’tan Mısır’a gidiyordu.”

“Ve min anij hıdmet ü sohbetin lazım tuttum, ol vaktkaça *ki* dünyadın ötti.” (598. kişi). “O, dünyadan göçünceye kadar ben ona hizmet etmeyi ve onun sohbetinde bulunmayı gerekli gördüm.”. Bu cümle de zarf-fiil ve isim-fiillerin yardımıyla basit cümle biçiminde aktarılabilecek bir cümledir.

Şu cümlede sebep sonuç ilişkisinin açık biçimde *ki* ilgi edatıyla sağlandığı görülüyor: “Hacet fevti asanrakdur, andın *ki* horluk tartkay anij için.” “Bir ihtiyacı yok saymak, onun için aşağılanmaya katlanmaktan daha kolaydır.” Türkçenin doğal cümle yapısında temel cümle sonda bulunur, ancak bu eserde Türkçenin bu temel kuralını bozan çok fazla örnekle karşılaşılır. Bu durumun da yine çeviride asıl biçime bağlı kalma düşüncesiyle ilişkili olduğu söylenebilir.

Örnek cümlelerde görüldüğü üzere *ki* ve *kim* ilgi edatları, yan cümle ile temel cümle arasında ilgi kurmak, sebep sonuç ilişkisi kurmak ve temel cümleye açıklama cümlesini bağlamak gibi görevlerle kullanılmıştır.

2. Ta gösterme edatının farklı işlevleri:

Türkiye Türkçesinde gösterme edatı olarak kullanılan yansıma *ta* sözünün, Nesayimü'l-Mahabbe'de daha çok miktar zarfı, zaman zarfı ya da sebep sonuç ilişkisinin kurucu ögesi olarak kullanıldığı görülüyor. Türk cümlesi için doğal olmayan bu cümle tipi incelenen eserde sıkça karşımıza çıkar.

“Bir biri bile bey’at kıldılar kim nime yimegeyler, *ta* hilliyeti alarga sabit bolmagay” (25. kişi). “Helal oluşu onlara kesin olarak sabit olmadıkça herhangi bir şeyi yemeyeceklerine dair birbirlerine söz verdiler.” Yan cümle, olumsuz biçimiyle “olmadıkça” ya da olumsuzluğu kullanmadan “oluncaya kadar” zarflarıyla aktarılabılır. Görüleceği üzere “*ta*” sözü, zarf olarak kullanılmıştır.

“Ol taşladı kerh yüzidin ve muntazır irdi kim na’leyniniij şiraki üzülgey, *ta* aija serzeniş kılay” (29. kişi). O, istemeyerek attı ve ona serzenişte bulunayım diye çarığının bağının kopmasını bekliyordu.” Bu örnekte iki cümleden oluşmuş bir sıralı cümle ve biri *kim* ilgi edatıyla, diğeri *ta* edatıyla başlayan iki yan cümle olduğu görülüyor. “Muntazır irdi” cümlesine *ta* edatıyla bağlanan yan cümleyi “serzeniş kılmak için” olarak aktardığımızda sebep sonuç ilişkisi daha açık görülür.

“Özige Kezzap lakap koyup irdi, *ta* bu lakap bile çarlamasalar, bakmas irdi” (104. kişi). Kendine kezzap lakabını takmıştı ve böyle çağırmadıkları sürece dönüp bakmazdı.” Bu örnekte de *ta* sözünün zarf göreviyle kullanıldığı görülüyor.

“Ve didi kim memalikde hadise törepdür, *ta* ma’lum kılmagay min ki nidür, içmegey min” (211. kişi). “Ülkelerde olaylar çıkmaktadır, neler olduğunu öğrenmediğim sürece bir şey içmeyeceğim dedi.” Bu örnekte iki temel cümle, üç yan cümle bulunmaktadır. *Ta* sözcüğüyle başlayan yan cümle, içmek yüklemine zarf tümleci durumundadır. Bu örnek, Farsça cümle tiplerinin kopyalanmasının ne derece ileri taşındığını gösteren ilgi çekici bir örnektir.

“Mihmanı sözge tuttu, *ta* bile iftar kılgay” (356. kişi). “Birlikte iftar edinceye kadar konuğu lafa tuttu.” Burada da sebep sonuç ilişkisi gösteren bir yan cümle ve *ta* sözcüğünün zarflık göreviyle karşılaşırız.

“Hergiz Nasrâbâdî nazarıga barmadım, *ta* gusl kılmadım” (367. kişi). “Gusül abdesti almadan asla Nasrâbâdî’nin huzuruna çıkmadım.” Olumsuz yan cümle, -mAdIn zarf-fiil ekiyle temel cümleye bağlanabileceksen Türkçe sözdizimine aykırı biçim tercih edilmiştir.

“Bu nev sözler aytur irdi, *ta* küneş batar irdi” (367. kişi). “Güneş batıncaya kadar bu tür sözler söylerdi.”

“Ta min Şeyh Zeynüddin Ali Külal sohbetiga yitmedim, rafzdın kutulmadım ve ta Hace Attar meclisiga ulanmadım, Tiijri’ni tanımadım” (451. kişi). “Ben, Şeyh Zeynüddin Ali Külal’ın sohbetine katılincaya kadar Rafizilik’ten kurtulmadım ve Hace Attar’ın meclisine katılincaya kadar da Tanrı’yı tanımadım”.

“Şeyh aija irşad ü telkin icazeti bitip öziniij mülkige uzatmışlar, ta ol mülkde halayıkı Tiijriğe irşad kılğay” (472. kişi). “Şeyh ona, o ülkede halkı Tanrı yoluna yönlendirmesi için irşat ve telkin icazeti yazıp kendi ülkesine göndermiş.” *Ta* sözcüğünün bu cümlede “-ması için” anlamı verdiği ve sebep ifade ettiği görülüyor.

“Anda bardılar, *ta* su algaylar. Ni su taptılar ve ni sudın eser” (581. kişi). “Su almak üzere oraya gittiler, ancak ne su, ne de sudan bir iz buldular.”

“Min bardım, *ta* anı körgey min” (437. kişi). “Ben onu görmek için gittim.” Son iki örnekte de *ta* sözcüğünün yine sebep sonuç ilişkisi kurduğu görülüyor.

3. Eger, egerçi ve meger edatları ve cümledeki işlevleri:

Eğer ve *meğer* edatları Türkçenin bugün de kullandığı edatlardır, ancak tarihi metinlerde görülen egerçi edatı günümüzde *gerçi* biçimiyle kullanılmaktadır. Farsça olan her üç edatla da Çağatay Türkçesi metinlerinde sıkça karşılaşılır.

“Şeyh didi ki eger ol Ebu Müzahim’dür ki min körüp min, bola alur ki mini uş mundak ok körgey” (55. kişi). “Eğer o, benim gördüğüm Ebu Müzahim ise, beni tam da bu halimle görmüş olmalı dedi.” Eğer edatı bu cümlede Türkiye Türkçesinde olduğu gibi cümle başı edatı olarak kullanılmış ve işlev olarak da bir fark söz konusu değildir.

“Şeyhülislam didi kim keramet satkuçı ta anı kabul kılğaylar magrurdur ve keramat satkun alguçı *egerçi* it üni kılmas, amma itdür, yani hakikat keramet imes, andın özge nimedür” (267. kişi). “Şeyhülislam; keramet satıcısı, onu kabul ettikleri sürece mağrurdur, keramet satın alan ise köpek sesi çıkarmasa bile köpektir, yani gerçek (asıl olan) keramet değil, başka bir şeydir dedi.” Oldukça karmaşık biçimde oluşturulmuş olan bu cümlede *kim*, *ta*, *ve*, *egerçi*, *amma*, *yani*, *özge* edatlarının kullanıldığı görülüyor. Türkçe bir cümlede bu kadar çok sayıda ve çeşitli edat kullanılması olağan bir durum değildir. Bu durum ancak metni çevirirken aslına sadık kalmaya aşırı özen gösterilmesiyle açıklanabilir. *Egerçi* edatının bu cümledeki işlevini *gerçi* ile (... gerçi köpek sesi çıkarmaz, ancak...) biçiminde karşılamak da mümkündür.

“Didiler ki pes akl nidür? Didi akl acizdür, yol körsetmez, meger acizga” (78. kişi). “Akıl nedir diye sordular. O, akıl acizdir, acizden başka kimseye yol göstermez dedi.” Bu cümlede *meger* edatından sonra gelen kısım, Türkçe cümle yapısı düşünüldüğünde *eksilteli* yapı olarak adlandırılabilir. Cümle, “Akıl acizdir, aciz olmayana değil, ancak aciz olana yol gösterir” biçiminde aktarıldığında bütünlenmiş olur.

“Hem ol dipdür ki biyik tutmagay Tiiجري dostlarınij kadrın, *meger* ol ki Tiiجري kaşıda kadrı biyikdür” (279. kişi) “Yine o şöyle demiş: Tanrı dostlarının değerini yüce tutmayacak, ancak Tanrı karşısında değerinin yüce olmasını arzu edecek!” Bu cümlede *meğer* edatının bir önceki örneğe göre biraz daha farklı bir işlevle kullanıldığı görülüyor.

“Şeyhülislam didi kim bizim taleb ü cehdimizdin hiç nime kılmes ve hiç yirge yitmes biz, *meger* ol ki kişiğe anij inayeti bolgay” (339. kişi). “Şeyhülislam; bir kişiye Tanrı’nın yardımı olmadıkça bizim talebimizden ve çabamızdan hiçbir şey ele geçmez ve biz hiçbir yere ulaşamayız dedi.” Bu cümlede *meğer* edatı, ancak sözcüğüyle aktarılabilir.

“Atası didi ki bu tüşni kimse tabir kıla almas, *meger* Şeyh İbrahim” (508. kişi). “Babası, bu düşü Şeyh İbrahim’den başka kimse yorumlayamaz dedi.” Bu cümlede de yukarıdaki örnekte olduğu gibi eksilteli bir yapı görülüyor. Yardımcı cümle, “Ancak Şeyh İbrahim yorumlayabilir” biçiminde aktarıldığında eksiklik tamamlanmış olur.

4. Ya, Ya... Ya... Edatlarıyla kurulan cümleler:

“Min saija dost irdim, bu dostluk aybijnı maija yaptı, dostluguij cihetidin bilmedim yahşi kıla sin, ya yaman” (25. kişi). “Ben sana dost oldum, bu dostluk, benim için senin kusurlarını örttü, dostluğundan dolayı iyilik mi, yoksa kötülük mü yaptın bilmedim.”

Sofi sin bolgay sin, ya min? (332. kişi) “Sofi sen misin, yoksa ben miyim?” Bu cümlede *ya* edatının yoksa göreviyle kullanıldığı görülüyor, ayrıca bu cümle vurguyla kurulan soru cümlesine de güzel bir örnektir. Bu örnekte görülen *bol-* eyleminin *er-* ve *tur-* eylemleri gibi bildirme işleviyle kullanılması Çağatay Türkçesi metinlerinde sık görülen ve ayrı bir çalışmanın konusu olacak bir durumdur.

“Nesaga bardı ziyaret üçün, ya özge işke” (334. kişi). “Bir ziyaret için, ya da başka bir iş için Nesa’ya gitti.” Her iki örnekte de eksilteli yapı görülüyor.

“Ottuz yıldur ki min dua kılar min ki ya Rab, bir turfetü’l-ayn mini mana koy ki biley ki min nidür min, ya bar mu min, henüz ittifak tüşmeydür” (758. kişi). “Ben otuz yıldır Ya Rabbi, bir göz açıp kapayıncaya kadar beni bana bırak da ne olduğumu ya da olup olmadığımı bileyim diye dua ediyorum, ancak henüz kabul görmedi.” Bu cümlede *ya* edatının *ya da* işleviyle kullanıldığı görülüyor.

Rüzgârının gavısı irdi. Gavs yaşurundur, ya hayrda, ya şerde. (NM212. kişi). “Zamanın gavısı idi. Gavs, hayırda da şerde de gizlidir.” Bu cümleyi anlamı olduğu gibi koruyacak biçimde “Gavs, hayırda da şerde de gizlidir.” biçiminde kurmak mümkündür, ancak bu tercih edilmemiş ve Türkçenin söz diziliş düzeni bozulmuş, aktarma Fars cümlesine göre yapılmıştır. Cümledeki *ya* edatlarını *hem* edatıyla aktarabiliriz.

5. Belki edatının kullanımı:

“Cüneyt bildi kim Vasıf il hurd-ı halığa söz aytmas, *belki* hem inçke ve hem biyik aytur ki il andın behre tapmaslar, aija rıfk u rahmet sarı delalet kıldı” (22. kişi). “Cüneyt, Vasıf’ın insanların seviyesine göre konuşmadığını, hatta ince anlamlı ve yüksek seviyeli konuştuğunu, o yüzden insanların o sözlerden nasiplenemediklerini anladi ve onu yumuşak huylu ve bağışlayıcı olmaya yönlendirdi.”

“Ve şeyh terbiyeti eserinin kemâlga *belki* tekmlil mertebesiga yitti” (492. kişi). “Ve şeyhin verdiği eğitimin etkisiyle olgunluğa, hatta mükemmellik derecesine ulaştı.”

Türkiye Türkçesinde ihtimal bildirmek üzere kullanılan “*belki*” edatının Çağatay metinlerinde “*hatta*” işleviyle kullanıldığı görülür. Bu iki örnekte de belirtilen durum söz konusudur.

6. Şayet edatının kullanımı:

“Ve didim ki mini körmeydür ve bilmes, *şayed* ashab arasında Ebu Ali atlıg birev bar irkin” (437. kişi). “Beni görmüyor ve tanımaz, belki de ashab arasında Ebu Ali adlı biri var dedim.” Bu cümleyi “irkin” edatını dikkate alarak “acaba” sözüyle “Acaba insanlar arasında Ebu Ali adlı başka biri mi var?” biçiminde aktarmak da mümkündür.

“Şeyh Muhammed Halid (r) kabri başıda Kur’an hatm kılğay sin, *şayed* bu bela def bolğay” (494. kişi). “Şeyh Muhammed Halit’in kabri başında Kur’an’ı hatmedeceksin, belki o zaman bu bela def olur.”

“Eger hakim anı tapmasa, *şayed* ki bizge gazab kılğay” (NM494. kişi). “Eğer hâkim onu bulmazsa, belki de o bize kötülük edecek.”

Bu örneklerde de “şayet” edatının Türkiye Türkçesindeki kullanımından farklı bir işlevle, ihtimal bildirmek üzere kullanıldığı dikkati çekiyor.

7. Neyüçün ki cümle başı edatıyla sebep-sonuç ilişkisi:

“Ol dipdür ki müridka bir möşük fermandı bolgan yahşırakdur ki öz fermandı, *neyüçün ki* gayr bile sohbet Huday üçündür ve özi bile sohbet nefis ü heva üçün” (355. kişi). “O, bir mürit için bir kedinin buyruğunda olmak, nefsinin buyruğunda olmaktan daha iyidir, çünkü başkasıyla sohbet Tanrı için, kendisiyle sohbet ise nefsi ve arzuları içindir dedi.”

Neyüçün ki yapısının, açıklama cümlesinin başlatıcısı olarak “çünkü” göreviyle kullanıldığı görülüyor.

8. Yani edatının kullanılışı:

“Ol kişiğe ayttı kim aija bir nime bir kim ol eger Tiijri’ni tanısa irdi, maija kilmes irdi, *ya’ni* imtihanga” (250. kişi). “O kişiye, ona bir şey ver, eğer o Tanrı’yı bilseydi, beni sınamak için gelmezdi dedi.”

Türkiye Türkçesinde açıklama cümlelerinin başlatıcısı olarak kullanılan *yani* edatı burada da aynı işlevle görülüyor, ancak edattan sonraki eksiltili yapı dikkat çekicidir.

9. Üçün edatının sebep-sonuç ilişkisi:

“Vakti özin köydürmekke birdi, anıj *üçün* köymedi ve aija suhte at koydular” (410. kişi). “Bir vakitler kendini yakmak istedi, yanmadığı için ona “suhte” adını koydular.”

Orhun yazıtlarından beri var olan ve hemen bütün tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde kullanılan “üçün” edatı, Türkçe cümle yapısında filimsilerden sonra gelip sebep bildiren zarf oluşturur, ancak burada fiilin önünde kullanılmış ve Türkçe yer düzenine aykırılık ortaya çıkmıştır.

10. Gûyâ edatının kullanılışı:

“Tört kişi andak huşunet bile hâcega yapuştılar, *gûyâ* arada kanî vakı boluptur” (448. kişi). “Dört kişi öyle kırgınlıkla hocaya yapıştı, sanki arada kan davası olmuştu.”

Gûyâ edatının sanki işleviyle kullanılması, Türkiye Türkçesinde pek görülmeyen bir durumdur ve bu kullanım edatın farklı bir işlevi olarak kaydedilebilir.

11. Sıfat olarak “*evvel*”:

Evvel kelimesi, Türkiye Türkçesindeki kullanılışından farklı kullanılışıyla dikkat çeken sözcüklerden biridir. Bu sözcük, zarf olarak değil, “*ilk*” anlamında sıfat olarak kullanılır. Aşağıdaki üç örnekte de “*ki/kim*” ilgi edatlarının da yer aldığı ve yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere Fars cümlesinin özelliğiyle Türkçeye taşındığı görülmektedir.

“*Evvel* kişi kim sofi didiler, ol irdi” (NM16-26). “Sofi dedikleri ilk kişi o idi.”

“*Evvel* kişi kim işaretni ibarega kiltürdi ve bu tarikdın söz ayttı, ol irdi.” (NM18-3.) “İşaret dilini yazıya geçiren ve bu konuyla ilgili söz söyleyen ilk kişi o idi.”

“Ve ol *evvel* kişidür ki fena vü beka ilmide söz dipdür.” (NM73. kişi). “Fena ve beka ilmiyle ilgili söz söyleyen ilk kişi o idi.”

Nesayimü'l-Mahebbe'de bu yapıda pek çok cümle bulunmaktadır, ancak bu örneklerde görülen diziliş ve anlam diğer örneklerde de fazlaca bir değişiklik göstermez.

12. Sıfat olarak “*her*”:

“Ol dipdür ki *her* kişini kim meşayih ve evliya sohbeti pakize kılmağay, hiç pendî bile pakize bolmağay.” (182. kişi) “O, şeyhlerin ve velilerin sohbetiyle temizlenmeyen herhangi bir kişi, hiç kimsenin öğüdüyle temizlenmez demiş”. Çokluk ifade eden ve belirsizlik sıfatı olarak kullanılan *her* sözcüğünün bu örnekte teklik ifadesiyle ve yine belirsizlik sıfatı olarak kullanıldığı görülmektedir.

“Alardın *her* kişî anij sözi bile yandı selamet bardı, her kişi badiyega kirdi semumdın örtendi” (300. kişi). “Onun sözüyle geri dönen herkes sağ salım vardı, ancak çöle giren herkes çöl rüzgârıyla yandı.” Bu örnekte yukarıdaki cümlelerin aksine *her* sözünün çokluk ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca günümüz Türkiye Türkçesinde kalıp biçimiyle kullanılan Farsça+Farsça herkes yerine Farsça+Türkçe *her kişi* ibaresi de dikkat çekmektedir.

13. Yok sözünün kullanımları:

Nesayimü'l-Mahabbe'de Türkçe *yok* sözünün Türkçe cümle yapısında görülmeyen işlevlerle sıkça kullanıldığı görülür. Bu yapılar, Fars cümlesinin kalıbını bozmadan Türkçe kelime ile karşılanması biçiminde değerlendirilebilir.

“Amma bilmesler kim alardın kabul kılıpdurlar, ya *yok*” (19. kişi). “Ama onlardan kabul edip etmediğini bilmezler” Biçiminde Türkçedeki zarf-fiil (-p) ve sıfat-fiil (-dİk) kalıbıyla ifade edilen ve soru ya da olumsuz yapıyla kurulan cümle tipi, çeviri yoluyla “*yok*” sözcüğü kullanılarak karşılanmıştır.

“Her kim anı (Tanrı'yı) bim yüzidin perestiş kılır, özin perestiş kılır ve öz necatı tama'ıga tiprenür, *yok* mahabbet ü ferman itaatıga.” (21. kişi). “Her kim Tanrı'yı

korkudan dolayı yüceltir, aslında kendisini yüceltir ve Tanrı'ya olan muhabbetinden ya da buyruklarına itaat için değil kendi kurtuluşu için uğraşır". Bu örnekte değil anlamında kullanılan yok sözüne yine Türkçede karşılaşılmayan bir işlev yüklendiği görülüyor.

Yok sözcüğünün *ki* ilgi edatıyla kullanıldığı pek çok örnekle de karşılaşıyor. "Sofi munda mihmandur, mihman tekazası mizbanga cefadur, mihman ki edeblik bolgay, muntazır bolgay, *yok ki* mütekazi" (22. kişi). "Sofi burada konuktur, konuğun varlığı ev sahibine cefadır, konuk buyurucu değil, edepli olmalı ve beklemeli".

"Can ve köijül ve başni anij yolıda koygay sin ve henüz özüijni mukassir bilgey sin, *yok ki* az renc ki andın saija yitişse, şikâyet kılgay sin" (99. kişi). "(Canı feda etmek) Tanrı'dan sana azıcık sıkıntı geldiğinde şikâyet etmek değil, canı, gönlü ve başni Tanrı yoluna koymak ve yine de kendini kusurlu görmektir".

"Ali b. Sehl'din sordılar ki belî künin yad bilür mi sin? Didi niçük *yok*, ol hod güya tüne kün irdi" (110. kişi). "Ali b. Sehl'den Belâ (evet) günü hatırında mı diye sordular. O, niçin hatırında olmasın, o, sanki dünkü gün idi dedi."

"Ve ol karı su kırığıya ayak koyup çıktı ve didi kim manga sîli urar sin, tevbe kıldıj, ya *yok?*" (NM315. kişi). "Ve o yaşlı, ayağını atıp suyun kıyısına çıktı ve bana tokat vurur musun, tevbe ettin mi, yoksa etmedin mi dedi".

Bu cümledeki "*ya yok*" ibaresinin "*yoksa*" işleviyle kullanılması da değişik bir durum olarak dikkat çekiyor.

"Her kayan tise bar, barur biz ve her kayan tise bol, bolur biz; bendelik budur, *yok ol ki* sin ayta sin" (NM442. kişi). "Her nereye git dese gideriz ve her ne yanda ol dese oluruz; kulluk böyle olur, senin söylediğin gibi değil."

Bu örnekte "*yok ol ki*" ibaresi bütün olarak yukarıdaki örneklerdeki "*yok*" işleviyle kullanılmıştır.

Yok sözcüğüyle kurulan bu yapıların hemen hepsinin eksilteli olarak vasıflandırılabilir yapılar olduğu görülüyor. Yukarıda başka sözcüklerle de kurulan eksilteli yapılar olduğu görülmüştü. Eksilteli cümle, Türkçede bu kadar sık görülen bir yapı değildir. Bu durumu da Fars cümle yapısının kopyalanması olarak değerlendirmek uygun olur.

14. Çün zarfının kullanılışı:

"Çün kildi şeyh ötüp irdi" (355. kişi). "Geldiği zaman şeyh ölmüştü."

"Çün mesciddin çıktuk, atamız Şeyh Ebu'l-Kasım kaşığa ilti" (369. kişi). "Mescitten çıkınca babamız Şeyh Ebu'l-Kasım'ın huzuruna götürdü."

"Çün savma'aga kirip kaşığa olturduk, bir biyik tâkça irdi, pir atamga ayttı kim Bu Sa'id'ni igniijge köter, ol takda bir nandur, tüşürsün" (369. kişi). "Tekkeye girip şeyhin karşısına oturduğumuzda bir yüksek raf vardı, pir babama, Bû Sait'i omuzuna kaldırdı, o rafta bir ekmek var, indirsün dedi."

Bu örneklerde Farsça "çün" sözcüğü cümle açıcı olarak kullanılmış ve kendisinden sonraki sözcüklerle, özellikle eylemlerle zaman bildiren zarf görevi yüklenmiştir.

15. Miktar Zarfı: Olça

“İbrahim Merginânî dipdür ki olça kulak aijlagay ilmdür ve olça fehm aijlagay hikmetdür ve olça anij bile işitkey ve anij bile aijlagay sin, hayat ve tiriglikdür” (276. kişi). “İbrahim Merginânî şöyle demiş: Kulak ile işiterek anlaşılan kadarı bilimdir, fehm ile anlaşılan kadarı hikmettir, onunla (Tanrı ile) işitip onunla (Tanrı ile) anladığın kadarı ise hayat ve yaşamaktır.”

“Sonra hadimesiga didi ki olça bar, alıp kil ki bu derviş yisün.” (359. kişi). “Sonra hizmetçisinde ne varsa alıp gel de bu derviş yesin dedi.”

Türkçede +ÇA eşitlik hâli ekinin üzerine geldiği kelimeye gibi, kadar, göre edatlarının görevini yüklemesi bilinen bir husustur. Buna göre “olça” sözcüğünü “o kadar” biçiminde anlamlandırmak gerekir, ancak Çağatay Türkçesi metinlerinde bu sözcük, bu iki örnekte olduğu gibi “kadar” göreviyle sıklıkla kullanılır.

16. Zaman Zarfı: Hâlâ

“Hâlâ munda öledür min” (118. kişi). “Şimdi burada ölüyorum.”

Bu sözcük bir durum ya da eylemin sürekliliğini belirtmek üzere kullanılır, ancak bu örnekte “şimdi” zarfının karşılığı olmak üzere kullanıldığı görülüyor.

17. Elbette zarfının kullanılışı:

“Didi ki eger *elbette* kilür sin kademiijni minij kademimdin özge yirge koyma” (213. kişi). “Eğer mutlaka geleceksen ayağını, benim ayağımı bastığım yerden başka bir yere basma dedi.”

Onaylama sözcüğü ve edat olarak kullanılan “*elbette*”, bu örnekte “*mutlaka*” anlamıyla ve zarf olarak kullanılmıştır.

18. Andak ki ibaresinin kullanılışı:

“Sofi irdi, meşayıhdın köp körüp irdi, *andak ki* körmek kirek” (406. kişi). “Sofi idi, pek çok şeyh görmüştü, zaten öyle yapmak (görmek) gerek.”

İbarenin bu örnekte, zaten, mutlaka gibi anlamlara gelecek biçimde kesinlik belirtmek üzere kullanıldığı görülüyor.

“Baba didi kim *andak ki* Tiijrî dergahıga barurlar, kile alsalar, kir diijler” (472. kişi) “Baba, öylece Tanrı’nın dergâhına gidiyorlar, gelebilirlerse, gir deyiniz dedi.”

Bu örnekte ise *andak* sözcüğünün Türkçedeki anlamına daha yakın bir kullanımı görülüyor. Bilindiği üzere *andak* sözcüğü, *öyle*, *öylece*, *onun gibi* anlamlarıyla tarihi lehçe metinlerinde sıklıkla görülür.

19. Her nidin ibaresinin kullanılışı:

“Minij halim mütegayyir boldı ve batınım *her nidin* Hak gayrıdur, münkatı boldı” (472. kişi) “Benim halim başkalaştı ve gönlümde Hak’tan başka ne varsa hepsi kesildi.”

Yine Türkçe söz dizilişine aykırı bir yapı ve biri Farsça, diğeri Türkçe iki sözün bir araya gelerek farklı bir görevle kullanılması söz konusu. Türkçe *nidin* soru sözü,

burada “şey, nesne” anlamıyla görülüyor. Aslında Oğuz sahasındaki nesne ve diğer lehçelerdeki nerse sözcükleri içerisinde de ne soru sözünün varlığı düşünülürse, anlamda bir aykırılık olmadığı anlaşılır, ancak cümlenin yapısı Türkçe cümle dizilişine uygun değildir.

Buraya kadar ele alınan örnekler, Nesayimü'l-Mahabbe'deki Türkçe cümle yapısına uygun olmadığı düşünülen cümleler idi. Makalenin bundan sonraki bölümünde eserdeki cümle yapılarını biraz daha yakından tanıtmak amacıyla aynı eserde sıkça görülen üç konu üzerinde de kısaca durulma gereği duyuldu. Bu konulardan birincisi, herhangi bir soru ögesi kullanmadan kurulan soru cümleleridir. Bilindiği üzere Türk dili soru cümlelerini başa ve sona gelen soru bildiren dil birimleriyle kurar. Türkçenin bir diğer soru cümlesi kurma yolu da vurgu ile soru yapmaktır, ancak daha çok konuşma diline ait olan bu yolun incelenen eserde sıkça kullanıldığı görülüyor. Aşağıda bunun birkaç örneği verildi.

II. Farklı Kullanımlar

1. Vurgu ile soru cümlesi oluşturma:

Türkiye Türkçesi yazı dilinde çok yaygın olmayan, ancak ağızlarda sık karşılaşılan vurguyla soru yapma yöntemi, Çağatay Türkçesi yazı dilinde çok görülen bir durumdur. Çağatay Türkçesindeki bu durum, doğal olarak bugün de Doğu Türk yazı dillerinde yoğun biçimde görülür. İncelediğimiz metinde de bunun fazlaca örneğiyle karşılaşılır.

“Didi bu tivege gam-hârlıg kıla algay-sin? Didim kıla algay-min” (74. kişi). “Dedi bu deveye bakabilirsin (bakabilir misin)? Dedim bakabilirim.” (Bu deveye bakabilir misin dedi, bakabilirim dedim.)

“Sin hem bular bile kilip sin? Didim beli. Sojra didi kim tiler sin ki min yağın tilegey min. Didim beli, neyüçün tilemegey min?” (108. kişi). “Sen de bunlarla birlikte mi geldin? Evet dedim. Sonra, benim de yağış dilememi mi istiyorsun dedi. Evet, niçin istemeyeyim dedim.”

Didim ya Eba Cafer toijmay sin? (112. kişi). “Ey Ebu Cafer, donmuyor musun dedim.”

Maija selam birip didi kim ay Ebu'l-Hüseyn hacga âzim sin? (212. kişi) “Bana selam verip ey Ebu'l-Hüseyn hacca mı gidiyorsun dedi.”

İbn Sem'un aija didi kim Resul (sas)'ni tüş köredür irdiij? (299. kişi) “İbni Semun ona Resul (sas)'ü düşünde mi görüyordun dedi.”

Musa-i İmran cevab yiberdi kim minij mij düşmenim bar ki her kaçan maija dest tapsalar, akşamgaça fırsat birmesler ve tirig koymaslar. Sofi sin bolgay sin, ya min? (332. kişi). “Musa İmran ona şu cevabı gönderdi: Benim bin düşmanım var ve beni ne zaman ele geçirseler fırsat vermezler ve hayatta koymazlar. Sofi sen misin, yoksa ben miyim?”

2. -sA ekinin zarf yapması:

Şartlı yan cümle kuruluşunda görev alan -sA ekli fiillerin ve buna bağlı olan sözcüklerin Orhun yazıtlarından itibaren zarf işleviyle kullanıldığı görülür. Bu durumla

Nesayimü'l-Mahabbe ve diğer Çağatay metinlerinde de sıkça karşılaşılır. Aşağıdaki birkaç örnek durumu göstermek açısından yeterli görüldü.

“Çün marifetden söz aytsa irdi, meşayih andın korkarlar irdi” (55. kişi) “Marifet ile ilgili konuştuğunda (konuşunca) şeyhler ondan korkardı.”

“Nageh birev kiçkem tarafıdın mini çarladı. Baktım irse, kördüm, a'rabîdür, tive mingen” (74. kişi). “Birisini ansızın ensem tarafından beni çağırdı. Baktığımda deveye binmiş bir Arap olduğunu gördüm”.

“Şeyh Ebu'l-Hayr-ı Askalânî dipdür ki Ebu Bekr-i Kisâ'î uyusa irdi, kögsidin Kur'an okugan üni kilür irdi” (143. kişi) “Şeyh Ebû'l-Hayr Askalânî; Ebû Bekr Kisâî uyuduğu zaman göğsünden Kur'an okuma sesi gelirdi demiş”.

“Atamga didi ki namazdın farig bolsaj, anı bizim kaşımızga kültür” (369. kişi) “Babama, namazın bittiğinde onu benim yanıma getir dedi.”

“Çün seferde bolsa irdi, nameler maija yiberür irdi” (423. kişi) “Yolculukta olduğunda da bana mektuplar gönderirdi”.

3. Bolmak eyleminin ihtimal ifadesi:

Türkçenin ana yardımcı fiillerinden biri olan bol-/ol- fiili, oldukça farklı anlam ve işlevlerle kullanılır. Bu iki cümlede fiilin ihtimal ifadesini karşılamak üzere kullanıldığı görülüyor.

“Ve dipdürler ki tevhid sırrıga yitse bolur, amma marifet sırrıga yitmek düşvardur” (450. kişi) “Tevhit sırrına ulaşma ihtimali vardır, ancak marifet sırrına ulaşmak zordur demişler.”

“Bir vakt namaz kılır irmiş bolgay ve agzıga nime salıp çaynap yutmas irmiş bolgay” (603. kişi). “Bir vakitler namaz kılmış olmalı, ayrıca ağzına bir şey alıp çiğneyip yutmuyor olmalı”.

4. Yer düzeni:

Yukarıda çeşitli başlıklar altında değerlendirilmeye çalışılan hemen bütün cümlelerin Türkçenin sözdizimindeki yer düzenine aykırılıklar barındırdığı görüldü. Bu durumun temel sebebi, başta da belirtildiği üzere eserin çeviri bir metin olmasıdır, ancak Ali Şir Nevâyî gibi dil bilinci son derece yüksek olan bir sanatçının Türkçenin cümle yapısını bu derece bozmasının oldukça dikkate değer bir durum olduğu da belirtilmelidir. Bu konuda ayrı bir başlık açılmasının sebebi, eserdeki öge dizilişinde görülen aykırılıklara dikkat çekmektir.

“Bu söz bile aija mutalebe vü mu'aheze kıldı, ol işke” (26. kişi) “O yaptığı işten dolayı bu sözle onu paylamış oldu”.

“Zahir yüzidin edeb asramak Tiijri'nii dostlarıga, batın yüzidin edeb asramakdur Tiijri'ge” (52. kişi). “Tanrı'nın dostlarına karşı görünür durumda edepli davranmak, iç dünyanızda Tanrı'ya karşı edepli davranmaktır dedi”.

“Mutaassıplar anı Belh'din çıkardılar, bi-günah, mezheb cihetidin” (127. kişi) “Mutaassıplar onu suçsuz yere ve yolundan dolayı Belh'ten sürdüler”.

“Halknıj helaki ikki iştêdür: Farzını zayı kılıp nafilega iştigal kılmak ve cevarih bile amel kılmak, köjül muvafakatıdın başka” (145. kişi). “ Halkın helak olması iki şeyle ilgilidir; farzı yerine getirmeyip nafilelerle uğraşmak, gönle uygun olmayan silahlarla amel işlemek”.

“Sayyadî irdi Buzcan’da, kulun tutkuçı” (434. kişi). “Buzcan’da kulun avlayan bir avcıydı”.

Sonuç

Daha önceki bir çalışmamızda Çağatay Türkçesinde kullanılan Türkçe bazı dil birimlerinin Batı Türkçesine göre farklı işlev ve görevleri üzerinde durulmuştu (Türk, 2019: s. 2191-2203). Bu çalışmamızda ise Çağatay Türkçesi metinlerinde karşılaşılan ve bu metinleri anlamayı zorlaştıran Farsça bazı cümle kopyalamaları, alıntı birtakım edatlarla bazı Türkçe sözcüklerin Batı Türkçesine göre alışılmışın dışında kullanılışları tespit edildi. Bu dil birimlerinin cümle yapılarının oluşturulmasındaki görevleri üzerinde durulup Ali Şir Nevâyî’nin Molla Abdurrahman Cami’den eklemeye ve çıkarmalarla çevirmiş olduğu Nesayimü’l-Mahabbe min Şemayimü’l-Fütüvve adlı eserden alınan örnek cümlelerle konu değerlendirilmeye çalışıldı.

Nesayimü’l-Mahabbe’de Ali Şir Nevâyî’nin telif ettiği mensur eserlerde görülmeyen, hatta bu eserinde de kendi eklediği yerlerde rastlanmayan Türkçenin sözdizimine aykırı pek çok cümle tipinin bulunduğu görüldü. Bu çalışmada gerek alıntı, gerekse Türkçe söz ve ibarelerin kopyalanan cümlelerdeki işlevleri tespit edildi ve bunların nasıl aktarılacağıyla ilgili görüşler belirtildi.

Bilindiği üzere Şahrüh’un ve Hüseyin Baykara’nın başkenti olan Herat, on beşinci yüzyılda bütün bölgenin en önde gelen bilim ve kültür merkezi konumundadır. Bilimin ve sanatın her alanında oldukça yoğun bir faaliyetin olduğu bilinen bu şehirde Türkçe ve Farsça da olgun eserlerini verirken birbirinden de yoğun biçimde etkilendi. Dil bilinci son derece yüksek düzeyde olduğu bilinen Ali Şir Nevâyî’nin söz varlığı bir yana sözdizimi konusunda bu derece etkilenmiş olması izaha muhtaç bir durumdur.

Kaynakça

- ECKMANN, Janos (1959). "Çağataycada Yardımcı Cümleler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu yay., s.26-58.
- ERASLAN, Kemal (1979). *Ali Şir Nevâyî Nesayimü’l-Mahabbe min Şemayimi’l-Fütüvve*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay.
- KARAAĞAÇ, Günay (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu yay.
- KARAAĞAÇ, Günay (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu yay.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1955). "Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, Ankara: Türk Dil Kurumu yay., s. 59-71.
- POLAT, Ülku (2018). *Eski Uygur Türkçesinde Cümle*, İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış doktora tezi).
- TÜRK, Vahit (2019). "Tarihi Metin Aktarmaları ve Çağatay Türkçesi Metinlerinin Aktarılması Üzerine", Samsun, XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı, s. 2191-2203.

SUCUK SÖZÜ ÜZERİNE

On the *sucuk* Word

Nevzat ÖZKAN*

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 21-29

Öz: Türk mutfak kültüründe biri etten, diğeri tatlı besinlerden yapılan iki tür *sucuk* bulunmakta ve Türkçede bu iki tür yiyeceği karşılayan iki farklı *sucuk* sözü kullanılmaktadır. Bunların dışında Türkiye Türkçesi ağızlarında *su* ve *suç* kelimelerinden türemiş *sucuk* ve *suçuk*- isim ve fiilleri bulunmaktadır. Et, pirinç gibi gıdaların baharatla karıştırılması ve kurutulmuş bağırsağa doldurulmasıyla üretilen *sucuk*, Kuman Türkçesinde “bağırsak” anlamında kullanılan *sucuk* (< suç-u-k) sözünden gelmektedir. Tatlı gıdalar için kullanılan *sucuk* sözü ise *sütsig* (< süt+si-g) > *süçig* > *sucuk* gelişmesinden kaynaklanmaktadır. Zaman içinde seşeş olan bu kelimelerin hem yapısı hem de anlamı birbirinden farklıdır. Süçig sözü, Türk dilinin tarihî dönemlerinde “tatlı içecek ve yiyecek, içki” gibi anlamlarda kullanılmıştır. Et sucuğu için de Türk dilinin tarihî ve çağdaş kollarında kullanılan *erişki* / *irişki*, *kolbasa* gibi bazı kelimeler görülmektedir. Türk mutfak kültürünün iki farklı zenginliğini yansıtan bu gıdalar gibi, *sucuk* sözü de komşu kültürlere aktarılmıştır.

Anahtar sözcükler: *sucuk*, *süçig*, *kolbasa*, *bağırsak*.

Abstract: In Turkish culinary culture, there are two types of *sucuk*, one of which is made of meat and the other is sweet foods, and two different types of *sucuk* words are used in Turkish. Apart from these, there are *sucuk* and *suçuk*- noun and verb derived from the words *su* and *suç* in Turkey Turkish dialects. Sausage, produced by mixing foods such as meat and rice with spices and filling the dried intestine, comes from the word *sucuk* (< suç-u-k) used in Kuman Turkic. The word sausage used for sweet foods stems from the development of *sütsig* (< süt+si-g) > *süçig* > *sucuk*. Both the structure and the meaning of these words, which are sounded over time, are different from each other. The word *süçig* was used in the historical periods of the Turkish language to mean “sweet drink and food, drink”. For meat sausage, some words such as *noodle* / *irişki*, *kolbasa* used in the historical and contemporary branches of Turkish language can be seen. Like these foods, which reflect two different kinds of Turk culinary culture, the word sausage was transferred to neighboring cultures.

Keywords: sausage, sweet, kolbasa, intestine

Giriş

Bir et koruma yöntemi olan *sucuk*, baharatla kıymanın karışması ve bağırsağa doldurulmasıyla elde edilir. Avrupa kültüründe sucuğun yerini sosis ve salam alır. Fransa ve İtalya’da sosisin yapılışı iki bin yıldan beri değişmeden devam eder. Sosis sözü Fransızca *saucisse* yani Lâtince *salsus* “tuzlu” sözünden gelir. Salam ise İtalya’da

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kayseri/TÜRKİYE. nozkan@erciyes.edu.tr Orcid: 0000-0002-0178-6768, Gönderim Tarihi: 13.08.2020 / Kabul Tarihi: 25.11.2020.

yapılmış bir sosis çeşididir. Fransa'ya 1852 tarihinden itibaren girer (Emiroğlu 2001: 315-316). Bu iki ürünün Türkiye'ye girişi çok geç dönemlerde olmuş, hazır ve ayaküstü tüketilen bir yiyecek olarak kabul edilmiştir. Salam ve sosisin, sucuktan en büyük farkı etin kısmen haşlanması veya iste dumanlanmasıdır. Tabii ki hem sucuk hem de sosis ve salam bir sanayi ürünü haline gelinceye kadar birçok aşamadan geçmiş ve karışımları belli ölçülerde değişmiştir. Marco Polo'nun anlattıklarına göre, Orta Asya bozkırında at üzerinde çok uzun yolculuklar yapan Türkler ve Moğollar, bu yolculuklarda yanlarına yiyecek olarak herhangi bir yöntemle kurutulmuş et, içecek olarak da at sütünden yapılan kıymız alıyorlardı. Hatta sütü bile kurutarak katı bir yiyeceğe dönüştürüyorlardı (Dokuman 1979: 71-72).

Eski Türklerde bağırsakla yapılan yemekler

Bağırsak kelimesi *bagır / bagar* “karaciğer, karın” kökünden +*su-k* ekleriyle *bagırsuk* şeklinde türemiş (Sevortyan 1978: 19-20; Gabain 1988: 45, 266) ve dudak uyumuna tâbi olarak *bağırsak* şeklini almıştır. Aynı dönemde aynı kökten ve benzer şekilde türeyen (bagır+sa-k >) *bağırsak* ise “nazik, merhametli” anlamları taşımaktadır (Clauson 1972: 319-320). İki kelime bir müddet sesteş olarak kullanıldıktan sonra “nazik, merhametli” anlamlarına gelen bağırsak sözü kullanımdan düşmüştür.

Türk mutfak kültüründe hayvanın sindirim sisteminin parçaları olan işkembe, karın ve bağırsağın doldurulmasıyla yapılan yemekler eskiden beri bilinmekteydi. İşkembe ve bağırsağın incecik kıyılması ve bağırsağa doldurulması ile yapılan *yörgemeç* kızartılarak veya pişirilerek yenilmekteydi (DLT III: 55). Oğuz Türkçesinde “bir şeyin etrafı” anlamına gelen *yöre* kelimesiyle de ilgili olan *yörgemek* fiili, Uygur Türkçesinde “bir şeyi sarıp dolamak ve örtmek” anlamlarında kullanılmaktadır. *Yörgemeç* gibi Altay Türklerinde “bir çeşit işkembe yemeği” için kullanılan *yörgöm* sözü de bu fiilden gelmektedir. Zaten Brockelmann da bu örneklerden hareketle *yörgemeç*in “şırdan bağırsağından yapılan bir dolma” olduğu sonucuna varmıştır (Ögel 1978: 325-328).

Bağırsaktan yapılan bir yemek olarak *yörgemeç* Selçuklularla Anadolu'ya taşınmıştır (Köymen 1982: 33-45). *Göden bumarı* adı verilen kalın bağırsak dolması da (Ögel 1978: 328) muhtemelen bu kültüre dayanmaktadır. Çağdaş Türk lehçelerinde “kalın bağırsak, karın” anlamına gelen *göden* sözü Anadolu ağızlarında “mide, obur, kalın bağırsak” anlamlarına gelen *düden* veya *döden* sözüyle bağlantılı görülmektedir. Ayrıca Doğu Anadolu ağızlarında *göden* doğrudan “sucuk” anlamında kullanılmaktadır (Eren 1981: 17-21).

Kâşgarlı Mahmud bağırsakla yapılan iki türlü yiyecekte daha söz eder. Bunlardan *sugut* adını taşıyan; baharatlar, pirinç ve et ile doldurulan, sonra pişirilip yenen bağırsak sucuğudur. Karluk ağızında kullanılan bir diğer anlamı da “kurutulmuş lor” peyniridir (Dankoff-Kelly 1982: 276). Bağırsağa diğer dolmalara da konulan pirincin de doldurulması sebebiyle bu bir çeşit bağırsak dolmasıdır.

Diğeri ise *suktu* adını taşır ve “karaciğer, et ve baharatlar ile doldurularak pişirilip yenen bağırsak sucuğudur.” (Dankoff-Kelly 1982: 316). Bu kelimelerin ikisi de “sertçe vurmak, dövmek, itip kakmak” anlamına gelen *sok-* (Eren 1999: 376) veya kuzeybatı lehçelerinde yaşayan şekliyle *suk-* (Clauson 1968: 806) fiilinden gelmektedir.

Bu yiyeceklerden *suktu* veya *soktu* bugünkü sucuğa çok yakındır. Bu kelime Kazak Türkçesinde *sokta*, Kazan Tatar Türkçesindeki *sukta* biçiminde yaşamaktadır (Eren 1999: 376). Aynı dönemde Kençek Türkleri et ve baharat ile doldurulan bağırsak dolması için *toğrul* demektedir (DLT I: 482). Ögel, bu yiyeceğin kurutulmuş yenilen bir et sucuğu olduğunu düşünmektedir (Ögel 1978: 325-328).

Bir başka görüşe göre de bugün bumar dolması olarak adlandırdığımız yiyecekler DLT’de *toğrul*, *yörgemeç* gibi adlarla anılırken sucuk *soğut* ve *soğta* olarak adlandırılmaktadır (Çetin 2005: 196).

Görüldüğü gibi bağırsak da dâhil olmak üzere hayvan sindirim organları ile yapılan çok sayıda yemek bulunmasına rağmen bağırsak adıyla bir yiyecek yoktur.

Sucuk

Günümüz Türkiye Türkçesinde hem anlam hem de yapı bakımından birden çok sucuk sözü bulunmaktadır. Bunlardan birincisi “baharatla karıştırılmış kıyma etin şişirilip kurutulmuş bağırsağa doldurulmasıyla yapılan *et sucuğu*, ikincisi ise “bir ipliğe dizilmiş ceviz, badem içi gibi kuru yemişlerin nişasta ile koyulaştırılmış kaynar üzüm sırasına batırılmasıyla yapılan *tatlı sucuğudur* (Gülensoy 2011: 812).

Hayvanın sindirim sisteminin parçası olan sakatatların kıyma etle doldurulmasıyla yapılan yemek kültürünün bir parçası olan sucuk, “bağırsak” anlamına gelen sucuk sözünden anlam genişlemesi ile ortaya çıkmış (Eren 1999: 376), ancak zaman içinde kelimenin temel anlamı unutulmuş ve yan anlamı ön plana çıkmıştır.

Sucuk sözünün bağırsak anlamıyla geçtiği en eski metin Codeks Cumanicus’tur. Bu eserde sucuk sözü *suçuh* şeklinde ve *ıçeh* sözüyle eş anlamlı bir kelime olarak geçmekte ve “bağırsak” anlamına gelmektedir (Argunşah-Güner 2015: 220). Ancak aynı dönemlerde kaleme alınan Memluk Kıpçak Türkçesi sözlüklerinden Bülğatü’l-Müştak, Ed-Dürretü’l-Mudi’a, Kitâbü’l-İdrâk ve Et-Tuhfetü’z-Zekiyye’de kelime *suçuk* şeklinde ve “sucuk”, “bumbar dolması” anlamlarında kullanılmaktadır. (Toparlı vd. 2007: 242) Bu anlamıyla *sucuk* sözü, çağdaş Oğuz grubu Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanılmasına rağmen çağdaş Kıpçak ve Karluk grubu Türk lehçelerinde kullanım alanı çok sınırlı kalmış; öbür yandan “bağırsak” anlamına gelen *ıçek* (< *ıçek*) sözü çağdaş Karluk ve Kıpçak Türk lehçelerinde yaygınlaşmıştır: Başkurt Türkçesi *isäk*, Kazak Türkçesi *işek*, Kırgız Türkçesi *ıçegi*, Tatar Türkçesi *ıçäk* ve *ıçägi*, Türkmen Türkçesi *ıçeğe*, Özbek Türkçesi *ıçäk*, Uygur Türkçesi *ıçek* ve *ıçäy*. (Ercilasun vd. 1991: 44-45).

Kırgız Türkçesinde *ıçegi* sözünün yanında sucuk sözü *çuçuk* şekline girmiş olarak, “kalın bağırsak”, “at sucuğu” ve “iliğin içindeki yağ” (Abduvaliev vd., 2011: II/748) anlamlarında görülmektedir.

Suçuk(h) sözünün Eski ve Orta Türkçe metinlerinde geçen *suç-* “soymak”, *suçt-* “sıçramak” ve *suçul-* / *soçul-* / *çuçul-* “soyulmak” fiilleri (Clouston 1968: 797b) ile bir anlam ilgisi yoktur. Bu ismi bağırsakla bağlantılı olarak gerçekleştirilen boşaltım işlemini ifade eden *sıç-* (Dankoff-Kelly 1982: 389; DLT II: 4) > *suç-* fiili ile bağlamak daha doğru olur.

Eren, Kałużyński'nin Yakutçada tespit ettiği “bağırsak, ince bağırsaklar, karın, göbek” anlamına gelen *ohoğos*, *oçoğos* sözlerini, *sucuk-aç olarak değerlendirmekte ve başta *s-* düşmesinin Yakutçada yaygın olduğunu belirtmektedir.

Güney Sibirya lehçelerinden Altay Türkçesinde “ışkembeye sarılmış bağırsaktan yapılan yemek anlamına gelen” (Naskali-Duranlı 1999: 111) ve Kuzey Kafkas Türk Lehçelerinden Karaçay Malkar Türkçesinde doğrudan “sucuk” (Tavkul 2000: 263) anlamında kullanılan *kıyma* sözü de esas itibarıyla *kıy-* “kes-” fiilinden gelmekte ve sindirimle bağlantılı bir söz olarak başlangıçta “bağırsak” anlamını ifade etmektedir.

Türkmen Türkçesinde sucuk anlamı kazanmış olan *böven* “kalın bağırsak, şirden” sözü de benzer bir süreçten geçmiştir (Eren 1999: 158-159).

Anadolu ağızlarında sucuk anlamında yaygın olarak kullanılan *erişgi* / *erişki* / *erişkil* / *erişgin* vb. (DS V: 1772) ve ön seste kapalı *e* ünlüsünün *i* ünlüsüne dönüşmesiyle ortaya çıkan *irişgi* / *irişki* / *irişkil* / *irişkin* vb. (DS VII: 2551) sözleri de baharatla karıştırılmış kıyma etin bağırsak içinde ilerlemesini ifade eden *ir-* / *er-* fiilinden *-(i)* *ş-* işteşlik eki ve *-GI*, *-GII* ve *-GIN* fiilden isim yapma ekleriyle yapılmıştır. Bu sözler özellikle Orta Anadolu ağızlarında görülmekle beraber kuzeyde Samsun’a güneyde Hatay, Mersin ve Adana’ya uzanan yaygın bir kullanım alanına sahiptir.

Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Başkurt, Kazan Tatar, Kazak ve Kırgız, Oğuz grubu Türk lehçelerinden Azerbaycan ve Türkmen, Karluk grubundan Özbek Türkçesinde kullanılan *kolbasa* (Ercilasun 1991: 796) “bağırsağa et kıyması doldurularak hazırlanan yiyecek, sucuk.” (Abdullin vd.1979: II/133) anlamı taşımaktadır. Hatta bu söz Rusçaya da aynı şekilde geçmiştir. Rusçada 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlayan bu sözün Türkçe *kol* “el” ve *bas-a* “basmak” fiiliyle bağlantılı olduğu tezi kabul görmüştür (Fasmer 1986: 286; Şipova 1976: 191). Çağatay Türkçesinde “at etinden yapılan sucuk” anlamında kullanılan *kazı* sözü (Şeyh Süleyman Efendi 2003: 91), çağdaş Kıpçak ve Karluk grubu Türk lehçelerinde kullanılmaya devam etmektedir.

Codeks Cumanicus’ta bağırsak anlamına gelen sucuk sözünün bugün bildiğimiz anlamda kullanılmasını gösteren belgelerden biri, 16. yüzyılda Anadolu’yu gezmiş bir İtalyan seyyahın söz listesidir. Burada *suggiuch* I 244^b şeklinde kaydedilmiş bu söze *salsiccia* “sosis” anlamı verilmektedir (Adamović 2009: 236).

17. yüzyıl metinlerinde ise *sucuk*, *sücuğ* şekillerinde geçmekte ve “kan sucuğu, bağırsak dolması, bumarlık, bumar, dolma, börek” anlamlarında kullanılmaktadır (Tolum 2011: 1612, 1614).

17. yüzyılın sosyal ve kültürel hayatıyla ilgili en ayrıntılı bilgileri veren Evliya Çelebi celeplerin Eflak ve Boğdan’dan pastırma zamanı getirdikleri sığırların etinin bir bölümünün sayıları çok olmayan sucukçulara satıldığını söylemektedir (Yerasimos 2011: 109).

İstanbul’un esnafını sayarken *esnâf-ı sucukcuyân* adını verdiği sucuk esnafıyla ilgili şu açıklamaları yapar: “Dükkân on, neferât (kişi) otuz, pîrleri ... Bunlar dükkânların nâzik bahâr (terbiye edilmiş baharat) ve et sucukları ile müzeyyen edüp (süsleyip) “a’lâ bahârlı sucâyıgım” (ala baharatlı sucuklarım) diyerek pür-silâh ubûr ederler (silahlı olarak geçerler) (Evliya Çelebi 1/ 1999: 285).

Görüldüğü gibi Evliya Çelebi sucuk sözünü *sucâyık* şeklinde Arapça sarf kaidesine göre cem yani çokluk şekline sokmaktadır (Evliya Çelebi 3/1999: 50). Kayseri’den söz ederken Kayseri’nin pastırmasıyla birlikte mümessek (misk kokulu) et sucuğunun da yeryüzünde eşinin olmadığını ve padişahlara hediye olarak götürüldüğünü söyler (Evliya Çelebi 3/1999: 110).

18. yüzyılda Ebu İshak adlı birinin Farsça manzum yemek kitabını tercüme eden ve esere bazı İstanbul yemeklerini de ekleyen Ahmet Cavid’in (ölümü 1803) *Lügatçe-i Et’ime* (Yemek Sözlüğü) adlı eserinde sucuk hakkında şu bilgiler verilir:

“Ebu İshak’ın yemek kitabında **ziçek**. Sucuk tabir eyledikleri bağırsak kafıdır ki doldurulup kurutulur; kış mevsiminde puhte ve nâ-puhte eklederler (pişmiş ve çiğ olarak yerler). İndel ba’z (bazılarına göre) emlek kuzunun bağırsağından olan kebabdır; ibtida ol bağırsakları gereği gibi gaslettikten sonra kıyma ve pirinçle te’bir edüp (karıştırıp) birbirine sararlar. Bادهu şişde kebab edüp tenavül ederler (yerler). Araplar ana büryanü’l-fukara (fukara kebabı) ve Türkler yağ ördeği derler. Âsitane-i aliyyede (İstanbul’da aşçı dükkânlarında) gurebaya (fakirlere) fûruht ederler (satarlar), sarma tabir olunur. Hatta bûy-i muntinesini (rahatsız edici kokusunu) setr (örtmek) için üzerine piyaz (soğan) ekerler.” (Ünver 1952: 40).

Burada anlatılan sucuğa pirinç katıldığı için, DLT’de geçen *suguta* benzemektedir. Zaten bu yiyeceğin sarma tabir olunduğu ifade edilmektedir. Sucuk artık bu şekliyle fakirlerin yemeği haline gelmiş ve başka toplumlarca da kabul görmüştür.

19. yüzyılda yazılmış olan yemek kitaplarında sucuğun çok sayıda çeşidinden söz edilmektedir. Normal sucuğun yanında *sucuk içi*, *sucuklu yumurta* ve *sucuk içli yumurta*, *sucuk* ve *pastırma külbastıları*, *dökme sucuk*, *adi sucuk*, *Çerkes sucuğu*, *Frenk sucuğu* gibi adlar altında yaygınlaşmıştır (Kut 1985: 40-64).

Dökme veya *dövme sucuk* olarak bilinen sucuk, koyun ve inek etinin but, kuşgözü gibi özel bölgelerinden alınan ve yağı, siniri ve zarı ayrılan etten, özenle hazırlanan ve kurutulan sucuklardır. Ancak *adi sucuk*, *Çerkes sucuğu* ve *Frenk sucuğu* yağlı etten yapılmaktadır. Her birinin baharat karışımı ve kurutulma yöntemi farklılıklar göstermektedir. *Çemenli Kayseri sucuğu* ise karabiber, kırmızıbiber gibi baharatlar bakımından daha zengin olan ve sarımsak katılan bir sucuk çeşididir (Fahriye 2002: 181-182).

Benzer yöntemlerle sucuk yapan Kazak Türkleri kalın bağırsaktan yaptıkları sucuğa *karta*, normal bağırsaktan yaptıklarına ise *şucık* adı vermektedir. Anadolu’da olduğu gibi Kazaklar da sucuğu yağlı kıyma ete, soğan, biber ve tuz katıp bağırsağa doldurarak hazırlamakta ve kurutup saklamaktadır (Kasimanov 1992: 39).

Çağatay Türkçesinin 18. yüzyılda yazılmış sözlüklerinden olan Senglah, *sucuk* sözüne “et sucuğu” anlamı vermekte ve “be-Türkî-i Rumî”, yani Anadolu sahası sözü olduğu açıklamasını eklemektedir (Muhammed Mehdi Han 1960: 61, 239r). Sucuk sözüne 19. yüzyılda yazılmış Çağatay ve Osmanlı Türkçesi sözlüğünde de rastlanır. *Suçuk* şeklinde kaydedilmiş kelimeye “suçuk, basturma, et suçugı.” (Şeyh Süleyman Efendi 2003: 188) anlamları verilmektedir.

Sucuk kelimesinin ikinci şekli olan tatlı sucuk ise *süçig* < süt+si-g şeklinde gelişmiştir (Kaup 1980: 106) Eski Türkçede *süçig*, *süçüg*, *süçük* şekilleri tespit

edilen kelime bu dönemde “tatlı, lezzetli” ve “tatlı şarap” anlamlarında kullanılmıştır (Caferoğlu 1968: 213).

11. yüzyılda Kutadgu Bilig’de *süçig* (Arat 1979: 411) DLT’de / *sūçig* şeklinde (Dankoff-Kelly 1982: 389) yaygın olarak görülmekte ve “tatlı, içilecek şey, şarap, şurup” anlamlarında açıklanmaktadır.

12.-13. yüzyıllardan kalma Orta Asya’da bulunmuş Kuran Tefsiri’nde *süçig* sözünün kalın sıraya geçmiş *sucuğ* şekli de görülmekte ve yine “tatlı, lezzetli” anlamlarına gelmektedir (Borokov 2002: 238, 241) Çağatay Türkçesinde *süçük* şeklinde tespit edilmekte ve “lezzetli, tatlı, şirin, süci, çüçük.” (Muhammed Mehdi Han 1960: 61, 239r; Şeyh Süleyman Efendi 2003: 188) şeklinde açıklanmaktadır.

Anadolu sahasında 13.-15. yüzyıllarda *süçi /süci / sücü* (Dilçin 1983: 195) şekillerinde tespit edilen kelime 19. yüzyıla gelindiğinde yine “taze, lezzetli” anlamlarında fakat *şucuk* şeklinde tespit edilmekte ve aslının *süçük* olduğu ifade edilmektedir. Artık *süçig* ve *sucuk* hem “et sucuğu” hem de “pestil sucuğu” için kullanılan sestesh bir kelime haline gelmiştir (Ahmet Vefik Paşa 2000: 353).

Bu birleştirmenin daha sonraki yıllarda yazılan köken bilgisi sözlüklerine de *sucuk*~? Eski Türkçe *süçik* “tatlı” şeklinde yansıdığı görülmektedir (Nişanyan 2002: 411).

Bu iddia gibi *süçük* < *sü* “er, asker” + *çük* açıklaması ve “erkeklerin içtiği içecek” anlamlandırması da (Eyuboğlu 1995: 612) temelsizdir.

Anadolu sahasında bazı bölge ağızlarında yazılı kaynaklarda et sucuğuyla *süçig* sözünden gelen sucuğun birbirine karışmaması için *şıralı sucuk* kullanımına yer verilmiştir (Fahriye 2002: 177). Rengi ve biçimiyle farklılık arz eden *Besni sucuğu* da bu tutumu yansıtmaktadır (Güzelbey 1982: 103).

Azerbaycan (Altaylı 1994: 1063) ve Gagavuz Türkçelerinde (Çebotar – Dron 2002: 610) *sucuk* kelimesinin kullanımı Türkiye Türkçesiyle aynıdır. Ancak Kazak Türkçesinde tatlı *sucuk* *süçük*, et sucuğu ise *şujik* şekline iki farklı kelime olarak devam etmektedir (Gülensoy 2011: 812).

Sucuk sözü hem tatlı *sucuk* hem de et sucuğu şekli ve anlamıyla başka dillere de geçmiştir.

Türkçenin yakın komşu ve akrabalarından olan Moğolcanın diyalektlerinde *sucuk* (Gülensoy 2011: 812) şeklinde kullanılan kelime, Rusçaya *şçük* “şirden”, Rumcaya *σουτζούκι* (*sucuki*) (Eren 1999: 376), Suriye Arapçasına *şjək* “sosis”, Mısır Arapçasına *sugug*, *sugûg* biçiminde geçmiştir (Aytaç 1994: 118). *Süçig* Arapçaya *sicağ* şeklinde girmiş, *sucuk* ise *süçük* şeklinde rengi sebebiyle “salça” ve *sucuk muhammar* şeklinde “kızartılmış salça” anlamında girmiştir.

Rumenceye *sugiuc* şeklinde ve hem “şeker sucuğu” hem “et sucuğu” anlamlarında, Bulgarcaya kıymadan yapılan *sucuk* *sucúk* ve *kolbasa*, pekmezden yapılan *sucuk* ise *bálsucuk* şeklinde girmiştir. Arnavutçadaki *suxhuk*, *suxhuqe*, *soxhuk* şekilleri “*sucuk*, et sucuğu” ve “tatlı *sucuk*” anlamlarında kullanılır. *Sucuk* sözü, Makedoncaya da Türkçedeki şekli ve anlamıyla aynen geçmiştir (Karaağaç 2008: 770).

Türkiye Türkçesi ağızlarında “kışın saçaklardan sarkan buz” ve “halka biçimi verilen peynir” anlamlarında kullanılan sucuk sözü, et sucuğu ile şekil benzerliği kurulmasıyla ilgilidir. Ancak “sürahi”, “ağacın yeşil dalından yapılan, su fişkırtmaya yarayan alet” sözleri yazı dilinde kullanılan sucuk sözlerinden hem köken hem de anlam bakımından farklı bir şekilde *su* sözüne *+cuk* küçültme eki getirilerek türetilmiştir. Aynı şekilde *sucukmak* “susamak” fiilinin kökü de *su* kelimesidir, ancak “suçluluk duymak, utanmak” anlamlarında kullanılan *suçukmak* / *sucukmak* / *sucuğmah* fiili ise *suç* kökünden türemiştir. *Sucuk gibi islanmak* veya *sucuk gibi terlemek* deyimlerinin anlamları da bu fiille ilgili görünmektedir (DS X: 3687-3688; DS XII: 4706-4707).

Sonuç

Türkçede farklı yapılarda türemiş ve ayrı anlamlarda kullanılan birden çok sucuk sözü bulunmaktadır. Bunlardan *suç-u-k* > *sucuk* şeklinde “bağırsak” anlamında ortaya çıkan ve daha sonra baharatlı kıyma etin bağırsağa doldurulup kurutulmasıyla hazırlanan et sucuğu anlamı kazanan kelime, Tarihî Kuman / Kıpçak Türkçesinde ortaya çıkmış, ancak Oğuz grubu Türk lehçelerinde yaygınlık kazanmıştır. Diğer Türk lehçe ve ağızlarında değişik şekillerde yapılan et sucuğu için *irişki*, *kolbasa*, *kazı* gibi sözlerin kullanıldığı görülmektedir. Etin koruma ve tatlandırma yöntemlerinden biri olarak ortaya çıkan et sucuğu, aslında 11. yüzyıla uzanan *sugut* ve *suktun*un zaman içinde şekillendirilmiş bir türü olarak değerlendirilebilir.

“Tatlı” anlamında ve *süt+si-g* > *süçig* şeklinde ortaya çıkan kelime, zamanla “tatlı içecek ve yiyecek” anlamı kazanmış ve *sucuk* şeklini almıştır. Bu iki kelime sesteş hale geldikten sonra birbirine karıştırılmıştır. Tatlı anlamındaki *sucuk*, *şeker sucuğu*, *pestil sucuğu*, *bal sucuk* gibi tamlamalarla et sucuğundan ayrılmaya çalışılmıştır.

Su ve *suç* köklerinden türeyen *sucuk* adı ve *suçukmak* fiilinin kullanım alanı Türkiye Türkçesi ağızlarıyla sınırlı kalmış ancak Türk mutfak kültürünün iki farklı zenginliğini ifade etmek için kullanılan sucuk sözleri başka dil ve kültürlerle de aktarılmıştır.

Kaynakça

- ABDULLİN vd. (1979). *Tatar Tilinin Anlatmalı Sözlüğü üç tomda II K-S*, Kazan. Tatarstan: Kitap Neşriyatı.
- ABDUVALİEV, İ. vd. (2011). *Kırgız Tilinin Sözdüğü I-II*, (Red. A. Akmatiev), Bişkek: Avrasya Press.
- ADAMOVIĆ, Milan (2009). *Floransalı Filippo Argenti'nin Notlarına Göre (1533) 16. Yüzyıl Türkçesi*, (Çev. Aziz Merhan), Ankara: TDK Yayınları.
- Ahmet Vefik Paşa (2000). *Lehce-i Osmânî*, (Haz. Recep TOPARLI), Ankara: TDK Yayınları.
- ALTAYLI, Seyfettin (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*, (Haz. K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce), İstanbul: TKAE Yayınları.
- ARGUNŞAH, Mustafa ve ÇAKIR, Müjgân (2005). *15. Yüzyıl Osmanlı Mutfağı*, İstanbul: Gökkuşe Yayınları.
- ARGUNŞAH, Mustafa - GÜNER, Galip (2015). *Codex Cumanicus*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- AYTAÇ, Bedrettin (1994). *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, İstanbul: TDAV Yayınları.

- BOROKOV, A. K. (2002). *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*, Çev. Halil İbrahim Usta – Ebülfez Amanoğlu, Ankara: TDK Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- ÇEBOTAR, Petri – DRON, İon (2002). *Gagauzça-Rusça-Romunca Sözlük*, Chişinău: Pontus.
- ÇETİN, Engin (2005). “Divanü Lügati't-Türk'teki Yiyecek İçecek Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesindeki Görünümleri”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.14, S.2, s. 185-200.
- DANKOFF, Robert - KELLY, James (1982). *Mahmūd al-Kâşzarī Compendium of The Turkic Dialects (Divân Luyât at-Turk)*, USA.
- DİLÇİN, Cem (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- DOKUMAN, Filiz (Haz.) (1979). *Marco Polo Seyahatnamesi I-II*, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- EMİROĞLU, Kudret (2001). *Gündelik Hayatın Tarihi*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican vd. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Ankara: KB Yayınları.
- Evliya Çelebi (1999). *Seyahatnâme 1. Kitap*, (Haz. Yücel Dağlı – Seyit Ali Kahraman), İstanbul: YK Yayınları.
- Evliya Çelebi (1999). *Seyahatnâme 3. Kitap*, (Haz. Yücel Dağlı – Seyit Ali Kahraman), İstanbul: YK Yayınları.
- DS:** *Derleme Sözlüğü I-XII*. Ankara: TDK Yayınları.
- DLT:** ATALAY, Besim (1985). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-II-III-IV*, TDK Yayınları. Ankara.
- EREN, Hasan (1981). “Düden”, *TDAYB 1978-1979*, Ankara: TDK Yayınları, s.17-21.
- EREN, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.
- EYUBOĞLU, İsmet Zeki (1995). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Fahriye (2002). *Evkadını*, İstanbul.
- FASMER, Maks (1986). *Etimoloğičeskiy Slovar Russkogo Yazıka Tom II (E-Muj)*, Moskva.
- GABAIN, A. Von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Sözlüğü I-II*, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜZELBEY, Cemil Cahit (1982). “Gaziantep'e Özgü Yemekler”, *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri 31 Ekim – 1 Kasım 1981*, Ankara: KTB Yayınları, s. 87-103.
- KARAĞAÇ, Günay (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, TDK Yayınları. Ankara.
- KASIMANOV, Sadık (1992). *Kazakların Millî Yemekleri / Kazatın Ulttık Tağamdarı*, (Haz. E. Yaman), Ankara. KB Yayınları.
- KAUP, Willi Bang (1980). *Berlin'deki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları (1925-1934)*, çev. Şinasi Tekin, Atatürk Üniversitesi Yayınları. Erzurum.
- KUT, A. Turgut (1985). *Açıklamalı Yemek Kitapları Bibliyografyası (Eski Harfli Yazma ve Basma Eserler)*, Ankara: KTB MİFAD Yayınları.
- KÖYMEN, Mehmet Altay (1982). “Selçuklular Zamanında Beslenme Sistemi”, *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri 31 Ekim – 1 Kasım 1981*, KTB Yayınları. Ankara, s. 33-45.
- Muhammed Mehdi Han (1960). *Sanglah, A Persian Guide to the Turkish Language faximile Text with an Introduction and Indices by Sir Gerard Clauson*, London.

- NASKALİ, Emine Gürsoy – DURANLI, Muvaffak (1999). *Altayca - Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları.
- NİŞANYAN, Sevan (2002). *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul: Adam Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş IV*, Ankara: KB Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin (1981). “Türk Mutfağının Gelişmesi ve Türk Tarihi Gelenekleri”, *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri 31 Ekim – 1 Kasım 1981*, Ankara: KTB Yayınları, s. 15-18.
- SARI, Nil (1982). “Osmanlı Sarayında Yemeklerin Mevsimlere Göre Düzenlenmesi ve Devrin Tababetiyle İlişkisi”, *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri 31 Ekim – 1 Kasım 1981*, Ankara: KTB Yayınları, s. 245-255.
- SEVORTYAN, E. V. (1978). *Etimologičeskiy Slovar Tyurskih Yazıkov Obşçetyurskie i mejtyurskie osnovi na bukvı “B”*, Moskva: Akademie Nauk SSSR İnstitut Yazıknozaniya,
- Şeyh Suleyman Efendi Özbekî-el Buḥârî (2003). *Lugat-i Çagatayî ve Türkî-i Osmânî*, (Haz. Mehmet Ölmez), *Türk Dilleri Araştırmaları*, C.13, İstanbul.
- ŞİPOVA, E.N. (1976). *Slovar Tyurkizmov v Yazıke*, Alma-ata.
- TAVKUL, Ufuk (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- TOPARLI, Recep – VURAL, Hanifi – KARAATLI, Recep (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- TULUM, Mertol (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Ankara: TDK Yayınları.
- ÜNVER, A. Süheyl (1952). *Türkiye Gıda Hijyeni Tarihinde Fatih Devri Yemekleri*, İstanbul: İÜ Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- YERASİMOS, Marianna (2011). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yemek Kültürü Yorumlar ve Sistematik Dizin*, İstanbul: Kitap Yayınları.

BİRLEŞİK FİİL YAPILARINDAKİ BAĞIMLI SÖZLÜKBİRİMLER*

Bound Morphemes in the Compound Verb Structures

Gülcan ÇOLAK**

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 31-45

Öz: Bu makalede; Fransızcadan alıntı 38 sözlükbirimin (*abandone, absorbe, ambale, angaje, deforme, dejenere, deklare, dekore, deşifre, diskalifiye, egale, ekarte, elimine, empoze, enterese, finanse, formüle, inhiye, izole, karikatürize, koordine, lanse, likide, modernize, onore, parafe, pasifize, realize, redakte, refüze, restore, revalüe, sabote, sembolize, sübvans, şoke, terörize, tolere*), standart Türkçedeki kullanımı incelenmiştir. İçerik analizi yöntemiyle Türkçe Ulusal Derlemi taranmış; hedef sözlükbirimlerin hem bağımsız bir birim hem de birleşik fiiller içindeki kullanım sıklıkları değerlendirilmiştir. Bu sözlükbirimlerden 13'ünün *et-* ve *ol-* yardımcı fiilleriyle kurulan birleşik fiiller yapısında tamamen; 25'inin ise en az %80 oranında bağımlı sözlükbirim olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda söz konusu sözlükbirimlerin güncel Türkçe sözlüklerdeki madde başı konumu da araştırılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Bağımlı sözlükbirim, bağımsız sözlükbirim, Fransızcadan alıntı kelimeler, alıntı kelimeleri filleştirme.

Abstract: In this article, 38 lexical morphemes borrowed from French (*abandone, absorbe, ambale, angaje, deforme, dejenere, deklare, dekore, deşifre, diskalifiye, egale, ekarte, elimine, empoze, enterese, finanse, formüle, inhiye, izole, karikatürize, koordine, lanse, likide, modernize, onore, parafe, pasifize, realize, redakte, refüze, restore, revalüe, sabote, sembolize, sübvans, şoke, terörize, tolere*) were analyzed how they used in standard Turkish. These words were searched in the Turkish National Corpus, and evaluated the frequency of usage in both free morpheme and compound verbs. As a result of this study it has been seen that 13 lexemes are completely bound morphemes in compound verbs which were structured with auxiliary verbs *et-* and *ol-*. 25 of these lexemes are also bound morphemes at the rate of 80%. At the same time, the situation of these lexical items as headwords in the contemporary dictionaries were also reviewed.

Keywords: Bound morpheme, free morpheme, lexemes borrowed from French, verbify the borrowing words

Giriş

Farklı toplumlarla kurulan siyasi, dinî, ticari, edebî ve ilmî ilişkilere, göçlere ve etno-kültürel karşılaşmalara bağlı olarak diller arası etkileşim yaşanması; doğal bir dilbilimsel gerçekliktir. Yazılı ilk dönemlerinden günümüze dek uzanan süreçte de farklı dillerin -özellikle sözcükler düzeyinde- Türkçede etkisi olduğu görülür.

* Bu makale, Bartın'da gerçekleştirilen IV. Uluslararası Sözlük Sempozyumu'nda (17-19 Eylül 2018) sunulan basılmamış bildirinin genişletilerek gözden geçirilmiş hâlidir.

** Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara/TÜRKİYE. gulcancolak@gazi.edu.tr, [Orcid: 0000-0002-8453-1727](https://orcid.org/0000-0002-8453-1727), Gönderim Tarihi: 29.05.2020 / Kabul Tarihi: 25.07.2020.

Günümüz Türkiye Türkçesinde, Arapçadan 6.516, Fransızcadan 5.540, Farsçadan 1.375, İtalyancadan 607, İngilizceden 518 alıntı kelime bulunmaktadır (Türk Dil Kurumu [TDK] 2011: 2674). Bunların yanı sıra Rumca, Almanca, Latince, Rusça, Yunanca, İspanyolca, Macarca gibi dillerden de alıntı kelimelere rastlanmaktadır.

Arapçadan sonra Türkçedeki en fazla alıntı kelime Fransızca kökenlidir. Özellikle Tanzimat Fermanı'ndan (1839) sonra Fransa ile yaşanan kültürel yakınlaşma ve edebî faaliyetler neticesinde, birçok Fransızca kelime Türkçeye girmiştir. Bunların *demokrasi*, *patron*, *roman*, *sosyal*, *virgül* gibi önemli bir kısmı, Türkçeye bağımsız bir birim olarak yerleşmiş; hatta bazıları da Uysal'ın (2014) belirttiği gibi Fransızca etkisiyle uydurulmuş olmalarına rağmen Türkçe sözcüğünün bir parçası olmuştur. Mesela Fransızcada “karikatürleştirmek, gülünçleştirmek” anlamındaki *caricaturer* fiilinin, “gülünçleştirilmiş” anlamındaki sıfat-fiil biçimi olan *caricaturé*, Türkçede bozularak *karikatürize* (*caricaturisé*) biçimine girmiştir (s. 85-86). Yine Fransızcada *pasifize* sözlükbirimi bulunmasa da Fr. *passif* kelimesine *-ize* eki getirilerek bu söz, özellikle *pasifize et-* ve *pasifize ol-* birleşik fiilleri içinde Türkçede kullanılmaktadır (s. 102). Uysal'a göre *assolist*, *asortik*, *baterist*, *bonfile*, *bonkör* gibi kelimeler de Fransızca eksenli uydurma sözlükbirimlerdir.¹

Fransızcadan alıntı olup sadece birleşik fiiller içinde kullanılan sözlükbirimler de bulunmaktadır. *Formüle*, *realize*, *restore*, *sembolize* gibi kelimeler, bağımsız bir sözlükbirim gibi görünmekle birlikte yalın ya da çeşitli hâl eklerini almış biçimleriyle cümle içinde kullanılmamakta, genellikle *et-* ve *ol-* yardımcı fiilleriyle birleşik fiiller oluşturmaktadır.

Bilindiği üzere dilde tek başına kullanılabilen, başka bir öğeye ihtiyaç duymayan, sözlüklerde tanımlanmış birimler olarak yer alabilen kök ve gövdeler *bağımsız*; ekler ise *bağımlı biçimbirimler*dir (Crystal 2008: 313; Demir 2017: 4-5). Bağımsız biçimbirimler ise anlamlarına göre sözlüksel ve dilbilgisel olmak üzere ikiye ayrılır. *Sözlüksel biçimbirimler* (isim, fiil, sıfat, zarf), anlam taşıyan içerik sözcüklerini; *dilbilgisel biçimbirimler* (edat, bağlaç) ise kendi başlarına anlamları olmayan ama sözlüksel biçimbirimler arasındaki ilişkileri gösteren biçimleri içerir (Özsoy, Balcı ve Turan 2012: 40). Bu çalışmada incelenen kelimeler, *et-* ve *ol-* gibi yardımcı fiillerle birlikte kurdukları yapılar dışında bağımsız bir sözlükbirim olarak hiç yer almamakta ya da çok düşük bir oranda bunların bağımsız kullanımlarına rastlanmaktadır.

Bu makalede Fransızcadan alıntı 38 sözlükbirimin, hem *bağımsız* hem de yardımcı fiillere *bağımlı* kullanımları incelenecek; ulaşılan sonuçlar alıntı kelimelerin fiilleştirilmesi bağlamında tartışılacaktır.

1. Birleşik Fiil Yapılarındaki Bağımlı Sözlükbirimler Araştırması

Fransızcadan alıntı 38 sözlükbirimin standart Türkçedeki kullanımının incelendiği bu araştırmanın varsayımları şunlardır:

1. Hedef kelimeler, birleşik fiiller içinde bağımlı sözlükbirim durumundadır.
2. Bu kelimeler, yardımcı fiiller yoluyla fiilleştirilerek Türkçede yaygınlık kazanmıştır.

¹ Bu makalede bağımsız kullanımı değerlendirilen 38 kelimedenden sadece *karikatürize*, *koordiné*, *pasifize*, *redakte*, *revalüe*, *sübvansé* ve *terörize*, Fransızca kelimeler örneksenerek oluşturulmuştur (Uysal, 2014).

3. Türkçenin güncel sözlüklerinde bu sözlükbirimlere tutarlı bir biçimde yer verilmemekte, kelimeler daha çok içinde bağımlı hâle geldikleri birleşik fiiller üzerinden açıklanmaktadır.

1.1. Yöntem

Araştırmanın varsayımlarını değerlendirebilmek ve veri toplamak amacıyla içerik analizi yöntemi kullanılmış; hedef kelimeler, Mersin Üniversitesi İngiliz Dilbilimi Programı tarafından hazırlanan Türkçe Ulusal Derlemi'nde² (TUD) taranmış ve kelimelerin hem bağımsız bir birim olarak hem de birleşik fiiller içindeki kullanımları incelenmiştir.

1.2. İşlem

Hedef kelimelerin, TUD'daki hem bağımsız hem de bağımlı kullanımları sayı olarak tespit edilerek yüzdeler oranlar tablolarında gösterilmiştir.

Kelimelerin güncel Türkçe sözlüklerdeki madde başı ve içi konumu, tanımlanma yöntemleri araştırılmış, bu amaçla *Türkçe Sözlük* (TS, TDK 2011), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (MBTS, Ayverdi 2010), *Ötüken Türkçe Sözlük* (ÖTSOYG, Çağbayır 2007), *Örnekleriyle Türkçe Sözlük* (ÖTS, Millî Eğitim Bakanlığı [MEB] 1995-1996), *Türkçe Sözlük* (DDTS, Dil Derneği [DD] 2012), *Doğan Büyük Türkçe Sözlük* (DBTS, Doğan 2014) incelenerek her bir kelimenin tanımlanma durumu tablolarında belirtilmiştir.

1.3. Bulgular

Bu bölümde, öncelikle TUD'da bağımsız kullanımı hiç bulunmayan, sadece birleşik fiiller içinde varlık gösteren Fransızcadan alıntı sözlükbirimler; sonra da bağımsız kullanımı yaklaşık %20'nin altında olanlar değerlendirilmiştir.

1.3.1. Birleşik Fiillere Bağımlı Fransızcadan Alıntı Sözlükbirimler

diskalifiye (Fr. *disqualifié*)

Sözler	Sayı	Oran
<i>diskalifiye</i>	-	%0
<i>diskalifiye et-</i>	23	%74.2
<i>diskalifiye ol-</i>	8	%25.8
Toplam	31	%100

TUD'da *diskalifiye* kelimesi, bağımsız bir birim olarak hiç bulunmamakta; sadece *et-* ve *ol-* yardımcı fiilleriyle kurulan birleşiklerde yer almaktadır. Kelimenin güncel Türkçe sözlüklerdeki madde başı ya da madde içi durumu ve tanımı, Tablo 1'de belirtilmektedir.

Tablo 1. Güncel Türkçe sözlüklerde *diskalifiye* kelimesinin durumu

Sözlükler	Tanımlı madde başı	Madde içi	Birleşik fiille ilişkili madde başı
TS	+	+	
MBTS			+
ÖTSOYG	+	+	
ÖTS			+
DDTS			+
DBTS	+	+	

Tablo 1’de görüldüğü üzere TS’de *diskalifiye* “yarış dışı bırakılmış” açıklamasıyla madde başı olarak yer almakta, *diskalifiye et-* “yarış dışı bırakmak” ve *diskalifiye ol-* “yarış dışı bırakılmak” birleşik fiilleri de madde içinde açıklanmaktadır. Aynı şekilde DBTS ve ÖTSOYG’de de hem *diskalifiye* kelimesi hem de isim unsuru olduğu birleşik fiiller tanımlanmaktadır.

MBTS, ÖTS, DDTS’de *diskalifiye* madde başı olarak yer almakta fakat kelimenin ayrı bir tanımı yapılmamakta; sadece anlamları açıklanan *diskalifiye et-* ve *diskalifiye ol-* birleşik fiillerinde geçtiği belirtilmektedir.

egale (Fr. *égaler*)

Sözler	Sayı	Oran
egale	-	%0
egale et-	17	%100
Toplam	17	%100

Sadece *egale et-* birleşik fiili içinde görülen *egale* kelimesinin TUD’da bağımsız kullanımına rastlanmamaktadır.

Tablo 2. Güncel Türkçe sözlüklerde *egale* kelimesinin durumu

Sözlükler	Tanımlı madde başı	Madde içi	Birleşik fiille ilişkili madde başı
TS			+
MBTS			+
ÖTSOYG	+		
ÖTS			
DDTS			+
DBTS			+

TS, MBTS, DDTS ve DBTS’de *egale* madde başı olarak yer alsa da kelimenin ayrı bir tanımı bulunmamakta, sadece *egale et-* “bir rekoru yinelemek, eşitlemek, eşit duruma getirmek, aynı dereceye ulaşmak” birleşik fiilinde geçen bir söz olduğu belirtilmektedir. ÖTS’de ise kelimeye hiçbir şekilde rastlanmamakta; sadece ÖTSOYG’de “eşitleme” anlamıyla madde başı olarak tanımlanmakta, fakat bu sözlükte de *egale et-* fiili bulunmamaktadır.

ekarte (*Fr. écarté*)

Sözler	Sayı	Oran
ekarte	-	%0
ekarte et-	49	%100
Toplam	49	%100

Ekarte et- birleşik fiilinde bağımlı bir sözlükbirim olduğu görülen *ekarte* kelimesinin bağımsız kullanımına, TUD’da rastlanmamaktadır.

Tablo 3. Güncel Türkçe sözlüklerde *ekarte* kelimesinin durumu

Sözlükler	Tanımlı madde başı	Madde içi	Birleşik fiille ilişkili madde başı
TS			+
MBTS			+
ÖTSOYG	+	+	
ÖTS	+	+	
DDTS	+	+	
DBTS	+	+	

Tablo 3’te görüldüğü gibi *ekarte*, TS’de madde başı olarak yer almakta, fakat kelimenin sadece *ekarte et-* “saf dışı etmek, konu dışında tutmak” ve *ekarte ol-* “saf dışı edilmek, konu dışında tutulmak” birleşik fiillerinde geçen bir söz olduğu belirtilmektedir. MBTS’de de durumun aynı olduğu dikkat çekmektedir.

ÖTSOYG, ÖTS, DDTS ve DBTS’de *ekarte* sözlükbirimi, “bir kenara atılmış, uzaklaştırılmış, dışarıda bırakılmış” anlamlarıyla tanımlanmakta ve ayrıca *ekarte et-* birleşik fiili de madde içinde açıklanmaktadır.

elimine (*Fr. éliminé*)

Sözler	Sayı	Oran
elimine	-	%0
elimine et-	129	%98.5
elimine ol-	2	%1.5
Toplam	131	%100

Elimine et- fiili çoğunlukta olmak üzere birleşik fiiller içinde bağımlı hâle gelmiş olan *elimine* kelimesine, bağımsız bir birim olarak TUD’da rastlanmamaktadır.

Tablo 4. Güncel Türkçe sözlüklerde *elimine* kelimesinin durumu

Sözlükler	Tanımlı madde başı	Madde içi	Birleşik fiille ilişkili madde başı
TS			+
MBTS			+
ÖTSOYG	+	+	
ÖTS	+	+	
DDTS			
DBTS	+	+	

TS’de *elimine*, madde başı olarak yer almakla birlikte kelimenin kendine özgü tanımı bulunmamakta, *elimine et-* “elemek” ve *elimine ol-* “elenmek” birleşik

fiillerinde geçen bir söz olduğu belirtilmektedir. Aynı şekilde MBTS’de de kelime, anlamları açıklanan *elimine et-* ve *elimine edil-* birleşik fiilleriyle bağlantı kurularak verilmektedir. DDTS’de ise kelimenin ne kendisi ne de unsuru olduğu birleşik fiil yer almaktadır.

ÖTSOYG, ÖTS ve DBTS’de *elimine* “seçilmiş, ayrılmış, elenmiş” tanımıyla madde başı olarak bulunmakta, ayrıca madde içinde *elimine et-* ve *elimine ol-* birleşik fiilleri de açıklanmaktadır.

enterese (Fr. *intéresser*)

Sözler	Sayı	Oran
enterese	-	%0
enterese et(me)-	7	%100
Toplam	7	%100

“Alâkayı uyandırmak” anlamındaki *intéresser* fiilinin sıfat-fiil biçimi olan *enteresan* (Tietze 2002), günümüz Türkçesinde oldukça yaygınken; *enterese*³ kelimesi, TUD’da sadece *enterese et-* fiili içinde geçmektedir.

Tablo 5. Güncel Türkçe sözlüklerde *enterese* kelimesinin durumu

Sözlükler	Tanımlı madde başı	Madde içi	Birleşik fiille ilişkili madde başı
TS			
MBTS			+
ÖTSOYG	+	+	
ÖTS			+
DDTS			+
DBTS			+

TS’de ne *enterese* ne de *enterese et-* birleşik fiili bir madde olarak yer almaktadır. MBTS, ÖTS, DDTS ve DBTS’de ise madde başı olarak bulunsa da kelime, *enterese et-* “ilgilendirmek, ilgilenmek, dikkatini çekmek” birleşik fiilinde geçtiği belirtilerek açıklanmaktadır. Sadece ÖTSOYG’de “ilgi duyan, alakalı” açıklamasıyla madde başı olarak bulunmakta, madde içinde *enterese et-* fiili de açıklanmaktadır.

formüle (Fr. *formüler*)

Sözler	Sayı	Oran
formüle	-	%0
formüle et-	458	%100
Toplam	458	%100

TUD’da bağımsız kullanımına hiç rastlanmayan *formüle*, sadece *formüle et-* birleşik fiilinin isim unsuru olarak yer almaktadır.

3 A. H. Tanpınar’ın -“Romanın bütün *intéressé*’sini üzerinde toplayan İttihad-ı İslâm fikridir.” cümlesinde görüldüğü üzere- kelimeyi orijinal biçimiyle ve birleşik fiil dışında da kullanması dikkat çekicidir (Tanpınar, 2002).

Tablo 6. Güncel Türkçe sözlüklerde *formüle* kelimesinin durumu

Sözlükler	Tanımlı madde başı	Madde içi	Birleşik fiille ilişkili madde başı
TS			+
MBTS			+
ÖTSOYG	+	+	
ÖTS		+	
DDTS		+	
DBTS	+	+	

TS ve MBTS’de *formüle* kelimesi, *formüle et-* birleşik fiilinde geçtiğine dair bir ifadeyle madde başı olarak yer almakta; ÖTS ve DDTS’de ise sadece *formüle et-* birleşik fiili tanımlanmaktadır.

ÖTSOYG’de *formüle* “formülleştirme, formülünü bulma” şeklinde tanımlı bir madde başı olarak bulunmakta, madde içinde *formüle et-* “1. Uygun bir formüle göre düzenlemek, kurmak. 2. Kesin bir ifadeyle söylemek” şeklinde açıklanmaktadır. Aynı şekilde DBTS’de de hem *formüle* hem de *formüle et-* izah edilmektedir.

likide (Fr. liquidé)

Sözler	Sayı	Oran
likide	-	%0
likide et-	7	%100
Toplam	7	%100

TUD’daki taramada *likide* kelimesinin, sadece *likide et-* birleşik fiili içinde kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 7. Güncel Türkçe sözlüklerde *likide* kelimesinin durumu

Sözlükler	Tanımlı madde başı	Madde içi	Birleşik fiille ilişkili madde başı
TS	+	+	
MBTS			+
ÖTSOYG	+	+	
ÖTS			+
DDTS			+
DBTS			

TS’de *likide* “alacak ve verecekleri hesaplayarak sonucu belirlenmiş” tanımıyla madde başı olarak yer almakta, *likide et-* “alacak ve verecekleri hesaplayarak sonucu belirtmek” birleşik fiili de madde içinde açıklanmaktadır. DBTS’de ise kelimeye hiçbir şekilde rastlanmamaktadır.

MBTS, ÖTS ve DDTS’de ise *likide* kelimesi madde başı olarak bulunsa da *likide et-* fiiliyle ilişkilendirilerek açıklanmaktadır. ÖTSOYG’de hem *likide* “alacak ve borç dökümü” hem de madde içinde *likide et-* birleşik fiili bulunmaktadır.

realize (Fr. *réaliser*)

Sözler	Sayı	Oran
realize	-	%0
realize et-	54	%84.4
realize ol-	10	%15.6
Toplam	64	%100

TUD'da sadece *realize et-* ve *realize ol-* birleşik fiillerinde yer aldığı görülen *realize* kelimesinin bağımsız bir birim olarak kullanımına rastlanmamaktadır.

Tablo 8. Güncel Türkçe sözlüklerde *realize* kelimesinin durumu

Sözlükler	Tanımlı madde başı	Madde içi	Birleşik fiille ilişkili madde başı
TS			
MBTS			
ÖTSOYG			
ÖTS			
DDTS			
DBTS	+	+	

Tablo 8'de görüldüğü üzere *realize* kelimesi; TS, MBTS, ÖTSOYG, ÖTS ve DDTS'de madde başı olarak bulunmadığı gibi *et-* ve *ol-* yardımcı fiilleriyle oluşturduğu birleşik fiiller de açıklanmamaktadır. Sadece DBTS'de *realize* “gerçekleştirilmiş” maddesine ve *realize et-* “gerçekleştirmek” fiiline rastlanmaktadır.

redakte (Fr. *rédaçter*)

Sözler	Sayı	Oran
redakte	-	%0
redakte et-	6	%100
Toplam	6	%100

Uysal (2014), Fransızca *rediger* “yazmak”; *redacteur* “bir metnin gereken düzeltilerini yaparak onu yayına hazırlayan kimse, redaktör”; *redaction* “yazma, kaleme alma, redaksiyon” kelimelerinin bulunduğunu, fakat *redacté* “redakte” diye bir kelimenin olmadığını, *redaktör* ve *redaksiyonun* etkisiyle bu kelimenin Türkçede uydurulduğunu belirtmektedir (s. 107).

Redakte, Türkçede uydurulmuş olsa ve TUD'da bağımsız bir birim olarak kullanımına rastlanmasa da *redakte et-* birleşik fiili içinde dilsel bir işlev üstlenmiş görünmektedir.

Tablo 9. Güncel Türkçe sözlüklerde *redakte* kelimesinin durumu

Sözlükler	Tanımlı madde başı	Madde içi	Birleşik fiille ilişkili madde başı
TS			
MBTS			
ÖTSOYG			
ÖTS			
DDTS			
DBTS	+	+	

Tablo 9’da gösterildiği gibi *redakte* kelimesi ve *redakte et-* birleşik fiili; TS, MBTS, ÖTSOYG, ÖTS ve DDTS’de hiç yer almamakta; sadece DBTS’de *redakte* “basıma hazırlama” madde başı olarak bulunmakta ve *redakte et-* “bir kitap veya metni gözden geçirerek basıma hazır hâle getirmek” fiili açıklanmaktadır.

refüze (*Fr. refusé*)

Sözler	Sayı	Oran
refüze	-	%0
refüze et-	7	%77.8
refüze ol-	2	%22.2
Toplam	9	%100

Et- ve *ol-* yardımcı fiilleriyle kurulan birleşiklere bağımlı olan *refüze* kelimesine, TUD’da bağımsız bir birim olarak rastlanmamaktadır.

Tablo 10. Güncel Türkçe sözlüklerde *refüze* kelimesinin durumu

Sözlükler	Tanımlı madde başı	Madde içi	Birleşik fiille ilişkili madde başı
TS			
MBTS			+
ÖTSOYG	+	+	
ÖTS			+
DDTS			
DBTS	+	+	

TS ve DDTS’de *refüze* kelimesi ve *refüze et-* birleşik fiili, madde olarak bulunmamakta; MBTS ve ÖTS’de madde başı olarak yer alsa da yalnızca *refüze et-* “reddetmek, geri çevirmek, kabul etmemek” ve *refüze ol-* “reddedilmek, geri çevrilmek, kabul edilmemek” birleşik fiillerinde geçmesi ile açıklanmaktadır.

ÖTSOYG’de “geri çevrilen, reddedilen” açıklamasıyla madde başı olarak tanımlanmakta; madde içinde *refüze et-* “kabul etmemek, geri çevirmek” ve *refüze ol-* “kabul edilmemek, reddedilmek, geri çevrilmiş olmak” ayrıca açıklanmaktadır. Aynı yöntem, DBTS için de geçerlidir.

restore (*Fr. restauré*)

Sözler	Sayı	Oran
restore	-	%0
restore et-	232	%100
Toplam	232	%100

TUD’da *restore* kelimesi, *Windows Restore Klasörü*, *Restore Partition Structure* gibi bilgisayar terimleri içinde 14 kez kullanılmıştır; fakat bu adlandırmalar, bilgisayar sistemine ait işlem ve dosyaların İngilizce özel adları olduğundan değerlendirmeye alınmamıştır. Bu tür adlandırmalar dışında *restore* kelimesi, TUD’da bağımsız bir birim olarak yer almamaktadır.

Tablo 11. Güncel Türkçe sözlüklerde *restore* kelimesinin durumu

Sözlükler	Tanımlı madde başı	Madde içi	Birleşik fiille ilişkili madde başı
TS			+
MBTS	+	+	
ÖTSOYG	+	+	
ÖTS	+	+	
DDTS	+	+	
DBTS	+		

TS’de *restore* madde başı olsa da “eski ve değerli bir yapıyı onarıp eski durumuna getirmek anlamındaki *restore et-* birleşik fiilinde geçen bir söz” biçiminde açıklanmaktadır.

ÖTSOYG’de “onarım, ilk duruma getirme, yenileme” anlamıyla madde başı olmakla birlikte madde içinde *restore et-* “bir mimari eseri ya da sanat eserini aslına uygun biçimde onarmak” fiili de açıklanmaktadır. Aynı şekilde kelime, MBTS, ÖTS, DBTS ve DDTS’de madde başı olarak tanımlanmakta ve -DBTS hariç- *restore et-* birleşik fiiline de madde içinde yer verilmektedir.

revalüe (Fr. *révaluer*)

Sözler	Sayı	Oran
revalüe	-	%0
revalüe et-	7	%100
Toplam	7	%100

Uysal (2014), Fransızca *révaloriser* “değerini yükseltmek, yeniden değerlendirmek” fiili bulursa da *révaluer* sözlükbiriminin kullanılmadığını; *revalüe* sözünün Türkçede “paranın değerini düşürmek” anlamında kullanılan *dévaluer / dévaloriser* kelimesinin karşılığı olarak kullanılan *devalüe et-* fiiline örneksenerek oluşturulduğunu söyler (s. 107).

TUD’da *revalüe* kelimesine bağımsız bir birim olarak rastlanmamaktadır.

Tablo 12. Güncel Türkçe sözlüklerde *revalüe* kelimesinin durumu

Sözlükler	Tanımlı madde başı	Madde içi	Birleşik fiille ilişkili madde başı
TS			
MBTS			
ÖTSOYG			
ÖTS			
DDTS			
DBTS	+	+	

TS, MBTS, ÖTSOYG, ÖTS ve DDTS’de ne *revalüe* kelimesi ne de *revalüe et-* birleşik fiili bulunmaktadır. Sadece DBTS’de madde başı olarak yer almakta ve “tekrar değer biçme” şeklinde tanımlanmakta; ayrıca madde içinde “bir devlet parasının değerini yükseltmek” açıklamasıyla *revalüe et-* fiiline de yer verilmektedir.

sembolize (*Fr. symboliser*)

Sözcükler	Sayı	Oran
sembolize	-	%0
sembolize et-	278	%100
Toplam	278	%100

Sadece *sembolize et-* birleşik fiili içinde yer alan *sembolize* kelimesine, bağımsız bir birim olarak TUD’da rastlanmamaktadır.

Tablo 13. Güncel Türkçe sözlüklerde *sembolize* kelimesinin durumu

Sözlükler	Tanımlı madde başı	Madde içi	Birleşik fiille ilişkili madde başı
TS			
MBTS			
ÖTSOYG			
ÖTS			
DDTS			+
DBTS	+		

TS, MBTS, ÖTSOYG ve ÖTS’de *sembolize* ve *sembolize et-* sözlükbirimleri bulunmamaktadır. DDTS’de *sembolize* kelimesi, madde başı olarak yer alsa da “simgelemek” anlamındaki *sembolize et-* sözünde geçtiği belirtilerek açıklanmakta; DBTS’de ise kelime “temsili, timsali, remzi, simgesel” açıklamasıyla madde başı olarak bulunmakta, fakat madde içinde *sembolize et-* fiiline yer verilmemektedir.

1.3.1.1. Fransızcadan alıntı bağımlı sözlükbirimlerin sözlüklerdeki genel durumu

Tablo 14 incelendiğinde, değerlendirilen 13 alıntı sözlükbirimin tutarlı bir şekilde sözlüklerde madde başı tanımının yapılmadığı, sadece DBTS ve ÖTSOYG’de büyük oranda kendilerine özgü tanımlarıyla yer aldıkları, diğerlerinde ise ya içinde bağımlı oldukları birleşik fiillerle ilişkilendirildikleri ya da hiç bulunmadıkları dikkat çekmektedir.

Tablo 14. Değerlendirilen kelimelerin sözlüklerdeki genel durumu

Sözlükler	Tanımlı madde başı	Birleşik fiille ilişkili madde başı
TS	2	5
MBTS	1	8
ÖTSOYG	9	-
ÖTS	3	4
DDTS	2	5
DBTS	10	2

1.3.2. Birleşik Fiillere %80’in Üstünde Bağımlı Fransızcadan Alıntı Sözlükbirimler

Fransızcadan alıntı olup Türkçede bağımsız bir birim olarak kullanımı zayıf olan ve daha çok birleşik fiil yapısında yer alan başka sözlükbirimler de bulunmaktadır.

Tablo 15'te bu kelimelerin TUD'da hem bağımsız bir birim olarak hem de yardımcı fiillerle kullanımlarının yüzdeleri belirtilmektedir.

Tablo 15. Fransızcadan alıntı diğer kelimelerin sözlüklerdeki durumu

Kelimeler	Bağımsız kullanım		Birleşik fiil yapısındaki kullanım	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran
abandone ⁴	1	%8.3	11	%91.7
absorbe ⁵	7	%2.5	273	%97.5
ambale ⁶	1	%9.1	10	%90.9
angaje ⁷	6	%7.7	72	%92.3
deforme ⁸	9	%7.6	110	%92.4
deklare ⁹	1	%1.2	84	%98.8
dekore ¹⁰	1	%1.6	60	%98.4
deşifre ¹¹	18	%5.5	309	%94.5
empoze ¹²	35	%9.2	347	%90.8
finanse ¹³	1	%0.1	752	%99.9
inhibe ¹⁴	2	%0.8	246	%99.2
izole ¹⁵	68	%13 ¹⁶	454	%87
karikatürize ¹⁷	12	%20.3	47	%80
koordine ¹⁸	38	%13.3	247	%86.7
lanse ¹⁹	3	%1.6	181	%98.4
modernize ²⁰	3	%2.5	116	%97.5
onore ²¹	1	%2.2	44	%97.8
parafe ²²	2	%7.1	26	%92.9

4 *Fr. abandonné* 1. Boks sporunda dövüşemeyecek duruma gelen boksörün karşılaşmayı yarıda bırakması. 2. Herhangi bir olay karşısında çaresiz duruma düşme (TDK, 2011).

5 *Fr. absorbé* 1. Emme, içine çekme. 2. Katı veya sıvı bir maddenin bir gazı, bir ışığı emmesi (Ayverdi, 2010).

6 *Fr. emballé* Herhangi bir nedenle çok bunalmış, şaşırılmış, düşünemez olmuş (DD, 2012).

7 *Fr. engagé* Sözle ya da yazılı olarak bağlanmış (DD, 2012).

8 *Fr. déformé* Biçimi, kalıbı bozulmuş (TDK, 2011).

9 *Fr. déclaré* Bildirilmiş, ilan edilmiş (DD, 2012).

10 *Fr. décoré* Süslenmiş, düzenlenmiş (MEB, 1995).

11 *Fr. déchiffré* Çözülmüş, açıklanmış (TDK, 2011).

12 *Fr. imposé* Zorla benimsetilmiş, kabul ettirilmiş olan (DD, 2012).

13 *Fr. finance* Para sağlama işi (Doğan, 2014).

14 *Fr. inhiber* Engellenmiş, önlenmiş, azaltılmış.

15 *Fr. isolé* Yalıtılmış.

16 *İzole* kelimesinin, TUD'daki taramada *izole bant* tamlaması içinde de iki kez kullanıldığı tespit edilmiş ve bu sonucun oranı (%0.4) birleşiklerdeki toplam orana eklenmiştir.

17 *Fr. caricaturisé* Karikatür hâline getirilmiş, gülünçleştirilmiş (Çağbayır, 2007).

18 *Fr. coordonné* Birbirleriyle bağlantılı, uyumlu olan (Uysal, 2014).

19 *Fr. lancé* İleri atılmış, ortaya çıkarılmış (DD, 2012).

20 *Fr. modernisé* Yenileştirilmiş, modern, çağcıl duruma getirilmiş (TDK, 2011).

21 *Fr. honneur* Yüz akı, şeref, onur (DD, 2012).

22 *Fr. parafé* Paraf şeklinde imzalama (Doğan, 2014).

pasifize ²³	2	%3.5	55	%96.5
sabote ²⁴	3	%4.3	67	%95.7
sübvans ²⁵	2	%4.2	46	%95.8
şoke ²⁶	2	%1.6	125	%98.4
terörize ²⁷	3	%11.5	23	%88.5
tolere ²⁸	1	%1.4	70	%98.6

Sonuç

Türkçede fiil oluşturma yollarından biri de isim soylu kelimelerden sonra *et-*, *ol-*, *eyle-*, *kıl-* ve *yap-* yardımcı fiillerinden birinin getirilmesi ve söz konusu ismin, fiil olarak kullanılmasıdır. Korkmaz'ın (2003) ifade ettiği gibi bu tarz birleşik fiillerde esas anlam isim soylu kelime üzerindedir, yardımcı fiilin görevi de isme “etme, olma, yapma” anlamları katarak onu fiile dönüştürmektir. *Affet-*, *keşfet-*, *bahane et-* örneklerinde görüldüğü üzere bu birleşik fiillerin çoğu, Arapça ya da Farsçadan alıntı kelimeleri fiilleştirmekte kullanılmıştır. Aynı zamanda *afişe et-*, *dans et-*, *nakavt et-*, *şarj et-* birleşik fiillerindeki gibi Batı dillerinden alıntı isimlerin de bu yöntemle fiilleştiği görülmektedir (s. 792-794).

Dans, *af*, *keşif*, *bahane*, *şarj* gibi bu tür alıntı isimler, aynı zamanda bağımsız bir birim olarak da kullanılabilirler. Fakat Türkçede bazı alıntı kelimeler vardır ki bunlar sadece birleşik fiillerin isim unsurunu oluşturmada, bağımsız bir kelime olarak dilde kullanım alanı bulamamaktadır. Dolayısıyla bu isimlerin en önemli özellikleri, bağımsız bir sözlükbirim gibi görünmekle birlikte kullanım açısından yardımcı fiillere bağımlı olmalarıdır.

Bu makalede incelenen Fransızcadan alıntı sözlükbirimler dışında farklı dillerden alıntı olup Türkçede birleşik fiil yapısında bağımlı duruma gelmiş olan başka kelimeler de bulunmaktadır. Mesela TUD'daki tarama sonucunda *abat* (< *Far. ābād*) “bayındır, şen, rahat” %100; *ad* (< *Ar. ‘add*) “sayma, sayılma” %100; *bahş* (< *Far. bahş*) “bağış, ihsan” %99.7; *cezp* (< *Ar. cezb*) “kendine çekme, etkileyerek kendine bağlama” %97.4; *def* (< *Ar. def*) “savma, savuşturma, ortadan kaldırma” %98.4; *gark* (< *Ar. ġark*) “suya batma, boğulma” %99.1; *hasıl* (< *Ar. ḥāşil*) “olan, ortaya çıkan, görünen” %98.5; *heba* (< *Ar. hebā*) “yok olma, boşa gitme” %99.4; *heder* (< *Ar. heder*) “karşılığını alamama, ziyan olma” %95; *mas* (< *Ar. maşş*) “emerek içine çekme, soğurma” %100; *payidar* (< *Far. pāydār*) “kalıcı, sonsuza kadar yaşayacak olan” %86.7; *ram* (< *Far. rām*) “boyun eğen, kendini başkasının buyruğuna bırakan” %100; *rencide* (< *Far. rencīde*) “incinmiş, kalbi kırılmış” %99.5; *şad* (< *Far. şād*) “sevinçli, neşeli” %100; *tekabül* (< *Ar. tekābul*) “karşılık olma, yerini tutma” %98.6; *zapt* (< *Ar. źabṭ*) “zor kullanarak ele geçirme; hâkim olma” %97.7 gibi kelimelerin -belirtilen oranlarda- günümüz Türkiye Türkçesinde bağımlı oldukları görülmektedir.

23 *Fr. passif-iser* Pasifleştirilmiş (Çağbayır, 2007).

24 *Fr. saboté* Sabotaj yapma, baltalama (Doğan, 2014).

25 *Fr. subventionné* Paraca desteklenmiş (Uysal, 2014).

26 *Fr. choqué* Beklenmedik bir durumla karşılaşmaktan ötürü şaşkınlığa düşme hâli (TDK, 2011).

27 *Fr. terroriser* Teröre maruz kalmış, tedhişe uğramış (Doğan, 2014).

28 *Fr. tolérer* Göz yumma, hoş görme, katlanma.

Aslında Türkçede bu durum, kaçınılmazdır; çünkü diğer yapım eklerine oranla isimden fiil yapım ekleri az olmakla birlikte *mühürle-*, *müjdele-*, *ferahla-* örneklerindeki gibi *+IA-* eki ve bu ekin genişlemesiyle oluşmuş *+IAş-*, *+IAN-* ve *garipse-* fiilindeki *+sA-* eki dışındaki diğer eklerin alıntı isimlerden fiil türetme işlevleri, yok denecek kadar azdır. Öner (2006), Türkçenin tarihi dönemlerinde isimden fiil yapımını araştırdığı çalışmasında, Kutadgu Bilig’de sentaktik fiil yapımının (isim + yardımcı fiil) çoğaldığını belirtir ve bu durumu alıntı kelimelerin artmış olmasına, bu alıntı unsurların da ancak sentaktik yolla fiilleştirilmesine bağlar. Aynı şekilde İslam kültürünün ve terminolojisinin de etkisiyle Arapça, Farsça alıntılarının arttığı Kısasü’l-Enbiya, Nehcü’l-Feradis gibi eserlerde, Altun Yaruk’a göre çok daha fazla oranda sentaktik fiil yapımına başvurulduğunu belirtir. Mesela Vasfî Divanı’nda alıntı sözlerden morfolojik yöntemle (isim + yapım eki) türetilmiş fiil hiç bulunmaz. Dede Korkut Kitabı’nda morfolojik yolla fiilleşen alıntı kelime sayısı sadece 13’tür ve bunlar da *+IA-*, *+IAN-* ve *+IAş-* ekleriyle türetilmiştir.

Sonuç olarak bu çalışmada değerlendirilen Fransızcadan alıntı sözlükbirimlerin çoğu, sentaktik yolla fiilleştirilerek Türkçeye girmiş, birleşik fiiller içinde de bağımlı duruma gelmiştir. Aynı zamanda bu sözlükbirimlerin, güncel Türkçe sözlüklerde tutarlı bir şekilde madde başı tanımı bulunmamakta, kendilerine özgü tanımlarla açıklananlar olsa da daha çok içinde bağımlı oldukları birleşik fiillerle ilişkilendirilmektedirler. Bağımlı sözlükbirim olduğu tespit edilen bu kelimelerin sözlüklerdeki konumu gözden geçirilmeli ve bu sözler, Türkçedeki işlevsellikleri düşünülerek yeterli ve tatmin edici düzeyde sözlüklerde açıklanmalıdır.

Kaynakça

- AKSAN, Y., AKSAN, M., KOLTUKSUZ, A., SEZER, T., MERSİNLİ, Ü., DEMİRHAN, U. U., YILMAZER, H., ATASOY, G., ÖZ, S., YILDIZ, İ. ve KURTOĞLU, Ö. (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). In *Proceedings of Eight International Conference on Languages Resources and Evaluation (LREC 2012)*, İstanbul. <http://www.lrecconf.org/proceedings/lrec2012/papers.html> (s. 3223-3227).
- AYVERDİ, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük (Kubbealtı Lugatı)*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı Yayıncılık.
- CRYSTAL, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* (6th edition), Oxford: Blackwell.
- ÇAĞBAYIR, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük: Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı* (5 Cilt), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- DEMİR, N. (2017). “Temel Kavramlar”. Ed. Pilancı H. *Türkçe Biçim Bilgisi*. (s. 2-25), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- DİL DERNEĞİ (2012). *Türkçe Sözlük* (3. Baskı), Ankara: Dil Derneği Yayınları.
- DOĞAN, D. M. (2014). *Doğan Büyük Türkçe Sözlük* (23. Basım), Ankara: Yazar Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI (1995). *Örnekleriyle Türkçe Sözlük 1-2*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI (1996). *Örnekleriyle Türkçe Sözlük 3-4*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ÖNER, M. (2006). “Türkçede İsimden Fiil Yapımı Üzerine Notlar”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3(1), s. 60-76.

- ÖZSOY, S., BALCI, A. ve TURAN, Ü. D. (2012). *Genel Dilbilim-1*. Ed. Özsoy S., Emeksiz Z. E. (2. Baskı), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- TANPINAR, A. H. (2002). *Edebiyat Dersleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TIETZE, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (A-E)*, İstanbul: Simurg.
- TÜRK DİL KURUMU (2011). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÜRKÇE ULUSAL DERLEMİ (TUD). www.tnc.org.tr. 01. 06. 2015.
- UYSAL, S. S. (2014). *Türkçe'de Yaratılan Fransızca Sözcükler ve Türkçe'de Anlamları Değiştirilen Fransızca Sözcükler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

TARİHÎ VE ÇAĞDAŞ TÜRK YAZI DİLLERİNDE YALIN (SOYUT) DURUMDAKİ SÖZCÜK YA DA SÖZCÜK ÖBEKLERİNİN TÜMCEDE ZAMANI BELİRTMELERİ*

Indication of Time by Words and Wordgroups at the Nominative Case in Historical and Contemporary Turkic Written Languages

Erdal ŞAHİN**

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 47-64

Öz: Tarihi ve çağdaş Türk yazı dillerinde, sözcük ya da tümcelerde zamanı sınırlamak için kullanılan sözcük ya da sözcük öbekleri türlü işlev ve anlam farklarıyla yalın (soyut), belirtme, yönelme, bulunma, çıkma, eşitlik veya araç durumlarında bulunurlar. Çalışmada, tümcelerde zamanı yalın (soyut) durumda belirten sözcük ve sözcük öbekleri incelenmiş, bunların sözcük bilgisel ve söz dizimsel değerlendirilmeleri yapılmıştır. Tümcelerde zamanın yalın (soyut) durumdaki sözcük ya da sözcük öbekleriyle sınırlandırılarak ifade edildiği Türk yazı dillerinde zaman bölümü adlarının türlü adlarla tamladıkları ad tamlamaları ya da belirtme sıfatları veya sıfat-fiil biçimleriyle tamladıkları sıfat tamlamaları; ‘zaman’ anlamlı adların türlü adlarla tamladıkları ad tamlamaları ya da belirtme sıfatları veya sıfat-fiil biçimleriyle tamladıkları sıfat tamlamaları; herhangi bir tamlamanın kurucusu olmayan, zaman belirteci olarak kullanılan zaman bölümü adları ile geçmiş, şimdi veya gelecekle ilgili eylem zamanı duyarlı ya da duysuz belirteçler tümcede yalın (soyut) durumda bulunurlar. Türk yazı dillerinin bazılarında belirtme sıfatları ile zaman adlarının oluşturduğu sıfat tamlamalarında her iki unsur da anlamlarını korumalarına rağmen zaman adları kendilerini tamlayan belirtme sıfatları ile ses bilgisel birleşip kalıplaşarak birleşik zaman belirteçleri de oluşturmuşlardır.

Anahtar Sözcükler: Tarihi Türk yazı dilleri, çağdaş Türk yazı dilleri, durum ekleri, yalın (soyut) durum, zaman belirteçleri

Abstract: In historical and contemporary Turkic written languages, words and wordgroups indicating time in utterances and sentences have nominative, accusative, dative, locative, ablative, equative, instrumental cases. This paper focuses on words and wordgroups indicating time at the nominative case and their lexicological and syntactic features. The following words and wordgroups are used at the nominative case: possessive and adjective constructions in which time division nouns are completed with various nouns or determinative adjectives or verbal adjectives; possessive and adjective constructions in which generic time nouns are completed with various nouns or determinative adjectives or verbal adjectives; nouns indicating parts of a day and adverbs of time. In some Turkic written languages some of the above-mentioned words and wordgroups take a fixed form.

Keywords: Historical Turkic written languages, contemporary Turkic written languages, cases, nominative case, adverbs of time.

* Bu çalışma, ‘‘Tarihi ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Hâl Ekleri ve İşlevleri’’ adlı doktora tezimin ilgili bölümlerinin genişletilerek yeniden düzenlenmiş biçimidir.

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE. esahin@marmara.edu.tr, Orcid: 0000-0002-3358-2006, Gönderim Tarihi: 18.09.2020/ Kabul Tarihi: 29.10.2020.

Zaman, olayların oluş ve akış sırasını belirleyen, önemli ve düzenli gök olaylarını birim olarak kullanan soyut bir kavramdır. Zamanın öznel bir yaklaşımla *yaşanmış zaman* (*geçmiş*), *yaşanmakta olan zaman* (*şimdi*) ve *yaşanacak zaman* (*gelecek*) olmak üzere üç dilimi olduğu düşünülür. Dillerde sözcüğe ya da tümcede yüklem zamanını ifade eden dil bilgisi kuralları gelişmiştir. Dillerde zaman, eylem türündeki sözcüklerde *geçmiş zaman*, *şimdiki zaman* veya *gelecek zaman* biçim birimleriyle işaretlenir. Dil bilimsel zaman, geçmişten geleceğe uzanan bir zaman çizgisi üzerinde ‘şimdi’ yani konuşma zamanının odak noktası alındığı ve bu noktada gerçekleşenleri, bunun öncesinde olanları ya da sonrasında olacakları kodlayan dil birimlerini kapsayan bir kavramdır (Aydm 2016: 1717).

Dillerde eylemlilik zaman ve görünüş ulamlarının somut zamanı vermede yetersiz kaldıkları bilinmektedir. İnsan dilinde, zaman eklerine ve görünüş destek olmak amacıyla sözcüğe ya da tümcelerde eklenti (seçimlik öge) olarak olay, referans veya konuşma zamanlarını¹ belirleyen, zaman odaklı türlü yapılarıdaki ve durumlardaki sözcük öbekleri (belirticimsiler) ile zaman belirteçleri de kullanılır. Bu zaman belirleyicileri sözcüğe ya da tümcede yüklem anlamını zaman kavramıyla sınırlandırır. Bunlar, eylemin bildirdiği zamana önemli bir ayrıntı katarak devinişin, kılışın, oluşun ya da duruşun hangi zaman dilimi içinde gerçekleştiğini, gerçekleşmekte olduğunu ya da gerçekleşeceğini daha ayrıntılı bir biçimde aktarırlar. Herhangi bir eylemin gerçekleşme zamanını ve durumunu belirleyen zaman belirteçleri, içinde yer aldığı tümcenin görünüş değeri ile uyum sağlamaktadır (Esmer 2008: 20). Sözcüğe ya da tümcede eylemde zaman eki ile eylemi zaman açısından sınırlayan zaman belirleyicisinin kullanımı uyumlu olmalıdır. Geçmiş zaman ekiyle geçmiş ifade eden belirleyiciler, şimdiki zaman ekiyle şimdiyi ifade eden belirleyiciler, gelecek zaman ekiyle geleceği ifade eden belirleyiciler kullanılmalıdır: *Dün gittim. Bugün gidiyorum. Yarın gideceğim* (Şahin 2005: 650).

Dilin kullanımında zaman belirleyicilerinin aktardığı zaman kavramı, zaman eklerinin sınırını belirler (Şahin 2006: 220). Tümcelerde asıl zaman bildirme yani zamanı dilimleyerek darlaştırma ve netleştirme işlevi, zaman ifade eden birimlerle sağlanır (Üstünova 2005: 200). Zamanın eylem ulamları ile aktarıldığı durumlarda, zamansal yerleşim zaman belirteci ortaya çıkana kadar net bir durum sergilemez (Demirgüneş 2008: 283). Örneğin yüklemi geçmiş zaman ekli bir tümcede *dün* zaman belirtecini kullandığımızda zamansal yerleşimin geçmişteki alanı daha da darlaştır: *Ben dün çalıştım*.

Türk dilinde zamanı sınırlamak için zaman ifade eden (zaman odaklı) sözcük veya sözcük öbekleri sözcüğe ya da tümcelerde türlü durumlarda (hâllerde) bulunurlar. Tarihî ve çağdaş Türk dili değışkelerinde², sözcüğe ya da tümcede yüklem veya eylemsi

1 Dilsel zaman; konuşma zamanı, olay zamanı ve referans zamanı olarak incelenir. Geniş bilgi için bk. Soner Akşehirli (2010), “Türkçede Konuşma Zamanı, Olay Zamanı ve Referans Zamanı İlişkileri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 5/4, Fall 2010, s. 15-73)

2 Çalışmada tarihî ve çağdaş Türk yazı dilleri için şu kısaltmalar kullanıldı: *Kök.*: Köktürk Türkçesi, *Uyg.*: Eski Uygur Türkçesi, *Karh.*: Karahanlı Türkçesi, *Har.*: Harezm Türkçesi, *Kıp.*: Kıpçak Türkçesi, *Çağ.*: Çağatay Türkçesi, *EAT*: Eski Anadolu Türkçesi; *Azr.*: Azerbaycan Türkçesi, *Gag.*: Gagavuz Türkçesi, *Tür.*: Türkiye Türkçesi, *Türk.*: Türkmen Türkçesi, *Başk.*: Başkurt Türkçesi, *Kar. Bal.*: Karacay Balkar Türkçesi, *Kark.*: Karakalpak Türkçesi, *Kaz.*: Kazak Türkçesi, *Kırg.*: Kırgız Türkçesi, *Kır. Tat.*: Kırım Tatar Türkçesi, *Kum.*: Kumuk Türkçesi, *Nog.*: Nogay Türkçesi, *Tat.*: Kazan Tatar Türkçesi, *Özb.*: Özbek Türkçesi, *Yeni Uyg.*: Yeni Uygur Türkçesi, *Alt.*: Altay Türkçesi, *Hak.*: Hakas

öbeğinde eylemin zamanı türlü anlam farklarıyla yalın (soyut) durumdaki (Kır. Tat. *Mına bu avcı yaş bir kunə atına mine de avga kete*. “İşte bu avcı genç bir gün atına biner ve ava gider.”), belirtme durumundaki (Tat. *Ul yıllarnı bézněñ tatar kırılışıp...* “O yıllarda bizim Tatar çok kırılıp...”), yönelme durumundaki (Kaz. *Bul jazga Kökserek kattı semiz boldı*. “Bu yaz Kökserek çok semirdi.”), bulunma durumundaki (Hak. *İkinci küninde pıs Minsugdañ üs parahodıg sıgıbıshabıs*. “İkinci gün biz Minsug’dan üç vapurla çıktık.”), çıkma durumundaki (Kar. Bal. *Anası anı har künden bir cañı beşikge saladı*. “Annesi onu her gün yeni bir beşiğe koyar.”), eşitlik durumundaki (Özb. *Bu gälçü men üni sinäb körämän*. “Bu defa ben onu deneyip bakıyorum.”) veya araç durumundaki (Kaz. *Jañbir tünimen javdı*. “Yağmur geceleyin yağdı.”) sözcük ya da sözcük öbekleriyle sınırlandırılarak belirtilir. Bu çalışmada, tümcelerde zamanı yalın (soyut) durumda belirten sözcük ve sözcük öbekleri incelenmiş, bunların sözcük bilgisel ve söz dizimsel değerlendirilmeleri yapılmıştır.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde tümcede zamanı sınırlamak için kullanılan belirteç (zarf) tümleci görevindeki sözcük veya sözcük öbekleri, belli koşullarda belli anlamlarla yalın (soyut) durumda³ bulunurlar. Yalın (soyut) durumdaki sözcük veya sözcük öbekleri devinîş (hareket), kılış, oluş veya duruş (durum) eylemlerinden herhangi biriyle kurulan eylem tümcelerinde ya da herhangi bir adın yüklem olduğu ad tümcelerinde zamanı sınırlandırarak bildirirler. Türk dilinin tarihî ve çağdaş dönemlerinde yalın (soyut) durumdaki türlü sözcük veya sözcük öbeklerinin zamanı belirtmeleri belli dil bilgilik yapılarla olur⁴:

1. Zaman bölümü adlarının tamlanan oldukları ad tamlamaları veya sıfat tamlamaları ile tümcede zamanın belirtilmesi⁵:

Zaman bölümlerini (*yıl, mevsim, ay, hafta, gün* ve bunların alt bölümleri) ifade eden sözcükler (Başk. *yıl* “yıl”, Kök. *ay* “ay”, Uyg. *kün* “gün”, Tür. *hafta* (< Far. *häftä*), Tat. *kış* “kış”, Azr. *sabah* (< Ar. *şabāh*) “sabah”, Y. Uyg. *aşşam* “akşam”, Türk. *gice* “gece”, EAT. *sā’at* (< Ar. *sā’at*) “saat” vb.)⁶, türlü ad ya da sıfat türünden sözcüklerle

Türkçesi, Tiv.: Tiva Türkçesi, Yak.: Yakut Türkçesi, Çuv.: Çuvaş Türkçesi. İstanbul ağızına dayanan çağdaş Türkiye Türkçesi dil bilgisi özelliklerinin büyük oranda ölçünleştiği dönem olan Osmanlı Türkçesi ile yazı dili olarak sürekli ve geniş kullanılmayan Karaim ve Şor Türkçelerinden örnekler değerlendirilmedi.

- 3 Yalın (soyut) durum (hâl) terimi, “tümcede belli anlam ve görevdeki adın ya da sözcük öbeğinin herhangi bir durum eki işaretlenmemiş yani durum eksiz (sıfır ek) olarak bulunması” anlamında kullanılmıştır.
- 4 Türk dili değişikliklerinde zamanı belirten sözcük ya da sözcük öbeklerinin tümcelerde belli durum ekleriyle kullanılmaları eylemin kılınışı, görünüşü ve zamanı ile de ilgilidir. Çalışmada bu etkileşim değil Türk yazı dillerinde tümcelerde belirteç veya belirteçimsi olarak zamanı sınırlayan, yalın durumdaki belli sözcük ya da sözcük öbekleri söz dizimsel düzlemde yapısal karşılaştırılarak incelenmiştir.
- 5 Açık *e*, daha açık *e* ve yarı dar *e* ünlülerinden ikisinin bulunduğu yazı dillerinde daha açık olanı *Ā ā*, açık veya yarı dar olanları *E e* harfleriyle gösterildi. Açık veya daha açık *e* ünlülerinden birinin bulunduğu yazı dillerinde açık veya daha açık *e* ünlüleri *E e*, kapalı *e* ünlüsü *Ē ē* harfleriyle gösterildi. Art damak ve gırtlak *h*’leri *H h*, art damak ve ön damak *k*’leri *K k*, art damak ve ön damak *g*’leri *G g* harfleriyle gösterildi. Türkmen Türkçesinde yazı çevirisi yapıldı, bir işaretle gösterilmeyen ünlü uzunlukları çalışmada da herhangi bir uzunluk işaretiyle belirtilmedi.
- 6 Bunlar, nesnel zaman bölümü adlarıdır. Nesnel zaman yıldızların hareketleri, Dünya’nın Güneş etrafındaki dönüşü veya Ay’ın Dünya’nın etrafındaki dönüşü gibi fiziksel olaylardaki gözlemlenebilir değişikliklerle ölçülebilir, geç-gündüz değişimi, yıl içindeki mevsim değişiklikleri de nesnel zamanı ortaya çıkarır (Uğurlu 2003: 159). Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde zaman bölümü adları ve bunların ses, biçim ve anlam bilgisel karşılaştırılmaları için bk. Esra Karabacak (2004), “Zaman İsimleri Üzerine”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, 20-26 Eylül, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 1855-1946; E. R. Tenişev (ed.) (2001), *Sravnielno-Istoričeskaya Grammatika Tjurkskih Yazıkov-Leksika*, Moskova: “Nauka”, s. 67-86. Çağatay Türkçesindeki zaman bölümü adlarıyla ilgili

tamlanarak tamlandıkları bu sözcüklerle birlikte yalın (soyut) durumda tümcede zamanı sınırlandırarak belirtirler. Bu sözcüklerden günün belli bölümlerini gösteren zaman adları (Kök. *küntüz* “gündüz”, Kıp. *irte* “sabah”, Gag. *avşam* “akşam”, Uyg. *tün* “gece” vb.) dışındakiler tümcede zamanı ifade ederken kesinlikle bir tamlama içinde tamlayana ihtiyaç duyarak tamlanan durumunda bulunurlar. Zaman bölümü adları, tümcede zamanı belirtirken takısız ad tamlaması (Har. *duşenbe kün (keltür-)* “pazartesi günü doğurmak”), belirtisiz ad tamlaması (Özb. *4 iyün küni (e’lan kılın-)* “4 Haziran günü yayımlanmak”) veya belirtili ad tamlaması (Tür. *ayın ikinci haftası (gel-)*) yapılarında diğer zaman bildiren adlarla, sıfat tamlaması yapısında ise belirtme sıfatlarından sıra sayı sıfatlarıyla (Uyg. *yettinç kün (ur-)* “yedinci gün yüklemek”), belirsizlik sıfatlarıyla (Alt. *bir kün (kir-)* “(herhangi) bir gün girmek”), işaret sıfatlarıyla (Tıv. *bo düne (çag-)* “bu gece yağmak”), soru sıfatlarıyla (Tür. *hangi yıl (gör-)*), zaman sıfatlarıyla (Kum. *ertengi gün (başla-)* “ertesi gün başlamak”) veya sıfat-fiil biçimleriyle (EAT *kâfirler geçdüğü saat (bas-)* “kâfirlerin geçtiği saatte basmak”) tamlanırlar⁷: Kök.⁸ [Tab]gaç atlıg süsi bir tümen artukı yeti biñ süg **ilki küno** ölürtüm. “Çin süvari ordusu(ndan) on yedi bin askeri birinci gün öldürdüm.” (OY: 76)⁹; Uyg. **Yittinç küno** tañ adınçıy erdini yinçü kimike tükegüçe urup tigin inçe tip yarlıgkadı. “Yedinci gün az rastlanır ve seçme inci ve mücevherleri gemiye yeterince yükledikleri zaman prens şöyle dedi.” (İKPÖ: 27); Karh. *Sözün boşlag ıdma yıga tut tiliñ / yeter başka bir küno bu til boşlagı.* “Sözünü başıboş bırakma, dilini sıkı tut; dilin başıboşluğu bir gün başa bela olur.” (AH: 51); Har. *Muhammed tugmıšta maña habar bérdirler kim karındaşıñ hatunu Emine Hatun duşenbe küno Muhammed atlıg ogul keltürdi tép.* (NF: 14) “Muhammed doğduğunda bana “Kardeşinin hanımı Emine Hatun pazartesi günü Muhammed adlı bir oğlan doğurdu.” diye haber getirdiler.”; Kıp. **Ol yilo** ol şahsnuñ köp mál ve nimeti bar idi. (GT: 86) “O yıl o kişinin çok malı ve mülkü vardı.”; Çağ. **Bir küno** Oguz yurak yerge avga kitdi. “Bir gün Oğuz uzak yere ava gitti.” (ŞT: 127); EAT *Anda tururken bir giceo gemiye bindi, İflak iline geçdi.* (AOK: 64) “Orada dururken bir gece gemiye bindi, Eflak iline geçti.”; Azr. **İkinci ilo** müállim onu öz işlädiyi orta maktäbin üçüncü sinfinä düzältdi. (GG: 6) “İkinci yıl öğretmen onu kendisinin çalıştığı ortaokulun üçüncü sınıfına geçirdi.”; Gag. **Bir günüo** auşamnen kontoranın pençeresinin uurunda peydalandı diil büyük boyda, iri kafalı, esmer bir erif. (P: 109) “Bir gün akşamleyin ofisin penceresinin önünde büyük sayılamayacak boyda, iri kafalı, esmer bir kişi belirdi.”; Tür. **Bir günö** Taşoluk sokağının üç beş çocuğu Niko ’yu Gâvur mahallesine yakın tahta köprüünün beri tarafında fena hâlde kıstırmış, yer misin yemez misin pataklıyorlardı. (KA: 10); Türk. **Bu giceo** gabristanlıkda boldular, emma

özellikle bk. Reşit Rahmeti Arat (1987), “Türklerde Zaman ve Vakit Tespiti”, *Makaleler*, C. 1, hzl. Osman Fikri Sertkaya, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 165-179.

7 Asıl sayı sıfatlarıyla tamlanan zaman bölümü adları ise tümcede yüklem gerçeği / gerçekleşmekte olduğu / gerçekleşeceği zamanı değil süresini (sıklık, sürerlik, tamamlama) bildirdiği düşünülerek süre bildiren sözcük ve sözcük öbekleri bir başka çalışmada değerlendirilmek üzere burada incelenmemiştir: Kök. *Tokuz yegirmi yilo şad olurtum.* “On dokuz yıl şad olarak hüküm sürdüm.” (TY: 117); Başk. *Ös kono, ös tönö ezlep, taba almay, helden tayıp kayup kilgender.* (KTUK: 8) “Üç gün, üç gece arayıp bulamadan yorgun düşerek dönüp gelmişler.”; Kaz. **Bir küno, bir tüno** aşuk boldı. “Bir gün, bir gece açlık oldu.” (MASH: 71) vb.

8 Örneklerin alındığı tarihî Türk yazı dilleri kronolojik, çağdaş Türk yazı dilleri ise yer aldıkları öbek (Oğuz, Kıpçak, Uygur-Karluk, Aral-Sayan, Bulgar) içinde alfabetik sıralanmıştır.

9 Türlü alfabelerle tarihî Türk yazı dilleriyle yazılmış metinlerden alınmış örnek tümcelerin kaynakları olarak metinlerin yazı çevirimiyle yayımlandıkları çalışmalar gösterildi.

gözlerine uki gelmedi. (MTN: 59) “Bu gece mezarlıkta kaldılar ama gözlerine uyku girmeydi.”; Başk. **Kış köñö** halkında azık tabıvı kıyın buldı, tip zarlanışkandar, tiy, bılar. “Bunlar “Kış günü soğukta yiyecek bulması zorlaştı.” diye dertlenmişler.” (BT: 799); Kar. Bal. **Ol küño** sizni alayda, / itle tahsagızni bildile. (MTN: 101) “O gün sizin orada, köpekler sırrınızı öğrendiler.”; Kark. *Yekevi de bir küño avırdı.* (TG: 136) “İkisi de bir gün hastalandı.”; Kaz. *Äyelder sol küño tañ atkanşa şam jagıp, uyktamay otırip, kudaydan tilek tiledi.* “Kadınlar o gece tan atıncaya kadar ışık yakıp, uyumadan oturarak Allah’tan dilek dilediler.” (MÄSH: 205); Kırg. **Bir küño küyöösü kaysı bir cakka ketken küño** Gülzada üyünö çakırdı. (KÖ: 55) “Bir gün kocası bir tarafa gittiği gün Gülzade evine çağırıldı.”; Kır. Tat. *Mına bu avcı yaş bir küño atına mine de avga kete.* (MTN: 85) “İşte bu avcı genç bir gün atına biner ve ava gider.”; Kum. **Ertengi günö** yırtıllay, / yelpilley buday başlar. (MTN: 119) “Ertesi gün parlayıp dalgalanarak buğday başlar.”; Nog. **Bir küño** bay öziniñ baylıgın karamaga şıgadı. (MTN: 178) “Bir gün zengin kendi zenginliğine bakmaya çıkar.”; Tat. **Uzgan ylö** bérénçélékné algan brigada bit ul. (TG II: 142) “Geçen yıl birinciliği alan ekiptir ya o.”; Özb. *Çolpanning birinçi tñkidy äsäri “Ädäbiyät nädür?” degän makälä bolib “Sädäi Türkistån” gäzetäsida 1914 yıl 4 iyün küño e’lan kulingän.* “Çolpan’ın birinci tenkidî eseri “Edebiyat Nedir?” adlı makale olup, “Sadai Türkistan” gazetesinde 1914 yılının 4 Haziran günü yayımlanmıştır.” (ÖT: 351); Y. Uyg. **Bu ahşamö** ularmu ziyäpätkä katnişudu. “Bu akşam onlar da ziyafete katılacaklar.” (KTLs: 1175); Alt. **Bir küño** Makariyaa kirip barzam, anda eki kiji otırip cadır. (AL: 12) “Bir gün Makariya’ya girdiğimde orada iki kişi oturmaktadır.”; Hak. **Pir küño** irten, tañ çarırınañ istipçetsebıs tashar ulitsalarda haydar-haydar çon tabızı istülçe. (HL6: 80) “Bir gün sabah, tan ağarmasıyla dinlediğimizde dışarıda sokaklarda bir yerlerden halk sesi duyulur.”; Tiv. **Bo düneo** har çagğı deg-dir. (YNSSSR: 396) “Bu gece kar yağacak gibidir.”; Yak. **Ol ihin Teppeek oyun, Mançaarını Çooço Baayga utarı turuoran öhün-saahun sitiheeri, bir tüño** ala mağas süöhünü ölorön, onu sien turan kurbıt. (PLMS: 152) “Onun için şaman Teppeek, Mançaarı’yı Çooço Baay’a tılsımla düşman yaparak, bir gece beyaz başlı ala hayvanı kurban etmek amacıyla öldürerek büyüye başlamış.”; Çuv. *Iran ye tepër kunö kilëpër.* (ÇVS: 192) “Yarın veya öbür gün geleceğiz.” vb.¹⁰

10 Türk yazı dillerinin bazılarında belirtme sıfatlarıyla tamlanmış zaman bölümü adları tümcede zamanı belirtirken 3. teklik kişi iyelik ekiyle bulunurlar: Gag. **Bir günö** auşammen kontoranın pençeresinin uurunda peydalandı düil büük boyda, iiri kafalı, esmer bir erif. (P: 109) “Bir gün akşamleyin ofisin penceresinin önünde küçük boylu, iri kafalı, esmer bir kişi belirdi.”; Kaz. *Äyelder sol küño tañ atkanşa şam jagıp, uyktamay otırip, kudaydan tilek tiledi.* “Kadınlar o gece tan atıncaya kadar ışık yakıp, uyumadan oturarak Allah’tan dilek dilediler.” (MÄSH: 205); Kırg. **Bir küño küyöösü kaysı bir cakka ketken küño** Gülzada üyünö çakırdı. (KÖ: 55) “Bir gün kocası bir tarafa gittiği gün Gülzada evine çağırıldı.”; Özb. **Här küño** ertä bilän çäl şu üç kızgä bir sävät gül eltip berär ekän. (MTN: 205) “Her gün sabahleyin ihtiyar bu üç kıza bir sepet gül çiçek götürüp verirmiş.” vb. Grönbech, 1995: 83’te “Tarañde bir küñ “bir zamanlar, eskiden”, bir küni “belirli bir günde” manasına gelir. *Emdi bir küni bėrip Şibeni öltürelin.* (Pr. VI 8, 34) “Şimdi (sonra kararlaştırılacak) bir gün gidip Şibe’yi öldürelim.” Radloff’un “bir gün” şeklindeki tercümesi pek isabetli sayılmaz, kastedilen “fırsat çıkınca” değil, daha ziyade “belirli bir gün”dür.” denilir. Esmer 2008: 24’te “...o zaman, o zamanlar zaman odaklı belirteçleri eylemlerin hangi zamanlarda yapıldıklarına dair kısıtlama içermektedir. Örnek anlatı metinlerinde bu belirteçler, sadece *ol-* (mutlu, yaşında, mantıklı) ve *var-* gibi durum hâl türü içinde değerlendirilen eylemlerle kullanılmaktadır. Örnek anlatılarda başlangıç ve bitişi belirli olan *o akşam, hemen, o gün, ertesi gün, Perşembe günü, altıncı sınıfın yazı, sabahın dördünde, 17 Ağustos depreminde, o akşam* vb. türündeki zaman odaklı belirteçler eylemin belli bir zaman dilimi içinde gerçekleştirildiğini göstermektedir. Örnek anlatı metinlerinin genelinde bu tür belirteçler, bitirme, tamamlama, durum ve edimsellik hal türü içinde değerlendirilen eylemlerle kullanılmaktadır.” sonucuna varılmıştır.

Türk dili değişiklerinde zaman bölümü adları kendilerini tamlayan belirtme sıfatları ile Gag. *büün* (Pokrovskaya 1966: 128) “bugün”, *ötöögün* (Özkan 2007: 121) “öteki gün”, Tür. *bugün*, Kar. Bal. *bügün* (Habiçev 1966: 227) “bugün”, *bıyl* (Habiçev 1966: 227) “bu yıl”, Başk. *bögön* “bugün” (Ercilasun 1992: 82), Kark. *bügin* (Baskakov 1966a: 314) “bugün”, Kaz. *bügin* (Kenesbayev-Karaşeva 1966: 332) “bugün”, Kırg. *bügün* “bugün” (Ercilasun 1992: 82), *bayakünü* “geçen gün” (Kasapoğlu Çengel 2007: 513), *bıyl* “bu yıl” (Kasapoğlu Çengel 2007: 514), Kır. Tat. *bugün* (Sevortyan 1966: 252) “bugün”, Kum. *bugün* (Magomedov 1966: 205) “bugün”, Nog. *bıyl* (Baskakov 1966b: 296) “bu yıl”, Tat. *bügén* (Zakiyev 1966: 148) “bugün”, *bıyl* (Şahin 1997: 126) “bu yıl”, Özb. *bugün* “bugün” (Ercilasun 1992: 83), Y. Uyg. *bügün* “bugün” (Ercilasun 1992: 83), Alt. *bügün* (Baskakov 1966c: 518) “bugün”, *başkün* “geçen gün” (Güner Dilek 2007: 1042), Hak. *püün* “bugün” (Arıkoğlu 2007: 1110), *püül* (Karpov 1966: 439) “bu yıl”, Tiv. *bögün* (Monguş 1981: 526) “bugün”, Yak. *bügün* (Kirişçioğlu 2007: 1264), Çuv. *kāşal* (Andreyev 1966: 57) “bu yıl” vb. biçimlerinde anlamlarını koruyarak ses bilgisel birleşip kalıplaşarak birleşik zaman belirteçleri de oluşturmuşlardır.

2. ‘Zaman’ anlamlı adların tamlanan oldukları ad tamlamaları veya sıfat tamlamaları ile tümcede zamanın belirtilmesi:

‘Zaman’ kavramını ifade eden adlar (Uyg. *ödün*¹¹ “zaman, vakit”, Har. *zaman* (< Ar. *zemān*), Kıp. *vakt* (< Ar. *vakt*) “zaman, vakit”, EAT *dem* (< Far. *dem*) “zaman, vakit”, Tür. *an* (< Ar. *ān*), Başk. *sak* (< Moğ. *çağ*) “zaman, vakit”, Kaz. *mezet* “zaman, vakit” vb.), türlü ad ya da sıfat türünden sözcüklerle tamlanarak tamlandıkları bu sözcüklerle birlikte yalın (soyut) durumda tümcede zamanı sınırlandırarak belirtirler. ‘Zaman’ anlamlı adlar, tümcede zamanı belirtirken belirtili ad tamlaması (Tür. *gecenin bir zamanı (gel-)*) veya belirtisiz ad tamlaması (Tür. *akşam vakti (yap-)*) yapılarında türlü adlarla, sıfat tamlaması yapısında belirtme sıfatlarından belirsizlik sıfatlarıyla (Kıp. *bir vakt (düşmen bol-)* “bir zaman düşman olmak”), işaret sıfatlarıyla (Uyg. *ol ödün (yarlıka-)* “o zaman buyurmak”, soru sıfatlarıyla (Tür. *ne zaman (gör-)*) ya da sıfat-fiil biçimleriyle (Kırg. *soğuş baştalar zamāt (ket-)* “savaş başladığı zaman gitmek”) tamlanırlar¹²: Uyg. *Ol ödünö tükel bilge teñri teñrisi burkan inçe tip yarlıkadı.* (AY: 83) “O zaman tam bilge Tanrıların Tanrı’sı Burkan şöyle buyurdu.”; Karh. *Böri koy bile suvladı ol ödünö.* “O devirde kurt ile kuzu aynı yerden su içti.” (KB: 59); Har. *Yana bir zamāno olturduk erdi...* (NF: 90) “Yine bir zaman oturduyduk...”; Kıp. *Ni sırriñ kim bar dōstlarınca dimegöl, ni bilürsen kim bir vaktö düşmen bolgay.* (GT: 161) “Olan sırrını dostlarına söyleme, bilemezsin bir zaman düşman olacaklarını.”; Çağ.

11 *ödün* sözcüğü, *öd+ü+n* (araç durumu eki) (Von Gabain 1988: 64, Korkmaz 1962: 29, Clauson 1972: 35) biçim birimlerinden oluşsa da Eski Uygurca *Altın Yaruk*’ta, sadece bir defa olsa da, *bir ödünö* (AY: 66) “bir zamanda” örneğinde bulunma durumu ekini alır. Bu örnek, +n araç durumu ekli sözcüğün bu dönemde artık “zaman, vakit” anlamıyla biçim bilgisel kalıplaştığını gösterir.

12 Bazı belirsiz miktar sıfatlarıyla tamlanan zaman kavramını ifade eden adların ise tümcede yüklem gerçekleştiği / gerçekleşmekte olduğu / gerçekleşeceği zamanı değil süresini (sıklık, sürerlik, tamamlama) bildirdiği düşünülerek süre bildiren sözcük ve sözcük öbekleri bir başka çalışmada değerlendirilmek üzere burada incelenmemiştir: Har. *Mekkedē bir kaç zamāno turmışdan soñ yana Medīneke barđılar.* (NF: 57) “Mekke’de birkaç zaman durduktan sonra yine Medine’ye gittiler.”; Gag. *Çok vaktö işlāmāzektiktän girmiş onun güüdesinä.* (P: 74) “Uzun zaman çalışmamaktan onun vücuduna girmiş.”; Kum. *Ördegi halkga uzak zamanō karay.* (LH8: 33) “Yukarıdaki halka uzun zaman bakar.” vb.

Ol vaktö Sereng beşikde idi. “O zaman Sereng beşikte idi.” (ŞT: 204); EAT **Kâfirler sürdürdüğü demö** Müslümanlar iki saf ayrılıp, kâfirler geçdüğü sâat ardin basup, kâfirlerin atları çıblak idi. (AOK: 83) “Kâfirler ilerdiği zaman Müslümanlar iki safa ayrılıp, kâfirlerin geçtikleri saatte arkalarından saldırdıklarında kâfirlerin atları çıplaktı.”; Azr. **Aşağıbaş tayfası o günä gädär yalnız çobanlık edärdi, heç vaktö äkinçiliklä mäşğul olmamışdı.** (HŞ: 28) “Aşağıbaş ahalisi o güne kadar sadece çobanlık yapardı, hiçbir zaman çiftçilikle ilgilenmemişti.”; Gag. **O zamanö** taman yaz vaktiydi. (MTN: 70) “O zaman tam yaz vaktiydi.”; Tür. *Bu dostluğu hazırlayan olayı ikisi de hiç bir zamanö unutmadılar.* (KA: 9); Türk. **Ol vaktlarö** muña näçe Ballı molla diyseñ, şonça hoşuna gelerdi. (TDG: 188) “O zamanlar ona Ballı Molla dediğinde o kadar hoşuna giderdi.”; Başk. **Şul sakö** olo tornalar, kalgandarına yul kürhetév ösön, kavırhındarın sesép kitkender. (KTUK: 3) “O zaman büyük turnalar, kalanlara yol göstermek için teleklerini saçıp gitmişler.”; Kark. **Bul vaktö** kalada kattı terrorlık hükim sürrip turgan künler edi. (TG: 128) “Bu zaman şehirde sert terörizmin hüküm sürdüğü günlerdi.”; Kaz. **Osi mezeto** yesik kağılıp oyın bölip jiberdi. (A: 82) “O an kapı çalınıp düşüncesini böldü.”; Kırg. **Soguş baştalar zamato** Rafa Aydarbekova frontko ketti. (OPRSSTY: 307) “Savaş başladığı zaman Rafa Aydarbekova cepheye gitti.”; Kır. Tat. **Bu vaktö,** Kazanga duşman ucüm etecek havfı bar eken. (ETH9: 11) “Bu zamanda Kazan’a düşmanın saldıracacağı korkusu varmış.”; Kum. **Şo zamanö** da özünü adatına göre onu erinleri duvalanı şıbışlap yiberdi. (LH: 12) “O zaman da kendi âdetine göre onun dudakları duaları mırıldandı.”; Nog. **Ol zamanö** ne zat alayagın oylandı. (YNSSSR: 296) “O zaman ne alacağını düşündü.”; Tat. **Bérvaktö** aña Sébér taygasında hareket itüçé partizan otryadin tabıp kaytırğa kuştılar. (G: 73) “Biz zaman ona Sibiryta ormanlarında hareket eden partizan bölüğünü bulup getirmeyi buyurdular.”; Özb. **Bir vaktläro** uni mäftun etgän härârätli sözlär endi ungä bütünläy kalbäki, hissiz tuyülärdi. “Bir vakitler onu meftun eden hararetili sözler, şimdi ona tamamıyla sahte, hissiz geliyordu.” (ÖTG: 246); Y. Uyg. **Şävkätmiñ issi kanlıri şu ano şurridä meñisigä örläp, pütin äzayi ot elip kätti.** (ETAY: 203) “Şevket’in sıcak kanı o an şır şır beynine çıkıp bütün organları ateş kapladı.”; Çuv. **Väy pur çuhö** këreş, **şäl pur çuhö** kakay ši. “Gücün varken güreş, dişin varken et ye.” (ÇAD: 11) vb.

Altay-Sayan (Sibiryta) öbeği Türk yazı dillerinde ise Alt. *çak* “zaman, vakit”, *tuş* “zaman, vakit”, Hak. *tus* “zaman, vakit”, Tıv. *üye* “zaman, vakit” adları belirtme sıfatlarıyla ya da sıfat-fiil biçimleriyle tamlanarak bulunma durumunda tümcede zamani sınırlandırdıkları dikkati çeker: Alt. **Ertegideñ erte çakta.** / **eki caştu cürer tuştä.** / **ozogidañ ozo çakta.** / **ondor caştu cürer tuştä.** / **ebeş-ubaş korkup cürten / edim men-dep bu sanandı.** “Bir zamanlar, iki yaşındayken, eskiden on yaşındayken biraz korkmuştum, diye düşündü.” (ADMK: 47), Hak. **İrde kün tag pazına tüşçetken tuştä.** **Hoshar tas tagımıñ oliinañ hoylar çazızar inçeler.** (MTN: 253) “Akşamleyin güneş dağın başına indiği zaman, Hoshar Taş dağının yamacından koyunlar yazıya doğru inerler.”, Tıv. **Söölgü üyede** öskeleni berip-tir sen. (YNSSSR: 395) “Son zamanlarda değişip gitmişsin.” vb.

Türk yazı dillerinde yan anlamı “zaman, vakit” olan bazı sözcükler (Tür. *ara(lık)* vb.) ile “kezlik” bildiren sözcükler de (Azr. *däfä* “kez, defa, sefer” (< Ar. *def’a*), Gag. *kere* (< Ar. *kerre*), Başk. *yulı* “kez, defa, sefer”, Tür. *sefer* (< Ar. *sefer*), Kar. Bal.

col “kez, defa, sefer”, Alt. *katap* “kez, defa, sefer” vb.) belirtme sıfatları veya sıfat-fiil biçimleriyle tamlanmış olarak ifade ettikleri anlamla tümcede yüklem zamanını sınırlandırarak belirtirler: Tür. **O aralıkö** *açıkgözün biri de ayağımdan çıkan potini almış savuşmuş.* (TS: 113); Azr. *Hätta bir düfäo bunları Anuşa demiş vâ taşakkür etmişdi.* (GG: 243) “Hatta bir defasında bunları Anuş’a demiş ve teşekkür etmişti.”; Gag. **Bir kerüo** *bu üç kardaş laflanmışlar gitmää dünneyä kısmet aramaa.* (YNSSSR: 133) “Bir keresinde bu üç kardeş dünyaya kısmet aramak için açılmaya karar vermişler.”; Tür. *Kadehini bu sefero kendisi doldurmuştu.* (KA: 49); Başk. *Emme bil yuluo ul gecep bér hağış ménen, moñ ménen höylené.* (KTUK: 129) “Ama bu sefer o garip bir kasvetle, üzüntüyle söyledi.”; Kar. Bal. **Bir coluo** *Alavgan kartla bolgan nığışha bara bolgandı.* (MKHPÇ: 65) “Bir defasında Alavgan yaşlıların oturup konuştukları yere gitmişti.”; Kark. **Bul sapario** *instruktor üstine jasıl brezent plaşç, brezent etik kiyip alıptı.* (TG: 63) “Bu sefer öğretmen üstüne yeşil çadır bezi yağmurluk, çadır bezi çizme giymişti.”; Kırg. **Bir coluo** *İndiyanın kinosu keldi.* (KÖ: 22) “Bir keresinde Hindistan’ın filmi geldi.”; Özb. *Men bu gülo bir yälkävniñ başıdän ötgänlärini yazmâkçi bolib kâldim.* (GGÄ: 51) “Ben bu sefer bir tembelen başından geçenleri yazmak istedim.”; Y. Uyg. *Män bu ketimö Hotängiçä barimän.* “Ben bu defa Hoten’e kadar gideceğim.” (MUTG: 87); Alt. **Bir katapo** *Ulaludagı desyatnik Maymaga Makariydi tartıp aparzın dep Mihailge cakaru bergen.* (AL: 12) “Bir defasında “Ulalu’daki ekip başı Mayma’ya Makariyi’i alıp götürsün.” diye Mihail’e buyurdu.” vb.¹³

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinin bazılarında zaman anlamlı veya kezlik bildiren bazı sözcükler kendilerini tamlayan belirtme sıfatlarıyla birleşip kalıplaşarak birleşik zaman belirteçleri de oluşturmuşlardır: Kök. *böd(ke)* (< *bo öd*) “bu zaman(da)” (Paçacıoğlu 2006: 101), Gag. *oan* (Özkan 2007: 121) “o an”, *kimkerä* (Özkan 2007: 121) “bazı zamanda, bazı kere”, Kark. *heşvak* “hiçbir zaman” (Uygur 2007: 575), Tat. *bérvakit* (Zakiyev 1966: 148) “bir zaman, zamanın birinde”, *béryulı* (Zakiyev 1966: 148) “bir keresinde” vb.

3. Zaman bölümü adlarının zaman belirteçleri olarak kullanılmalarıyla tümcede zamanın belirtilmesi:

Zaman bölümlerinden günün belli bölümlerini ifade eden sözcükler (Kök. *küntüz* “gündüz”, Kıp. *irte* “sabah”, Gag. *avşam* “akşam”, Uyg. *tün* “gece”, Tür. *cumartesi* (< Ar. *cum’a* + Tür. *ertesi* vb.), tür değiştirerek herhangi bir tamlayıcıya gerek duymaksızın yalın durumda zaman belirteci olarak tümcede yüklem zamanını darlaştırarak belirtirler: Kök. *Türük bodun için tünö udımadım, küntüzö olurmadım.* “Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmadım.” (OY: 46); Uyg. *Men tün tünleo*¹⁴ *tülümde körü kanınçsız körkle altun küvrüg körtüm.* (AY: 104) “Ben geceleyin

13 Türk yazı dillerinin bazılarında belirtme sıfatlarıyla tamlanmış kezlik bildiren sözcükler tümcelerde zamanı belirten 3. teklik kişi iyelik ekiyle bulunurlar: Başk. *Emme bil yuluo ul gecep bér hağış ménen, moñ ménen höylené.* (KTUK: 129) “Ancak bu sefer o garip bir kasvetle, üzüntüyle söyledi.”; Kark. *Bul sapario* *instruktor üstine jasıl brezent plaşç, brezent etik kiyip alıptı.* (TG: 63) “Bu sefer öğretmen üstüne yeşil çadır bezi yağmurluk, çadır bezi çizme giymişti.”; Kırg. *Bir coluo* *İndiyanın kinosu keldi.* (KÖ: 22) “Bir keresinde Hindistan’ın filmi geldi.” vb.

14 Türk dili değişiklerinin bazılarında zaman bölümü adları{+LA} addan ad yapım ekiyle zarflaştırılırlar: Uyg. *tünle* (AY: 104) “gece(leyin)”, Karh. *tünle* “gece(leyin)” (KB: 93), Çağ. *tañla* (Räsänen 1957: 248) “sabah(leyin)”, Çuv. *kunla* (Levitskaya 1988: 268) “gündüz(ün)” vb.

düşümde görmeye doyulmayan güzel altın davul gördüm.”; Karh. *İlig birdi alkış kör ay toldıka / ayur tünle kündüzö maña tur baka*. “Hükümdar Ay Toldı’yı övdü ve “Sen gece gündüz benim hizmetimde bulun.” dedi.” (KB: 93); Har. *Menim re’yim ol turur kim tegme bir kabıladin bir yigit çıksa takı kéçeo yatur yerinde barsalar; yalıñ kılıç birle barçasını ursalar*. (NF: 15) “Benim fikrim şudur ki her bir kabileden birer yiğit çıksa ve geceleyn yattıkları yere varsalar, yalın kılıçla hepsini kesseler.”; Kıp. *Ol hâsekî “âkil ve ziyrek idi, irteo kitip ahşamö kilip kîs bilen altunni öpüp sultân ileyinde koyup aytur*. (GT: 71) “Hükümdarın o has adamı akıllı ve zekiydi, sabah gidip, akşam gelip keseyle altını öperek sultanın huzuruna bırakıp söyler.”; Çağ. *Kiçelero başka yatıp kündüzö sözleşmes irdi*. “Geceleri (kızdan) ayrı yatıp, gündüz (kızla) konuşmazdı.” (ŞT: 125); EAT *Her ki sabâho durup senüñ yüzüñi göre selâmet gününüñ sabâhu aña karañu gece olur*. (GT II: 199) “Her kim sabah kalkıp senin yüzünü görürse selamet gününün sabahı ona karanlık gece olur.”; Azr. *Ahşamö bu kitabı ohumalıyam ki, sabahö onu sänä veräm*. (YNSSSR: 86) “Akşam bu kitabı okumalıyım ki sabah onu sana vereyim.”; Gag. *Kolçucuk Gerginin gelini Doka avşamö döndü Tumarvadan yevä*. (P: 57) “Kolçucuk Gergin’in gelini Doka, Tumarva’dan eve akşam döndü.”; Tür. *Sabahö işe gidiyoruz, akşamö eve dönüyoruz*. Türk. *Dördüncü gün ağşamö ayı ulı gapda bal getiriyär*. (BKÇP: 21) “Dördüncü gün akşam ayı büyük kapta bal getirir.”; Başk. *Bögön kışö ular za kotlav tabınında katnaşasaktar*. “Bugün akşam onlar da kutlama törenine katılacaklar.” (KTLS: 1174); Kar. Bal. *Adamla cılı kiyindile, ne üçün deseñ keçeo suvuk edi*. (YNSSSR: 230) “Hava gece soğuk olduğundan adamlar sıcak giyindiler.”; Kark. *Keşeo birevin küydüripte aldı*. (TG: 4) “Akşam birisini yaktı.”; Kaz. *Kündüzö kelip köl jagasında, kamısta jatadı*. “Gündüz gelip gölün kıyısında, kamışlıkta yatar.” (MÄSH: 69); Kırg. *Caman it kündüzö üröt*. “Kötü köpek gündüzün havlar.” (KS: 538); Kır. Tat. *Pelvanlar sabao erte turıp ok atılacak yerge toplanalar*. (ETH9: 11) “Yiğitler sabah erken kalkarak ok atılacak yere toplanırlar.”; Kum. *Erten-ahşamö katıp oram boylarda...* (LH8: 37) “Sabah akşam donarak sokaklarda...”; Nog. *Keşeo ädemdi bolnitsaga alıp kelgenler*. (OPRSSTY: 199) “Gece adamı hastaneye getirmişler.”; Tat. *Bolar könö üseler, tönö üseler*. (MTN: 126) “Bunlar gündüz büyürler, gece büyürler.”; Özb. *Änäniñ keçäläriö aytgän älläsi näkadär şirin*. (OPRSSTY: 121) “Annenin geceleri söylediği ninni ne kadar hoş.”; Y. Uyg. *Ahşamö habärni barçä hälk işittilär*. “Akşam haberi bütün halk işitti.” (YUTG: 62); Alt. *Erteo tura cunuñar*. (OBKB: 73) “Sabah kalkıp yıkanınız.”; Hak. *Haraa-künörteo sagıstañ sıhpas*. (HL6: 140) “Gece gündüz akıldan çıkmaz.”; Tıv. *Men hündüso keldim*. (RTR: 20) “Ben gündüz geldim.”; Yak. *Kini küñüso kelbite*. (SNT: 198) “O gündüz geldi.”; Çuv. *Unta iran iro kayäpär*. (ÇVS: 115) “Oraya yarın sabah gideceğiz.” vb.

Gün bölümü adları, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde Çağ. *kiçeler* “geceleri” (Ölmez 1996: 125), Azr. *sähärlär* (Kartallıoğlu 2007: 202) “sabahları”, *ahşamlar* (Şçerbak 1987: 15) “akşamları”, *gecälär* (Şçerbak 1987: 15) “geceleri”, Türk. *günortanlar* (Şçerbak 1987: 15) “gündüzleri” vb. biçimlerinde çokluk ekiyle veya Uyg. *tüni küni* “gece gündüz” (Tekin 1976: 56), EAT *düni günü* “gece gündüz” (Dilçin 1991: 211), Azr. *ahşamları* (Kartallıoğlu 2007: 202) “akşamları”, *sabahısı* “sabaha, sabahleyin”, *dünännäri* (Şçerbak 1987: 15) “dünlerde”, Tür. *sabahları, öğleleri, gündüzleri, akşamları, geceleri*, Türk. *ertesı* (Gacıyeva 1973: 150) “sahahleyin”, *ahşamları* (Şçerbak 1987: 15) “akşamları”, *keçäläri* “geceleri” (Kara 2007: 320), Başk.

kisteré (Şçerbak 1987: 15) “akşamları”, Kark. *ertenleri* (Şçerbak 1987: 15) “ertesi günler”, Kırg. *ertesı* (Şçerbak 1987: 15) “yarın”, Kır. Tat. *kundüzleri* (Şçerbak 1987: 15) “gündüzleri”, Özb. *kündüzi* (Şçerbak 1987: 15) “gündüz”, *keçäläri* (Gacıyeva 1973: 121) “geceleri” vb. biçimlerinde 3. kişi iyelik ekleriyle biçim bilgisel kalıplaşmış zaman belirteçleri olarak da herhangi bir tamlayıcıya gerek duymaksızın yalın (soyut) durumda tümcede zamanı sınırlandırarak bildirirler. [Türk dili değışkelerinde çokluk eki veya 3. çokluk kişi iyelik ekinin kalıplaştığı bu yapı, belirli zaman aralarında tekrarlanan fiillerin zamanlarını belirler (Akçataş 2005: 46).

Türk yazı dillerininin bazılarında mevsim adları da herhangi bir tamlayıcıya gerek duymaksızın özellikle ikileme yapısında (Tür. yaz kış, Azr. gış-yaz “yaz kış”, Yak. *kühün-saas* “güz ve yaz” vb.) ve yalın durumda zaman belirteci olarak tümcede zamanı belirtebilirler: Kök. *Yayo anta yayladım*. “Yazın orada yazı geçirdim.” (OTG: 229); Azr. *Gış-yazo küçä başında müştäri yolu gözlämäkdän insanın gözlärinä garanlıg çökür*. (MTN: 44) “Yaz kış sokak başında müşteri yolu gözlemekten insanın gözlerine karanlık çöker.”; Tür. *Her gün yine kazanlar kaynıyor, yaz kışo hayat devam ediyordu*. (TS: 2156), Yak. *Kühün-saaso toñoruular buolallar*. (SNT: 83) “Güzün ve yazın don olur.” vb. Bazı yazı dillerinde mevsim adları çokluk veya 3. kişi iyelik ekleriyle biçim bilgisel kalıplaşmış zaman belirteçleri olarak kullanılırlar: Çağ. *yazlar* (Şçerbak 1987: 15) “yazları”, *küzlär* (Şçerbak 1987: 15) “güzleri”, Gag. *yazı-kıştı* (Kakuk 1980: 72) “yazın kışın”, Tür. *yazları, kışları, güzleri*, Y. Uyg. *küzlüğü* (Şçerbak 1977: 80) “güzün”, Hak. *çaygızı* (Baskakov 1975: 72) “yazın”, *küsküzü(n)* “güzün” (Gürsoy Naskali vd. 2007: 283), Yak. *sayınarı* (Şçerbak 1977: 91) “yazları” vb.

4. Asıl zaman belirteçleriyle tümcede zamanın belirtilmesi:

Basit (Başk. *hezér* (< Ar. *hâzır*) “şimdi”), türemiş (Karh. *yarın* (< ET *yarı-n*)¹⁵ “yarın”), kalıplaşmış (Tür. *önce* (< *ön+ce* (eşitlik durumu eki)), birleşik (EAT *şimdi* (< *uş imdi*) yapılarıdaki¹⁶ eylem zamanı duyarlı (Kaz. *keşe* “dün”, Tür. *dün*, Yak. *sarsın* “yarın”) veya eylem zamanı duyarsız (Çağ. *evvel* (< Ar. *evvel*) “önce”, Çuv. *vara* “sonra”, Tür. *önce* vb.) zaman belirteçleri yalın durumda tümcede yüklem zamanını sınırlandırarak belirtirler¹⁷: Kök. *Ol amtıo anyıg yok*. “Onlar şimdi (hiç de) kötü (durumda) değiller.” (OY: 34); Uyg. *Sizler korkmañlar men amtıo sizlerke tirilmış*

15 Sözcüğün kökü olarak “parlamak” anlamında *yar-* (Vambery), özellikle *yarı-* (Radloff, Räsänen, Clauson) fiilleri gösterildiği gibi *yar “ışık” (Bang) ismi de düşünülür (bk. E. V. Sevortyan (1989), *Etimoloşeskiy Slovar Tyurksih Yazıkov (Obşçetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na bukvi C, J, Y)* (Ed. L. S. Levitskaya), Moskova: Akademiya Nauk SSSR İnstıtut Yazıkoznaniya, s. 148).

16 Yapılarına göre Türkçe zaman belirteçleri (zarfları) için bk. Hacı Ömer Karpuz (2013), *Türkçede Zarflar Türkiye Türkçesi Edebi Dilindeki Zarfların Yapısal ve İşlevsel İncelemesi*, Denizli: Ege-Doğuş Yayınları, s. 214-264; Ahmet Akçataş (2015), “Türkiye Türkçesinde Zaman Belirleme”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 10/16, Fall 2015, s. 47-55.

17 Dil bilgisi çalışmalarında zaman belirteçleri içinde değeriendirilen Har. *hemışe (rüza tut-)* “daima oruç tutmak”, Çağ. *uzak (tur-)* “uzun süre durmak”, Kırg. *ardayım (kel-)* “sürekli gelmek” vb. belirteçlerin tümcede yüklem gerçekleştiği / gerçekleşmekte olduğu / gerçekleşeceği zamanı değil süresini (sıklık, sürerlik, tamamlama) bildirdiği düşünülerek süre bildiren sözcük ve sözcük öbekleri bir başka çalışmada değeriendirilmek üzere burada incelenmemiştir: Kök. *Ötüken yış olursar beñgüo il tuta olurtaçı sen*. “Ötüken dağlarında oturursan sonsuza kadar devlet sahibi olup hükmedeceksin.” (OY: 36); EAT *Bir hakım oğlanlarına dâyimö pend iderdi*. (GT II: 210) “Bir bilgin oğullarına devamlı öğüt verirdi.”; Tür. *Bazeno böyle bana yapırcasına sokulduğunda aslında uyumadığını hissediyorum*. (BAK: 167); Özb. *Mën mekâleni tüzö okıb çıkdım*. (YNSSSR: 357) “Ben makaleyi çabuk okuyup bitirdim.” vb.

ultagımın sözleyin. (AY: 62) “Siz korkmayınız, ben şimdi size dirilmemin nedenini anlatayım.”; Karh. **Burunö** *ıdgum erdi kamug edgülüg / asıg kılğay erdi yarınö belgülüg.* “Bütün iyiliklerimi önceden göndermeli idim, bunlar bana yarın muhakkak faydalı olurdu.” (KB: 130); Har. *Takı bukün yarınö ölüm kelgey.* (NF: 260) “Ve bugün yarın ölüm gelir.”; Kıp. *Devletliler burunö kiçkenler hikâyetinden öğüt alurlar.* (GT: 175) “Bahtlılar eskilerin hikâyelerinden ders alırlar.”; Çağ. *Mâverâü’-n-nehirga tüşken Türkmenlerni Tâcıklar evvelö Türk dirler irdi.* “Maveraünnehir’e gelmiş Türkmenlere Tacıklar önce Türkler derlerdi.” (ŞT: 170); EAT *Zîrâ ki evvelö etmek teşvîşin çekerdim, şimdiö tamâm iklimüñ teşvîşi başumdadır.* (GT II: 438) “Çünkü önceleri ekmek sıkıntısı çekerdim, şimdi bütün memleketin sıkıntısı başumdadır.”; Azr. *O, ganlı dava meydanında vuruşdan gayıtmış, biz isâ hâlâ indio âlimizâ silah götürürük.* (GG: 120) “O, kanlı dava meydanında savaştan dönmüş, biz ise ancak şimdi elimize silah alıyoruz.”; Gag. *O şindio gider mamusuna, musaafirlää.* (P: 59) “O şimdi annesine misafirlige gider.”; Tür. **Önceö** *hep birlikte basın suçunu tarif edelim.* (TS: 1542); Türk. *Bu protses häziro hem devam edyär.* (BKÇP: 14) “Bu süreç şimdi de devam ediyor.”; Başk. **Hezéro** *ular gailehënen bër këm de yuk indé.* (KTUK: 203) “Şimdi onların ailesinden kimse yok artık.”; Kar. Bal. **Emdio** *ne etsin?* (ZA: 286) “Şimdi ne yapsın?”; Kark. **Keşeo** *Raskolnikov penen komissar Malkin korablden kemege mingizip jiberer vaktında, ogan...* (TG: 130) “Dün Raskolnikov ile Komiser Malkin gemiden kayığa bindirip gönderdiklerinde, ona...”; Kaz. **Keşeo** *bizdiñ üyge agamdar keldi.* “Dün bizim evimize amcamlar geldiler.”; Kırg. *Gülzada keşeoö aytkan dököngö alıp keldim taksige salıp.* (KÖ: 56) “Gülzada’nın dün dediği dükkâna taksiye koyup getirdim.”; Kır. Tat. *Narik şindio evli-barklı bir kişi ola.* (ETH9: 3) “Narik şimdi evli barklı bir kişidir.”; Kum. *Ekinçisi, halio şagardığı lap dinçi adamlar da Hacmutdinni imamlığına şeklenegen bolgan.* (LH: 113) “İkinci olarak, şimdi şehirdeki en dindar adamlar da Hacmutdin’in imamlığından şüphe duymuşlar.”; Nog. **Älio** *ol zattu etip bolmayak.* (NRS: 61) “Şimdi o şeyi yapmak olmayacak.”; Tat. *Ul yakka ikénçé borılganda, elégé kızy yuk idé indéo.* (G: 17) “O tarafa ikinci kez döndüğünde, deminki kızcağız yok idi artık.”; Özb. *Vây, dârvâçe, häziro âlib çikamän bälâğinäñni.* (GGÄ: 102) “Vay, garibim, şimdi alıp çıkarım yavrucağımı.”; Y. Uyg. **haziro** *okuşka barmay oynap yürüdü.* “Ekber şimdi okumaya gitmeyip oynuyordu.” (YUTG: 102); Alt. *Sen emdio maa kudaydñ söstörün köçürerge tilmeş bolgın.* (AL: 12) “Sen şimdi bana Tanrı’nın sözlerini çevirmek için tercüman ol.”; Hak. *Uluğ aalnu aralı parıpçadır amdio.* “Büyük obanın içinden gider şimdi.” (HDAÇ: 58); Tıv. *Avam amo ajıldavayn turar.* (RTR: 31) “Annem şimdi çalışmıyor.”; Yak. **Sarsino** *ebiet kennitten ehigini çeyge iürabin.* “Yarın öğleden sonra sizi çaya davet ediyorum.” (TSK: 12); Çuv. **Varao** *aslaşşëne têrlé këneke vula-vula panä.* (UÇYDR: 257) “Sonra dedesine türlü kitaplar okudu.” vb.

Yukarıda yerlerinde incelenen zaman bölümü, zaman veya kezlik ifade eden bazı sözcüklerin kendilerini tamlayan belirtme sıfatları ile birleşip kalıplaştığı Gag. *ötöögün* (Özkan 2007: 121) “öteki gün”, Başk. *bögön* “bugün” (Ercilasun 1992: 82), Kaz. *bıyıl* “bu yıl” (Kasapoğlu Çengel 2007: 514), Alt. *başkün* “geçen gün” (Güner Dilek 2007: 1042); Gag. *oan* (Özkan 2007: 121) “o an”, Kark. *heşvak* “hiçbir zaman” (Uygur 2007: 575), Tat. *béryulu* (Zakıyev 1966: 148) “bir keresinde” vb. birleşik zaman belirteçleri ile gün bölümü ve mevsim adlarının çokluk veya 3. kişi iyelik ekleriyle

kalıplaştığı Çağ. *kiçeler* “geceleri” (Ölmez 1996: 125), Uyg. *tüni küni* “gece gündüz” (Tekin 1976: 56), Başk. *kisteré* (Şçerbak 1987: 15) “akşamları”, Tür. *yazları, kışları, güzleri*, Y. Uyg. *küzligi* (Şçerbak 1977: 80) “güzün”, Hak. *çaygızı* (Baskakov 1975: 72) “yazın”, *küsküzi(n)* “güzün” (Gürsoy Naskali vd. 2007: 283), Yak. *sayınarı* (Şçerbak 1977: 91) “yazları” vb. zaman belirteçleri de yalın (soyut) durumda tümcede yüklem zamanını belirtirler.

Ayrıca yönelme durumu ekinin (Kaz. *èzirge* (Kenesbayev-Karaşeva 1966: 338) “şimdi, şimdilik” Tat. *irtege* (Zakiyev 1966: 148) “yarın”, Kum. *halige* (Aliyev-Abdullatipov 1981: 113) “şimdi, şimdilik”), bulunma durumu ekinin (Tür. *başta* “önce”, Kar. Bal. *artda* (Hacıyeva 1988: 104) “sonra”, Hak. *hışıda* “kışın” (Arıkoğlu 2005: 177), çıkma durumu ekinin (Kıp. *köpten* “çoktan” (Pritsak 1998: 89), Çağ. *kadîmdin* “eskiden” (Eckmann 1988: 68), Y. Uyg. *evveldin* “önceden” (Kaşgarlı 1992: 130), eşitlik durumu ekinin (Gag. *sabaalen* (Baskakov 1973: 389) “sabahleyin”, Tür. *geceleyin*, Türk. *ağşamlayın* “akşamleyin” (Tekin vd. 1995: 25), araç durumu ekinin Çağ. *kündüzün* (Şçerbak 1987: 24) “gündüzün”, Başk. *irtelerén* (Şçerbak 1987: 24) “sabahları”, Kır. Tat. *yazın* (Şçerbak 1987: 24) “yazın”) biçim bilgisel kalıplaştığı zaman zarfları da tümcede sınırlanmış zamanı belirtirler.

Sonuç

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde, sözcük ya da tümcede zamanı sınırlamak için kullanılan sözcük ya da sözcük öbekleri (belirteç ya da belirtecimsiler) türlü işlev ve anlam farklarıyla yalın (soyut), belirtme, yönelme, bulunma, çıkma, eşitlik veya araç durumlarında bulunurlar¹⁸. Çalışmada, tümcelerde zamanı yalın (soyut) durumda belirten sözcük ve sözcük öbekleri incelenmiş, bunların sözcük bilgisel ve söz dizimsel değerlendirilmeleri yapılmıştır.

Tümcelerde zamanın yalın (soyut) durumdaki sözcük ya da sözcük öbekleriyle sınırlandırılarak ifade edildiği Türk yazı dillerinde 1. Zaman bölümü adlarının türlü adlarla tamladıkları ad tamlamalarının, 2. Zaman bölümü adlarının belirtme sıfatları veya sıfat-fiil biçimleriyle tamladıkları sıfat tamlamalarının, 3. ‘Zaman’ anlamlı adların türlü adlarla tamladıkları ad tamlamalarının, 4. ‘Zaman’ anlamlı adların belirtme sıfatları veya sıfat-fiil biçimleriyle tamladıkları sıfat tamlamalarının, 5. Herhangi bir tamlamanın kurucusu olmayıp zaman belirteci olarak kullanılan gün bölümü adlarının, 6. Türlü yapılardaki asıl zaman belirteçlerinin tümcede yalın (soyut) durumda buldukları görülür.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde zaman bölümlerini (*yıl, mevsim, ay, hafta, gün* ve bunların alt bölümleri) ifade eden sözcüklerden gün bölümü adları (Kök. *küntüz* “gündüz”, Kıp. *irte* “sabah”, Gag. *avşam* “akşam”, Uyg. *tün* “gece”, Tür. *cumartesi* (< Ar. *cum*’a + Tür. *ertes*i vb.) tür değiştirip herhangi bir tamlayıcıya gerek duymaksızın yalın durumda zaman belirteci olarak tümcede yüklem zamanını sınırlayarak belirtebilmelerine rağmen Kök. *ay* “ay”, Uyg. *kün* “gün”, Tür. *hafta* (< Far. *häftä*),

18 Tümcede zamanı belirten ayrı durum ekli sözcük ya da sözcük öbeklerinin işlev ve anlam ayırımları bir başka çalışmada karşılaştırılarak incelenecektir. Türkçede tümcelerde zaman belirleyicilerinin aldığı bütün durum eklerini “zamanda bulunma hâli kategorisi” içinde gösteren bir yaklaşım da vardır. Geniş bilgi için bk. Semra Alyılmaz, “Türkiye Türkçesinde Bulunma Hâli Kategorisi”, *Dil Araştırmaları*, S. 7, Güz 2010, s. 117-123.

Başk. *yıl* “yıl”, Tat. *kış* “kış”, EAT. *sā’at* (< Ar. *sā’at*) “saat” gibi zaman bölümü adları ve Uyg. *ödün* “zaman, vakit”, Har. *zaman* (< Ar. *zeman*), Kıp. *vakt* (< Ar. *vakt*) “zaman, vakit”, EAT *dem* (< Far. *dem*) “zaman, vakit”, Tür. *an* (< Ar. *ān*), Başk. *sak* (< Moğ. *çağ*) “zaman, vakit” gibi zaman kavramını ifade eden sözcükler herhangi bir tamlayıcıya gerek duymaksızın yalın durumda zaman belirteci olarak tümcede yüklem zamanını belirtmezler. Tümcelerde zamanın belirtilmesinde bu sözcükler ad tamlaması ya da sıfat tamlaması yapısında belli tamlayıcılara ihtiyaç duyarlar.

Zaman bildiren sözcüklerin tamlama yapısında tamlayıcıları değişince sözcük öbeğine eklenen durum eki de değişebilmektedir. Örneğin tarihi ve çağdaş Türk yazı dillerinde, tümcede zaman belirtilirken zaman bölümlerini veya zaman kavramını ifade eden sözcükler sıfat tamlaması yapısında niteleme sıfatlarıyla tamlandıklarında ve belirtme sıfatlarıyla tamlandıklarında ama sıfat tamlaması çokluk ekiyle bulunduğu zaman belirtecimsi bu sıfat tamlamaları bulunma durumu ekiyle¹⁹ kullanılırlar. Yine zaman bölümlerini veya zaman kavramını ifade eden sözcükler ad tamlaması yapısında özellikle ‘miktar’, ‘ad’ bildiren tamlayanlarla tamlandıklarında belirtecimsi bu ad tamlamaları da bulunma durumu ekini alırlar: Karh. *Olarnı meniñdin sevindür tuçı / ulug künde kılğul elig tuttaçı*. “Onları daima benden razı et, ulu günde onları bana şefaathçi kıl.” (KB: 23); Çağ. *Kırk tört yaşıda ‘âlem-i fânîni vedâ kıldı*. “Kırk dört yaşında ölümlü dünyaya veda etti.” (ÇEK: 64); Gag. *Bin dokuzüz otuz sekizinci yılın april ayında Garipsi öldü oftikadan*. (P: 39) “Garipsi bin dokuz yüz otuz sekiz yılının Nisan ayında veremden öldü.”; Türk. *Soñkı günlerde Pökgen ol gürrüñlerini taşlapdır*. (TDG: 191) “Son günlerde Pökgen o konuşmalarını bırakmıştır.” vb. Altay-Sayan (Sibirya) öbeği Türk yazı dillerinde de Alt. *çak* “zaman, vakit”, *tuş* “zaman, vakit”, Hak. *tus* “zaman, vakit”, Tiv. *üye* “zaman, vakit” adları belirtme sıfatlarıyla ya da sıfat-fiil biçimleriyle tamlanarak tümcelerde zamanı belirtirken diğer Türk yazı dillerindeki anlamdaş sözcükler gibi yalın (soyut) durumda değil bulunma durumda bulunurlar: Alt. *ertegideñ erte çakta* (kork-) “çok eskiden korkmak” (ADMK: 47), *eki caştu cürer tušta* (kork-) “iki yaşındayken korkmak” (ADMK: 47); Hak. *kün tag pazına tüşçetken tušta* (in-) (MTN: 253) “güneş dağın başına düştüğü zaman inmek”; Tiv. *sölgü üyede* (öskelen-) (YNSSSR: 395) “son zamanlarda değişmek” vb.

Taranan Eserler ve Kısaltmaları

- A** Dükenbay, Dosjan (1993). *Alañ*, Almatı: “Kazakistan” Baspası.
- ADMK** Gürsoy-Naskali, Emine (2001). *Altay Destanı Maaday Kara*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- AH** Arat, Reşit Rahmeti (1992). *Atebetü'l-Hakayık*, 2. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AL** Surazakov, S. (1962). *Altay Literatura*, Gorno-Altaysk: Tuulu Altaydñ Biçikter Çıgarar İzdatelstvozi.
- AOK** Öztürk, Necdet (2000). *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

19 Deny 1941: 246-247’de Türkiye Türkçesindeki kullanımına dikkat çekilmiştir: “Bunda mefulün fi haeleti çok müstesna olarak, o da bilhassa zaman katmacı olacak ifade (ekseriya bir mübalagalı cemi manasında bulunan, bir cemi alamenti ile beraber olduğu vakit kullanılır: *bu gün-ler-de, geçen-ler-de, yakın-lar-da*.”

- AY** Kaya, Ceval (1994). *Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BAK** Pamuk, Orhan (1998). *Benim Adım Kırmızı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BKÇP** Amangeldiyeva, K. (1988). *Berdi Kerbabayevîñ Çagalar Prozası*, Aşgabat: “İlim” Yayınları.
- BT** Yazıcı Ersoy, Habibe (2007). “Başkurt Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 749-810.
- ÇAD** Ceylan, Emine (1996). *Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri*, Ankara: Simurg Yayınları.
- ÇEK** Eckmann, Janos (1988). *Çağatayca El Kitabı* (Çev. Günay Karaağaç), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇVS** Skvortsov, M. İ. (ed.) (1985). *Çavaşla-Vırsla Slovar / Çuvaşsko-Russkiy Slovar*, Moskova: “Russkiy Yazık”.
- ETAY** Öztürk, Sevgi (2007). *Ehet Turdı “Ay Yanguri” (Metin-İnceleme-Dizin)*, Doktora tezi, Dan. Yard. Doç. Dr. Levent Doğan, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ETH9** Bekirov, C.-G. Murtazayeva (1994). *Edebiyat Tarihi Hrestomatiya 9-ıncı Sınıf*, Akmescit: Kırım Devlet Okuv-Pedagogik Neşriyatı.
- G** Beşirov, Gomer (2000). *Gıybret*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- GG** İbrahimov, Mirze (1983). *Gelecek Gün*, Bakü: Maarif Neşriyatı.
- GGÄ** Ruzimatov, Vehab (1973). *Gafur Gulâm Âsârlâr*, 5. C., Taşkent: Gafur Gulâm Nâmidâgi Âdâbiyât vâ Sânat Nâşriyâtı.
- GT** Karamanlioğlu, Ali Fehmi (1989). *Seyfî Serâyî Gulistan Tercümesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GT II** Özkan, Mustafa (1993). *Mahmûd b. Kâdi-I Manyâs Gulistan Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HDAÇ** Şahin, Erdal (2007). *Hakas Destanı Altın Çüş*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- HE** Biyişeva, Zeynep (1969). *Haylanma Eserzer (Povester Hikeyeler)*, 2. C., Öfö: Başqortostan Kitap Neşriyeté.
- HL6** Alahtayeva, A. F. (1991). *Hakas Literaturazı 6*, Agban: Hızılçardagı Kniga Sıgarcañıñ Hakas Pöligi.
- HŞ** Gevr, Jean (1993). *Hacâ Şah (Tarihi Roman)* (Çev. Hüseyin Âhâdi), 1. C., Bakü: Gänclik Yayınları.
- HTSAKT** Sağol, Gülден (1993). *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi* (1. Kısım: Giriş ve Metin), Boston: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü Yayınları.
- İKPÖ** Hamilton, James Russel (1998). *Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması İyi ve Kötü Prens Öyküsü* (Çev. Vedat Köken), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KA** Buğra, Tarık (1997). *Küçük Ağa*, 15. bs., İstanbul: Ötüken Yayınları.
- KB** Arat, Reşit Rahmeti (1991). *Kutadgu Bilig I Metin*, 3. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÖ** Arakeyev, Baratbay (1995). *Kayrılçı Ömür*, Bişkek: “Kırgızstan” Yayınları.
- KTLS** Ercilasun, Ahmet Bican (Kom. Başk.) (1992). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, 1. C., Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KTUK** Gimalova, M. G. (1993). *Klastan Tış Ukiv Kitabı 8*, Ufa: Başqortostan Kitap Neşriyatı.

- LH** Aliyev, Salav- Kadir Abdullatipov (1981). *Literaturadan Hrestomatiya*, Mahaçkala.
- MÄSH** Tamir, Ferhat-Halil Arıcan (1997). *Muhtar Ävezov Seçilmiş Hikâyeler*, Ankara: Türksoy Yayınları,.
- MKHPC** Hacıyeva, T. M. (1988). *Malkarlıları Bla Karaçaylıları Halk Poeziya Çıgarmaçılıkları*, Nalçik: “Elbrus” Kitap Basma.
- MTN** Kakuk, Zsuzsa (1980). *Mai Török Nyelvek II. Szövegek*, Budapeşte: Tankönyvkiado.
- MUTG** Kaşgarlı, Sultan Mahmut (1992). *Modern Uygur Türkçesi Grameri*, İstanbul: Orkun Yayınları.
- NF** Eckmann, János (1995). *Nehcü'l-Ferâdis II Metin*, Yay. Semih Tezcan-Hamza Zülfikar, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- NRS** Baskakov, N. A. (ed.) (1963). *Nogaysko-Russkiy Slovar / Nogayşa-Oruşsa Sözlük*, Moskova: Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostarnnih i Natsionalnih Slovarye.
- OBKB** Kergilova, Y. N. (1991). *Ogoş Baldarga Kıçırar Biçik*, Tuulu Altay: Altaydın Biçik Çıgaruzınıñ Tuulu Altaydağı Bölügi.
- OPRSSTY** Gacıyeva, N. Z. (1973). *Osnovniye Puti Razvitiya Sintaksişeskoj Strukturi Tyurkskih Yazıkov*, Moskova: İzdatelstvo “Nauka”.
- OTG** Tekin, Talat (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Sanat Kitabevi.
- OY** Tekin, Talat (1995). *Orhon Yazıtları*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- ÖT** Öztürk, Rıdvan (2007). “Özbek Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 291-354.
- ÖTG** Coşkun, Volkan (2000). *Özbek Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- P** Kara Çoban, Dimitriy (1986). *Proza*, Kişinev: İzdatelstvo “Literatura Artistike”.
- PLMS** Alekseyev, M. Y.- N. V. Yemelyanov- V. T. Petrov (1995). *Predaniya Legendi i Mifi Saha (Yakutov)*, Novosibirsk: Nauka Sibirskaya İzdatelskaya Firma Ran.
- RTR** Salzınmaa, Y. B. (1991). *Rusko-Tuvinskiy Razgovornik (Orus-Tıva Çugaa Nomu)*, Kızıl: Tuvinskoye Knijnoye İzdatelstvo.
- SNT** Sleptsov, P. A. (ed.) (1972). *Saxalı-Nuuççalı Tılcıt / Yakutsko-Russkiy Slovar*, Moskova: İzdatelstvo “Sovetskaya Entsiklopediya”.
- ŞT** Ölmez, Zuhâl Kargı (1996). *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, Ankara: Simurg Yayınları.
- TDG** Komisyon (1977). *Türkmen Diliniñ Grammatıkası II Bölüm Söz Düzüminiñ ve Yönekey Sözlemiñ Sintaksisi*, Aşgabat: “İlm” Neşriyatı.
- TEKŞEKO** Korkmaz, Zeynep (1962). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara.
- TG** Hamidullin, Liron- Ädilbay Kojukbayev (1981). *Tatar Gürriñleri*, Nökis: “Karakalpakstan” Yayınları.
- TG II** Zekiyev, M. Z. (1999). *Tatar Grammatıkası III Sintaksis*, Kazan: Fikér Yayınları.
- TS** Türk Dil Kurumu (2009). *Türkçe Sözlük*, 10. Bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TSK** Vasiliyev-Yuriy Cargıstay (1993). *Türkçe ve Sakaca (Yakutça) Konuşuyoruz (Turotu uonna Caxalı Kepsetieğiñ)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- TY** Grönbech, K. (1995). *Türkçenin Yapısı* (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- UÇYDR** Andreyev, İ. A. (1992). *Uçebnik Çuvaşskogo Yazıka Dlya Russkih*, Çeboksarı: Çuvaşskoye Knijnoye İzdatelstvo.

- YNSSR** Komisyon (1966). *Yazıki Narodov SSSR (Tyurkskiye Yazıki)*, 2. C., Moskova: İzdatelstvo “Nauka”.
- YUTG** Öztürk, Rıdvan (1994). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ZA** Otarov, Kerim (1990). *Zamannı Avazı (Nazmula)*, Nalçık: “Elbrus” Kitap Basma.

Kaynakça

- AKÇATAŞ, Ahmet (2005). *Türkiye Türkçesinde Cümlede Süreye Bağlı Zaman –Bakışta Kılınış-*, Afyonkarahisar: Afyon Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı.
- AKÇATAŞ, Ahmet (2015). “Türkiye Türkçesinde Zaman Belirleme”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 10/16, Fall 2015, s. 17-72.
- AKŞEHİRLİ, Soner (2010). “Türkçede Konuşma Zamanı, Olay Zamanı ve Referans Zamanı İlişkileri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 5/4, Fall 2010, s. 15-73.
- ALİYEYEV, Salav- Kadir Abdullatipov (1981). *Literaturadan Hrestomatiya*, Mahaçkala.
- ALYILMAZ, Semra (2010). “Türkiye Türkçesinde Bulunma Hâli Kategorisi”, *Dil Araştırmaları*, Sayı: 7, Güz 2010, s. 107-123.
- ANDREYEV, İ. A. (1966). “Çuvaşkiy Yazık”, *Yazıki Narodov SSSR (Tyurkskiye Yazıki)*, 2. C., Moskova: İzdatelstvo “Nauka”, s. 43-65.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1987). “Türklerde Zaman ve Vakit Tespiti”, *Makaleler*, C. 1, hzl. Osman Fikri Sertkaya, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 165-179.
- ARIKOĞLU, Ekrem (2005). *Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ARIKOĞLU, Ekrem (2007). “Hakas Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 1085-1148.
- AYDIN, Hasene (2016). “Yazınsal Metinlerde Dil Bilgisel Zaman İşaretleyicileri Üzerine”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(4), s. 1716-1730.
- BASKAKOV, N. A. (1966a). “Karakalpakskiy Yazık”, *Yazıki Narodov SSSR (Tyurkskiye Yazıki)*, 2. C., Moskova: İzdatelstvo “Nauka”, s. 301-319.
- BASKAKOV, N. A. (1966b). “Nogayskiy Yazık”, *Yazıki Narodov SSSR (Tyurkskiye Yazıki)*, 2. C., Moskova: İzdatelstvo “Nauka”, s. 280-300.
- BASKAKOV, N. A. (1966c). “Altayskiy Yazık”, *Yazıki Narodov SSSR (Tyurkskiye Yazıki)*, 2. C., Moskova: İzdatelstvo “Nauka”, s. 506-522.
- BASKAKOV, N. A. (ed.) (1973). *Gagauzça-Rusça-Moldovanca Laflık (Gagauzsko-Russko-Moldavskiy Slovar)*, Moskova: İzdatelstvo “Sovetskaya Entsiklopediya”.
- BASKAKOV, N. A. (ed.) (1975). *Grammatika Hakasskogo Yazıka*, Moskova: İzdatelstvo “Nauka”.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: The Clarendon Press.
- DEMİRGÜNEŞ, Sercan (2008). “Türkçedeki Zaman Belirteçlerinin Sınıflaması ve Dökümü Üzerine Deneme Çalışması”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 3/2, Spring 2008, s. 278-293.
- DENY, Jean, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* (Çev. Ali Ulvi Elöve), Maarif Matbaası, İstanbul 1941.
- DİLÇİN, Cem (1991). *Süheyl ü Nev-Bahâr (Mes'üd bin Ahmed)*, Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ECKMANN, Janos (1988). *Çağatayca El Kitabı* (Çev. Günay Karaağaç), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- ERCİLASUN, Ahmet Bican (Kom. Başk.) (1992). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, 1. C., Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ESMER, Elçin (2008). “Ergen Dili Yazılı Anlatı Metinlerinde Zaman Belirteci-Hal Türtü Etkileşimi”, *Dil Dergisi*, Sayı: 142, Ekim-Kasım-Aralık 2008, s. 18-31.
- GABAİN, Annemarie Von (1988). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GACİYEVA, N. Z. (1973). *Osnovniye Puti Razvitiya Sintaksiçeskoj Strukturi Tyurkskih Yazıkov*, Moskova: İzdatelstvo “Nauka”.
- GRÖNBECH, K. (1995). *Türkçenin Yapısı* (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜNER DİLEK, Figen (2007). “Altay Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 1009-1084.
- GÜRSOY NASKALİ, Emine-Viktor Butanayev, Erdal Şahin, Almagül İsina, Liaisan Şahin, Aylin Koç (2007). *Hakasça-Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HABIÇEV, M. A. (1966). “Karaçayev-Balkarskiy Yazık”, *Yazıkı Narodov SSSR (Tyurkskiye Yazıkı)*, 2. C., Moskova: İzdatelstvo “Nauka”, s. 213-233.
- HACİYEVA, T. M. (1988). *Malkarlıları Bla Karaçaylıları Halk Poeziya Çıgarmaçılıkları*, Nalçik: “Elbrus” Kitap Basma.
- KAKUK, Zsuzsa (1980). *Mai Török Nyelvek II. Szövegek*, Budapeşte: Tankönyvkiado.
- KARA, Mehmet (2007). “Türkmen Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 231-290.
- KARABACAK, Esra (2004). “Zaman İsimleri Üzerine”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, 20-26 Eylül, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.1855-1946.
- KARPOV, V. G. (1966). “Hakasskiy Yazık”, *Yazıkı Narodov SSSR (Tyurkskiye Yazıkı)*, 2. C., Moskova: İzdatelstvo “Nauka”, s. 428-445.
- KARPUZ, Hacı Ömer (2013). *Türkçede Zarflar Türkiye Türkçesi Edebi Dilindeki Zarfların Yapısal ve İşlevsel İncelemesi*, Denizli: Ege-Doğuş Yayınları.
- KARTALLIOĞLU, Yavuz (2007). “Azerbaycan Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 171-230.
- KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya (2007). “Kırgız Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 481-542.
- KAŞGARLI, Sultan Mahmut (1992). *Modern Uygur Türkçesi Grameri*, İstanbul: Orkun Yayınları.
- KENESBAYEV, S. K.- KARAŞEVA, N. B. (1966). “Kazahskiye Yazık”, *Yazıkı Narodov SSSR (Tyurkskiye Yazıkı)*, 2. C., Moskova: İzdatelstvo “Nauka”, s. 320-339.
- KİRİŞÇİOĞLU, Fatih (2007). “Yakut Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 1229-1284.
- KORKMAZ, Zeynep (1962). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LEVİTSKAYA, L. S. (1988). “Nareçiyeye”, *Sravnitelno-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov-Morfologiya* (Ed. E. Tenişev), Moskova: “Nauka”, s. 256-268.
- MAGOMEDOV, A. G., “Kumikskiy Yazık”, *Yazıkı Narodov SSSR (Tyurkskiye Yazıkı)*, 2. C., Moskova: İzdatelstvo “Nauka”, s. 194-212.
- MONGUŞ, D. A. (ed.) (1981). *Rusko-Tuvinskiy Slovar*, Moskova: “Russkiy Yazık”.
- ÖLMEZ, Zuhâl Kargı (1996). *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, Ankara: Simurg Yayınları.

- ÖZKAN, Nevzat (2007). “Gagavuz Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 81-170.
- PAÇACIOĞLU, Burhan (2006). *VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- POKROVSKAYA, L. A. (1966). “Gagauzskiy Yazık”, *Yazıkı Narodov SSSR (Tyurkskiye Yazıkı)*, 2. C., Moskova: İzdatelstvo “Nauka”, s. 112-138.
- PRİTSAK, Omeljan (1998). “Kıpçakça”, *Tarihî Türk Şiveleri*, hzl. Mehmet Akalın, 3. bs., Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 111-122.
- RÄŞÄNEN, Martti (1957). *Materialien zur Morphologie der Türkischen Sprachen*, Helsinki: Studia Orientalia Edidit Societas Orientalis Fennica XXI.
- SEVORTYAN, E. V. (1966). “Kırmısko-Tatarskiy Yazık”, *Yazıkı Narodov SSSR (Tyurkskiye Yazıkı)*, 2. C., Moskova: İzdatelstvo “Nauka”, s. 234-258.
- SEVORTYAN, E. V. (1989). *Etimoloşeskiy Slovar Tyurksih Yazıkov (Obşçetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na bukvı C, J, Y)* (Ed. L. S. Levitskaya), Moskova: Akademiya Nauk SSSR İnstıtut Yazıkoznaniya.
- ŞAHİN, Erdal (1997). *Yurt Konulu Tatar Cırları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞAHİN, Erdal (2003). *Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Hâl Ekleri ve İşlevleri*, Doktora Tezi, Dan. Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- ŞAHİN, Hatice (2005). “Türkçede Zaman Belirleyicileri ile Kip ve Zaman Eklerinin Uyumu”, *Fikret Türkmen Armağanı*, İzmir, s. 649-654.
- ŞAHİN, Hatice (2006). “Türkçede Şimdiki Zaman Eklerinin Zaman Belirleyicilerle Kullanımı”, *Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 11, 2006/2, Bursa, s. 213-221.
- ŞÇERBAK, A. M. (1977). *Oşerki po Sravnitelnoy Morfologii Tyurkskih Yazıkov*, Leningrad: İzdatelstvo “Nauka”.
- ŞÇERBAK, A. M. (1987). *Oşerki po Sravnitelnoy Morfologii Tyurkskih Yazıkov (Nareşkiye, Slujebniye Şasti Reşi, İzobrazitelniye Slova)*, Leningrad: İzdatelstvo “Nauka”.
- TEKİN, Şinasi (1976). *Uygurca Metinler II Maytrisimit*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- TEKİN, Talat-Mehmet Ölmez, Emine Ceylan, Zuhal Ölmez, Süer Eker (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Ankara: Simurg Yayınları.
- TENİŞEV, E. R. (ed.) (2001). *Sravnitelno-İstorişeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov-Leksika*, Moskova: “Nauka”.
- UĞURLU, Hakan (2003). “Görüntüde Zaman Boyutu”, *Kurgu Dergisi*, Sayı: 20, 2003, s. 155-172.
- UYGUR, Ceyhun Vedat (2007). “Karakalpak Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 543-622.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2005). “Türkçede Zaman Kavramı ve İşlenişi”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 9, 2005/2, s. 187-201.
- ZAKİYEYEV, M. Z. (1966). “Tatarskiy Yazık”, *Yazıkı Narodov SSSR (Tyurkskiye Yazıkı)*, 2. C., Moskova: İzdatelstvo “Nauka”, s. 139-154.

DOĞA OLAYLARINI ANLATAN OLUŞ EYLEMLERİNİN CÜMLELERİNDE ÖGE EKLEME, ÖGE ÇIKARMA, ÖGE DEĞİŞTİRME OLAYLARI

*Argument Adding, Argument Extracting, Argument Changing
Events in the Sentences of the Process Verbs that Describe
the Nature Events*

Kerime ÜSTÜNOVA*

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 65-74

Öz: Öge ekleme, öge çıkarma, öge değiştirme, öge silme adı verilen dil olaylarının doğa olaylarını anlatan eylemlerin kurduğu cümlelerde gerçekleşip gerçekleşmeyişi, oluş eylemlerinin özelliklerini belirlemede ölçüt olarak kullanılabilir. **a.** Doğa olaylarını anlatan bir değerli / istemli oluş eyleminin kuracağı cümleye zorunlu öge olarak yalnız özne girer. Ancak bu özne; hareketi yapan, yapılan işi algılayan, eylemin bilincinde olan, gerçek, canlı bir özne değildir. Oluş eylemi, bir ögeye yükleyebileceği etkileyici güce sahip olmayan geçişsiz eylemdir. Çatı değişikliği gerçekleşmediğinden öge ekleme, öge çıkarma, öge değiştirme, öge silme olayları söz konusu olamaz bir istemli oluş eyleminin kurduğu cümlede. **b.** Doğa olaylarını anlatan iki istemli oluş eylemi de nitelikleri bakımından tek istemli oluş eylemine benzer. Tek farkı; {-Dir}, {-t}, {-Ar}, {-Ir}, {-r} yaptırım eklerinin getirilmesiyle isteminin ikiye çıkması ve kurulan cümleye olan öznenin yanı sıra olduran öznenin zorunlu öge olarak yerleştirilmesi, bunun sonucunda öge ekleme ve öge değiştirme olaylarının gerçekleşmesidir. Bazı iki istemli oluş eylemlerinin farklı yanı ise yaptırım ekleriyle yaptırımlı çatıya geçmenin yanı sıra {-I} ekiyle de biçimsel olarak edilgen çatıya geçişidir. Eylemin oldurgan nitelikli *olan yapı, edilgen çatı* görünümü, cümleye girecek öge tasavvurunda yönlendirici olur. Çatı değişikliğine bağlı olarak hem öge çıkarma hem öge ekleme olayları gerçekleşmiş gözükse de doğa olayı değişmez.

Anahtar sözcükler: oluş eylemi, çatı, öge ekleme, öge çıkarma, öge değiştirme, öge silme

Abstract: Whether the language events called argument adding, argument extracting, argument changing, argument deletion occur in the sentences of the verbs describing the nature events can be used as a criteria in determining the properties of the process verbs and in clarifying their voice conditions. **a.** Only the subject enters as a compulsory element in the sentence formed by the process verb with one volue / volution, which describes the nature events. However, this subject is not a real, lively subject who makes the movement, perceives the work done, is conscious of the action. The process verb is a intransitive verb that does not have the impressive power it can load on an item. Since the voice change does not occur, there is no question of argument adding, argument extracting, argument changing, argument

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Bursa / TÜRKİYE.
ustunovak@uludag.edu.tr; Orcid: 0000-0002-8433-8038, Gönderim Tarihi: 22.05.2020 / Kabul Tarihi: 18.09.2020.

deletion events in the sentence formed by a process verb with one volution. **b.** The process verb with two volution, which describes the nature events, is similar to the process verb with one volution in terms of its qualities. The only difference is that its volution goes up to two by bringing up the sanction affixes {-t}, {-Ar}, {-Ir}, {-r}, {-Dir} and the transitivised subject is placed as the compulsory element besides resultant subject in the sentence, so argument adding and argument changing events occur. The distinction of some process verbs with two volution is the transition to passive voice formalistically with the affix {-I} as well as taking the sanction affixes. The transitivised-quality “*resultant structure* and *passive voice*” appearance of the verb is guiding in the image of the item to be included in the sentence. Depending on the voice change, both the argument extracting and argument adding events appear to have occurred, but the nature event does not change.

Keywords: process verb, voice, argument adding, argument extracting, argument changing, argument deletion

Giriş

“*Kendi kuralları çerçevesinde sürekli gelişen, değişen canlı ve cansız varlıkların hepsi. / İnsan eliyle büyük değişikliğe uğramamış, doğal yapısını koruyan çevre, tabiat. / Bir kimsenin eğilimlerinin, içgüdülerinin hepsi, huy.*” biçiminde tanımlar doğa sözcüğünü Güncel Türkçe Sözlük¹. “*Kendi kuralları çerçevesinde sürekli gelişen, değişen, insan eliyle büyük değişikliğe uğramamış, doğal yapısını koruyan varlıkların konu edildiği olaylar, durumlar*” denince de *doğa olayı* anlaşılmaktadır. İşte *güneşin doğuşu, çığın düşüşü, çiçeğin açışı, yağmurun yağışı, fırtınanın çıkışı, göğün delinmesi, denizin patlaması, buzun çözülüşü* vb. belirli bir süreçte kendiliğinden olan, kendi kuralları çerçevesinde sürekli gelişen, değişen, insan eliyle büyük değişikliğe uğramamış, doğal yapısını koruyan varlıkların konu edildiği olayları, durumları anlatan eylemlere niteliklerinden ötürü *oluş eylemi* denir.

Doğa olaylarını anlatan oluş eylemleri, bir değerli / istemli olduğundan kuracakları cümleye zorunlu öge olarak yalnız özne girer. Ancak bu özne; hareketi yapan, yapılan işi algılayan, gerçek, canlı bir özne değildir. Özneler, eylemin bilincinde olmadıkları gibi eylemden etkilenmiş birimler olarak davranırlar. Kısaca eylemi gerçekleştiren gücün dil bilimsel olarak özne sayıldığı yapılarıdır bunlar. Söz konusu oluş eylemleri, bir ögeye yükleyebilecekleri etkileyici güce sahip olmadıklarından kuracakları cümleye zorunlu öge olarak nesne istemezler, yani geçişsiz eylemlerdir. Bir istemli oluş eylemlerinin özneleri, etkilenen özne niteliği taşımasına karşın, dil bilimsel olarak özne sayılırlar.

Tek değerli oluşları, hareketi yapan gerçek bir özneye gerek duymadan etkilenen dil bilimsel özne üzerinden kendiliğinden olan, zamanla ortaya çıkan bir durumun anlatımının söz konusu oluşu, yüklem-özne arasındaki ilişkiyi yansıtmak işlevin, oluş eylemlerine kodlanmasına izin vermez. Bu tür oluş eylemlerinin yapan, eden, ettiren konumundaki özne(ler) üzerinde tasarrufu olmadığından yöneteceği, konumunu belirleyeceği bir öznesi de olamaz. Yani oluş eylemlerinin kurdukları cümlelerde giren-çıkan-değişen özne söz konusu olamaz. Oluş eylemlerinde, hareketi yapan gerçek bir

1 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5d9f2fb01658c1.73308570

öznenin ve etkilenen nesnenin olmayışı, çatı değişikliğini de gündeme getirmez. Bir istemli oluş eylemlerinin yapısal özellikleri, morfolojik yöntemle dönüşlü, edilgen, işteş ve yaptırımlı çatıya girmelerine ve çatı ekleri olarak tanımlanan {-n}, {-l}, {-ş}, {-Dİr}, {-t}, {-Ar}, {-Ir}, {-r} eklerini almalarına olanak tanımaz Muhsine Börekçi'nin de dediği gibi: "... *oluş fülünü kılış fiiline dönüştürme işlevli ettirgen biçim dışında çatısal karşılıkları yani edilgen, dönüşlü veya işteş biçimleri yoktur.*" (Börekçi, 2009: 148). İbrahim Delice de oluş fiillerinin çatı ile ilgisi olmadığını belirtir (Delice, 2009b: 109). Hatta bunlara çatı ekleri getirilse bile elde edilen yapılar, sistemde kullanılmaz. Bu nedenle yüklem niteliklerine bağlı olarak gerçekleşen *öge ekleme*, *öge çıkarma*, *öge değiştirme*, *öge silme* adı verilen dil olayları bir istemli oluş eylemlerinin kurduğu cümlelerde görülmez.

Tartışma

Yukarıda ileri sürülen görüşlerle ters düşecek kullanımların bulunduğu; öge ekleme, öge çıkarma, öge değiştirme, öge silme dil olaylarının sınırlı da olsa doğa olaylarını anlatan eylemlerde gerçekleştiği gözlenmektedir. *Yumurta güneşte pişti. / Fırtınadan iğdeler yere inmiş. / Ayçiçeğinin yüzü güneşe döndü. / Rüzgârdan kayıklar devrilmiş. / Rüzgâr nedeniyle kayıklar devrilmiş. / Fırtınada koca ağaç sökülmiş. / Fırtına yüzünden koca ağaç sökülmiş. / Dolu nedeniyle iğdeler dökülmüş. / Doluda iğdeler dökülmüş. / Buğdaylar güneşte kavruldu.* vb. doğa olaylarının anlatıldığı cümleler, çatısal sorunun tam olarak çözümlenemediğinin göstergesidir.

Bulgular

Oluş eylemlerinin biçim birimsel çatı düzlemindeki durumu, bir başka deyişle çatı ekleriyle bir araya geliş çok özeldir. Geçişsiz eylemleri ikiye ayıran Mübeccel Taneri, oluş bildiren geçişsiz eylemleri "istemli geçişsiz eylem" terimiyle diğerlerinden ayırır ve bu eylemlerle yapılan çatıların kullanımının pek yaygın olmadığını ve genellikle bu eylemlerin etken çatıyla kullanıldığını belirtir (Taneri, 1996: 48). Muhsine Börekçi, oluş eylemlerinin kurduğu cümlelere etkileyenin de eklenebildiğini ancak etkileyenin sebep veya araç tamlayanı olarak sözcüye girdiğini bildirir (Börekçi, 2009: 147). Farklı yaklaşımlar, doğa olaylarını anlatan oluş eylemlerini istemlerine göre inceleme kaçınılmazlığını göstermektedir.

"*Yumurta güneşte pişti.*", "*Fırtınadan iğdeler yere inmiş.*", "*Ayçiçeğinin yüzü güneşe döndü.*" cümlelerinin yüklemeleri *piş-*, *in-*, *dön-* doğa olayı anlatan bir istemli oluş eylemleridir. "*Yumurta güneşte pişti.*" cümlesinde *piş-* eyleminin gerçekleşmesinin nedeni *güneş*; "*Fırtınadan iğdeler yere inmiş.*" cümlesinde *yere in-* eyleminin gerçekleşmesinin nedeni *fırtına* olarak verilmiştir. Doğal olarak olan işlevindeki *güneş*, pişiren niteliğiyle; *fırtına*, yere indiren özelliğiyle bir yandan da "olduran işlevi" üstlenmiştir. "*Ayçiçeğinin yüzü güneşe döndü.*" cümlesindeyse *güneşe dön-* eyleminin nedeni dil içi göndermelerle verilmeden alıcının dil dışı göndermelerle eylemin sebebine ulaşması beklenmektedir. Buradaki veriler, "*Güneş yumurtayı pişirdi.*", "*Fırtına iğdeleri yere indirmiş.*" ve "*Ayçiçeği, (ayçiçeğinin) yüzünü güneşe döndürdü.*" biçimlerine çevrildiğinde *güneş / fırtına / ayçiçeği* olduran özne, *yumurta*

/ *ığdeler* / (*ayçiçeğinin*) *yüzü* ise olan özne olarak cümlede yerini almaktadır. Bu değişimle olduran öznelerin, etkileyen; olan öznelerin de etkilenen nitelikli olduğu açıkça izlenebilir.

olan	neden	eylem	olduran özne	olan özne	yüklem
<i>yumurta</i>	<i>güneşte</i>	<i>pişti</i>	→ <i>güneş</i>	<i>yumurtayı</i>	<i>pişirdi</i>
<i>ığdeler</i>	<i>fırtınadan</i>	<i>yere inmiş</i>	→ <i>fırtına</i>	<i>ığdeleri</i>	<i>yere indirmiş</i>
<i>ayçiçeğinin yüzü</i>	----	<i>güneşe döndü</i>	→ <i>ayçiçeği</i>	<i>yüzünü</i>	<i>güneşe döndürdü</i>

Sonuçta yüklem, oluş eylemi olmasına karşın biçim birimsel yolla yaptırımılı eylem niteliği yüklenmiş, istemini yükseltmiş ve kurdukları cümlelerde öge ekleme ve öge değiştirme olayları gerçekleşmiştir.

Örneklerde görüldüğü üzere bazı doğa olaylarının anlatımında, oluş niteliğine karşın {-Ar}, {-Dir}, {-Ir}, {-r}, {-t} ekleri eylemlerde yer alabilmektedir. “*Hele bir havalar ısınsın, güneş buğdayları çabucak büyütür.*”, “*Bu rüzgâr, suları da dondurur.*”, “*Susuzluk, ekinleri sarartır; çiçekleri soldurur.*”, “*Uzaktan geçen gemi, denizi dalgalandırdı.*”, “*Geçen yılki deprem iki kolonu patlatmıştı.*”, “*Yağmur bastırdı.*” vb. kullanımlarda doğa olaylarını anlatan eylemler, yaptırım eki almaktadır: *bas-tır-dı*, *büyü-t-ür*; *don-dur-ur*, *sarar-t-ır*, *sol-dur-ur*, *patla-t-muştu*, *dalgalan-dır-dı*.

Yaptırım eki alan oluş eylemi, bu ek sayesinde iki istemli olacağından kuracağı cümleye de hem *olduran özne* hem *olan özne* isteyecektir. Böylece kurulacak cümledeki zorunlu öge sayısı yüklem dışında ikiye çıkacaktır.

<i>güneş / buğdayları / büyütür</i>	BÖ+İÖ+Y (Güneş sebebiyle buğdaylar büyütür.)
büyüten: <i>güneş</i> (olduran özne)	büyüyen: <i>buğdaylar</i> (olan özne)
<i>bu rüzgâr / suları da / dondurur</i>	BÖ+İÖ+ Y (Rüzgâr yüzünden sular donar.)
donduran: <i>rüzgâr</i> (olduran özne)	donan: <i>sular</i> (olan özne)
<i>susuzluk / ekinleri / sarartır</i>	BÖ+İÖ+ Y (Susuzluk nedeniyle ekinler sararır.)
sarartan: <i>susuzluk</i> (olduran özne)	sararan: <i>ekinler</i> (olan özne)
<i>susuzluk / çiçekleri / soldurur</i>	BÖ+İÖ+ Y (Susuzluk nedeniyle çiçekler solar.)
solduran: <i>susuzluk</i> (olduran özne)	solan: <i>çiçekler</i> (olan özne)
<i>u....gemi / denizi / dalgalandırdı</i>	BÖ+İÖ+ Y (Gemi nedeniyle deniz dalgalandı.)
dalgalandıran: ... <i>geçen gemi</i> (olduran özne)	dalgalanan: <i>deniz</i> (olan özne)
<i>g.... deprem / iki kolonu / patlatmıştı</i>	BÖ+İÖ+Y (Deprem nedeniyle kolon patlatmıştı.)
patlatan: <i>deprem</i> (olduran özne)	patlayan: <i>iki kolon</i> (olan özne)

Yukarıda verilen örneklerde birincil özneler (*güneş*, *rüzgâr*; *susuzluk*, *uzaktan geçen gemi*, *geçen yılki deprem*), olduran yani etkileyen niteliklidir. Doğa olayının gerçekleşmesine yol açarlar. İkincil özneler ise (*buğdaylar*, *sular*; *ekinler*, *çiçekler*; *deniz*, *iki kolon*) olan yani etkilenen niteliklidir. Doğa olayının gerçekleşmesi onlar üzerinden olur. Funda Kara, *özne olabilen tümleçler* biçiminde yaklaşır bu tür ögelere:

‘Bu yıl, aşırı sıcaklar yüzünden çok bunaldık.’ cümlesinde *sebepl* işlevindeki tümleş (aşırı sıcaklar yüzünden), aynı bilgiyi verecek şekilde özne olarak kullanılabilir.’ (Kara, 2016: 1205).

Doğa olaylarını anlatan bazı oluş eylemlerinden, biçim birimsel yöntemle yaptırımı çatılı eylem yapılır. Bu cümlelerde olduran özneyle birlikte olan özne zorunlu öge olarak yer alır.

“Yağmur bastırdı.” cümlesinde ise *yağmur*, hem etkilenen hem olduran hem olan özne konumundadır çünkü yağmurun basmasına yağmur neden olmuştur. (*Yağmur*) *bas-* eyleminde var olan etkilenen gücüne {-Dir} ekiyle yaptırım özelliği eklenince *yağmur*, etkilenen ve etkileyen nitelikli bir özne hâlini alır. Bu durumda *yağmur*, olan, olduran ve bu işten etkilenendir. Her ne kadar ölçünlü dilde kullanımı olmasa da bu cümlelerin vermek istediği şudur: *Yağmur, yağmuru bastırdı*. Böylece hem olduran hem olan hem etkilenen özne nitelikleri, aynı dil biriminde (*yağmur*) toplanmıştır. Bastıran *yağmur*, basan *yağmur* ve bastırmak işinden etkilenen yine *yağmur*dur.

Doğa olaylarını anlatan bazı oluş eylemlerinden, biçim birimsel yöntemle yaptırımı çatılı eylem yapılır. Bu cümlelerde özne; olduran (etkileyen), olan ve etkilenen özne niteliği gösterir.

Delice, *Çatı Eklerinin Bilinmeyen Bir İşlevi* başlıklı çalışmasında (Delice, 2019a: 419), -(I)ş, -(I)l, -(I)t, -Dir, -(I)t, -(I)n çatı eklerinin oluş eylemini kılış eylemine, kılış eylemini oluş eylemine dönüştürdüğünden söz etse de yukarıda örneklendirilen doğa olaylarını anlatan eylemlerin oluş eyleminden kılış eylemi özelliğine geçeceği düşünülemez. Söz konusu ekleri alanlarla almayanların, istemlerine göre ayrı gruplarda farklı nitelikli eylemler olarak ele alınması, daha uygun olacaktır.

Börekçi, “*Oluş fiilini kılış fiiline dönüştürme işlevli ettirgen biçim dışında çatısız karşılıkları yani edilgen, dönüşlü veya işteş biçimleri yoktur.*” (Börekçi, 2009: 148) sözleriyle oluş eylemlerinin yalnız yaptırımı çatıya girebileceklerini belirtip edilgen, dönüşlü, işteş çatıdan söz edilemeyeceğini bildirir. Oysa “*Rüzgârdan kayıklar devrilmış.*”, “*Fırtınada koca ağaç sökülmiş.*”, “*Doluda içdeler dökülmüş.*”, “*Kardan yollar kapandı.*”, “*Buğdaylar sıcaktan kavruldu.*” cümlelerinde biçimsel olarak edilgen çatıdan söz edilebilir gibi gözükmektedir.

“*Rüzgâr, kayıkları devirmiş.*”, “*Fırtına, koca ağacı sökmüş.*”, “*Dolu, içdeleri dökmüş.*”, “*Kar, yolları kapamış.*”, “*Sıcak, buğdayları kavruldu.*” cümlelerindeki *devir-*, *sök-*, *dök-*, *kapa-*, *kavur-* eylemleri, kendi kendine / kendiliğinden olan doğa olaylarını anlatan iki istemli oluş eylemleridir. Bu eylemler, bünyelerinde barındırdıkları, genetiklerinde bulunan *olan gücü* ile *etkilenen gücünü* yükleyecek öğelere gereksinim duymaktadırlar. Eylemlerin bir diğer özelliği de olan gücünün, olduran (etkileyen) nitelikli oluşudur. Bunun sonucu olarak kurulan cümlelere olduran nitelikte bir özne ve etkilenen nitelikte bir özne yerleşecektir. Kurulan cümleler, değişken olmakla birlikte

BÖ+İÖ+Y biçiminde yapılandırılmıştır ki bu da söz konusu eylemlerin iki istemli olduğunu gösterir. Öyleyse bu cümleler, olduran / olan / etkilenen vb. nitelikli öğeler açısından ele alınarak işlenmelidir.

“Rüzgâr, kayıkları devirmiş.”, “Fırtına, koca ağacı sökmüş.”, “Dolu, iğdeleri dökmüş.”, “Kar, yolları kapamış.”, “Sıcak, buğdayları kavurdu.” cümlelerindeki doğa olaylarının adı olan *rüzgâr, fırtına, dolu, kar* ve *sıcak*, dil bilgisel nitelikli özne görevinde cümlelerde birincil özne olarak konumlanmıştır. Ancak bu özneler, *yağmur yağ-, sis çök-, güneş doğ-, gökyüzü bulutlan-, cemre düş-, deniz kabar-* vb. doğa olaylarını anlatan eylemlerdeki gibi etkilenen özne konumunda değildir. *Rüzgâr, fırtına, dolu, kar* ve *sıcak*, neden olan / yol açan / olduran / etkileyen özne konumundaki dil bilgisel nitelikli öznelerdir. Öznelerin bu özelliği, “olan yapı, olduran çatı” söylemiyle ifade edilebilir çünkü eylemler yaptırım eki almadıkları hâlde almış gibi olduran özne niteliğindedirler. Bu kullanımlarıyla sözlüksel ve söz dizimsel çatıyı düşündüren bu cümleler, aşağıdaki biçimde kurgulandığında özellikleri kolayca görülebilir:

Rüzgârdan kayıklar devrilmiş. → *Rüzgâr, kayıkları devirmiş.*
Rüzgâr nedeniyle kayıklar devrilmiş. →

Fırtınada koca ağaç sökülmiş. → *Fırtına, koca ağacı sökmüş.*
Fırtına yüzünden koca ağaç sökülmiş. →

Doluda iğdeler dökülmüş. → *Dolu, iğdeleri dökmüş.*
Dolu nedeniyle iğdeler dökülmüş. →

Kardan yollar kapandı. → *Kar, yolları kapadı.*
Kar yüzünden yollar kapandı. →

Sıcaktan buğdaylar kavruldu. → *Sıcak, buğdayları kavurdu.*
Sıcak nedeniyle buğdaylar kavruldu. →

neden	etkilenen	eylem	neden	etkilenen	eylem
<i>rüzgârdan</i>	<i>kayıklar</i>	<i>devrilmiş</i>	<i>rüzgâr nedeniyle</i>	<i>kayıklar</i>	<i>devrilmiş</i>
<i>fırtınada</i>	<i>koca ağaç</i>	<i>sökülmüş</i>	<i>fırtına yüzünden</i>	<i>koca ağaç</i>	<i>sökülmüş</i>
<i>doluda</i>	<i>iğdeler</i>	<i>dökülmüş</i>	<i>dolu nedeniyle</i>	<i>iğdeler</i>	<i>dökülmüş</i>
<i>kardan</i>	<i>yollar</i>	<i>kapandı</i>	<i>kar yüzünden</i>	<i>yollar</i>	<i>kapandı</i>
<i>sıcaktan</i>	<i>buğdaylar</i>	<i>kavruldu</i>	<i>sıcak nedeniyle</i>	<i>buğdaylar</i>	<i>kavruldu</i>

Cümlelerdeki öznelerin olduran gücünü açığa çıkarmak için edilgenlik ekinden yararlanılmıştır. *devril-* / *sökül-* / *dökül-* / *kapandı* / *kavrul-* eylemleri, doğa olaylarını anlatmalarına karşın görünüşte edilgen çatılı, geçişli eylemlerdir. Görünüşte denmesinin nedeni “olan yapı, edilgen çatı” mantığının yürütülmesidir çünkü kılıcı / yapıcı özneleri hiçbir zaman olmamıştır oluş eylemlerinin.

Rüzgâr, kayıkları devirmiş. > *Rüzgârdan kayıklar devrilmiş.* Bunun sonucunda cümlede birtakım değişikliklerin olması kaçınılmazdır. Edilgenlik ekinin isteği doğrultusunda birincil özne cümleden çıkarılmış (Morfolojik yolla edilgen çatıya girdiğinden birincil özne cümleden silinmiştir.), yerine ikincil özne getirilmiştir. Yani hem öge çıkarma hem öge ekleme olayları gerçekleşmiş gözükmemektedir fakat doğa olayı değişmemiştir. *rüzgâr* (BÖ) > *rüzgârdan* (İÖ) geçişinde birincil öznenin (*rüzgâr*), ikincil özne (*rüzgârdan*) görevine getirilmesi, ancak öge değişimi olayıyla açıklanabilir. Kısaca görünürde iki dil olayı ama gerçekte tek dil olayı yaşatılmıştır.

Öge silme olayının gerçekleştiği örneklerde edilgenlik ekinin eylemlerden çıkarılması durumunda sebep olan doğa olayları, olduran özne kimliğiyle cümleye girerler. Bu durumda morfolojik çatı söz konusu olmasa da sözlüksel ve söz dizimsel çatıdan söz etmek olasıdır. *Devir-*, *kapa-*, *sök-*, *dök-* eylemlerinin bünyelerinde var olan neden olma, sağlama anlamları, {-Dir} / {-Ar} / {-Ir} / {-r} / {-t} eklerinden birini almaya gerek kalmadan yaptırım özelliği yüklenmelerine yol açmaktadır.

ikincil özne	ikincil özne	yüklem	→	birincil özne	ikincil özne	yüklem
<i>rüzgârdan</i>	<i>kayıklar</i>	<i>devrilmiş</i>	→	<i>rüzgâr</i>	<i>kayıkları</i>	<i>devirmiş</i>
<i>fırtınada</i>	<i>koca ağaç</i>	<i>sökülmüş</i>	→	<i>fırtına</i>	<i>koca ağacı</i>	<i>sökmüş</i>
<i>doluda</i>	<i>iğdeler</i>	<i>dökülmüş</i>	→	<i>dolu</i>	<i>iğdeleri</i>	<i>dökmüş</i>
<i>kardan</i>	<i>yollar</i>	<i>kapandı</i>	→	<i>kar</i>	<i>yolları</i>	<i>kapadı</i>
<i>sıcaktan</i>	<i>buğdaylar</i>	<i>kavruldu</i>	→	<i>sıcak</i>	<i>buğdayları</i>	<i>kavurdu</i>

Örnek cümlelerde birincil öznelere *devir-*, *sök-*, *dök-*, *kapa-* yüklemelerinde verilen eylemi algılayarak yaptıkları ve söz konusu işin bilincinde oldukları düşünülemez. Bunlar, eylemin gerçekleşme nedeni olan dil bilgisel birimler olarak anlam vermektedirler.

Doğa olaylarını anlatan bazı oluş eylemlerinde, yaptırımlı çatı biçim birimsel yöntemle elde edilmez. Sözlüksel / söz dizimsel çatının söz konusu olduğu bu eylemlerin cümlelerinde olduran / etkileyen nitelikli birincil özneye olan / etkilenen nitelikli ikincil özne yer alır.

Sonuç

Öge ekleme, öge çıkarma, öge değiştirme, öge silme adı verilen dil olaylarının doğa olaylarını anlatan eylemlerin kurduğu cümlelerde gerçekleşip gerçekleşmeyişi, oluş eylemlerinin özelliklerini belirlemede ölçüt olarak kullanılabilir. Bu bağlamda doğa olaylarını anlatan oluş eylemlerini çatisal durumlarını göz önünde bulundurarak incelemek mümkündür.

- a. Doğa olaylarını anlatan bir değerli / istemli oluş eylemlerinin, kuracakları cümleye zorunlu öge olarak yalnız özne girer. Ancak bu özne; hareketi yapan, yapılan işi algılayan, gerçek, canlı bir özne değildir. Özneler, eylemin bilincinde olmadıkları gibi eylemden etkilenmiş birimler olarak davranırlar. Oluş eylemleri, bir ögeye yükleyebilecekleri etkileyici güce sahip

olmadıklarından kuracakları cümleye zorunlu öge olarak nesne istemezler, yani geçişsiz eylemlerdir. Oluş eylemlerinin öznelere, etkilenen özne niteliği taşımasına karşın, dil bilgisel olarak özne sayılırlar. Tek değerli oluşları, oluş eylemlerinin yapan, eden, ettiren konumundaki özne(ler) üzerindeki tasarrufu olmadığından yöneteceği, konumunu belirleyeceği, işin bilincinde olan bir öznesi de olamaz. Oluş eylemlerinde, hareketi yapan gerçek bir öznenin etkilenen nesnenin olmayışı, çatı değişikliğini de gündeme getirmez.

- b. İki istemli oluş eylemlerinin de yaptıkları işi algılayan öznelere yoktur. Özneler, eylemin bilincinde olmadıkları gibi eylemin gerçekleşmesine neden olan dil bilgisel birimler olarak hizmet ederler. {-Dir}, {-t}, {-Ar}, {-Ir}, {-r} yaptırım eklerinin getirilmesiyle istemleri ikiye çıkar ve kurulan cümlelere yaptırım özneye olan özne zorunlu öge olarak yerleşir. Sonuçta iki istemli oluş eylemlerinin kurduğu cümlelerde yüklem niteliklerine bağlı olarak gerçekleşen dil olaylarından yalnız *öge ekleme* ve *öge değiştirme* gerçekleşir. (“*Bu rüzgâr / bir gün daha sürerse / suları da / dondurur.*”, “*Susuzluk / bu yıl / ekinleri / adamakıllı / sararttı.*”)

Kendi kendine / kendiliğinden olan doğa olaylarını anlatan bazı iki istemli oluş eylemleri, etkileyen nitelikli olduran özne ve etkilenen nitelikli olan özne alırlar kuracakları cümlelere (“*Rüzgâr; kayıkları devirmiş.*”, “*Fırtına, koca ağacı sökmüş.*”, “*Kar, yolları kapamış.*”). Birincil öznelere biçimsel olarak olan, anlamsal olarak olduran nitelikli oluşu, “olan yapı, olduran çatı” görünümünü düşündürür. Söz konusu cümlelerdeki öznelere olduran gücünü açığa çıkarmak için edilgenlik ekinden yararlanılabilir. Doğa olaylarını anlatan bu eylemler (*devril-* / *sökül-* / *dökül-* / *kapan-* / *kavrul-*), görünüşte edilgen çatılıdır. “Olan yapı, edilgen çatı” görünümü, cümleye girecek öge tasavvurunda da yönlendirici olur. Eylemler, morfolojik yolla edilgen çatıya girdiğinden birincil özne cümleden silinir, yerine ikincil özne getirilir (*Rüzgâr; kayıkları devirmiş.* > *Rüzgârdan kayıklar devrilmiş.*). Yani hem öge çıkarma hem öge ekleme olayları gerçekleşmiş gözükmemektedir fakat doğa olayı değişmez. (BÖ) > (İÖ) geçişinde birincil öznenin ikincil özne görevine getirilmesi, ancak öge değişimi olayıyla açıklanabilir. Kısaca görünürde iki dil olayı ama gerçekte tek dil olayı yaşanır.

Kaynakça

- AKINCI, Nesrin (2007). *Türkçe Sözlük'teki Fiillerin Sınıflandırılması ve Gövde Eklerinin İşlevsel Tasnifi*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Sivas.
- BENZER, Ahmet (2011). “Türkçe Öğretiminde Çatı Konusu ve Biçime Dayalı Yeni Bir Sınıflama”, *Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Araştırmaları Dergisi*, S. 1 /1, s. 34-62.
- BÖREKÇİ, Muhsine (2009). *Türkiye Türkçesinde Yapı ve İşlev Bakımından Sözcükler*, Erzurum: Eser Matbaacılık.
- ÇELİKPAZU EKİNCİ, Esra (2012). *Dilbilgisi Öğretiminde Çatı Kavramı ve Bu Kavramla İlgili Yanlışlar*, (Basılmamış doktora tezi)- Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- DELİCE, H. İbrahim (2009a). “Çatı Eklerinin Bilinmeyen Bir İşlevi”, *ICANAS 38 Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara, s. 419-433.

- DELİCE, H. İbrahim (2009b). “Oldurgan Çatı İşlev Açısından Nasıl Tanımlanmalıdır?”, *Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, S. 33/ 1, s. 107-120.
- DEMİRCAN, Ömer (1993). “Türkçede Çatılım ve Edilim”, *VII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, Ankara: AÜDTCF Yayınları, s. 141-154.
- DEMİRCAN, Ömer (2002). “Geçişlilik’in Türkçe Yorumu”, *XVI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri* (22-24 Mayıs 2002), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, s. 82-96.
- DEMİRCAN, Ömer (2003). *Türk Dilinde Çatı*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- DEMİRCAN, Ömer (2005). *Türkiye Türkçesi Kök-Ek Birleşimleri*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- DOĞAN, Nuh (2011). *Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri*, (Basılmamış doktora tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- DOĞAN, Nuh (2017a). “Türkçe Sözlük’te İstem Bilgisi”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı* (03-04 Kasım 2016 Eskişehir), Osmangazi Üniversitesi Sözlükbilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Yayınları: 285, s. 654-671.
- DOĞAN, Nuh (2017b). “Türkçe Fiillerin Anlam Bilimsel Sınıfları”, *I. Uluslararası Dil ve Edebiyatta Modernleşme ve Gelenek Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Karabük Üniversitesi Yayınları: 12, s. 223-253.
- DOĞAN, Nuh (2017c). “Türkçede İstem Değiştirimi I: Ettirgenleştirme”, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 6 / 14, s. 193-214.
- DOĞAN, Nuh (2018). “Söz Dizimsel Açından Türkçe Fiil Sınıfları”, *TEKE, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 7/4, s. 2204-2225.
- DURUN, Sıdika (2018). *Türkçede Ettirgen Yapılar*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- GURUNINA, Elvira A. (1997). “Fiil Çatısı Üzerine”, *TDAY-Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 195-213.
- KARA, Funda (2016). “Oldurganlık ve Ettirgenlik Çatı Eklerinin İşlevleri”, *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 5 / 3, s. 1204-1215.
- KARPUZ, H. Ömer (2004). “Olma Bildiren Eylemler İçin Bir Terim Önerisi: Olgan Çatı”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 855 / 1, s. 1673-1683.
- KARPUZ, Hacı Ömer (2009). “Türkiye Türkçesindeki Eylem Çatılarının Yeniden Yapılandırılması ve Yeni Terim Önerileri”, *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu* (25-27 Nisan 2007), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, s. 651-656.
- KOŞANER, Özgün (2005). *Türkçede Dönüştürücü Yapıların Biçim-Sözdizimsel Özelliği*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Dilbilim Ana Bilim Dalı.
- ÖZÖNDER BARUTÇU, Sema (2011). “Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 2, s. 56-64.
- ÖZTÜRK, Bilge (2014). “Türkçede Nesne Belirtme ve Nesne Yükleme: Türkçe Sözlü Söylem Üzerine Bir Uygulama”, *JASSS The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 24, s. 411-420.
- SEBZECİOĞLU, Turgay (2011). “Türkçede Özne Yükleme”, *Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 8: 1, s. 15-40.
- ŞİRİN USER, Hatice (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Konya: Kömen Yayınları.
- TANERİ, Mübeccel (1996). “Türkçe’de İstemli / İstemsiz- Geçişsiz Edilgen Çatılar ve Ağaç Şemada

- Zorunlu Boğum”, *X. Dilbilim Kurultayı Bildirileri* (22-24 Mayıs 1996, İzmir), İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, s. 47-66.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2012). “Geçişlilik, Geçişsizlik Nitelikleri Değişken Olabilir mi?”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literatur and History of Turkish or Turkic*, S. 7 / 2, s. 7-14.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2013). “Yaptırımlı Eylemlerin Dilde Kullanımı”, *Leyla Karahan Armağanı*, Ankara: Akçağ Yayınları: 1127, Armağan Kitaplar: 3, s. 851-860.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2014). “Edilgen Çatılı Eylemin Kullanım Alanı”, *IX. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri* (26-27 Eylül 2014 Ankara), Ankara: Bilkent Üniversitesi Yayınları, s.135-141.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2016). *Eylem İşletimi*, Bursa: Sentez Yayıncılık.

MANAS'TAN KAHRAMANLIK DESTANLARINA KIRGIZ TÜRKLERİNDE “SU”YA DAİR SÖZ VARLIĞI

From Manas to Heroism Epics Vocabulary About “Water” in Kyrgyz Turks

Ebru GÜVENEN*

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 75-100

Öz: Milletlerin zamana nüfuz edebilmesinde önemli bir yeri olan millî hafıza; geçmişin bugüne taşınmasını, kültürel belleğin sürdürülmesini, sözlü ve yazılı ürünler aracılığıyla gerçekleştirir. Geçmişî zaferlerle dolu bir milletin ferdi olma isteği ve akılda kolay kalma özellikleri göz önüne alındığında, edebî türler arasında en uygun türün destan olduğu görülür.

Kadim Türk boylarından olan Kırgızlar, dünyanın en uzun destanına sahip olma yönüyle adlarından söz ettirmektedirler. Başlangıçta sözlü olarak halk arasında söylenen Manas destanı, sonradan yazıya geçirilmiş fakat henüz tamamlanmamış bir edebî üründür. Bu, araştırmacılara Manas destanından hareketle Kırgızlara dair tarihî ve güncel bilgiler elde etme imkânı vermektedir.

İslami kaynakların yanı sıra mitler ve destanlar da bize Türklerde insanın yaratılışında suyun önemli bir unsur olduğu bilgisini vermektedir. Bu bağlamda, Manas destanı incelendiğinde, suyun söz konusu destanda önemli bir işlevinin bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durum, göçebe bir Türk boyu olan Kırgızların hayatında doğanın etkin bir rol oynaması ile ilgilidir. Özellikle Kırgızların, genelde ise Türklerin hayatında suyun önemi hakkında fikir sahibi olmanın amaçlandığı çalışmanın merkezine Manas destanı alınmış, aynı gerekçeyle Kırgızlara ait diğer destanlar da taranmıştır. Tespit edilen sözcükler, isim/isim soylu ve fiiller olarak sınıflandırılmıştır. Ardından birinci ana başlık altında değerlendirilen sözcükler, işlevlerine göre kendi içlerinde bir sınıflandırmaya daha tabi tutulmuştur.

Anahtar Sözcükler: destan, su, Kırgız Türkleri, Manas destanı.

Abstract: National memory, which has an important place in the nations' penetration into time; it carries out the carrying of the past to the present, the maintenance of cultural memory, through oral and written products. When considered the desire to be a member of a nation full of victories in the past and the easy remembered features among the literary genres, the most appropriate's genre appears to be epic.

The Kyrgyz, one of the ancient Turkish tribes, have made a name for themselves in terms of having longest epic in the world. The Manas epic, which was originally spoken by the public, is a literary product that was written later but not yet completed. This gives researchers the opportunity to obtain historical and current information about the Kyrgyz from the Manas epic.

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, Yozgat / TÜRKİYE. ebru.guvenen@yobu.edu.tr; Orcid: 0000-0002-9346-9160, Gönderim Tarihi: 11.05.2020 / Kabul Tarihi: 20.06.2020

Besides Islamic sources, myths and epics also give us the knowledge that water is an important factor in the creation of man in Turks. Bu bağlamda, Manas destanı incelendiğinde, suyun söz konusu destanda önemli bir işlevinin bulunduğu ortaya çıkmaktadır. This is related to the fact that nature plays an active role in the life of the Kyrgyzs, a nomadic Turkish tribe. Manas epic; in specific Kyrgyz and in general Turks, were taken to the center of the this study, which aimed to have an idea about the importance of water, and other Kyrgyz epics were scanned for the same reason. The determined words are classified as nouns and verbs. Then, the words evaluated under the first main title were reclassified among according to their functions.

Keywords: epic, water, Kyrgyz Turks, Manas epic.

1. Giriş

Geçmiş-an-gelecek üçgeni, bireylerin kendi hayatlarında olduğu kadar milletlerin varlığı ve devamlılığı noktasında da önemli bir yer teşkil etmektedir. Bir milletin geçmişine dair bilgi sahibi olması, onun an'ı ve geleceği doğru yönetebilmesi için son derece önemlidir. Bunun gerçekleşmesi için de en çok tercih edilen ve kabul gören yollardan birinin, edebî eserlere başvurmak olduğu söylenebilir. Edebî eserler içerisinde ise şiirin, hem somut ve soyut formları en zengin hâliyle anlatmaya imkân sağlaması hem de şekilsel özelliklerinin akılda kalmayı kolay kılması (Kundakçı 2019: 189), onu diğer türler arasında ayrıcalıklı bir konuma getirmiştir.

Farklı formlardaki türlere kaynaklık eden şiirin içerisinde destan, kahramanlık konulu eserlerin yazılması ve söylenmesi için uygun bir türdür. Her millet, büyük düşmanlarla savaşmış ve onlara karşı önemli zaferler elde etmiş atalarının olduğuna ve başarılarla dolu bir tarihinin varlığına inanmak ister. Yani “destan yazmış” bir milletin ferdi olmayı ümit eder. Millîlik ve kahramanlık söz konusu olduğunda, bunu olağanüstü olaylarla beslemek ise destanın vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Bu özelliğinin yanı sıra destanlar, konunun işlenmesi esnasında ait olduğu milletin yaşadığı coğrafyanın özelliklerinden olaylar karşısındaki tepkilerine, giyim-kuşamlarından yiyip-içtiklerine, kutlamalarından yas törenlerine, savaş tekniklerine, konuk kavramına karşı tutumlarına kadar pek çok konuya dair bilgi ve ipucu vermektedir.

Dünyanın en uzun destanı olan Manas, Kırgız Türklerine ve onların hayatlarına dair bilgi sahibi olunması noktasında önemli bir kaynaktır. Kadim Türk boylarından olan Kırgızların MÖ 201 yılında var oldukları, Çin kaynaklarından elde edilen bilgiler arasındadır (Türkmen 1995: 1). Bundan sonra da tarihin her döneminde isimlerine sık sık rastlanmıştır. Anlam bütünlüğü ve metin bağlamındaki hacmi ile en eski yazılı kaynaklarımız sayılan; Türk milletinin tarihi, kültürü ve hafızası için son derece kıymetli ve önemli bir kaynak olan “Orhun Abideleri”nde de Kırgızlardan bahsedilmektedir.

Manas destanının hacmi ve uzun süre halk arasında söylenegeleken, temelde bir sözlü edebiyat ürünü olması, onu Kırgızlarla ilgili etnografik ve sosyolojik açıdan başvurulabilecek bir eser konumuna getirmiştir (Gürsoy Naskali 1995: 288). Manas, Kırgızlar arasında anlatılan diğer kahramanlık destanları ile birlikte değerlendirildiğinde, bu destanlarda yer yer eserin kahramanı ile Manas arasında benzerlik kurulmaya çalışılması dikkat çekmektedir. Ayrıca tarihe nam salmış kahramanlık destanlarının

pek çoğunda görülen vatani yabancı istilacılara karşı koruma, kahramanın savaşta en büyük yardımcısının atı olarak görülmesi, kullandıkları savaş aletleri, büyük ve yiğit düşmanlar (Jirmunskiy 2018: 54, 61, 63 ve 70), kahramanın olağanüstü bir güce sahip olması, esir düşüp yeniden kurtulması, doğumundaki detaylar gibi pek çok motifin benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Yukarıda bahsi geçen motiflerin pek çoğunun Kırgızlar arasında bilinen kahramanlık destanlarında da geçtiği belirlenmiştir. Öyle ki pek çoğunun konusunun, tıpkı Manas destanında, kahramanın anne ve babasının uzun süre çocuğunun olmaması, sonrasında destanın kahramanı olarak dünyaya gelmesi şeklinde başlamasından, kahramanın eşinin sadık ve vefalı bir insan olmasına kadar çeşitli noktalarda benzeştiği görülmüştür.

Doğa kavramı Türkler için tarihin her devrinde önemli bir yere sahiptir. Daha ilk yazılı eserlerimiz olan "Orhun Abideleri"nde yer alan "Üze Teñri ıduq yir sub... Tokuz Oğuz budun yirin subın ıdıp Tabğaçğaru bardı.", "Üstte Tanrı, mukaddes yer, su... Dokuz Oğuz kavmi yerini, suyunu terk edip Çin'e doğru gitti."¹ (BK D35) (Ergin 2006: 48-49) bu bölümden, yer-su ikilemesinin kutsallığının yanı sıra bu ikilemenin "vatan" kavramını da karşıladığı anlaşılmaktadır. Destanlarda da vatan, korunması için çeşitli mücadelelerin verildiği kutsal bir mekândır. Kahramanın görevi ise vatani korumak ve kurtarmak için öncü ve birleştirici bir rol üstlenmektir. Bu noktada, Manas ve diğer Kırgız kahramanlık destanlarında, vatan kavramına karşılık "cer-suu" ikilemesinin sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir:

Cer-suu, too-taş barlığı, Adamzattın baylığı="Yer, su, dağ, taş hepsi,/ İnsanoğlunun zenginliği" (Alimov 2013b: 41), *Cerdüü bolup kalğansıp, Cer-suunu aytıp süylöysüj*= "Sanki vatanın varmışçasına,/ Topraktan sudan bahsediyorsun" (Alimova 2017: 271) vb.

Bu durumun sebebi, Türkler için kutsal sayılan vatanın temelde toprak ve sudan oluşmasıdır. Toprağın tek başına bir şey ifade etmediği, onu asıl değerli kılan şeyin su olduğu, Türkler tarafından açıkça bilinmektedir. Bu sebeple "yer" ve "su"yu bir arada kullanmışlardır (Ögel 2001: 415 ve 421). Kırgızlar için "cer-suu" ikilemesinin kahramanlık destanlarında sıklıkla kullanılması, onların "vatan" kavramına verdikleri öneme işaret etmekle birlikte "vatan"ı "yer/toprak" ve "su" olarak tanımladıkları ve bu iki kavrama kutsallık atfettikleri mesajını da vermektedir.

Genelde Türklerde, özelde ise Kırgızlarda "vatan" kavramının bir parçası olarak simgeselleşen "su", aslında bütün insanlık için önemli bir yere sahiptir. Çünkü "su", insanoğluna hayat vermekte ve onun canlılığının devamını sağlamaktadır (Bayrak İşcanoğlu 2017: 296). İnsanın yaratılışı ile ilgili Altay mitolojilerinde onun, doğada bulunan elementlerin (kemikler için kamyş, vücut için balçık) Tanrı tarafından bir araya getirilmesi ile ortaya çıktığı, canlılık özelliğinin ise yine Tanrı'nın üflemesi ile gerçekleştiği anlatılmaktadır. Yakut Şamanizminde insanın varlığı için "yer ruhu", "su ruhu" ve "ana ruh" olmak üzere üç ruha ihtiyaç duyulduğu bilinmektedir. Bu da Türk yaratılış mitolojilerinde, insanın varlığı için "toprak" ve "su"yun zorunlu olduğunu göstermektedir (Taş 2017: 101 ve 103).

1 "...üze t(e)ñri ıduq y(e)r sub... tokuz og(u)z bod(u)n y(e)r(i)n subın ıd(i)p t(a)bg(a)çğ(a)ru b(ar)dı.", "...yukarıdaki Tanrı, (aşağıdaki) kutsal Yer (ve) Su (ruhları ile)... Dokuz Oğuz halkı yerini yurdunu bırakıp Çin'e doğru gitti." (Tekin 2014: 62-63).

Türklerin yaratılış ile ilgili mitolojilerinde, insanın yaratılışında evrenin temel elementlerinin kullanılmış olması (Taş 2017: 107), bilinçaltında bunların özel bir yere sahip olmasının birer göstergesidir. Ayrıca “yer/toprak”, “su”ya öz vermiştir fakat o, “nemli” ve “sulu” olmasaydı canlılık ibaresi olan herhangi bir eser ortaya koyamayacaktı. Çünkü canlılar için ilk yaratma emrini alan “su”dur. Yani doğada; yaratma, arındırma ve yenileme özelliğine sahip element “su”dur. (Eliade 2017: 225) Bu da insanların zaman içerisinde “su”ya pek çok açıdan kutsallık atfetmesini; onun gücünü, cömertliğini, saflık ve temizliğini vb., hayatlarındaki pek çok şey ile bağdaştırma ihtiyacını doğurmuştur.

“Su” dünyadaki bereketin kaynağıdır. Özünde bulunan “su”yu tüketerek kendini koruma altına alan tohum da bünyesindeki “su” tükendiği için kuruyan toprak da “su” ile bir araya geldiğinde yeniden canlanır ve doğaya sayısız ürünler hediye eder. Eliade’nin “Su tohumdur, yağmur ersuyu. Cinsellikle ilgili kozmogoni simgelerinde; gök, yeri yağmur aracılığıyla kucaklar ve döller.” (Eliade 2017: 220) şeklinde açıkladığı görüşünün izlerine Manas destanında rastlanmaktadır. Destanda çocuk sahibi olamayan Manas’ın babası Cakıp Han’ın, karısı için şu serzenişleri, “su”yun üreme ile özdeşleştiği veya üremeye yardımcı olabileceği inancını gösterir niteliktedir:

Bu araşanduu çerge tünüböyt./E Kuday Taala car bolsa!/ Çırçımın kursağına/ Erkek bala bar olsa! = “Bu, şifalı sularda gecelemiyor./Ey Huda Taala yar olsa!/ Çırçı’nın karnında/Erkek bala var olsa!” (Yıldız 2017: 537).

“Su”, dünyadaki en önemli temizleyici doğal elementtir. “Su”yun içerisine düşen her şeyin parçalanıp eriyeceği, silinip unutulacağı ve öleceği bilinen bir gerçekliktir (Eliade 2017: 222). O, bu özelliği ile aslında arındırma işlevini yerine getirmektedir. Destanlarda, mücadele edilen ve savaşılan düşmanlara galip geldiğinde onlar suya salınacak, bu yolla bölge düşmandan temizlenecek ve kendileri tamamen kurtulacaktır:

Say, cıbtka tolorsuy = “Nehir yatağına döküleceksiniz” (Kallimci 2010: 48) vb.

“Su”, içinde yaşadığımız dünyanın olduğu kadar insanın da hayatı boyunca her zaman ihtiyaç duyduğu, yokluğunda varlığını devam ettiremeyeceği bir elementtir. Bu yönüyle destanlarda, “göreceğün”ün yanında “içecek su”yun da tükenmesinin, bu dünyanın söz konusu kişi için bitmiş olduğu anlamına gelmektedir:

Tügönüp ißer suuj, küñüñ bütsö = “İçecek suyun tükenip günün biterse” (Türker 2010: 30) vb.

Tek bir formda karşımıza çıkmayan “su”, bazen su buharı ve bulut, bazen şiddetli veya dingin bir yağmur ve kar, bazen engel veya doğal bir set görevi üstlenen büyük bir nehir, ırmak, göl ve deniz, bazen de şiddetli bir sel olarak bize varlığını hatırlatmaktadır. “Su”, insanla o kadar bütünleşmiştir ki onun duygularını nitelemek ve savaşta uyguladığı taktiği anlatmak için “su”dan veya “su” kavramını canlandıran fiillerden yararlanılmıştır:

Agızıp közdön caşın suuday çaçıp = “Gözyaşlarını su gibi akıtp” (Türker 2010: 81); Kırgın suuday köpürüp = “Coşkun su gibi köpürüp” (Kallimci 2010: 162); Cürögü suuday erişip = “Yüreği su gibi eriyip” (Türkmen, Uzun ve Hança 2007: 180-181); Kubandı Gaoz baatır suuday taşıp = “Kıvandı yiğit Gaoz su gibi taşıp” (Karadavut 2012: 107); Kaptagan seldey kaarım = “Her yanı basan sel gibi kahrıma” (Çelebi

2007: 288-289); *Ağın suday Manasıñ / Tolkup kele-tuganı*="Akar su gibi Manas'ın / Dalgalanıp geldiğini" (Yıldız 2017: 662) vb.

Yeteri kadar "su"yu bünyesinde barındıran bütün canlılar; canlılıklarını, sağlıklarını ve güzelliklerini muhafaza etmektedirler.

"Eski Türkler yılbaşını başlıca iki tabiat olayının görülmesi ile başlatmışlardı: 1. Otların yeşermesi. 2. Gök gürlemeleri ile yıldırımların başlaması. Bu sebeple eski Türkler, yaşlarını söylerken, 'Ben 20 yeşerme gördüm', derlerdi. Böyle bir söz 'Ben 20 yaşındayım', demektir. Herhalde bugün de kullandığımız yaş deyimini de, bu inanışlarla ilgili olarak söylenmiş bir deyim olmalıydı." (Ögel 2014: 355).

Ögel'in yukarıda bahsettiği sözcük, *çaşıl* (<yaşıl) ile kökteştir. "3. (sebzeler için) kurumamış, taze." (Gülensoy 2011: 1128), "3. kurumamış, taze (sebze), kuru karşıtı" (sozluk.gov.tr), anlamlarına sahip ve yaş "taze, nemli"tan türeyen (Clauson 1972: 975 ve 978) sözcük, içerisindeki su'yu muhafaza ettiği ölçüde sözlük anlamını koruyabilmektedir. İçerisindeki su'yu kaybettiği andan itibaren bir renk adı olan yaşıl (>çaşıl) yerini önce sarı, sonra da kahverengiye bırakacaktır. Yani nemli dokusunu ve tazeliğini kaybedecektir. "nemli, ıslak" anlamının yanı sıra (sozluk.gov.tr), Clauson'un eserinde "genç çocuk" (Clauson 1972: 976) anlamına da yer verdiği yaş (>çaş) ve türevlerinin, Kırgız Türklerine ait başta Manas olmak üzere kahramanlık destanlarından çalışmamıza kaynaklık edenlerin² tamamında "genç, gençlik" ile ilgili anlamlarda kullandığı belirlenmiştir:

Cayma Kökül çaş uul= "Cayma Kökül genç oğul" (Yıldız 2017: 575); *Şıldıñ kılıp karı-çaş*= "Yaşlısı, genci alay edip" (İnayet 2017: 54) *Kündön küngö çaşarıp*= "Günden güne gençleşerek" (Çelebi 2007: 146- 147); *Mendirman çaştı kul boldu*= "Mendirman gençken kul oldu" (Öztürk 2009: 54) vb.

Destanlarda "su", bazen karşımıza aldığı eşitlik hâli eki ile birlikte fiile "aşırılık, fazlalık" anlamı katan bir zarf işleviyle çıkmaktadır.

Ak mayın suuday agızıp= "Tereyağını su gibi akıtıp" (Çelebi 2007: 332-333), *Kanın suuday tögöyün*= "Kanını su gibi dökeyim" (İnayet 2017: 100), *Gaoz baatur ogun suuday çaçıştı*= "Yiğit Gaoz oklarını su gibi saçtı" (Karadavut 2012: 118) vb.

Hem misafire hürmet ettiğini hem de cömertliğini ve bunun derecesini somutlaştırarak göstermede, "su"yun üstlendiği önemli bir rol bulunmaktadır:

Suu kuysan biröön konukko= "Biriniz misafire su dökerken" (İnayet 2017: 237); *Aştı suday agıskan/Aç arığın çağıskan*= "Aşı su gibi akıtan, /Aç arığı koruyan" (Yıldız 2017: 653); *Bir döböldöy et kıldı, /Bir köldöy şorpo kıldı*= "Bir tepe gibi et kıldı, /Bir göl gibi çorba kıldı" (Yıldız 2017: 674) vb.

Dilimize ödünçleme yoluyla giren sözcüklerin birden fazla anlamı bulunsa da bazen bunlardan yalnızca biri kullanılmaktadır. Talay/taluy/dalay da bu sözcüklerden biridir.

"Göktürklerden beri, bir okyanus veya ulu deniz anlayışı vardı ve bu 'taluy' sözü ile anlatılıyordu. Moğollar ise okyanusa, bir yazılış ayrılığı ile 'dalay, dalai', derlerdi. Bu söz de Moğollara, Tibet ve Buda dini yolu ile gelmişti. Türklere gelişi ise, bilmediğimiz eski çağlarda, olmuş olmalıydı. Ancak yabancı söz, Türklerde 'taluy' diye de, Türkçeleşmiş idi." (Ögel 2014: 516).

2 Çalışmamız için başvurduğumuz kaynaklardaki transkripsiyon (çeviriyazı) işaretlerinde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır (Yalnızca /ñ/ ve /ng/ yerine, düzenli olarak /n/ kullanılmıştır).

Çalışmaya konu olan destanlar incelendiğinde, Kırgız Türkçesinde bu sözcüğün oldukça yaygın bir kullanım alanına sahip olduğu görülmüştür. Fakat sözcük; “deniz, nehir, okyanus vs.” gibi su kaynakları ile ilgili bir anlamda değil, yine sözlük anlamlarından biri olan “çok, birçok, hep, herkes vb.” gibi çokluk bildiren anlam alanı içerisinde, “talay” ve “dalay” şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır:

Dalayga tiygen baydası=“**Birçoklarına** dokunmuş faydası” (Çelebi 2007: 108-109); *Turmuşun dalay sabağı*=“Hayattan **çok** ders aldı” (İnayet 2017: 151); *Ayta berse söz dalay*=“Anlatılacak **çok** söz var” (Öztürk 2009: 61); *Talay tayak ceptir ee*=“**epey** dayak yemiş ha” (İnayet 2017: 153) vb.

Yalnızca “su” değil “su”da yaşayan canlılar da insanoğlunun hayatında önemli bir yere sahiptir. “Eski Türk şiirinde, ördekler ve kazlar, göllerin süsü idi. Uygur şiirinde ise, kaz ile ördeğin yerini, kuğu alıyordu.” (Ögel 2014: 529). Ördek, kaz ve kuğu, Kırgız destanlarında her zaman “güzellik” kavramına denk gelecek bir isim; nesne veya kişinin güzelliğini niteleyecek bir sıfat olarak kullanılmıştır:

Ördök uçup, kaz kongon /Calkıp catkan kölü bar=“**Ördeğin** uçup **kazın** konduğu /Dalgalanan gölü var” (Karadavut 2012: 64); *Suluuluğu çürök kız, .../Uzun moyun kuuday kız*=“**Güzelliği dışı ördek** gibi kızlar, .../**Kuğu gibi** uzun boyunlu kızlar,” (Aça 2013: 24); *Kas moynduu Kanım-can, /Kuu moynduu Kubul-can*=“**Kaz** boyunlu Kanım-can, /**Kuğu** boyunlu Kubul-can” (Yıldız 2017: 835) vb.

“Su”yun yukarıda belirttiğimiz bütün olumlu çağrışımlarının yanında, bu çağrışımlardan uzaklaştığı örnekler de bulunmaktadır:

Murda içken may içet /Kiyin kalğan suu içet=“Önce içen yağ içer./Sona kalan **su** içer” (İnayet 2017: 278); *Kuray terip küñ boldu, /Otun alıp su sustu*=“Kuray derip köle oldu, /Odun alıp **su çekti**” (Yıldız 2017: 656); *Körgön küñün köl aldı, /İçken suun sel aldı*=“Gördüğü gününü **göl aldı, /İçtiği suyunu sel aldı**” (Yıldız 2017: 818); *Caza bir tayım kıs bolso, /Otko salıp küyüzöm, /Suga salıp ağızam*=“Yanılp kız olursa, /Ateşe salıp yakarım, /**Suya salıp akıtırım**” (Yıldız 2017: 819) vb.

2. Manas’tan Kahramanlık Destanlarına Kırgız Türklerinde “Su”ya Dair Söz Varlığı

2.1. İsim ve İsim Soylu Sözcükler

2.1.1. Su İle İlgili Ulaşım Araçları

keme (kemī EDPT, 721; <*kēmi TTKBS, 363) “gemi”.

Kaltıldap suuda turgan boldum keme=“Denizde alabora olan gemi gibi oldum” (Türker 2010: 103).

Keñ ileni keme-minen keçem deyt=“Keñ-ile’yi gemi ile geçeyim diyor” (Yıldız 2017: 540).

köpürö (<köprüg<köpür - ü - g EDPT, 690; <köb/(p/v) + rü + g TTKBS, 555) “köprü”.

Köpürönün tamanın=“Köprünün tabanını” (Aça 2013: 43).

3 Sözcüğün daha çok *dalay* şekline dair örnekler tespit edilmiştir.

2.1.2. Su İle Oluşturulmuş Doğada Bulunan Karışım İsimleri

çalma (< çal (<*çā “yansıma” + l-) “11. yoğurt çalmak” (TTKBS, 213) - ma) “çamur, bulanık su”.

Deñizge tüşkön çalmasın = “Denize düşen çamur gibisin” (İnayet 2017: 66).

ılay (“< F. ‘bulanık, balçık’” (KS, 351)).

İlayday çerge çaptaylı = “Çamur gibi yere yapıştırılm” (İnayet 2017: 123).

*Kan ılayga cüürüldü*⁴ = “Kan çamur oluşturdu” (Kallimci 2010: 159).

2.1.3. Su ve Çevresinde Bulunan Doğal Yapı İsimleri

aral (< aral “ada” EUTS, 18; <*paral (Räsänen, V 23” TTKBS, 75) “1. ada, 2. su”.

Üç araldan tepçipsin = “Üç adadan aşmışsın” (Alimov 2013a: 72).

Aralı tereñ Ürgönçtön = “Suyu derin Ürgenç’ten” (Alimov 2013a: 83).

boy (<bōd “boy, endam” EDPT, 296) “kıyı, kenar” (TETTL-I, 769).

Oşol suunun boyunda = “O derenin kenarında” (Alimova 2017: 169).

Ene saydın boyunda = “Enesay’ın kıyısında” (İnayet 2017: 28).

butak (<butik EDPT, 301; <*büt + ı - k TTKBS, 175; <bud+ -(a)k küçültme eki TETTL-I, 795) “dal, kol”.

Kayıpastın kara dayrası/Bir butağı bul eken. = “Dönmezim kara nehri/Bir dalı buymuş.” (Alimova 2017: 95).

caka (<yaka EDPT, 898; <*ya - k- “yaklaşmak” - a TTKBS, 1034) “kıyı”.

Mal catat çalkar köl cakasında = “Hayvanlar yayılmış kocaman gölün kıyısında” (Karadavut 2012: 100).

ceek ~ cek (<yēg <yē- “yemek” - g “ısırılmış parça” EDPT, 910) “kenar, kıyı”.

Aral-Köldün ceeginde = “Aral-Göl’ün kenarındadır” (İnayet 2017: 106).

Kök-Özöndün ceegi eken = “Kök-Özön’ün kıyısı imiş” (Aça 2013: 23).

Izık-köldün cegine kirip bardı = “Izık-Göl’ün kenarına girip vardı” (Yıldız 2017: 543).

cılga (“<cılga ‘dar bir vadide akan dere’ < Mo. cılga a.m.” (M. Räsänen 1969: 200-201 ve O. N. Tuna 1972: 220’den akt. TETTL-II, 81)).

(<cıl- “hareket etmek, kıvıldamak; emeklemek; yere doğru pek fazla eğilerek yürümek” KS, 208 - ga) “çayın yatağı” (KS, 209).

Cılga tolup catkalı! = “Çay yatağına yatalım!” (Yıldız 2017: 647).

Eçen koo, eçen cılga dan/Aşıp ötüp baratat = “Birkaç derin hendekle birkaç çay yatağından/Geçip giderler” (Aça 2013: 41).

kemer (<F. kamar TETTL-IV, 221) “2. selin kazdığı çukur, 3. dere, dar vadi, 4. suyun eştiği kıyı” (KS, 436).

4 “Kırgız Sözlüğü” adlı eser incelendiğinde, cüürül- şeklinde bir fiil bulunamamıştır. Söz konusu cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarımı göz önüne alındığında, sözcüğün cuurul- “yoğrulmak, karıştırılmak” olabileceği düşünülmektedir.

Kara kaşat kemerden=“Vadinin kenarından” (Kallimci 2010: 67).

su başı (<su (bkz. suu) + baş (<baş/bâş EDPT, 375) +ı (3.t.ş.iyelik eki) “su başı”.

*Sunun başın köstöp kaştı*⁵=“Suyun başından göçüp kaçtı” (Yıldız 2017: 542).

su ayağı (<su (bkz. suu) + ayak (<ağak EDPT, 45; at- (<*at-) - (a)k TDES, 26) +ı (3.t.ş.iyelik eki) “su ayağı, suyun sonu, ırmağın döküldüğü yer” (Ögel 2014: 497).

Su ayagın köstöp köştü=“Su ayağına doğru yürüdü” (Yıldız 2017: 543).

2.1.4. Su ve Türevlerinde Yaşayan/ Ortaya Çıkan veya Su Çağrışımı Yapan Canlılara Dair İsimler

baka (<bakā EDPT, 311) “kurbağa”.

Bakanı cılan cutkanday=“Kurbağa yutmuş yılan gibi” (Kallimci 2010: 21).

Orgup turğan közü bar./Balcaктаğan bakası=“Fıskırıp duran pınarı var./Ağır yürüyen kurbağası” (İnayet 2017: 140).

balık (<balık EDPT, 335) “balık”.

Uu taştap balık alat mından dayın=“Balık tutar buralarda ağ bırakıp” (Türker 2010: 79).

Balıktın mayın sızdırıp=“Balığın yağını eriterek” (İnayet 2017: 188).

balır: “su yosunu” (KS, 84).

Balır baskan kölü bar=“Yosun tutan gölü var” (İnayet 2017: 140).

bayçeçekey: “kar çiçeği” (KS, 100).

Bayçeçekey baylaçu=“Kar çiçeği açardı” (Öztürk 2009: 67).

bezbeldek: “toy kuşu” (KS, 114).

Bödönö, tartar, bezbeldek=“Bildircin, su tavuğu, toy kuşu” (Alimova 2017: 91).

çürök “ördek (dişi)” (KS, 289).

Suluuluğu çürök kız=“Güzelliği dişi ördek gibi kızlar” (Aça 2013: 24).

Köldökü çürök, akkuuday=“Göldeki ördek, kuğu gibi” (İnayet 2017: 49).

kamış (<kamış EDPT, 628) “kamış”.

Kara suunun kamışı=“Kara Su’yun kamışları” (Kallimci 2010: 160).

kaz ~ kas (<kāz EDPT, 679) “kaz”.

Karkıra toodak, kaz keldi=“Karga, toy kuşu, kaz geldi” (Kallimci 2010: 39).

Kaz, ördök kağıp sazınan.=“Batalıkta kaz ördek ürkütürmüş.” (İnayet 2017: 33).

Kas moynduu Kanım-can=“Kaz boyunlu Kanım-can” (Yıldız 2017: 835).

kunduz ~ kundus (<kunduz EDPT, 635; <kun- “soymak” - t - (u)z TTKBS, 569) “su samuru”.

Karaçaçın kunduzday=“Kara saçın su samuru gibi” (Aça 2013: 27).

Sunun kundus batırım=“Suyun kunduzu batırım” (Yıldız 2017: 647).

kuu (<kuğū EDPT, 609; <kū “yansıma”+ ğū TTBKS, 564) “kuğu”.

5 Cümle, Türkiye Türkçesine “Suyun kaynağına ulaşmak isteyerek kaçtı” şeklinde de aktarılabilir.

Ak kuunun köldö süzğönü="Ak kuğunun gölde yüzmesi" (Aça 2013: 111).

Kurkuldatıp kuu aldı="Hırıldatıp kuğu aldı" (Yıldız 2017: 658).

ördök (<ödrek EUTS, 146) "ördek".

Kaz, ördök konup kölünö="Kazlar, ördekler konar gölüne" (Alimova 2017: 289).

Uzarıp moynuş ördöktöy="Boynun uzayıp ördek gibi" (İnayet 2017: 60).

tartar: "su tavuğu" (KS, 712).

Bödönö, tartar, bezbeldek="Bildircın, su tavuğu, toy kuşu" (Alimova 2017: 91).

toodak: "toy kuşu" (KS, 748).

Toodak kuştay tonkoşdop="Toy kuşu gibi tonkoşdayıp" (Yıldız 2017: 656).

Karkıra toodak, kaz keldi="Karga, toy kuşu, kaz geldi" (Kallimci 2010: 39).

turna (<turnā EDPT, 551; <*t(ı/u/o/ã)r "yansıma"+ n (~y)a TTKBS, 934) "turna".

Kakıra menen turnaday="Kaz ile turna gibi" (Alimov 2013a: 69).

2.1.5. Su ve Türevlerine Dair Bir Anlama Sahipken Farklı Bir Anlamda Kullanılan İsimler

dalay~talay (<T. "1. sonsuzluk, 2. dünyanın etrafını saran sonsuz, uçsuz bucaksız deniz ve okyanus" (Ögel 2014: 508), <talūy EDPT, 502) "çok".

Dalay küngö ceteerlik="Pek çok gün yetecek" (Karadavut 2012: 28).

Turmuştuñ dalay sabağı="Hayattan çok ders aldı" (İnayet 2017: 151).

2.1.6. Su ve Türevlerine Dair İsimler:

agın (<ak-⁶ "akmak, akıp geçmek" (KS, 38) - ı - n) "dere, akarsu, hızlı akan su".

Ağındı boyloş baratat="Dere kıyısından gidiyordu" (İnayet 2017: 63).

Ağın suunu şimirip="Derenin suyunu bir nefeste içip" (Öztürk 2009: 39).

agın suu (<agın (bkz. ağın) + suu (bkz. suu)) "akarsu".

Ağın suu menen karmaşıp="Akarsu ile mücadele edip" (Aça 2013: 45).

Ağın suday Manasıñ/Tolkup kele-tuganı="Akarsu gibi Manas'ın/Dalgalanıp geldiğini" (Yıldız 2017: 662).

ak (<āk "beyaz" EDPT, 75) "kar".

Çokusun ak kaptagan="Tepesini beyaz kar kaplayan" (Alimova 2017: 155).

añ (<añğ: I. "çukur, sel yeri, selin açtığı yol" KS 33).

Kañtarıp cerdi añ kılıp, Tuylatıp suusun şar kılıp="Toprağı sürüp, ark açıp/Gürül gürül suyunu" (İnayet 2017: 80).

arık (<arık EDPT, 214; <*ār- (~*īr-) - ık TTKBS, 77) "arık, ark".

Kol arıktay şırkırap="Ark gibi çağlayıp" (İnayet 2017: 271).

Arıktan barıp suu içip="Varıp arıktan su içip" (Aça 2013: 78).

6 "Kırgız Türkçesinde /k/ ünsüzü ile biten kelimeler ek alıp söz konusu ünsüz iki ünlü arasında kalınca genellikle fonolojik olarak tonlularaşak /g/ye döner." (Kasapoğlu Çengel 2017: 84).

batkak: (<bat- “batmak” - kak) “bataklık”.

Batkak keçken nemedey=“Bataklıktan geçmiş gibi” (İnayet 2017: 153).

boroon: “tipi, kar kasırgası” (KS, 132).

Kar aralaş bozdogon/Boroon bolup berdi ele=“Şiddetli karla karışık/Boran başladı” (Alimova 2017: 163).

bulak (< bulak EDPT, 336; <bula- [<*bulga-] - k TTKBS, 180) “kaynak, pınar başı, çeşme” TETTL-I, 801.

Orğuştap akkan bulaktın=“Fıskırıp akan pınarın” (İnayet 2017: 188).

Bulaktan suluu suu alat=“Pınardan güzelleri su alır” (Alimov 2013b: 45).

bulut (<bulut EDPT, 333; <*bū “buhar, buğu”+ lı - t TTKBS, 182) “bulut”.

Bulut oynop bölünüp=“Bulutlar oynayıp gökte” (Alimova 2017: 97).

Asmanga bulut tutuldu=“Gökyüzüne bulut örtüldü” (Yıldız 2017: 863).

buu (<bū “buhar” EDPT, 292; <buğ “buhar TETTL-I, 797) “buhar”.

Üstü bulut buu bolup=“Üstündeki bulut buharlaştı” (Alimova 2017: 166).

camgır⁷ (<yağmur < yağ “yağmak” - mur” TTKBS, 1031) “yağmur”.

Caş toktoboyt camgırday=“Gözyaşı dinmiyor yağmur gibi” (Çelebi 2007: 64-65).

Cer kögöröt camgırdan,/Er kögöröt batadan=“Yer yeşerir yağmurla/Er yeşerir duayla” (İnayet 2017: 105).

caş (<yāş EDPT, 975-976; ya - ş “gözyaşı” TTKBS, 1083) “1. yaş, ıslak; 2. genç”.

Kalbasın caşım sebelep=“Gözyaşım yağmur olmasın” (İnayet 2017: 107).

Caşımdı tögüp kakşadım=“Gözyaşımı döküp hıçkırarak ağladım” (Karadavut 2012: 24).

Ezilişken eki caş=“Birbirine sarılan iki genç” (Türkmen, Uzun ve Hança 2007: 66-67).

cıbit “çay yatağı” (KS, 207).

Say, cıbitka tolursuñ=“Nehir yatağına döküleceksiniz” (Kallımcı 2010: 48).

darıya (<F. daryā “deniz” TETTL-II, 377) “1. deniz, 2. ırmak”.

Darıyaday tolkundap=“Deniz gibi coşarak” (Çelebi 2007: 214-215).

Darıyanın ar cagın köp kızıl baş=“Irmağın öbür tarafında Kızılbaşlar” (Karadavut 2012: 97).

dayra (bkz. darıya) “nehir”.

Neçen dayra, neçen köl=“Nice nehir, nice göl” (Alimova 2017: 79).

Eki cagı dayra köl=“İki tarafı nehir göl” (Yıldız 2017: 638).

deñiz (bkz. teñis) “deniz”.

Kara deñiz boyunda=“Karadeniz kıyısında” (Karadavut 2012: 57).

deñiz suusu (<deñiz (bkz. teñis) + suu (bkz. suu) + su (3.t.ş.iyelik eki)) “deniz suyu”.

7 Clauson, eserinde sözcüğü yağ- filinden türetmiş, yağmur şeklinin kullanıldığı lehçeler için bu durumu, fonetik bir hadise olarak değerlendirmiştir (Clauson 1972: 903).

Tögülöt cüzdön bermetiŋ./Türülgön deŋiz suusunday="Yüzünden inciler dökülüyor./ Dürülen deniz suyu gibi" (İnayet 2017: 149).

dobul "şiddetli dolu" (KS, 310).

Dobul kelse tiygizbes="Dolu yağsa yere değdirmez" (Öztürk 2009: 28).

içer suu (<içer (iç - er (bkz. iç-)) + suu (bkz. suu) "içecek su".

Tügönüp içer suuŋ, küniŋ bütsö="İçecek suyun tükenip günün bitterse" (Türker 2010: 30).

kabak (<*kā - p "kapamak" + ğ(a)k TTKBS, 459) "2. oyuk, kazıntı, çukur, derin dere" (KS, 378).

Kabakka bir cügürüp bardı="Dere yatağına koşuverip vardı" (Yıldız 2017: 893).

kar (<kār EDPT, 641) "kar".

Arkaygan toodo appak kar="Yüksek dağda ak-pak kar" (Kallimci 2010: 112).

Kar caaganday körünöt="Kar yağacak gibi görünür" (Yıldız 2017: 684).

kar suusu (<kar (bkz. kar) + suu (bkz. suu) + su (3.t.ş. iyelik eki) "kar suyu".

Kaptaldata kızıl kan/Kar suusunday çoşuldu="Oluk oluk kızıl kan/Kar suyu gibi süzüldü" (Kallimci 2010: 162).

kaynagan suu (<kayna - gan (bkz. kayna-) + suu (bkz. suu) "kaynak suyu".

Ookatım katkan tokoç kaynagan suu="Yemeğim kuru ekmek, kaynak su" (Türker 2010: 60).

kılamık kar (<kılamık "henüz yağan ince kar tabakası" + kar (bkz. kar) "ince kar".

Kılamık kardın caaganı="İnce karın yağması" (Kallimci 2010: 25).

kıroo (<kırāgū EDPT, 656; < kır + ağu TTKBS, 510) "çiğ".

Boz kıroo tüşüp, suuk çalıp="Çiğ düşüp hava serinleyip" (Alimova 2017: 177).

koktu "dağ deresi" (KS, 478).

Koktusu kenen kapçıgay="Dağ deresi geniş dağ geçidini" (Alimova 2017: 168).

koo "1. derin sel kazıntısı, derin çukur, derin hendek" (KS, 485).

Koosunda kükük dayrası="İrmağında şırl şırl suyu akan" (İnayet 2017: 110).

Şarkırıp taza suular koolorunda="Çaylarında gürüldeyip akar temiz sular" (Türker 2010: 86).

köçkü (<köç - kü) "çiğ".

Kar erip köçkü tüşkündöy="Kar eriyip göçük inmiş gibi" (Türkmen, Uzun ve Hança 2007: 106-107).

Ak kar cılıp köçkü aldı="Kar eriyip çiğ aldı" (İnayet 2017: 90).

köl (<köl EDPT, 715; <*kö:- "toplanmak" - I TTKBS, 378) "göl".

Kançalık köz caşımdı köl kılsam da="Ne kadar gözyaşım göl olsa da" (Türker 2010: 97).

Eki cagı dayra köl="İki tarafı nehir göl" (Yıldız 2017: 638).

Köldör tolup çaypaldı=“Göller dolup çalkalandı” (İnayet 2017: 76).

kölçök (<köl + çök (bkz. köl)) “gölcük”.

Kölçök bolup çııldap=“Damlaya damlaya gölcük oldu” (İnayet 2017: 188).

köz (<köz EDPT, 756; <*kö:- z TTKBS, 389) “pınar”.

Orğup turğan közü bar=“Fıskırıp duran pınarı var” (İnayet 2017: 140).

köz çaşı ~ kös çaşı (<köz (bkz. köz) + çaş (bkz. çaş) + ı (3.t.ş.iyelik eki)) “gözyaşı”.

Köz çaşına cuuştu=“Gözyaşı ile yıkadılar” (Çelebi 2007: 96-97).

Kös çaşından köl bolup=“Gözyaşından göl olup” (Yıldız 2017: 667).

kuduk (<kuğuğ <kuğ- u - ğ EDPT, 598; <*kuğuğ, TTKBS, 585) “kuyu”.

Tereñde közü kaynağan./Cıltırap turğan kuduktay=“Çukurda gözleri bakıyor,/ Parlayan bir kuyu gibi” (İnayet 2017: 131).

maşat “pınar, kaynak” (KS, 555).

Maykanında maşat bar./Kuyrugunda kuduk bar=“Kıçında pınarı var,/Kuyruğunda kuyu var” (Yıldız 2017: 695).

möndür “dolu” (KS, 572).

Asmandan caasa ak möndür=“Gökyüzünden ak dolu dökülse” (Kallimci 2010: 198).

möñgü~ möñgö “ebedi kar” (KS, 572).

Eki iyin eki möñgüdöy=“İki omuzu iki buzul gibi” (Alimova 2017: 269).

Ak möñgülör buzuldu=“Buzullar bile bozuldu” (İnayet 2017: 24).

muz~mus (<büz EDPT, 389; <*bū - z TTKBS, 189) “buz”.

Muzğa salsa taybağan=“Buza koysa kaymayan” (İnayet 2017: 29).

Tüpöyül ooru muz kördüm=“Sızlatan bir buz gördüm” (Alimov 2013a: 97).

Mustay temir kiinip=“Buz gibi demir giyinip” (Yıldız 2017: 713).

nım: (= ım (<F.) KS, 352 ve 584) “nem”.

Özögünö nım koyboy./Kak katurıp bolturup=“İçinde nem bırakmadan/Tam kurutup hazırladı” (Alimov 2013b: 63).

okean: (<R.) “okyanus” (KS, 588).

Köp değen bir tolkugan çoñ okean=“Topluluk, dalgalanan büyük bir okyanus” (Türker 2010: 37).

obuz (~obus<*op- ~ ob-“yutmak” - us(z) TTKBS, 610) “gölcük, yapma göl”.

Obuzga tikken tal beken=“Gölcüğe dikilen ağaç mıdır” (Alimov 2013a: 96).

oy “vadi” (KS, 603; KTS 207).

Toodon tömön oyunda=“Dağın yanındaki vadide” (Alimova 2017: 169).

Oy cagında Orus kolu=“Vadi tarafında Orus ordusu” (Yıldız 2017: 551).

öröön: “3. dere” (KS, 615).

Kögörgön Çüydün öröönün=“Yemyeşil Çüy vadisini” (Kallimci, 2010: 99).

öyüz (<ögüz "nehir" EDPT, 119) "öteki kıyı" (KS, 618).

Kubanıp öyüzgö çığıştı="Sevinerek öteki kıyıya çıktı" (Aça 2013: 48).

özön (<özen <öz + en EDPT, 289) "1. nehrin yatağı, mecra, vadi; 2. havza" (KS, 619).

Neçen özön sularndan="Nice nehirden, sularndan" (Kallimci 2010: 100).

Özönü tokoy çer bolğon="Havzası sık orman imiş" (İnayet 2017, 27).

özöndüü bulak (<özöndüü (özön + düü (bkz. özön)) + bulak (bkz. bulak)) "pınar, akarsu".

Özöndüü bulak suu menen="Irmaklı temiz su ile" (Öztürk 2009: 47).

sala (<salaa) "1. küçük çukur, çukur, yer yarığı, nehrin yatağı, dere, çay" (KS, 631).

Zaңıragan say menen, /Salasınan suu akkan="Çağıldayan nehir ile, /Kaynağından su akan" (Türkmen, Uzun ve Hança 2007: 142-143).

say (<sāy EDPT, 858) "1. nehrin yatağı".

Say kubulup saz boldu="Vadi değişip bataklık oldu" (İnayet 2017: 24).

Saydagı Tolubay şaldırıp="Nehir yatağındaki Tolubay patırdayıp" (Aça 2013: 101).

saz (<*sāz TTKBS, 746) "1. bataklık" (KS, 642).

Kök özöndün kök sazın="Gök Özön'ün gök bataklığını" (Çelebi 2007: 200-201).

Saz kozgolup köl boldu="Bataklıklar göl oldu" (İnayet 2017: 24).

sel (<A. seyl OTL, 947) "sel".

Arkrağan sel menen="Gürleyip akan sel ile" (İnayet 2017: 24).

Agıp catkan sel bolsa="Akmakta olan sel varsa" (Alimov 2013a: 76).

sımap (<F. sîm-âb OTL, 953) "cıva".

Sımaptay tüştü cılbışıp="Cıva gibi kayıp aktı" (Çelebi 2007: 136-137).

sız ~ sıs "rutubet" (KS, 654).

Cambaşıydı sız kılıp="Yattığım yeri nemli yer yapıp" (Alimova 2017: 116).

Aldıngı cerden sısın ötkürböy="Altındaki yerden rutubeti geçirmiyor" (Yıldız 2017: 649).

sonor "ilk kar" (KS, 659).

Bular sonor baştadı="İlk kar yağmaya başlayıp" (İnayet 2017: 66).

sugat (<su + ga - t (bkz. suu)) "sulama" (KS 667).

Sugatı kana suu içip="Susuzluğunu giderdi" (Alimova 2017: 96).

Sugatına çıdabay="Sulanmasına yetmeyip" (İnayet 2017: 181).

suu (suu < sub "su" (Clauson, 1972: 783'ten akt. TETTL-VII, 466); (<su "akarsu, nehir, ırmak" (Redhouse 2006: 1188a'dan akt. TETTL-VII, 472)). "1. su; 2. nehir, şelale; 3. deniz".

Akkan suuday kandarıp="akan su gibi kanlarını" (Çelebi 2007: 234-235).

Suday kanydı tökpösöm="Su gibi kanını dökmezsem" (Yıldız 2017: 898).

Suuğa een kirindi="Suya girip yıkandı" (İnayet 2017: 48).

Suu boyunda çaş kayıñ="Nehir kenarındaki genç kayın" (Alimova 2017: 142).

Tukumu ösüp köböydü./Tolkunu küçtüü suu boldu="Nesli büyüdü, çoğaldı./ Dalgası güçlü nehir oldu" (İnayet 2017: 32).

Köbügü kökkö çaçılğan./Kürküröptiptikatılğan./Suudan keçe kaçtı ele="Köpükleri göğe sıçrayan./Gürleyip dimdik aşağıya akan./Şelaleyi geçerek kaçtı" (Alimova 2017: 155).

Kaltıldap suuda turgan boldum keme="Denizde alabora olan gemi gibi oldum" (Türker 2010: 103).

şar "hızlı, çağlayan akıntı" (KS, 680).

Ayağı kuuş, suusu şar="Sonu dar, suyu gü" (İnayet 2017: 85).

şarkiratma (<şar + kır - a - t - ma (bkz. şar)) "şelale".

Şarkiratma askaga="Şelaleye, kayalığa" (Türkmen, Uzun ve Hança 2007: 204-205).

şıburgak (<şıbir "fısıltı, fısıldama; hışıltı" + ga - k" "sepeleyen yağmur".

Kar aralaş şıburgak="Karla karışık yağmur" (Alimova 2017: 163).

tamçı (tam - çı (bkz. tam-)) "damla".

Asmandan tamçı tambagan="Gökten bir damla bile damlamayan" (Alimova 2017: 155).

ter (<tēr EDPT, 528; TTKBS, 884) "ter".

Taman akı, mañday ter="Bileğinin hakkı, alın teriyle" (İnayet 2017: 171).

Kara ter boydon sızılıp="Terler boynundan süzülüp" (Öztürk 2009: 42).

teñis (<teñiz EDPT, 527; <*teñ "göl, bataklık"+ (i)z TTKBS, 276) "1. deniz, 2. ırmak, nehir".

Teñistey senin Manasıñ/Çayıp ala-tuganı="Deniz gibi senin Manas'ının/ Çalkalayıp aldığı" (Yıldız 2017: 662).

Teñis İle ötkörgün! töröm="Deniz İle'yi geçir! töröm" (Yıldız 2017: 580).

tolkun (<tō - l- "dolmak" EDPT, 491 - kun) "akıntı, dalga".

Tolkunun cara ciretip="Akıntıya karşı yüzüp" (Alimova 2017: 155).

Tukumu ösüp köböydü./Tolkunu küçtüü suu boldu="Nesli büyüdü, çoğaldı./ Dalgası güçlü nehir oldu" (İnayet 2017: 32).

üyör: "1. dağdan sel gibi akan çay" (KS, 799).

Kaptağan üyör sel bolup="Akıntılar sel olup" (İnayet 2017: 136).

Üyördöy kaptap ketçüdey="Dağdan akan sel gibi kaplayıp gidecek gibi" (Aça 2013: 65).

zamzam (<A. zezem OTL, 1177) "zemzem".

Zamzamga salıp kaktırgan="Zemzem koyup terbiyelettiği" (Aça 2013: 79).

2.1.7. Su ve Türevlerini Niteleyen veya Belirten Sözcükler

batkak⁸ (bkz. 2.1.6'da bulunan batkak) "bataklık".

Ötkön soŋ batkan köldön çölgö keldi="Geçince bataklık gölden çöle geldi" (Karadavut 2012: 124).

buluttu (<bulut + tu (bkz. bulut)) "bulutlu".

Aynekten artık ireŋi/Buluttu kündöy cabıldı="Aynadan parlak benzi/Bulutlu gün gibi karardı" (Çelebi 2007: 252-253).

çaş (bkz. çaş) "genç".

Çaş kezinde cayragan="Genç yaşında vefat eden" (Alimov 2013b: 48).

Kan Semetey çaş bala="Han Semetey genç bala" (Yıldız 2017: 845).

cıлуу (<yılığ "sıcak, ılık" < yılı- EDPT, 925; cılu- <cılı- "ılmak, ısınmak" KS, 209 - u⁹ (<-g / -γ) "ılık".

Cıлуу сууга салытты="Ilık suya kattılar" (Aça 2013: 88).

dalay (bkz. dalay) "çok".

Dalay cerge barıŋtı="Pek çok yere gittiler" (Karadavut 2012: 29).

kar aralaş: (<kar (bkz. kar) aralaş <ara (<arā EDPT, 196; <*hāra "arasında, ara" TTKBS,74) + la - ş) "karla karışık".

Kar aralaş şıbirgak="Karla karışık yağmur" (Alimova 2017: 163).

karduu (bkz. karлуу) "karlı".

Ak karduu toonun başınan,/Kebezbey bulut çubalat="Ak karlı dağın tepesinden,/Pamuk gibi bulut yükselir" (Alimov 2013b: 45).

karлуу (<kar + luu (bkz. kar)) "karlı".

Bir цагы ак карлуу too aska caltaŋ="Bir tarafta uçurumlu karlı dağlar" (Türker 2010: 86).

kaynak (<kayna - k (bkz. kayna-)) "kaynar".

Kaynak suunu kuyabız="Kaynar su koyacağız" (İnayet 2017: 169).

muzdak (<muz + dak (bkz. muz)) "buzlu" (KS, 577).

Muzdak suuga çayınıp="Buz gibi suda yıkanıp" (Aça 2013: 119).

tamçı (bkz. 2.1.6'da bulunan tamçı) "damla".

Balık-Arttı körsöm-dep./Tamçı suusun içsem-dep.="Balık-art'ı görsem diye,/Bir damla suyunu içsem diye" (İnayet 2017: 79).

2.1.8. Sudan Çıkarılan Değerli veya Yarı Değerli Taş İsimleri

bermet (F. bermet KS, 109) "inci".

Bermet-minen şurunu="İnci ile mercanı" (Yıldız 2017: 645).

Bermettey müldö suluudan="İnci gibi tam güzellerden" (İnayet 2017: 32).

8 Geçtiği cümlede "batkan" şekliyle kaydedilen sözcüğün anlamı, Türkiye Türkçesine aktarıldığında "bataklık" olarak verilmiştir. Burada, "Kırgız Sözlüğü" adlı eserden yola çıkılarak sözcük "batkak" olarak madde başı yapılmıştır.

9 Söz konusu fiilden isim yapma ekinin Kırgız Türkçesinde, ünlü ile biten fiillere geldiği durumlardaki tarih gelişimi şu şekildedir: -g/ -γ > -w > -o/ -u (Ek, eklendiği fiilin ünlüsünü /o/ veya /u/dan birine değiştirerek -oo/ -uu hâlini almıştır (Kasapoğlu Çengel 2017: 145).

marcan (<A. marcān TETTL-V, 197) “mercan”.

Moynuna marcan şuru salıngar! = “Boynuna mercan gerdanlık takınız” (Yıldız 2017: 685).

2.1.9. Susuzluğa Dair Sözcükler

kuru~kuu (<kuruğ < kuru - ğ EDPT, 652; <küriğ< kür “kuru”+ uğ TTKBS, 576) “kuru; boş”.

Kuru kelgen kudamı = “Kuru gelen dünürü” (Yıldız 2017: 619).

Kuu talaada börödöy = “Kuru ovada bozkurt gibi” (Alimov 2013a: 99).

susun (<suu (bkz. suu) + su - n) “susuzluk”.

Kere cutup kıımızdan./Suusundarı kanıştı = “Bir yudum alıp kıımızdan,/ Susuzluklarını kandırdılar” (Karadavut 2012: 30).

2.1.10. Suya Dair Eşya İsimleri:

abtaba (<F. âb - tâbe; OTL 5) “ibrik”.

Çaştarıy çaynek abtaba al./Suu kııysan biröön konukko./Dastarkondu biröön sal = “Genciniz çaydanlık, ibrik alsın./Biriniz misafire su dökerken/Biriniz sofraya sersin” (İnayet 2017: 237).

çaka “madenî kova” (KS, 245).

Çakası alıp koluna./Bulaktan suluu suu alat = “Kovasını alıp eline,/Pınardan güzelleri su alır” (Alimov 2013b: 45).

çelek “1. ağaç kova, fiçi” (KS, 260).

Eki çelek suu alıp = “İki kova su alıp” (Türkmen, Uzun ve Hança 2007: 34-35).

çöögün “çaydanlık (su kaynatmak için)” (KS, 283).

Stıypalap çöögün izdegen = “El yordamıyla ibrik arayan” (İnayet 2017: 99).

kumğan (<kıumğan “su şişesi, şişe” EDPT, 627) “ibrik” (KS, 520).

Kololuu kumğan alıngar! = “Tunçlu ibriği almınız!” (Yıldız 2017: 560).

Kololuu kumğan kolgo alıp/Kolu-butun cuudurup = “Tunçla bezenmiş ibriği eline alıp/Elini ayağını yıkattırıp” (Öztürk 2009: 27).

suuluk¹⁰ (<suu + luk (bkz. suu)) “yağmurluk”.

Ce kündörgö küin caasa/Kara nöşör kııysa da./Suluulugun kııyıp sırtınan = “Günlerce yağmur yağıp/Sağanak yağmur yağsa da,/Yağmurluklarını giyip sırtlarına” (Aça 2013: 41).

2.1.11. Suya Dair Meslek İsimleri

kayıkçan (<kayık (<kayğuk <kay - ğuk) “küçük bot” EDPT, 676; <*kāy - ğı(u)k, TTKBS, 683) + çan) “kayıkçı”.

Kayıkçan cigit kez keldi = “Kayıkçı¹¹ yiğit rast geldi” (Karadavut 2012: 30).

10 Sözcük metinde “suluuluk” olarak kayıtlıdır. Sözlük anlamı göz önüne alınıp “Kırgız Sözlüğü”ne bakılarak “suuluk” şekli ile madde başı yapılmıştır.

11 +çAn eki Kırgız Türkçesinde “sahip olma” anlamı taşıyan isimler yapar (Kasapoğlu Çengel 2017: 108). Bu bilgiden hareketle sözcüğün geçtiği cümle, Türkiye Türkçesine “Kayıklı yiğit rast geldi.” şeklinde aktarılabilir.

2.1.12. Suyun Yapısına Dair İsimler

terej (<terij EDPT, 551; <ter + ij TTKBS, 278) "derin".

Ürgönçtün suusu terej-dep="Ürgenç'in suyu derin, diye" (Alimov 2013a: 63).

Sanaası köldöy terejim="Fikri göl gibi derin" (İnayet 2017: 177).

tüp (<tüb EDPT, 434; <*tüp TTKBS, 287) "dip".

Tejis tüpten çaypaldı="Deniz dipten çalkalandı" (Yıldız 2017: 875).

Tolkugan dayradaymın tübü terej="Dalgalandan nehrin dibi gibi derin" (Türker 2010: 57).

2.2. Fiiller

agız- (bkz. agız-) "1. yüzdürmek, 2. akıtmak".

Ak taygandı agıssam="Ak tayganı yüzdürsem" (Yıldız 2017: 580).

Aştı suday agıskan="Aşu su gibi akıtan" (Yıldız 2017: 653).

agız- (<ak - ı - z "akıtmak, bırakmak" (Kasapoğlu Çengel 2017: 156)) "akıtmak, dökmek".

Otko salıp küygüzöm, /Suga salıp agızam="Ateşe salıp yakarım, /Suya salıp akıtırım" (Yıldız 2017: 819).

Ak mayın suuday agızıp="Tereyağını su gibi akıtıp" (Çelebi 2007: 332-333).

ak- (<ak- EDPT, 77) "akmak".

Tamanıñdan şar akkan="Ayaklarımın altında güçlü akan" (Kallimci 2010: 48).

Ağın suday Manasıñ="Akar su gibi Manas'ın" (Yıldız 2017: 662).

añka- "susamak" (KS, 34).

Atırılğan dayrağa, /Añkap catkan çöl aşık="Hızlı akan nehre, /Susayan çöl âşik" (İnayet 2017: 79).

arkıra- (<*ār- TTKBS, 77 - kıra-) "çağlamak".

Arkırap saydan sel cürmök.="Çağlayarak nehirlerden sel akar." (Kallimci 2010: 198).

Arkırağan sel menen="Gürleyip akan sel ile" (İnayet 2017: 24).

balçıldı- "adamakılı ıslanmak" (KS, 83).

Kaptalında balçıldap="Yan tarafı ıslanarak" (Kallimci 2010: 118).

bat- (<bat- EDPT, 298) "batmak".

Cebelep suuga eç batpayt="Yüzüyor suya batmadan" (Alimov 2013a: 69).

buluttan- (<bulut + ta - n- (bkz.bulut)) "bulutlanmak".

Buluttanıp karaydı="Bulutlanıp hava kararı" (Kallimci 2010: 90).

caa- (<?dāğ- EDPT, 896; < yağ- "1. yağmak, 2. kurban sunmak") "yağmak".

Caasa camgır çıñıyt-dep="Yağmur yağsa pekişir" diye" (İnayet 2017: 83).

Küzdün küñü bir az kılamık kar caagan.="Güz vaktiydi bir az kar yağmıştı" (Karadavut 2012: 39).

camgırla- (<camgır + la- (bkz. camgır)) “sağanak şekilde yağmur yağmak”.

Camgırlap kün kürküröp=“Gök gürleyip yağmur yağdı” (İnayet 2017: 74).

caş öt- (<caş (bkz. caş) öt- (<öt- “geç-” EDPT, 39)) “yaşlanmak”.

Caş ötüp ubaktım cetti tınçık alar=“Yaşlandım, dinlenme vaktim geldi” (Türker 2010: 35).

caş tök- (<caş (bkz. caş) tök- (<tök- EDPT, 477)) “ağlamak”.

Kimde-kim ata- ene için caşın töksö=“Kim dökerse ana baba için gözyaşını” (Türker 2010: 39).

caşar- (<caş + ar- (bkz. caş)) “gençleşmek”.

Kündön küngö caşarıp=“Günden güne gençleşerek” (Çelebi 2007: 146-147).

caşı- (<caş + ı- (bkz. caş)) “gözleri yaşarmak”.

Caşıp ıylap ciberdi=“Gözleri yaşarıp ağladı” (Alimova 2017: 204).

Ölçüdüy közü caşıldap=“Gözünü yaşarıp ölecek gibi” (İnayet 2017: 92).

cašta- (<caş + ta- (bkz. caş)) “gözyaşı dökmek”.

Eki közün caştadı=“İki gözünden yaş akıttı” (İnayet 2017: 147).

Eki közün caştadı=“İki gözünden yaş döktü” (Aça 2013: 39).

cılıt- (cılı - t-(cılı- için bkz. cıluu)) “ılıtmak”.

Kazanga suunu cılıtıp=“Kazanda suyu ılıtıp” (Türkmen, Uzun ve Hança 2007: 98-99).

cibi- “nemlenmek, yaş olmak, ıslanmak” (KS, 216).

Balkıldap eti cibidi=“Nazik vücudu nemlendi” (Çelebi 2007: 136-137).

cire- “yüzmek” (KS, 217).

Tolkunun cara ciretip=“Akıntıya karşı yüzüp” (Alimova 2017: 155).

çoşul- (<çoş- (<*cöş TTKBS, 208) - u- (“çoşu- “sel gibi akmak”) - l-) “sel gibi akmak” (KS, 226).

Kandarı aktı çoşula=“Sel gibi aktı kanları” (Kallımcı 2010: 93).

cuu- (<yü- EDPT, 870) “yıkamak”.

Beti-kolun cuudu emi=“Elini yüzünü yıkadı şimdi” (Türkmen, Uzun ve Hança 2007: 34-35).

Üyündö çaçın cuup algan=“Evinde saçını yıkayan” (Yıldız 2017: 571).

çaypal- “dalgalanmak” (KS, 257).

Teñis tüpten çaypaldı=“Deniz dipten çalkalandı” (Yıldız 2017: 875).

çubur- “akmak” (KS, 285).

Kara ter boydon çuburdu=“Vücudundan kara ter boşaldı” (İnayet 2017: 73).

Kızıganda çuburgan=“Kızıştığında akan” (Alimov 2013a: 40).

daarat al- (<daarat (<A. tahâret “1. temizlik, 2. temizlenme” OTL, 1017) al- (< al- EDPT, 124)) “abdest almak”.

Cuumup taza suuga daarat alıp="Yıkayıp temiz suyla abdest aldı" (Türker 2010: 60).
eri- (<erū- EDPT, 198) "erimek".

Ken taştar erip kölküldöp="Maden taşları eriyerek" (İnayet 2017: 186).

Erigen cazgı küünü tüşköñ karday="Baharda eriyen kar gibi" (Türker 2010: 90).

ılayla- (<F. ılay "bulanık, (cıvık) balçık" KS, 351 + la-) "ıslatmak".

Kara cerdi ılaylap="Kara toprağı ıslatarak" (Kallimci 2010: 93).

iç- ~ **iş-** (< iç- EDPT, 19) "içmek".

Arıktan suu içpegen="Arıktan su içmediler" (Kallimci 2010: 64).

Suu içkendey cüdödüm.="Su içmiş gibi zayıfladım." (İnayet 2017: 62).

Su araktı işti deyt="Sulu arakı içti, diyor" (Yıldız 2017: 733).

iç- "yemek".

Tamak içpey tarttı emi hasiretti="Yemek yemeden hasretlik çekti" (Karadavut 2012: 109).

Ak Kanga barıp aş içkin!="Ak Han'a varıp aş ye!" (Yıldız 2017: 649).

kakşı- (<kak "kuru" KS, 384 + şı-) "kurumak" (KS, 386).

Kakşıgan talaa çölünö="Kuruyan tarla ve çölde" (Alimova 2017: 289).

kan- (<kān- EDPT, 632) "suya kanmak".

Kahtarıp cerdi aň kılıp./Tuylatıp suusun şar kılıp./Çelkildetip aňızğa./Suğatka toluk kandırıp.="Toprağı sürüp, ark açıp/Gürül gürül suyunu/Tarlaya akıtarak,/Suya tam kandırıp" (İnayet 2017: 80).

Sugarıp özőñ boyuna./Suusunumu kandırıp, dosum="Su verip dere kenarında,/Susuzluğunu gider, dostum" (Alimova 2017: 172).

kar kürö- (<kar (bkz. kar) kürö- (<kürī- EDPT,737)) "kar küremek".

Turpağı karday kürölöp="Toprağı kar kürer gibi küreyip" (Türkmen, Uzun ve Hañça 2007: 146-147).

kara ter bas- (<karā EDPT, 643) ter (bkz. ter) bas-(<bas- EDPT, 370)) "kara ter basmak".

Kara ter basıl aldı deyt="Kara ter bastı, diyor" (Yıldız 2017: 869).

Kara ter basıp şaldırap="Kara ter basıp güç gitti" (Alimov 2013a: 98).

kara ter kıl- (<karā EDPT, 643) ter (bkz. ter) kıl- (<kıl- EDPT, 616)) "kan ter içinde bırakmak".

Atın kara ter kılıp="Atını kan ter içinde bırakıp" (Kallimci 2010: 71).

kara terge çömül- (<karā EDPT, 643) ter + ge (bkz. ter) çömül- (<*çö - m - el-TTKBS, 254) "kan ter içinde kalmak".

Kaz moyunduu tulparlar/Kara terge çömüldü="Kaz boyunlu atlar,/Kan ter içinde kaldı" (Kallimci 2010: 175).

kara terge çulgan- (<karā EDPT, 643) ter + ge (bkz. ter) çulgan- (<çuğlān-<çüğ "istif" (EDPT, 407) + la - n-)) "kan ter içinde kalmak".

Kara terge çulğandıñ="Kan ter içinde kaldın" (Türkmen, Uzun ve Hança 2007: 166-167).

kayırmak sal- (<kadırmak (<kād - ı - r- EDPT, 604 -mak) sal- (<sal- EDPT, 824)) "olta atmak".

Kayırmak salıp, tor salıp/Balık karmap suusunan="Olta atıp, ağ atıp,/Nehirde balık yakalarmış" (İnayet 2017: 33).

kayna- (<*kay - (ı)n - a- (TTKBS,485) (kayna- "fokurdamak" TETTL-IV, 188) "topraktan kaynatarak çıkmak".

Atayı kaynap çıkkan bulaktar köp="Pınarları çok, kendiliğinden kaynayıp çıkan" (Türker 2010: 86).

köbüktö- (<köp - ük (TETTL-IV, 396) + tö- (bkz. köbük)) "köpürmek".

Köbüktöp akkan sel menen="Köpürüp akıtan sel ile" (İnayet 2017: 129).

Köbüktönüp kara kan,/Köp kuyulsa salaalap="Köpüklenip kara kan,/Süzülüp çok akmışa" (Alimov 2013a: 99).

köz çaşı tök- (<köz (bkz. köz) çaş (bkz. çaş) + ı (3.t.ş. iyelik eki) tök- (<tök- EDPT, 477) "ağlamak".

Közünün çaşın tögüp tur="Gözünün yaşını dökmekte" (Çelebi 2007: 44-45).

kurgat- (<kurug + a - t- (bkz. kuru)) "kurutmak".

Küngö kaktap kurgatıp="Güneşe koyup kurutup" (Alimova 2017: 159).

kuru- (<kuř- EDPT, 646; <*kūř- TTKBS,576) "yok etmek, kurutmak".

Mınday bala kurusun="Böyle çocuk yok olsun" (Alimov 2013a: 91).

İçken suum kurusun!="İçtiğim suyum kurusun!" (Yıldız 2017: 900).

kürpüldö- (<kürp "2.bir kayadan öbür kayaya düşen su sesini taklittir"(KS, 542)+ ü + l + dö-) "çağlamak, gürlüdemek" (KS, 542).

Kürpüldöp kirgen suu bolup="Çağlayarak akan nehir varmış" (Alimova 2017: 253).

Dayra bolup kürpüldöp="Nehir gibi çağlayıp" (İnayet 2017: 86).

maldır- (<mal-"daldırmak, bandırmak" (KS, 550) - dır-) "suya daldırmak".

Üç iiletip maldırdım="Üç kere sepiletip suya daldırdım" (Yıldız 2017: 709).

möltürö- (<mölt "çok yaş, çok nemli" KS, 572 + ür + ö-) "parlamak".

Tamçı suuday möltüröp="Akan su gibi tertemiz" (Alimova 2017: 129).

möndürlö- (<möndür "dolu" KS, 572 + lö-) "dolu yağmak".

Cayloonun başı möndürlöp="Yaylada dolu yağıp" (Alimova 2017: 243).

musta- (<muz "buz" KS, 577 + da- (bkz. muz~mus)) "buzlanmak".

Isık denem mustadı="Sıcak vücudum buz kesildi" (Çelebi 2007: 254-255).

orğušta- (<orgu- "1. fişkırmak, galeyan etmek (su hakkında) (KS, 599) - ş - ta-) "fişkırmak".

Orğuştap akkan bulaktın="Fışkırpıp akan pınarın" (İnayet 2017: 188).

- öşörlö-** (<öşör "sağanak, birden dökülen yağmur" (KS, 616)+ lö-) "çok ağlamak".
Öşörlöp çaşı tögüliüp="Damla damla yaşlar dökerek" (Kallimci 2010: 147).
- suuga agız-** (<suu + ga (bkz. suu) agız- (bkz. agız-) "suya akıtmak".
Cogotup suuga agızıp="Harcayıp suya akıtıp" (Çelebi 2007: 306-307).
- suu çaç-** (<suu (bkz. suu) çaç- (<saç- EDPT, 794) "su serpmek".
Ak çöyçökkö suu alıp/...Suunu çaçıp ciberip="Ak çanağa su aldı/...Suyunu serpti"
 (İnayet 2017: 160).
- Agızıp közdön çaşın suuday çaçıp*="Göz yaşlarını su gibi akıtıp" (Türker 2010: 81).
- suu sep-** (<suu (bkz. suu) sep- (<sep- (<sep- EDPT, 784) "çiselemek, az az yağmak" TTKBS, 753) "su serpmek".
Duşmandardın köñülü/Suu sepkendey basılıp="Düşmanların gönülü/Su serpilmiş gibi basılarak" (Çelebi 2007: 152-153).
- suugar- ~ sugar-** (<su(u)gar- <su(u) + gar- (bkz. suu)) "sulamak".
Sugarıp suuga kandırıp="Sulayıp suya kandırıp" (Çelebi 2007: 282-283).
- Suğatın cakşı suğarsam./Kök aykın muzday bolup meltireyt./Kök dattanıp kirdebeyt./Sap muzday bolup meltireyt*="Suyunu iyice verirsem/Gök buz gibi katılacak./Pas tutup kirlenmeyecek./Saf buz gibi parlayacak" (İnayet 2017: 187).
- suuga çaptır-** (<suu + ga (bkz. suu) çaptır- (<çap- EDPT, 394 - tır-) "suya batırmak".
Kaynatıp, suuga çaptırıp="Kaynatıp suya bastırıp" (Türkmen, Uzun ve Hança 2007: 90-91).
- suula-** (<suu + la- (bkz. suu)) "sulamak".
Sorogoy toosun suulaylı="Sorogoy dağımı sulayalım" (Türkmen, Uzun ve Hança 2007: 84-85).
- susa-** (<su + sa- (bkz. suu)) "susamak".
Añkabayt, susabayt="Acıkıyor, susamıyor" (Yıldız 2017: 630).
- susat-** (<susa - t- (bkz. susa-)) "susatmak".
Suusatıp balañ öltürör="Susatıp oğlun öldürür" (Karadavut 2012: 60).
- süz-** "2. yüzmek" (KS, 675).
Kölündö süzsö kuuları="Gölünde yüzse kuğuları" (Alimov 2013b: 44).
- şarkıra-** (<şar "1. hızlı, çağlayan akıntı" (KS, 680) + kır - a-) "çağlamak".
Şarkırap taza suular koolorunda="Çaylarında gürüldeyip akar temiz sular"
 (Türker 2010: 86).
- şıldıra-** (<şıldır "1. şarıldama, hışıldama, şarıldayan, hışıldayan; şıldır-şıldır, şarıldanır" (KS, 685) + a-) "şarıldamak, hışıldamak, hışıldamak" (KS, 685).
Şıldırap akkan bulaktın="Şırıldayarak akan pınarın" (Alimova 2017: 262).

şırkır-¹² (bkz. şarkır-) “gürlemek, çağlamak”.

Kol arıktay şırkırıp = “Ark gibi çağlayıp” (İnayet 2017: 271).

Ar koktusu miñ bulak./Simaptay suusu tuptunuk,/Agıp catkan şırkırıp = “Her ovasında bin pınar var./Cıva gibi duru./Akıyor gürleyip.” (Alimova 2017: 159).

şorgolo- (<şor “ağzını şapırdatarak içmek” (KS, 691) + gö - lo-) “sicim gibi yağmak”.

Ter kıyulat şorgolop = “Ter sicim gibi akıyordu” (İnayet 2017: 81).

Moynunan camgır şorgolop = “Boynundan yağmur sicim gibi akıp” (Aça 2013: 83).

tam- (<tam- EDPT, 503; TTKBS, 855) “damlamak”.

Asmandan tamçı tambagan = “Gökten bir damla bile damlamayan” (Alimova 2017: 155).

tamçıla- (<tamçı + la- (bkz. bkz. 2.1.6’da bulunan *tamçı*)) “damlamak”.

Murdunan susuu tamçılöp = “Burnundan su damlayıp” (Çelebi 2007: 282-283).

Atının teri tamçılöp = “Atı kan ter içinde” (İnayet 2017: 63).

taş- (<taş- EDPT, 559) “taşmak”.

Kubandı Gaoz baatır suuday taşıp = “Kıvandı yiğit Gaoz su gibi taşıp” (Karadavut 2012: 107).

tazala- (<F. tâze “1. taze, körpe; sulu, yaş” OTL, 1043 + la-) “temizlemek”.

Tazaladı kir koyboy = “Temizledi, kir bırakmadan” (Çelebi 2007: 70-71).

tepçi- (<tep- “tepmek, çifte atmak, ayakla vurmak, ayakla dürtmek; kaymak” KS, 726 - çi-) “suyu sığ yerlerini bularak seçerek geçmek” (KS, 726).

Üç araldan tepçisih = “Üç adadan aşmışsın” (Alimov 2013a: 72).

ter ak- (<ter (bkz. ter) ak- (bkz. ak-)) “teri akmak”.

Ak mandaydan akkan ter;/Baarı tegiz bay boldu. = “Ak alından ter akıtan,/Herkes zengin oldu.” (Kallimci 2010: 104).

ter çık- (<ter (bkz. ter) çık- (<çık EDPT, 405; <*taş (>tış) “dış” + ık - >tışık- > çık- TTKBS, 235) “terlemek”.

Ter çıkkan sayın küç alıp = “Terledikçe güçlenip” (Çelebi 2007: 232-233).

ter tök- (<ter (bkz. ter) tök- (<tök- EDPT, 477) “ter akıtmak”.

Terin töküp tulpardın = “Terini akıtıp atının” (Kallimci 2010: 91).

terde- (<ter + de- (bkz. ter)) “terlemek”.

Sürdöp kanıñ terdedi = “Heyecandan hanı ter bastı” (Öztürk 2009: 31).

At terdetip alalık! = “At terletelim!” (Yıldız 2017: 692).

tolku- (<tö - l- “dolmak” EDPT, 491) - k - u-) “dalgalanmak”.

Tolkup catkan denizdey = “Dalgalanan deniz gibi” (Çelebi 2007: 224-225).

12 “Kırgız Sözlüğü” adlı eser incelendiğinde, şırkır- şeklinde bir fiil bulunamamıştır. Söz konusu cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarımı göz önüne alındığında, sözcüğün şarkır- “gürlemek, çağlamak vb.” olabileceği düşünülmektedir.

Agın suday Manasıñ/Tolkup kele-tuganı="Akar su gibi Manas'ın/Dalgalanıp geldiğini" (Yıldız 2017: 662).

tolkunda- (<tolkun + da- (bkz. tolkun)) "dalgalanmak".

Darıyaday tolkundap="Deniz gibi coşarak" (Çelebi 2007: 214-215).

toñ- (<toñ- EDPT, 515; TTKBS, 298) "donmak".

Ak caykın toñgon muştı aytam="Bembeyaz donmuş buzu söylüyorum" (Yıldız 2017: 690).

Dayranın çeti kaymaktap,/Kıybızıktap muz toñdu="Nehrin kenarları kaymaklanıp/Azar azar buz tuttu" (İnayet 2017: 97).

Kabaktarına kar caap,/Kırpigine muz toñup="Göz kapaklarına kar yağmış,/Kırpikleri buz tutmuş" (Karadavut 2012: 92).

tor sal- (<tor (<tör "ağ" EDPT, 528; TTKBS, 917) sal- (<sal- EDPT, 824; <*sā -l- TTKBS, 722) "ağ atmak".

Kayurmak salıp, tor salıp/Balık karmap suusunan.="Bataklıkta kaz ördek ürkütürmüş./Olta atıp, ağ atıp, /Nehirde balık yakalmış." (İnayet 2017: 33).

3. Sonuç

Göçebe bir yaşam biçimini benimseyen milletlerin hayatında, doğada bulunan her şeyin özel bir yeri ve anlamı vardır. Sözlü geleneğin yaygın olduğu bu milletlerde; "akılda kolay kalma"nın önemi ise çok büyüktür. Bu bağlamda şiirin pek çok özelliği, söz konusu milletlerde, bir edebî tür olarak tercih edilmesini gerekli kılmıştır. Bahsi geçen bu durum, Kırgızlarda da kendisini göstermiş ve dünyanın en uzun destanı olan Manas, bu Türk boyu içerisinde ortaya çıkmıştır.

Türlere ait yaratılış mitlerine bakıldığında, insanın yaratılışında evrenin temel elementlerinin kullanıldığı bilgisine ulaşılmaktadır. Bu dört elementten biri olan "su", sadece insanın değil bütün canlıların var olması ve sonrasında hayatını/canlılığını devam ettirebilmesi için zorunludur. Bu da zaman içerisinde ona atfedilen değerlerin artmasına, onun kutsallaştırılmasına ve hayatın içerisinde pek çok şeyin "su"ya göre şekillenmesine sebep olmuştur.

Doğada canlı olan her şeyin kaynağında, "su"yun olduğu bilinmektedir. Kırgız Türklerine ait destanlarda "su" ile ilgili toplam 186 adet maddebaşı tespit edilmiştir. Bu sayı Kırgızların hayatında "su"yun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu sözcüklerden 114'ü isim ve isim soylu, 72'si ise fiildir. Rakamlar arasında büyük farkların bulunmaması, Kırgızların gündelik hayatta kullandıkları eşyalardan duygularına, yeme-içmelerinden doğa olaylarını aktarmalarına kadar pek çok konuda "su"ya başvurduklarına işaret etmektedir. "Su"; temizdir, akışkandır ve hareket hâlinindedir. "Su" ile ilgili dikkate değer sayıda fiilin tespit edilmiş olması, Kırgızların doğaya verdikleri önemin yanı sıra temizlik ve hareketin de hayatlarında önemli olduğu mesajını vermektedir. Madde başlarından 6'sı, "su" ile ilgili birden fazla anlamda kullanılmışlardır (çaş, darıya, suu, teñis; agız-/agıs-, iç-/iş-). Destanlarda yer alan sözcüklerden sadece 16'sı yabancı kökenlidir. Bu veri, Kırgız Türkçesinin yanı sıra tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin de "su" ile ilgili zengin bir söz varlığına sahip olduğunun ispatı niteliğindedir.

Madde başlarından 71'i, hem Manas destanında hem de diğer kahramanlık destanlarında geçmektedir. Tespit edilen mevcut sözcüklerin neredeyse yarısı olan bu rakam, Manas destanının, Kırgız Türkleri arasında söylenen diğer destanları sadece konu ve konunun işlenişi bağlamında değil, söz varlığı bakımından da etkilediği anlamına gelmektedir.

Eski Türkçeden beri kullanılagelen, madde başları içerisinde sahip olduğu iki anlamdan “deniz” olanının sıkça örneğine rastlandığı *dalay/talay*'ın, anlam alanı içerisinde olan ama örneğine pek de rastlanmayan “çokluk, fazlalık vb.” ile ilgili anlamının, Kırgız Türkçesinde sık sık, farklı türden sözcük işleviyle kullanılmış olması dikkate değer bir durumdur.

Caş sözcüğünün “ıslaklık, nemlilik”ten yola çıkarak “genç/gençlik” anlamında, geniş bir kullanım alanına sahip olması, “su”yun “canlılık, tazelik, sağlık ve güzellik” kavramlarını bünyesinde barındırdığının güçlü kanıtlarından biridir.

İnsanın hayatta kalabilmesi için yiyecek kadar suya da ihtiyacı bulunmaktadır. Kırgız Türkçesinde su içmek, yemek yemek ile o kadar özdeşleşmiştir ki iç- fiili, zamanla “içmek” anlamının yanı sıra “yemek” anlamı ile de kullanılmaya başlamıştır.

Çalışmanın “Sonuç” bölümünde, Kırgız Türkçesinde “su”yun sahip olduğu özel anlam ve işlevlerden sadece birkaçına değinilmiştir. Fakat Kırgız Türkleri için “su”, düşünülen daha fazla anlam ifade etmektedir. Onlar için “su”, bazen çocuk sahibi olmak için dua edilen bir yer, misafire verilen değeri göstermek için kullanılan simgelerden biri, bolluk ve cömertliğin göstergesi, ömrün bitip bitmediğine dair bir işaret, bazen de şanssızlık veya köleliği temsil eden bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bütün bu sıraladığımız ve daha fazlası olan durumlar, sadece -sözcük olarak- “su” ve “su”dan türemiş sözcükler ile ilgili değildir. Bunlar; telaffuz edildiğinde, okunduğunda ya da duyulduğunda akılda “su”ya dair bir çağrışım uyandıran bütün sözcükler için geçerlidir.

4. Kısaltmalar

4.1. Eser Kısaltmaları

EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish

EUTS: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü

KS: Kırgız Sözlüğü

KTS: Kıpçak Türkçesi Sözlüğü

OTL: Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat

TDES: Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü

TETTL: Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati

TTKBS: Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü

4.2. Dil Kısaltmaları

A.: Arapça

F.: Farsça

Mo.: Moğolca

R.: Rusça

T.: Tibetçe

4.3. Diğer Kısaltmaları

a.m.: Aynı manada

Akt.: Aktaran

Anlt.: Anlatan

Bkz.: Bakınız.

C: Cilt

Çev.: Çeviren

Haz.: Hazırlayan

TT Akt: Türkiye Türkçesine Aktaran

Kaynakça

- AÇA, Mehmet (TT Akt.) (2013). *Kırgız Destanları 13: Canış Bayış* (Haz. A. Akmatalliev, M. Mukasov), Ankara: TDK Yayınları.
- ALİMOV, Ulanbek (TT Akt.) (2013a). *Kırgız Destanları 11: Kurmanbek* (Anlt. K. Akiyev, Haz. M. Mukasov), Ankara: TDK Yayınları.
- ALİMOV, Ulanbek (TT Akt.) (2013b). *Kırgız Destanları 12: Seyitbek* (Anlt. O. Urmambetov, Haz. M. Mukasov), Ankara: TDK Yayınları.
- ALİMOVA, Cıldız (2017). *Kırgız Destanları 14: Coodarbeşim Destanı* (Haz. C. Alimova), Ankara: TDK Yayınları.
- BAYRAK İŞCANOĞLU, İlknur (2017). "Kırgız Kültüründe Su Kültü ve Bağımsızlık Sonrası Kırgız Kadın Yazarların Eserlerine Yansıması", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S: Özel Sayı-2, s. 296-306.
- CAFEROĞLU, Ahmet (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü (3. Baskı)*, Ankara: TDK Yayınları.
- CLAUSON, S. Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- ÇELEBİ, Fatma (Haz.) (2007). *Kırgız Destanları 5: Eşimkul Menen Zuura* (Anlt. Cumagül Naruzbayev), Ankara: TDK Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2008). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat (25. Baskı)*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- ELIADE, Mircea (2017). *Dinler Tarihine Giriş* (Çev. Lale Arslan Özcan), İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- EREN, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (2. Baskı)*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- ERGİN, Muharrem (2006). *Orhun Abideleri (37. Baskı)*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (2. Baskı)*, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜRİSOY-NASKALİ, Emine (1995). *Bozkırdan Bağımsızlığa Manas*, Ankara: TDK Yayınları.
- İNAYET, Alimcan (TT Akt.) (2017). *Kırgız Destanları 15: Manas Destanı Cusup Mamay Varyantı*, Ankara: TDK. Yayınları.
- JİRMUNSKİY, Viktor Maksimovich (2018). *Türk Kahramanlık Destanları (I. ve II. Bölüm)* (Çev. Mehmet İsmail, Hülya Arslan-Erol), Ankara: TDK Yayınları.
- KALLİMCİ, İsmail Turan (TT Akt.) (2010). *Kırgız Destanları 9: Er Soltonoy* (Haz. A. Akmatalliev, A. Kadırmambetova, S. Zakirov), Ankara: TDK Yayınları.
- KARADAVUT, Zekeriya (TT Akt.) (2012). *Kırgız Destanları 10: Güldana & Askazan Baatır* (Haz. S. Egimbaeva), Ankara: TDK Yayınları.

- KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya (2017). *Kırgız Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yayınları.
- KUNDAKCI, Mustafa (2019). “Kırgız Şiirinde ‘Akan Su’ Akımı İle Yapılan Tabiat Güzellemesinin Çağrışımları Üzerine”, *Karedeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S. 42, s. 188-203.
- ÖGEL, Bahaeddin (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları (Genişletilmiş Dördüncü Baskı)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin (2014). *Türk Mitolojisi, C.I-II (5. Baskı)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZTÜRK, Ali Özgün (TT Akt.) (2009). *Kırgız Destanları 4: Mendirman* (Haz. A. Akmataliyev, A. Caynakova), Ankara: TDK Yayınları.
- sozluk.gov.tr (Erişim tarihi: 22.02.2020; 11:46).
- TAŞ, İsmail (2017). *Türk Düşüncesinde Kozmogoni ve Kozmoloji*, Konya: Palet Yayınları.
- TEKİN, Talât (2014). *Orhon Yazıtları (5. Baskı)*, Ankara: TDK Yayınları.
- TIETZE, Andreas (2016). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (C.I, C.II ve C.IV)* (Editör: Semih Tezcan), Ankara: TÜBA Yayınları.
- (2018). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (C.V)* (Editör: Nurettin Demir, Emine Yılmaz), Ankara: TÜBA Yayınları.
- (2019). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (C.VII)* (Editör: Nurettin Demir, Emine Yılmaz), Ankara: TÜBA Yayınları.
- TOPARLI, Recep; VURAL, Hanifi ve KARAATLI, Recep (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü (2. Baskı)*, Ankara: TDK Yayınları.
- TÜRKER, Ferah (TT Akt.) (2010). *Kırgız Destanları 8: Kız Daryka* (Anlt. K. Alimanov, Haz. G. Orozova, A. Akmataliyev), Ankara: TDK Yayınları.
- TÜRKMEN, Fikret (1995). *Manas Destanı Üzerinde İncelemeler (Çeviriler II)*, Ankara: TDK Yayınları.
- TÜRKMEN, Fikret; UZUN, Gülsine ve HANÇA Baki Bora (TT Akt.) (2007). *Kırgız Destanları 3: Kocacaş Destanı* (Haz. A. Akmataliyev, K. Kırbaşev), Ankara: TDK Yayınları.
- YILDIZ, Naciye (2017). *Manas Destanı (W. Radlof) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller (2. Baskı)*, Ankara: TDK Yayınları.
- YUDAHİN, Konstantin Kuzmiç (1998). *Kırgız Sözlüğü (Çev. Abdullah Taymas) (C.I –C. II) (4. Baskı)*, Ankara: TDK Yayınları.

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ONAY ANLATAN CÜMLELERDE NEZAKET İFADESİ

Representation of the Category of Politeness in the Affirmative Sentences in the Turkish Language

Halide İMAMOVA*

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 101-110

Öz: İşbu makale, Türkiye Türkçesinde nezaket kategorisinin onay anlatan cümleler aracılığıyla ifade edilmesini ele almaktadır. Çalışmada onay anlatan *evet* kelimesi ve onun eş anlamlılık gösteren: *olur, peki, tabii, elbette lütfen, baş üstüne, hayhay* gibi birimlerdeki nezaketin derecelendirilmesinin özelliklerini açıklanacaktır. Bunun dışında, onay ifadelerinin eş anlamlılığı kapsamında yer almamış ve sözlüklerde onay anlamı kaydedilmemiş olan *efendim, buyurun, emir sizin, memnuniyetle, memnun olurum, fena olmaz* gibi sözlerin fonksiyonel özellikleri aracılığıyla nezaketin yansımaları incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye Türkçesi, nezaket, onay, eş anlamlılık, nezaket derecesi, sözcük, anlam.

Abstract: The present article considers of the representation of politeness in the affirmative sentences in the Turkish language by using the lexeme *evet* (yes) and its synonymic line *olur, peki, tabii, elbette; lütfen, baş üstüne, hayhay*. Besides, here the degree of politeness of *olur, peki, tabii, elbette, lütfen, baş üstüne, hayhay* are marked too. Here the functional peculiarities of the using of *efendim, buyurun, emir sizin, memnuniyetle, memnun olurum, fena olmaz* are pointed out. It is necessary to say that these peculiarities of the words are not indicated in the dictionaries.

Keywords: Turkish, politeness, synonymic, the degree of politeness, the affirmative, the main.

1. Giriş

Onay ve ret genelde soru cümlelerine verilen yanıtlarda görülür (Ediskun 1999: 374-375), (Hacıeminoğlu 1984: 290-292). Bununla birlikte haber cümlelerinde de herhangi bir olay, durumla ilgili bilgi verilir veya nesnede herhangi bir özelliğin olup olmadığı konusunda onay veya ret ifade edilir (O'zbek tili grammatikası 1976: 99). Onay veya ret, Türk dilleri çerçevesinde mukayeseli, anlamsal ve yapısal açıdan inceleme konusu olmuştur (Lutfullayeva 1997), (Mominov 1981: 26-30), (Nurmanov, 1981: 28-31), (Nurmahanova 1964: 52-57), (Rustamov 1959: 193-206). Ama Türkiye Türkçesinde nezaketin onay ve ret aracılığıyla ifade edilmesiyle ilgili çalışmalara rastlanmamıştır (Hudaybergenova 2004: 49-61), (Dcevdet-zade 1934:175-176), (Göker 1997: 95-98), (Hengirmen 1995: 350-352).

* Doç. Dr. Taşkent Devlet Şarkınaslık Üniversitesi, Türk Filolojisi Kafedrası, Taşkent/ ÖZBEKİSTAN, imamova.h68@gmail.com, imam_muhammad@mail.ru, Orcid: 0000-000 71 293 14 24, Gönderim Tarihi:11.05.2020 / Kabul Tarihi: 20.06.2020

Türkiye Türkçesinde onay için *olumlu* dilbilgisi terimi kullanılır (Karahana 2007: 103-110). Türkçe sözlüklerde de söz konusu terimlerin dilbilgisi terimi olduğu kayıt edilmektedir. Ama *onay = tasdik = kabul* sözlüklerde dilbilgisi terimi olarak kayıtlara geçmese de Özbekçede olduğu gibi Türkçe bazı akademik kaynaklarda onay, dilbilgisi terimi olarak kullanılmıştır (Ediskun 1999: 370-374), (Karahana 2007: 103-110), (Hacıeminoğlu 1984: 290-292). Aslında mantıksal onayın akademik kaynaklarda *olumlu* terimi ile kullanımı uygundur (Mominov 1981: 27). Çünkü onay kavramı daha dar olmasına rağmen olumlu cümleler kapsamında değerlendirilebilir.

2. Onay anlamını ifade eden belirteçler

Cümlelerin ana unsurlarından biri yargıdır. Yargı her zaman yüklemde yansıtılır. Yüklem özne ile ilgili yargı veya onaydır (O'zbek tili grammatikası 1976: 97). Türkçede sıradan bir onay “evet” kelimesi aracılığıyla ifade edilir. Söz konusu onay ifade etmek için konuşmacı (kommunikant)lar arasındaki münasebet dilde, haber cümlelerinde, soru cümlelerinde emir, basit (tek kelime veya yüklem anlamını özne, nesne yer tamlayıcısı ve zarf adı verilen öğelerle tamamlanan) ve bileşik cümlelerde çeşitli biçimlerde ortaya çıkar.

Ama onay anlamını ifade eden belirteçler (bazı kaynaklarda edat diye de adlandırılır Hacıeminoğlu 1984: 27) eş anlamlılar grubunda değerlendirilmektedir.

Araştırmalar yine şunu göstermektedir ki, söz konusu eş anlamlılık grubu cümlelerindeki onay anlamları bazen nezaketi iletmede kendine özgü bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Türkçede onay aracılığıyla iletilen nezaket “evet” kelimesinde değil, belki “evet” kelimesi ile kullanılan unvan sözler, seslenmeler, ara kelimeler, ara cümleler veya onayın paradigmaları (eş değerindeki kelimeler grubu) yardımıyla dolaylı olarak meydana gelir.

Nezaket kategorisi açısından onay anlamındaki sözcüklerin görevini cümlede genelde belirteçler üstlenir; *evet = olur; peki, tabii, elbette, lütfen, baş üstüne, hayhay* gibi... Nezaket ifadesinin sunulmasında söz konusu belirteçlerin cümle içindeki kullanımları çeşitlidir.

No	Sözcükler	Onay anlamı	Sözlük anlamları
1	evet	evet	1. <i>onay</i> sözcüğü 2. <i>olumluluk</i> anlamını güçlendirir.
2	olur	olur	1. olabilir 2. iyi 3. geniş zamanın 3.kişi tekil
3	peki	peki, tabii	1. veya cümlelerin onaylandığı, kabul edildiği. 2. itirazı “pekiyi, öyleyse” anlamında kullanılır
4	tabii	tabii, elbette	1) doğada mevcut olan. 2) her zamanki gibi, beklendiği gibi. 3) gerçeğe uyan. 4) sahte olmayan, gerçek, hakiki. 5) sade, her hangi bir katkısız. 6) elbette, tabii olarak.

5	elbette	elbette, tabii	1) kuşkusuz.
6	lütfen	lütfen, rica ederim, eğer mümkünse	1) "rica ederim" anlamında. 2) iş veya hareketin istenilmeden yapılması
7	baş üstüne	baş üstüne, seve seve, memnuniyetle	1) herhangi bir isteği "memnuniyetle, tamam, olur" anlamında.
8	hayhay	hayhay, seve seve, memnuniyetle	1) "içten, tabii" anlamında.

Çizelgede kaydedilen kelimeler grubu onay bildirir. Ama yukarıda bahsedilen onayı da kendi içerisinde gruplara ayırmak mümkündür. Birinci, *sıradan bir onay* bildiren kelimeler; *evet, olur, peki, tabii, elbette*. İkinci, *herhangi bir kuşkusuz onay* bildiren kelimeler; *tabii, elbette, baş üstüne, hayhay*. Üçüncü olarak *rica aracılığıyla onay* anlatan kelime; *lütfen*. Dördüncü olarak ise, *memnuniyet ile onay* anlatan sözcükler; *baş üstüne, hayhay*.

Sonuç olarak, yukarıda kaydedilen kelimeler iç anlamına göre aynı şekildeki "onay"ı göstermemektedir. Her kelime kendine mahsus özelliklerine göre ifadede farklılık taşır. Örnek olarak alınan onay anlamı üstlenen sözcükler içinde *baş üstüne, hayhay* ayrı bir nezaket ifadesi ve daha yaygın olması ile önem kazanmıştır. Çünkü bu kelimeler onay anlamına "kuşkusuz onay", "memnuniyetle onay"ı da ekleyerek nezaket ifadesindeki kullanım imkânlarını artırmaktadır.

Onayı anlatan *evet, olur, peki, tabii, elbette, lütfen, baş üstüne, hayhay* kelimelerini etimolojik bakımından incelediğimizde beş tanesinin Türkçe; *evet, olur, peki, , baş üstüne, hayhay* kelimedenden oluştuğunu, üç tanesinin; *tabii, elbette, lütfen* ise Arapça olduğu görülür. Nezaket anlamındaki onayı ifade eden kelimelerin çoğunluğu Türkçe kelimelerden oluşmaktadır.

Yapısal bakımından kelimelerin üçü *evet, tabii, elbette* basit kelime; yine üçü *olur = ol+ur; lütfen = lütf+en, peki = pek +iyi* türemiş kelime, bir tanesi ikileme *hay+hay*, biri *baş üstüne* ise deyim şeklinde bulunmaktadır. Nezaket ifade eden onay kelimelerinin esas bölümünü basit ve türemiş kelimeler oluşturmaktadır.

3. Onay anlamını taşıyan kelimelerin fonksiyonel görevi

Onay anlamındaki eşanlamlılık grubunda karşılıklı görev bakımından da farklılıklar görülür. *Evet, olur, peki, tabii, elbette* gibi onay anlamını taşıyan kelimelerde "aynı görüşlülük, destekleme" aracılığıyla *sıradan bir saygı, lütfen* kelimesinde "isteme, sorma, rica etme" anlamları aracılığıyla *yüksek bir saygı* ifade edilir. *Baş üstüne, hayhay* kelimelerindeki onay anlamında ise "memnuniyetle, içten, canı gönülden" tarzındaki pekiştirmede saygı anlaşılır. Bu duruma daha çok tek ögeli veya tek kelimedenden oluşmuş cümlelerde rastlanır.

1. Tek ögeli cümleler adından da anlaşıldığı üzere tek kelimedenden oluşur. Konuşma sırasında konuşanın duygularına ve ifade edilmekte olan görüşe duygu esaslı nezaket

ilave eder. Uzun süreli incelemeler boyunca, sözlü konuşmalarda buna ait bir sürü örneklere rastlanmıştır.

- *Çay ister misiniz?*

- *Lütfen (Eğer mümkünse alabilirim, evet; Uygun olursa, tabii; Size zahmet olmazsa, ne olur).*

Lütfen kelimesi, herhangi birinden bir şey rica edildiğinde “dilerim, mümkünse, rica ediyorum” anlamlarında kullanılmaktadır (Türkçe Sözlük 1988: 971). Kelime, cümledeki “evet” anlamını konuşmacı nezaket ve saygı yönünden *lütfen* kelimesi ile *ricaya* sindirmiş bulunuyor. Bu yöntem aracılığıyla konuşmacı tek kelimeli cümlelerdeki onay anlamını “onaylama veya katılma” aracılığıyla değil, “rica ederek sorma”ya yüklemektedir. Nezaket anlamı bu şekilde ortaya çıkmış bulunuyor.

Söz konusu örnekte ifade ettiğimiz *lütfen* kelimesi yerine *tabii, elbette* onay kelimelerinin de kullanılması mümkündür. Bu onay anlatan kelimeler grubunda “aynı görüşlülük, destekleme” üzerinden sıradan bir saygı ifade edilmesini daha önce belirtmiştik. İfade edilenlerden farklı yönü, örnekteki kelime, cümlede vurgu son hecedeki ünlüye değil, ilk hecedeki ünlüye konursa, ton tamamen değişir ve nezaket anlamı “saygısızlık, küçük görme, yukarılardan bakma” olarak zıt anlam kazanır. Sonuç olarak, bu biçimdeki verilen nezaket, saygı ifade ederken ses tonunun dengesini tutturabilmek için büyük bir önem taşır.

Doktor, “Size doyum olmaz!” diye gülerек müsaade istedi. Kalktı. Güzel hastasının elini öperken, o:

- *Fakat bana bir ilaç! dedi.*

- *Baş üstüne! diye eğildi (Seyfettin 1993: 86-89).*

Türkçe Sözlükte *baş üstüne* herhangi bir dileği, isteği gerçekleştirmeyi içten bildirmek için “peki” anlamında kullanılan bir kelime: - *Hepsine selamlar. - Baş üstüne ama kimden bu selamlar diye sorarsa ne diyeceğim?* (Türkçe Sözlük 1988: 149) diye kaydedilmektedir. Türkçe Sözlükteki açıklamaya göre asıl metine uygun (Russko-Turetskiy slovar 1972: 29) metindeki *baş üstüne* ifadesini *peki* biçiminde değiştirirsek cümledeki nezaket alt anlamının derecelendirilmesinde saygı anlamında azalma görülür. Sözlük anlamı bir birine yakın olsa da metin içindeki fonksiyonel görevde biri diğerinin yerini tutamaz. Çünkü, *baş üstüne* onayı pekiştirerek nezaketle ifade eder. Nezakette her zaman baş üstünde tutma, yükseklere kaldırma saygısızlıkta ise tersi olarak küçük görme, aşağılama kavramı vardır. Semiyotik açıdan *başta* ululuk, büyüklük anlamı vardır. Konuşan kişinin sözünü “*baş üstünde*” tutarak, yüksek saygıdan da öte aşırı saygı gösterir. İfade edilen kelimeye bu kadar saygı gösteriliyor ise, ifade sahibine daha büyük saygı gösterildiği anlatılmak istenir. Türkçede “*baş üstüne*” cümlesi onayı pekiştirmeli nezaket yoluyla ifade edilmesine verbal şekline örnek olursa, bu sözlere eşlik eden yazarın *eğildi* kelimesi nezaketin verbal olmayan biçimi olarak vücut hareketi açısından vücudun veya başın eğilmesiyle meydana gelir. Demek ki, bu örnekte verbal ve verbal olmayan olayları bir birini tamamlamaya hizmet etmektedir. *Baş üstüne*’nin eş anlamlısı olarak kullanılacak *hayhay* onay kelimesi de yüksek düzeydeki nezaket ifadesinde kendine özgü yere sahiptir. Türkçe Sözlükte *hayhay* kelimesinin anlamı “*memnuniyetle, elbette, can gönülden*” anlamlarındaki

onaylama, uygun bulma (Türkçe Sözlük 1988: 625) diye kaydedilmiştir. Yukarıda örnekte kullanılmış olan *baş üstüne*'yi *hayhay* onay sözcüğü ile değiştirirsek nezaket ifadesindeki derece bakımından herhangi bir değişiklik olmaz. Örnekler, onayın nezaket kategorisindeki ifade biçiminin çeşitli olduğunu vurgulamış bulunuyor.

2. Onay bildiren cümlelerde nezaket dolaylı da ifade edilebilir. Bu cümlelerde onay anlamında isim, fiil gibi kelime çeşidine ait cümlelerin sözdizimi çerçevesinde ortaya çıkan nezaket ifadesindeki fonksiyonu incelenerek açıklanır.

Sonra kalktı. Açık panjurdan kafasını çıkardı. Yine:

- *İslam! İslam! diye haykırdı.*

- *Efendim.*

- *Gel buraya ulan, çabuk diyorum* (İzgülü 1995: 341).

Türkçe *efendim* kelimesinin de “*evet, buyurun*” gibi onay anlamları da bulunmaktadır. Yukarıdaki örnekte yaşça, mevki ve görevi bakımından yüksek olan kişiye yaşça mevki ve görevi bakımından küçük kişi *efendim* kelimesini nezaket ifadesi olarak “*evet, buradayım, buyurun*” onay kelime cümlesinin yerinde kullanmış bulunmakta. Genelde örnekteki *efendim* söz cümlesinin yerini *buyurun* söz cümlesi ile değiştirmek mümkün oluyor. Çünkü her iki söz cümlesi de “*evet, buyurun*” onay anlamlarını ifade ediyor. Fakat *buyurun* söz cümlesindeki onayda nezaket daha kuvvetli. Bu nezaketin ne kadar güçlü olduğunu “*emir sizin*” anlamıyla açıklamak mümkün olur. Metin parçasındaki durum ise o kadar derin bir nezaketi gerektirmiyor. Sahibinin hizmetçisine göre yapılmakta olduğu olumsuz bir tavrı bunun nedeni olabilir.

Solgun bir çehre, iki mükedder mavi bir göz fark ettim.

- *Müsaade eder misiniz içeri gireyim, hocanım?*

Bu çehre, bu ses, bana emniyet verdi. Kim öldüğünü, niçin geldiğini sormağa lüzum görmedim: “buyurunuz” dedim. Yanımdaki misafir odasının kapısını açtım (Güntekin 1992: 257).

İlk önce örnekteki *buyurun* cümlesini *tabii* veya *elbette* ile değiştirmek mümkün olduğunu kaydetmek istiyoruz. Cümleler değiştirildiğinde onay anlamı bakımından herhangi bir değişiklik meydana gelmez. Ama yine nezaket anlamı bakımından ciddi bir farklılık görülür. Üslupaki kendine özgü bu değişikliği fark etmek için tekrar Türkçe Sözlüğe başvurabiliriz. Sözlükte *buyurmak* kelimesinin beş çeşit anlamı kaydedilmektedir. Bunlardan biri de *buyurun* “gelmek, geçmek, girmek” misafire saygı göstererek içeriye alma veya “buyurunuz kahvenizi” anlamında kahve(sofra)ye davet etmektir diye kaydedilmekte (Türkçe Sözlük 1988: 364). Aslında bir bakıma biçim olarak *buyurun* söz cümlesi “gelmek, gitmek, geçmek, girmek” anlamında kullanılmış gibi görünmektedir. Eğer *buyurunuz* cümlesi konuşmacı tarafından dinleyiciye yönelendirilmiş olsaydı “hadi buyurun içeri” tarzındaki *öneri* olmuş olurdu. Ama konuşanlar arasındaki görüşmede *öneri* anlamındaki “*buyurun içeriye*”yi ifade etmekte olan *buyurunuz* cümlesi soruya cevap olarak kullanılmakta. Bu nedenle örnekteki konuşanı dinleyicinin konuşan cevabı görevindeki *buyurunuz* cümlesi anlam olarak *öneriyi* değil, “*evet*” anlamındaki onayı nezaket ile dolaylı anlatmaktadır. Burada vurgulanması gereken daha bir yönü ise böylece bir cümlede nezaket üç katı

pekiştirme yoluyla ifade edilmesidir. *Birinci olarak*, “*evet*”teki onayı nezaket ile dolaylı bir şekilde *buyurmak* fiili üstlenmektedir. *İkinci olarak*, *sen* zamiri yerine *siz* zamirinin eki olan *-un* ekinin kullanılması da mümkün olabilir. *Üçüncü olarak*, *-un* ekinin yerine *-unuz* kişi eki kullanılmaktadır. Genelde, Türkçede emir kipinin II. kişi çoğulu için biçimbiliminde iki ek kullanılır. Ama *-un*'a göre *-unuz* ekinde nezaket kavramı daha da geniş. Bunun nedeni de ek içerisindeki *-z*'nin tarihsel geçmişteki fonksiyonu olarak çoğunluk anlamına dayanmakta olabilir.

Türk dilindeki *buyurmak* fiilinin eş anlamı olan *emir etmek* şeklinde yer yer onay anlamındaki nezaketi yansıtır.

Halbuki, ben seninle yalnız konuşmak istiyordum.

Heyecanımı gizlemek için alayı bir tavır alarak:

- Emir sizin, dedim.

- Mersi. O halde, istersen kimseye görünmeden bahçede bir az dolaşabilirsiniz (Güntekin 1992: 92).

Söz cümledeki onay “*evet*” yerine *emir sizin* “*aslında emri sizden bekliyorum*” kullanılarak, konuşanı dinleyen konuşana saygı, nezaketinin en aşırı derecede “*sizin isteğiniz benim için yerine getirilmesi çok önemli bir şey*” anlamında ifade ederek, konuşana ilgi, ihtiram gösterir. Sözlük anlamında eş anlam olmasına rağmen otantik metindeki *emir etmek* fiilini *buyurmak* fiiline değiştirirsek, metindeki nezaket anlamında ciddi bir değişim ortaya çıkar. Yani metnin akışında bozukluk meydana gelir ve cevaptaki *mersi* cümlesine lüzum bile kalmaz. Bunu göz önüne alarak, cümlede kelimelerin sözlük anlamından daha ziyade fonksiyonel görevinin üstünlüğünü vurgulamak önemlidir. Nezaket kategorisinin ifade edilmesinde sadece sözcüklerin değil, belki tüm dil birimlerinin fonksiyonel görevi ayrı bir önem taşır.

Türkiye Türkçesinde onayda nezaket anlatan dolaylı ifadeye daha bir örnek aşağıdaki gibidir:

- Bir kâğıda yazar mısınız bunları?

- Memnuniyetle

Türkçe Sözlükte *memnuniyetle* kelimesi ile ilgili “kıvanç his ettiği halde, seve seve” anlamları kaydedilmekte (Türkçe Sözlük 1988: 1005). Diyalog konuşmalardaki soru cevap cümlelerin sorusunda da kendine özgü bir biçimde nezaket bulunmakta. “*Soru*” anlamı “*rica*” ile yoğrulmuş şekilde sorulmaktadır. Bu yüzden soru cümlesinin cevabında onay anlamını ifade eden memnuniyetle söz cümlesi de “*evet*”i nezaket ile, saygı ve sevgiye dayalı bir biçimde dolaylı “*seve seve, sizin isteğiniz biz için şereftir*” gibi ifade eder. Bu konuşanlar arasındaki görüşmede nezaket ifadesinin dikkate değer yönlerinden biri sayılır.

Türkçeye Arapçadan geçmiş *memnun* kelimesinin esasından *memnuniyet* isim kelime çeşidine *ile* edatı eklenerek oluşturulmuş *memnuniyetle* deyim cümlesindeki onay anlamı ile *memnun* kelimesi ile *olmak* yardımcı fiili ile oluşmuş bileşik fiil *memnun olmak* cümlesindeki onay anlamı ifade etmekte olan nezaket tamamen farklı bulunmaktadır.

Evladım, hakkında bir takım kanaatlerim olmuştu. İstersen onları da açık açık konuşalım.

- *Memnun olurum efendim* (Akengin 2004: 90).

Memnuniyetle söz cümlesinde nezaket anlamı *azımla, sevinçle* ifade edilmesine rağmen “*memnun olurumda*” ise nezaket anlamı “*titizce, şüphe ile, tedirginleşme*” ile meydana geldiği görülür. Cümledeki onayı dolaylı nezaket ile *efendim* sözcüğü aracılığıyla abartmaya çabalanmasına rağmen titizce davranma, şüphe anlaşılır. Bu durum onaydaki nezaketi güçlendirmeye hizmet eder. Mesela, *memnun olurumun* yerinde *elbette* söz cümlesi kullanılırsa, nezaket güçsüzleşmekte birlikte zayıf bir biçim almış bulunur.

3. Türkiye Türkçesinde nezaket biçim olarak *inkar, ret* anlam olarak da *onay* ifade eden söz cümlelerde de rastlandığı görülür.

- *Ben de geleyim mi, Feride?*

O, hala elleri güneşe karşı gözlerinde, ta eskiden yaptığı gibi, gizli gizli eğlenerek:

- *Rutubetin nazik vücudunuzu incitmesinden korkmazsanız fena olmaz. Size Anadolu ikramı yaparım* (Güntekin 1992: 373).

Örnekte *inkar, retten* onay oluşturularak, nezaket anlamı onayın ifade üslubunda aks eder. *İnkâr* veya *ret* esas olarak - *ma/-me* ekleri aracılığıyla ortaya çıkması herkesçe bilinmektedir. Cümlelerin yargısını kendisinde yansıtan *fena olmaz* yüklemi yapısında bulunan -*maz* geniş zamanın olumsuzluk anlatan eki herkesçe bilinmektedir. Aynı zamanda bu ek *ret* anlamını da taşımaktadır. Bileşik eylem yapısındaki -*maz* eki *fena* kelimesini reddetmesi sonucunda *iyi olur* anlamından “*evet*” anlamıyla onay meydana gelmiş bulunuyor. Söz konusu örnekte biçim olarak *ret*, anlam olarak onay şekli biçim birimi olan eklerle ifade ediliyorsa, aşağıdaki örneklerde de söz dizimi birimleri aracılığıyla ortaya çıkmasını görebiliriz.

Çaresiz arabayı durdurdum:

- *Hanım kızım ...Fena yakalanmışsınız ...Gideceğiniz yer uzak mı? diye seslendim.*

O, başına gelen şeyden utanıyor, mahcubane gülerek:

- *Ziyanı yok efendim... Ehemmiyeti yok efendim, diyordu* (Güntekin: 82).

Bu cümlede onayın “*evet*” anlamı, reddin sözdizimi birimi olan *yok* 'un fonksiyonel biçimi üzerinden ifade edilmektedir. Sözdizimi birimi olan *yok*, -*maz* biçimbilimi birimi gibi kendisinden önce kullanılmakta olan *ziyanı* ve *ehemmiyeti* kelimelerini reddetme aracılığıyla “*zararı yok, ehemmiyeti yok, önemli değil*” anlamında “*evet*”i gerçekten ısladığını doğrudan, dolaylı anlatmış bulunuyor. Yukarıda verilen cümlede “*Siz bana iltifat ederek arabanızı durdurmuşsunuz. Böyle ilgi, itibarın önünde ıslanmış olmam pek önemli sayılmaz. Sizi uğraştırdığımdan dolayı özür dilerim*” anlamı bulunmaktadır. Cümledeki onay anlamı biçimindeki geri çevirme, doğrudan doğruya kullanılmış olsaydı; anlamdaki nezaket azalarak “*evet, ıslandım, eğer mümkünse götürürsünüz, artık*” anlamı ortaya çıkmış olurdu. Bu nedenle biçim olarak *ret*, anlam olarak ise onay bildiren örneğin aslında saygı ve nezaket ifade etmesi normal sayılır. Bunlar hep nezaket kategorisinin dilbilgisi tarafı olursa, “*O, başına gelen şeyden utanıyor, mahcubane gülerek*” ise dil ötesi tarafı sayılır. Konuşan dolaylı dilbilgisinde yansıyan nezaketi “*utanma, gülümseme*” gibi kinetik olaylarla zenginleştirir.

4. Onaydaki nezaket ve saygı anlamı cümle yapısındaki yüklemelerde de görülür.

- *Kızım! bir birinizi sevmişsiniz, çocuksu, temiz duygularla yıllar sürmüş bu sevgi. Evlenmek istiyorsunuz...*

- *Siz münasip görürseniz efendim* (Akengin 2004: 90).

Doğru düşüncesine göre, gençler büyüklerin yanında kendi düşüncelerini ve duygularını açık bildirmezler. Bu nedenle onayı “*münasip görürseniz*”in yerine *evet, elbette, tabii* kelimeleri kullanılarak “*evet öyle*” derse terbiyesizlik, edepsizlik yapmış olurlar. Görüşleri dolaylı bir biçimde “siz uygun görürseniz, münasip diye bulursanız” anlamında onayı ifade etmekle konuşma dili yardımıyla aşırı bir nezaket derecesinde münasebet ifade edilir.

5. Dilbilgisinde simetrikli, kısmen simetrikli ve asimetri kavramları mevcuttur (Ahmanova 1966: 405). Ona göre kişiler arasındaki görüşmede kelime halindeki cümlelerin, cümlelerin ve cümle yapısındaki kelimelerin aynen, kısmen tekrarlanması veya hiç tekrarlanmaması dikkate alınmaktadır.

- “...*Şu halde, kederde, tasada ve kıvançta ortak olma işi ailede gerçekleşmezse, ülkenin bütününde bir rahatsızlık baş gösterir...*” *Öyle mi?*

- *Öyle efendim.*

Ve yine diyorsun ki: “Aile fertleri arasındaki bağlar sosyal hayata can veren mekanımızın kılcal damarlarıdır...” *Doğru mu?*

- *Doğru efendim* (Akengin 2004: 90).

Örnekte kısmen simetri olayı görülmektedir. Konuşanın *öyle mi? doğru mu?* diye sorulmuş sorulara *öyle efendim, doğru efendim* şeklinde cevap verilmektedir. Soruda da cevapta da *öyle, doğru* kelimesinin kullanımı görülür. Dinleyicinin aslında her iki cevapta da *evet* kelimesini kullanması mümkün. Bu şekilde onay aracılığıyla sıradan bir nezaket destekleme aracılığıyla ortaya çıkmış bulunuyor. Her iki örnekte de *efendim* seslenmesi onaydaki nezaket anlamını güçlendirmeye hizmet eder. Ama kısmen simetri olayındaki onayda aynen kelimelerin tekrarı ile “sözsüz, fazla kelimeye gerek yok” gibi anlamlarındaki onay yansır. Bu gibi onay ise, konuşana konuşmayı dinleyen saygısının artmasına neden olur. Bu olay da onay cümlelerinde nezaket ifadesinin daha bir kendine özgü olan taraflarından biri sayılır.

İlaveten Türk dilinde onay sadece belli kelimeler vasıtasıyla ifade edilmeden, belli başlı eş anlamlılık ifadeleri yardımıyla da oluşmaktadır. Nezaket anlatan onay kelimeler grubu iç anlam özelliklerine göre üç aşamada: *birinci olarak*, sıradan bir onay anlamında; *ikinci olarak*, herhangi bir şüphesiz onay anlamında; *üçüncü olarak*, memnuniyetle onay anlamlarına sahip oldukları tespit edilmiştir. Nezaket kategorisine göre onay cümlelerinde eş anlamlılık grubu nezaketi *basit, yüksek ve pekiştirme* dereceleriyle üç aşamada ifade eder. Fonksiyonel bakımdan onay kelimeleri tek kelimelik cümle, eksilteli cümle şeklinde kullanılarak, esas olarak zarf, ondan sonra isim, sıfat, seslenme görevinde nezaketi çeşitli derecelerde ifade eder. Her birim fonksiyonel görevi bakımından biri ikincisini tamamlayamaz. Onay anlatan olayların dil birimlerinin incelenmesinde tespit edilen şey, bu onay anlatan kelimelerdeki onay

anlamlarının tümü de sözlük ve benzeri kaynaklarda kaydedilmemiştir. İşbu kelimeler onayı fonksiyonel bakımından üstlenir. Onay anlatan *evet, olur, peki, tabii, elbette, lütfen, baş üstüne, hayhay* gibi kelimelerden oluşmuş eş anlamlılar grubundan sadece *evet* ve *pekinin* sözcük anlamında *onay* kaydedilmiştir. Diğerlerinde onay anlamı kaydedilmemektedir. Makalenin esas konusu olan *nezaket* anlamı eş anlamlılık kapsamında bulunan herhangi bir kelimedede kaydedilmemektedir. Toplanmış bulunan tüm metinler ve diğer örnekler kelimelerdeki nezaket anlamının bu kelimelerin fonksiyonel görevinde ortaya çıkacağını göstermiştir.

4. Sonuç

Sonuç olarak Türkçedeki *evet, olur, peki* sıradan bir onayı ifade eden kelimeler nezaket anlamını taşıdığına *ünlemler, ara kelimeler* veya *ara cümleler, unvan kelimeler* ile sıradan bir nezaket ifade etmekten ziyade yine diğer özellikleri esnasında yeni anlam yönleri belirlenmiştir. *Tabii, elbette* kuşkusuz onayı bildiren dil birimlerindeki nezaket anlamı da kendine uygun bir biçimde değişkenliği ile ilgi çekmiştir. Kuşkusuz onay anlatan kelimeler grubunda yer alan *tabii, elbette* sözcüklerinde ton doğru seçilmezse, nezaket anlamı nezaketsizliğe, yani tamamen zıt anlama geçebilmesi mümkün olduğu öğrenilmiştir. *Üçüncü grupta* memnuniyetle onay anlatan *baş üstüne, hayhay* dilbilgisi birimleri diğerlerine nazaran çok verimli olduğu, iç anlam özellikleri ile birinci ve ikinci gruptaki kelimelerin yerini tamladıkları tespit edilmiştir. Bu anlamları toplamış olan metinler aracılığıyla incelenerek otantik metindeki fonksiyonel görevi olduğu belirlenmiştir. Nezaket ifade eden onay anlamı taşıyan kelime birimlerinin eş anlamlılık kapsamında bulunmakta olan lütfen kelimesinin sözlük anlamında *onay* ve *nezaket* kaydedilmiyorsa da nezaket onun fonksiyonel görevinde göze çarpmaktadır. Bunun dışında, onayın eş anlamlılık grubunda yer almamış, sözlüklerde onay anlamı kaydedilmeyen *efendim, buyurun, emir sizin, memnuniyetle, memnun olurum, fena olmaz* gibi dil birimleri de fonksiyonel özellikleri ile kendine özgü bir biçimde nezaketi onayda yansıtması öne çıkartılmıştır.

Kaynakça

- AKENGİN, Yahya (2004). *Aile Bağları*. Orhun. İleri Düzey, Ankara: TİKA'nın Eğitim Hizmeti Yayınları.
- AHMANOVA, Olga (1966). *Slovar lingvistiçeskih terminov*, Moskova: Sovetskaya ensiklopediya DCEVDET-ZADE, v.d. (1934). *Grammatika sovremennogo turetskogo yazıka*, Leningrad.
- EDİSKUN, Haydar. (1999). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- GÖKER, Osman (1997). *Uygulamalı Türkçe Bilgileri III*, İstanbul: M.E.B. Basımevi.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri. (1992). *Çalığışu*, İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri (1999). *Sönmüş Yıldızlar*, İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1984). *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.
- HENGİRMEN, Mehmet (1995). *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınevi.
- İZGÜ, Müzaffer (1995). *Zıkkımın Kökü*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- KARAHAN, Leyla (2007) *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- LUTFULLAEYA, Durdona (1997). *Tasdiq gaplarda inkor ve shakliy-mazmuniy nomuvofiqlik*: Filol. fan.nom....dis.Toshkent.
- MOMİNOV, Komiljon (1981). “Inkor kategoriyasining ayrim stilistik hususiyatlari”. *O'zbek tili va adabiyoti*. - №4.B-27.
- NURMONOV, Abduhamid (1981). “Tasdiq va inkor konstruksiyalarining signifikativ oppozitsiyalari”. *O'zbek tili va adabiyoti*.- №6. B. 28-31.
- NURMAHANOVA, Anora (1964). “Tasdiq bildiruvchi darak gaplar”. *O'zbek tili va adabiyoti* №2. B. 52-57.
- RUSSKO-TURETSKIY SLOVAR (1972). Moskova: Sovetskaya ensiklopediya, str.29
- RUSTAMOV, To'lqin. (1959). *Hozirgi zamon O'zbek tili gap bo'laklarida inkorninig ishltilishi* “O'zbek tili grammatikasi va punktuatsiyasi”, Toshkent-Namangan.
- SEYFETTİN, Ömer (1997). *Türkçe Reçete*. Türkçe Öğreniyoruz 4, Ankara: Engin Yayınevi.
- TÜRKÇE SÖZLÜK 1-2. (1988). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- O'ZBEK TİLİ GRAMMATİKASIİI. (1976). Toshkent: Fan.
- HUODOYBERGENOVA, Zilola (2004). *Inkor va tasdiq gaplarda shakliy munosabat. O'zbek va turk tillarida sodda gapning struktur-funksional hususiyatlari* II., Toshkent: Fan.

NİCELEYİCİLERLE İLGİLİ BİR ANLAM GENELLEMESİ

A Semantic Generalization Over Determiners

İsa Kerem BAYIRLI*

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 111-119

Öz: Bu yazıda doğal dilde anlamın matematiksel analizinin mümkün kıldığı bir genellemeyi betimleyeceğiz. Anlambilimsel modellemenin neyi içerdiğinden kısaca bahsedip doğal dil niceleyicilerinin (“her”, “hiç”, “çoğu” vs.) anlamsal özelliklerine odaklanacağız. Ne anlama gelmesi gerektiğini çok iyi bildiğimiz bazı niceleyicileri hiçbir doğal dilde bulamadığımızı göreceğiz. Bu gözlemi anlamaya çalışırken bir niceleyicinin doğal dile ait olup olamayacağını belirleyen bir genelleme (*Muhafazakârlık Genellemesi*) ile karşılaşacağız. Bu genellemeye göre doğal dil niceleyicileri birtakım matematiksel ilişkileri göstermek zorundadır. Ortaya çıkan genel resim, matematiksel yapıların doğal dilin analizinde kritik önemde olduğudur.

Anahtar Sözcükler: Anlambilimi, Niceleyiciler, Anlambilimsel Genelleme

Abstract: In this paper, we describe a generalization whose formal statement is made possible by the mathematical analysis of natural language meaning. After briefly mentioning how meaning in natural languages can be formalized, we focus on the semantic properties of determiners (“every”, “no”, “most” etc.). Some determiners whose denotations are formally quite explicit are not observed in any of the natural languages that have been studied (thus far). It has been suggested that there are some generalizations that regulate what kind of determiners can exist in a natural language. That is, a determiner must exhibit various mathematical properties for it to be in the functional lexicon of a natural language. The picture that emerges out of this discussion is one in which mathematical structures are of supreme importance in the analysis of natural languages.

Keywords: Semantics, Determiners, Semantic Generalization

1. Giriş

Doğal dillerin kültürel, iletişim amaçlı, uzlaşımsal ve muğlaklıklarla dolu sistemler olduğu düşünülür. Böyle sistemlerin matematiksel olarak modellenebileceğine dönük şüphelerin olması doğaldır. Ancak dilbilimde iki küçük çaplı devrim hem dizim özellikleri açısından hem de anlam özellikleri açısından matematiksel analizin doğal dile uygulanabileceğine pek çoklarını ikna etti. Dizim alanında doğal dil yapılarının iyi tanımlı matematiksel yapılar aracılığıyla modellenmesi, Noam Chomsky'nin *Dizim Yapıları* (Syntactic

* Öğr. Üyesi, Dr., TOBB ETÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/TÜRKİYE. ibayirli@etu.edu.tr Orcid: 0000-0002-5413-1837, Gönderim Tarihi: 23.03.2020 / Kabul Tarihi: 03.07.2020

Structures, Chomsky, 1957. ayrıca bakınız Chomsky, 1975 ve Harris, 1968) adlı eseriyle başlatılabilir. Chomsky *Dizim Yapıları* kitabının ünlü önsözünde, doğal dilde modellerin önemini şöyle açıklıyor:¹

Dil yapıları için geliştirilmiş iyi tanımlı modeller, keşif sürecinde hem negatif hem de pozitif açıdan önemli işlevlere sahip olabilirler. İyi tanımlı ancak yetersiz bir formülasyonu kabul edilmez sonuçlarına doğru zorlayarak bu formülasyonu yetersiz yapmanın tam olarak ne olduğunu açığa çıkarabiliriz ve, böylece, eldeki dil verilerinin daha iyi bir kavrayışını sağlamış oluruz. İşin pozitif tarafında da şu söylenebilir: Formel bir kuram, bu kuramı tasarlarlarken aklımızda bile olmayan pek çok sorunu adeta kendiliğinden çözer. Muğlak ve sezgisel kavramlarla ne absürt sonuçlara varabilir ne de yeni ve doğru sonuçlar elde edebiliriz. Bu kavramlar, her iki yönden de yetersiz kalır.

Doğal dilde anlamın, mantık biliminin son derece soyut araçlarıyla sistemli bir şekilde modellenmesi, bildiğimiz kadarıyla, Montague (1970, 1973) ile başlar. Bu girişime dönük şüpheciliği Montague (1970 s. 188) şöyle yanıtlamıştır: “Formel ve doğal diller arasında önemli bir kuramsal ayrım olduğu tezini reddediyorum. Dahası, bu iki türden dilin dizim ve anlamını, doğal ve matematiksel açıdan iyi tanımlı tek bir kuramda kapsamanın mümkün olduğunu düşünüyorum.”² Biz bu yazıda anlam ile ilgili matematiksel bir genellemeye odaklanacağız ancak anlamın matematiksel modelinin ne olduğu ve ne yapması gerektiğiyle ilgili birkaç gözlem ile başlamak yerinde olacaktır.

Tümceler ile ilgili temel gözlemlerden biri tümceler arasında birtakım ilişkiler olduğudur.

- (1) a. Ali kırmızı bir hırka giydi.
b. Ali bir hırka giydi.

“Ali” özel adının kime gönderimde bulunduğundan, tam olarak ne tip şeylere “hırka” denilebileceğinden bağımsız olarak bu iki tümce ile ilgili şu tip sezgilerimiz vardır: İlk tümce doğru kabul edilirse ikinci tümce de doğru kabul edilmelidir. Yani sezgilerimize göre ilk tümce ikinci tümceyi gerektirmektedir. Ancak ikinci tümce doğru kabul edildiğinde ilk tümcenin doğru kabul edilmesi zorunlu değildir. Demek ki, sezgilerimize göre ikinci tümce ikinci tümceyi gerektirmemektedir. Bu tümceler arasındaki gerektirim ilişkileriyle ilgili sezgilerimizi aşağıdaki gibi ifade edebiliriz:

- (2) Ali kırmızı bir hırka giydi ⇒ Ali bir hırka giydi
Ali bir hırka giydi ⇔ Ali kırmızı bir hırka giydi

1 “Precisely constructed models for linguistic structure can play an important role, both negative and positive, in the process of discovery itself. By pushing a precise but inadequate formulation to an unacceptable conclusion, we can often expose the exact source of this inadequacy and, consequently, gain a deeper understanding of the linguistic data. More positively, a formalized theory may automatically provide solutions for many problems other than those for which it was explicitly designed. Obscure and intuition-based notions can neither lead to absurd conclusions nor provide new and correct ones, and hence they fail to be useful in two important respects.”

2 “I reject the contention that an important theoretical difference exists between formal and natural languages. Indeed I consider it possible to comprehend the syntax and semantics of both kinds of languages with a single natural and mathematically precise theory”

Şimdi bu sezgileri bir matematiksel model içinde ifade etmek istiyoruz. Bunu yapmanın yollarından **bir**i, yukarıda sezgisel bir düzeyde ifade ettiğimiz ilişkileri “mantıksal gerektirim” olarak ifade edebileceğimiz, yani tümceler arası gerektirim ilişkilerini hesaplayabileceğimiz bir yapı bulmak. Bu iş için, şimdilik, Yüklemler Mantığı’³ nı kullanabiliriz. Yukarıdaki tümcelerin çevirisi şöyle olur (Bu noktada önemli bir soru bu çevirinin tam olarak nasıl yapılacağıdır. Anlambilimci için doğal dilden bir mantık sistemine çeviri, sözcüklerin ulamları ve bir araya getiriliş kuralları temelinde algoritmik olarak belirlenebilmelidir. Bunu başaran bir örnek için bakınız Montague, 1973):

(3) a'. $\exists x(Kx \ \& \ (Hx \ \& \ Gax))$

b'. $\exists x(Hx \ \& \ Gax)$

Anahtar: a: Ali, Hx: x hırkadır, Kx: x kırmızıdır, Gxy: x y’yi giydi

Şimdi yapmamız gereken, ilk formülün ikinci formülü mantıksal olarak gerektirdiğini ancak ikinci formülün ilk formülü gerektirmediğini göstermek. Bu tümceler arasındaki anlamsal gerektirim ilişkilerini aşağıdaki şekilde ifade ediyoruz:

(4) $\{\exists x(Kx \ \& \ (Hx \ \& \ Gax))\} \models \exists x(Hx \ \& \ Gax)$
 $\{\exists x(Hx \ \& \ Gax)\} \not\models \exists x(Kx \ \& \ (Hx \ \& \ Gax))$

Böylece ampirik gözlemler olan sezgisel gerektirimleri, matematiksel bir kavram olan anlamsal gerektirim ($\models$) ile ifade ediyoruz ve anlam ile ilgili bir özelliği modellemiş oluyoruz. Bu noktada anlambilimcinin işinin kolay olduğunu düşünmeye başlayabiliriz. Türkçeden Yüklemler Mantığı’na çeviri yapmak bu iş için yeterli gibi görünmektedir. Belirtmek gerekir ki, bu görev yukarıda gösterilenden çok daha karmaşıktır. İlk olarak bu çevirinin adım adım nasıl yapılacağını belirlemek gerekir. Yani çeviri parçadan bütüne algoritmik hâle gelmeli, dil ifadelerine atanan anlamsal değerler ve bu ifadelerin birleştirilmesiyle oluşan anlamsal değerler, gerektirim sezgilerinin doğru bir modelini vermelidir. Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta daha var: Doğal dildeki gerektirim sezgilerini ifade edebilmek için gerekli mantık sisteminin ne olduğunu bilmiyoruz. Yukarıdaki ilişkiyi Yüklemler Mantığı ile ifade edebilmiş olmamız doğal dildeki diğer gerektirim sezgilerini bu şekilde ifade edebileceğimiz anlamına gelmez. Örneğin, “her” ve “bazı” gibi niceleyicileri Yüklemler Mantığı ile ifade etmek kolay iken “çoğu” ya da “yarıdan fazla” gibi niceleyicileri standart Yüklemler Mantığı ile ifade etmek mümkün değildir (Barwise ve Cooper, 1981). Yukarıda anlambilimde küçük çaplı devrim olarak nitelediğimiz makaleye (Montague, 1973) baktığımızda Yüklemler Mantığı’ndan izler görmekte zorlanırsınız. Onun yerine *Yüksek Dereceden*,

3 Tümceler Mantığı dizimsel olarak sadece temel tümcelerden ve tümcelerin bağlayan bağlaçlardan oluşan bir mantık sistemidir. “Ali mutlu” tümcesini p ile “Ahmet gururlu” tümcesini de r ile gösterirsek “Ali mutlu ve Ahmet gururlu” tümcesinin Tümceler Mantığı’ndaki gösterimi şöyle olur: $p \ \& \ r$.

Tümceler Mantığı’ndan farklı olarak Yüklemler Mantığı’nda özel adlar, yüklemler, değişkenler (x, y gibi), varlık niceleyicisi $\exists$ ve evrensel niceleyici $\forall$ vardır. “Her öğrenci başarılıdır.” tümcesinin Yüklemler Mantığı’ndaki gösterimi şöyle olur: $\forall x(\text{Öx} \rightarrow \text{Bx})$ [Anahtar: Öx : x öğrencidir, Bx : x başarılıdır.]

Yüklemler Mantığı Tümceler Mantığı’ndan daha zengin bir sistemdir ve matematiksel kanıtlarda genellikle bu sistem kullanılır. Yukarıda biz bu sistemi doğal dile ait gerektirim sezgilerimizin bir modeli olarak kullanacağız.

Zamanlı, İçlemsel bir mantık sistemi ile karşılaşsınız. Doğal dil ifadelerinin karmaşık anlamsal özellikleri bu tip formel bir soyutluğu gerektirir.

Ayrıca doğal dilde zaman (Prior, 1967, Steedman, 1997), görünüş (Dowty 1979), modalite (kiplik) (Kratzer, 1991), karşıolgusallık (Stalnaker, 1968, Lewis 1973), olay (Davidson, 1967), ölçüm ve bir nicelik temelinde karşılaştırma gibi standart Yüklemler Mantığı'na yabancı pek çok anlam kategorisi vardır. Bunlara tümceler arası ilişkileri, *Bağlam* kavramını (Kamp, 1981), soru tümcelerinin analizini de (Groenendijk ve Stokhof, 1981) eklediğimizde anlambilimin zenginliğine dair bir ipucu elde etmiş oluruz.

Doğal dil ile ilgili yapılabilecek tek gözlem, tümceler arası gerektirme ilişkileri değil. Bir doğal dil için kolayca tanımlanabilecek pek çok ifade doğal dillere ait değildir. Bağlaçları ele alalım. Bir bağlaç hakkında düşünmenin bir yolu, onu bağladığı iki tümcenin doğruluk değerlerini argüman olarak alan ve yeni bir doğruluk değeri veren bir fonksiyon olarak tanımlamaktır. Öyle ise herhangi bir bağlaçın tanım kümesi olan Kartezyen çarpım ile değer kümesi olan kümeyi şöyle gösterebiliriz:

$$(5) f_{\text{bağlaç}}: \{0,1\} \times \{0,1\} \rightarrow \{0, 1\}$$

Bu şekilde tanımlanabilecek 16 bağlaç vardır ancak doğal dillerde bunların sadece iki (veya belki üç) tanesi temsil edilmektedir (Gazdar, 1979). Bu noktada, elbette, doğal dillerde gözlemediğimiz bağlaçları, gözlemediğimiz bağlaçlardan ayıran matematiksel ilişkinin ne olduğunu sorabiliriz. Bir sonraki bölümde benzer bir soruyu “her”, “bir” gibi niceleyiciler için soracağız.

Anlam ile ilgili bir başka gözlem bazı tümcelerin kabul edilirliliği/edilmezliğidir. Türkiye Türkçesine ait aşağıdaki tümceleri ele alalım:

- (6) (a) Ali her çocuğu gördü
 (b) Ali çoğu çocuğu gördü
 (c) Ali bir çocuğu gördü
 (d) Ali pek çok çocuğu gördü

Bu tümcelerdeki nesne üzerindeki belirtililik ekini attığımızda ilk iki tümcenin kabul edilmez hâle geldiğini son ikinci tümcenin ise kabul edilir kaldığını görürüz (Anlamsal kabul edilmezliği “#” ile ifade ediyoruz).

- (7) (a') #Ali her çocuk gördü
 (b') #Ali çoğu çocuk gördü
 (c') Ali bir çocuk gördü
 (d') Ali pek çok çocuk gördü

Buradaki kabul edilmezlik muhtemelen dizimsel değildir. Bu gözlemlerin açıklaması, belki de, “her” ve “çoğu” niceleyicileri ile “bir” ve “pek çok” niceleyicilerinin anlamsal özellikleri arasındaki fark olabilir (Buradaki fikirlerin bir örneği için bakınız Enç, 1991. Bu bağlamda kısmi bir açıklama için bkz. Bayırlı, 2019: 50 - 58). Niceleyicilerin anlamsal özelliklerine bir sonraki bölümde bakacağız.

Buraya kadar anlamın “modellenmesi” konusunu biraz olsun açık hâle getirmeye çalıştık. Şimdi de anlamın matematiksel kuramının mümkün kıldığı bir genellemeye göz atacağız.

2. Doğal Dilde Bir Anlam Genellemesi

Doğal dildeki “her”, “en az bir”, “hiçbir”, “en çok beş”, “çoğu” gibi ifadelere niceleyici denir. Niceleyici içeren tümcelerin gerektirim özellikleri Aristoteles’ten Frege’ye pek çok felsefecinin ilgisini çekmiş ve niceleyiciler mantık sistemlerinin oluşturulmasında merkezi bir rol oynamıştır. Niceleyicilerin formel özellikleri, çağdaş anlambilimde de en çok çalışılan konulardan biridir (nicelemenin tarihi için bakınız Bonevac, 2012). Bu bölümde biz de aşağıdaki türden tümcelerin anlamsal özellikleriyle ilgileneceğiz.

- (8) (a) Her kadın matematikçidir.
 (b) En az bir filozof utangaçtır.
 (c) Hiçbir sincap kuş değildir.
 (d) En çok beş kişi öğretmendir.
 (e) Çoğu ressam tüccardır.

Yukarıdaki tümcelerde ifade edilen ilişkilerle ilgili sezgilerimizi Kümeler Kuramı’nın kavramlarını kullanarak şöyle ifade edebiliriz (Genel adların kümeleri ifade ettiğini varsayıyoruz. Bir genel adın ifade ettiği kümeyi genel adı büyük harflerle yazarak gösteriyoruz. Bir genel adın anlamsal değerini nasıl aldığını birazdan açıklayacağız). “Her kadın matematikçidir.” tümcesi KADIN kümesinin MATEMATİKÇİ kümesinin bir altkümesi olduğunu, “En az bir filozof utangaçtır.” tümcesi FİLOZOF kümesi ile UTANGAÇ kümesinin kesişiminin boş olmadığını, “Hiçbir sincap kuş değildir.” tümcesi ise SİNCAP kümesiyle KUŞ kümesinin kesişiminin boş olduğunu ifade etmektedir. “En çok beş kişi öğretmendir.” tümcesi hem ÖĞRETMEN kümesinde hem de KİŞİ kümesinde olan entitelerin sayısının beşi geçmediğini, “Çoğu ressam tüccardır.” tümcesi de RESSAM $\cap$ TÜCCAR kümesinin (yani RESSAM kümesi ile TÜCCAR kümesinin kesişiminin) eleman sayısının RESSAM $\setminus$ TÜCCAR (RESSAM kümesinden TÜCCAR kümesinin çıkarılmasıyla oluşan küme) kümesinin eleman sayısından fazla olduğunu söylemektedir

Peki dil ifadeleri anlamsal değerlerine nasıl kavuşur? Bir doğal dil ifadesinin anlamsal değeri, bu ifadeyi içeren dilin yorumunu belirleyen bir **model** tarafından belirlenir. Herhangi bir dile ait bir ifadenin anlamsal değerinin nasıl belirlendiğini görebilmek için model kavramını kısaca tanıtmamız yerinde olur.

Modeller, bir dile anlamsal özellikler atamak için oluşturulan matematiksel yapılardır. Bir modeli oluşturan en az iki öge vardır: entitelerin kümesi, ya da Evren diyebileceğimiz, “E” ve dil ifadelerinden anlamsal değerlerine tanımlı bir fonksiyon olan “Y” fonksiyonu: $M = (E, Y)$. “Y” fonksiyonu dil ifadelerinin modeldeki anlamsal değerini belirler. Özel adların modeldeki entitelere, genel adların ise entiteler kümesine gönderimde bulunduğunu düşünebiliriz. Örneğin “Cahit Arf” özel adı ile, “matematikçi” genel adının $M_1 = (E_1, Y_1)$ modelindeki gönderimleri ilgili şu gözlemleri yapabiliriz (Kuvvet(A), A’nın altkümelerinin kümesi):

- (9) $Y_1(\text{"Cahit Arf"}) \in E_1$
 $Y_1(\text{"matematikçi"}) \in \text{Kuvvet}(E_1)$

“Cahit Arf” gibi özel adların ve “matematikçi” gibi genel adların anlamsal değeri modelden modele değişir. Bu nedenle modelleri bir tür, mümkün durumlar gibi düşünmek de mümkündür. Şimdi bu gözlemler ışığında aşağıdaki niceleyicili tümcelere bir göz atalım:

- (10) Her kadın matematikçidir

M herhangi bir model olsun. Buradaki genel adlar olan “kadın” ve “matematikçi” ifadelerinin anlamsal değerlerinin, M modelindeki entitelerden oluşan kümeler olduğunu gözlemlemiştik. Peki niceleyicinin anlamsal değeri hakkında ne söyleyebiliriz? Bu konuda Frege’nin (1892) bir fikrinden yararlanacağız: “*bütün, her, hiç, bir* sözcükleri, kavram sözcükleriyle birleşir. Evrensel ve tekil, olumlu ve olumsuz önermelerde, kavramlar arasındaki ilişkileri ifade edebiliriz ve bu sözcükler aracılığıyla bu ilişkilerin tam olarak ne olduğunu belirtiriz”. Frege’nin “kavram” sözcükleri dediği şeyin, bizim genel ad dediğimiz ve anlamsal değerinin E kümesinin bir altkümüsi olduğunu söylediğimiz ifadelerle denk düştüğünü varsayacağız. O hâlde, yeni terminoloji ile söylersek, bir M modelini oluşturan E kümesi üzerinden tanımlı bir niceleyici, E kümesinin iki altkümüsi arasında bir ilişki belirtir. Bu şekilde doğal dil niceleyicilerinin anlamsal değerini tek tek belirleyebiliriz. Doğal dil niceleyicilerinin belirttikleri ilişkileri aşağıda gösteriyoruz:

- (11) $M = (E, Y)$ herhangi bir model, $A, B \subseteq E$ olsun. Bu durumda

$$\begin{aligned} \text{her}_E(A, B) &\iff A \subseteq B \\ \text{bir}_E(A, B) &\iff A \cap B \neq \emptyset \text{ (}\emptyset\text{, boşküme)} \\ \text{hiç}_E(A, B) &\iff A \cap B = \emptyset \\ \text{en\_çok\_beş}_E(A, B) &\iff |A \cap B| \leq 5 \\ &\quad (|A|, A \text{ kümesinin eleman sayısı)} \\ \text{çoğu}_E(A, B) &\iff |A \cap B| > |A \setminus B| \\ &\quad (A \setminus B, A'da olup B de olmayan entitelerin kümesi, “>” büyüktür ilişkisi) \end{aligned}$$

Bu şekilde daha pek çok niceleyici tanımlayabiliriz ancak bu yazı bağlamında yukarıdaki niceleyicilere odaklanacağız. Bunlar doğal dilde karşılaştığımız niceleyicilerdir.

Niceleyicilerin anlamsal özelliklerini iyi tanımlı matematiksel araçlarla ifade edebiliyoruz. Bu konuda bu akıl açıklığıyla düşünebilmenin beklenmedik bir sonucu var: Artık çeşitli niceleyiciler tanımlayıp onların doğal dile ait olup olmadıklarını sorabiliriz. Dahası, tanımladığımız niceleyiciler doğal dile ait değilse bunların niçin doğal dile ait olmadıklarını araştırabiliriz. Şimdi birkaç niceleyici tanımlayıp bunlara sırasıyla *eşiti, az, reh, hiçi ve beşir* adını verelim. Bu niceleyicilerin ifade ettiği ilişkileri şöyle gösterebiliriz:

(12) $eşiti_E(A, B)$	$\Leftrightarrow A = B $	(Keenan, 1996)
$azır_E(A, B)$	$\Leftrightarrow A < B $	(Keenan & Westerståhl, 1997)
$reh_E(A, B)$	$\Leftrightarrow B \setminus A \neq \emptyset$	(Hunter and Lidz, 2012)
$hiçi_E(A, B)$	$\Leftrightarrow (E \setminus A) \subseteq B$	(Chierchia and McConnel-Ginnet, 2000)
$beşir_E(A, B)$	$\Leftrightarrow A \cup B = 5$	

Yukarıda ifadelere denk gelen niceleyiciler doğal dile ait olsaydı ne anlama geldiklerini çok iyi bilirdik. Örneğin, öğretmenlerin sayısının doktorların sayısından az olduğu söyleyebilmek için “Azır öğretmen doktordur.” diyebilirdik. Ancak ilginçtir ki, yukarıdaki niceleyiciler bilinen hiçbir doğal dile ait değiller. Peki, anlamı hakkında bu denli net olarak düşünebildiğimiz niceleyicilerin doğal dillere ait olmamasının sebebi nedir? Doğal dile ait niceleyicileri doğal dile ait olmayan niceleyicilerden ayıran nedir?

Bir niceleyicinin doğal dile ait olup olmadığını belirleyen genellemelerden biri *Muhafazakârlık Genellemesi*'dir (Barwise ve Cooper, 1981, van Benthem, 1983, Keenan ve Stavi, 1986). Bu genelleme şu şekilde ifade edilebilir.

(13) Muhafazakârlık (Tanım)

$M = (E, Y)$ herhangi bir model, $A, B \subseteq E$ olsun.

N niceleyicisi muhafazakârdır ancak ve ancak

$$N_E(A, B) \Leftrightarrow N_E(A, A \cap B) \text{ ise.}$$

Muhafazakârlık Genellemesi (Barwise ve Cooper, 1981)

Doğal dil niceleyicileri muhafazakârdır.

Şimdi yukarıda gördüğümüz doğal dil niceleyicilerinin muhafazakâr olduğunu görmek için şu eşitlikleri kontrol etmek yeterlidir

(14) $her_E(A, B)$	$\Leftrightarrow A \subseteq B$	$\Leftrightarrow A \subseteq (A \cap B)$	$\Leftrightarrow her_E(A, A \cap B)$
$bir_E(A, B)$	$\Leftrightarrow A \cap B \neq \emptyset$	$\Leftrightarrow A \cap (A \cap B) \neq \emptyset$	$\Leftrightarrow bir_E(A, A \cap B)$
$hiç_E(A, B)$	$\Leftrightarrow A \cap B = \emptyset$	$\Leftrightarrow A \cap (A \cap B) = \emptyset$	$\Leftrightarrow hiç_E(A, A \cap B)$
$en\_çok\_beş_E(A, B)$	$\Leftrightarrow A \cap B \leq 5$	$\Leftrightarrow A \cap (A \cap B) \leq 5$	$\Leftrightarrow en\_çok\_beş_E(A, A \cap B)$
$çoğu_E(A, B)$	$\Leftrightarrow A \cap B > A \setminus B $	$\Leftrightarrow A \cap (A \cap B) > A \setminus (A \cap B) $	$\Leftrightarrow çoğu_E(A, A \cap B)$

Doğal dile ait olmayan niceleyicilerin muhafazakâr olmadıklarını görmek için aşağıdaki eşitsizlikleri kontrol etmek yeterlidir.

(15) $eşiti_E(A, B)$	$\Leftrightarrow A = B $	$\Leftrightarrow A = A \cap B $	$\Leftrightarrow eşiti_E(A, A \cap B)$
$azır_E(A, B)$	$\Leftrightarrow A < B $	$\Leftrightarrow A < A \cap B $	$\Leftrightarrow azır_E(A, A \cap B)$
$reh_E(A, B)$	$\Leftrightarrow B \setminus A \neq \emptyset$	$\Leftrightarrow (A \cap B) \setminus A \neq \emptyset$	$\Leftrightarrow reh_E(A, A \cap B)$
$hiçi_E(A, B)$	$\Leftrightarrow (E \setminus A) \subseteq B$	$\Leftrightarrow (E \setminus A) \subseteq A \cap B$	$\Leftrightarrow hiçi_E(A, A \cap B)$
$beşir_E(A, B)$	$\Leftrightarrow A \cup B = 5$	$\Leftrightarrow A \cup (A \cap B) = 5$	$\Leftrightarrow beşir_E(A, A \cap B)$

Özetle muhafazakâr olmayan niceleyicilerin doğal dile ait olmadığını görüyoruz. Bu noktada dikkatli olmak gerekir. Muhafazakâr olmayan niceleyicilerin doğal dile ait olmadığını söylemek her muhafazakâr niceleyicinin doğal dile ait olması gerektiği anlamına gelmez. Örneğin aşağıdaki *heri* niceleyicisi muhafazakârdır ancak bilinen herhangi bir doğal dile ait değildir (Hunter ve Lidz, 2012)

$$(16)heri_E(A, B) \Leftrightarrow A \setminus B \neq \emptyset \Leftrightarrow A \setminus (A \cap B) \neq \emptyset \Leftrightarrow heri_E(A, A \cap B)$$

Doğal dilin matematiksel modellenmesi sayesinde, doğal dile dair derin bir genellemeyi ifade etmiş olduk. Şimdi doğal dillere gidip bu genellemeyi bozan bir niceleyici bulup bulamayacağımıza bakabiliriz. Ancak bu işe kalkışabilmemiz bile doğal dilde anlamın matematiksel olarak modellenmiş olmasının bir sonucudur.

Bu genellenenin doğru olduğuna ikna olmuş isek şu soru ile karşılaşırız: Doğal dil niceleyicileri *neden* muhafazakârdır? Doğal dil niceleyicileri muhafazakâr olmasaydı ne olurdu? Buradan yola çıkarak insan dil yetisinin yapısı ile ilgili ne öğrenebiliriz? Bu genellemeyi, zihnini bilgiyi saklama ve işleme süreçleriyle ilgili genel ilkelerinden (bu tip ilkeleri bulabileceğimizi varsayıyoruz) türetebilir miyiz? Yeni bir genelleme keşfeder keşfetmez beklenmedik ve zor sorular beliriyor.

Sonuç

Doğal dilin matematiksel modeller aracılığıyla analizi sayesinde ifade edebildiğimiz bir genellemeden bahsettik. Elimizde matematiksel araçlar olmasaydı bu tip tez oluşturmamız mümkün olmazdı. Matematik burada, bir anlamda, mikroskop işlevi görmekte, görünmez olanı görünür kılmaktadır.

Burada dil sisteminin yapısıyla ilgili sunduğumuz tezler eğer doğru ise söylediklerimizin, dilin edinimi ile ilgili çalışmalardan dilin biyolojik evrimi ile ilgili araştırmalara kadar dil sistemiyle ilgilenen bütün alanlarla ilgili sonuçları var. Dilin edinimi, evrimi, zihinde temsili ve kullanımıyla ilgilenen araştırmacılar, dilin bu tip soyut ve matematiksel özelliklerini de araştırmalarının bir parçası yapabilmelidir.

Son olarak dilbilimciler, dilin matematiksel özelliklerini ortaya çıkarabilmek istiyorlarsa kapsamlı bir mantık ve matematik eğitiminden geçmelidir. Dilbilim eğitimi bu ihtiyaca yanıt verecek şekilde elden geçirilmelidir.

Kaynakça

- BARWISE, Jon ve COOPER, Robin (1981). "Generalized quantifiers and natural language." *Linguistics and Philosophy*. 4, 159–219.
- BAYIRLI, İsa Kerem (2019). *Türkçede Anlam Yasaları*, Ankara: Pegem Akademi
- BONEVAC, Daniel (2012). "A History of Quantification" *Handbook of the History of Logic*, Volume 11 (s. 63-126) (Hazırlayanlar D. Gabbay ve J. Woods), Amsterdam: Elsevier North Holland.
- CHIERCHIA, Gennaro ve McCONNELL-GINET Sally (2000). *Meaning and grammar* (2nd ed.), Cambridge, Mass: MIT Press
- CHOMSKY, Noam (1957). *Syntactic Structures*, The Hague, The Netherlands: Mouton de Gruyter
- CHOMSKY Noam (1975). *The Logical Structure of Linguistic Theory*, New York: Plenum.

- DAVIDSON, Donald (1967). "The logical form of action sentences.", *The logic of decision and action* (s. 81–95). (Haz. N. Rescher) *The logic of decision and action* (s. 81–95), Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press.
- ENÇ, Mürvet (1991). *The semantics of specificity*. *Linguistic Inquiry*, 22.1, 1-25.
- GAZDAR, Gorald (1979). *Pragmatics: Implicature, Presupposition, and Logical Form*, New York: Academic Press.
- GROENENDIJK, Jeroen ve STOKHOF, Martin (1982). "Semantic analysis of wh-complements." *Linguistics and Philosophy* 5, 175–233.
- FREGE, Gottlob (1892). "On Concept and Object". *Translations from the Philosophical Writings of Gottlob Frege* (s. 42-55.) (Haz. P. T. GEACH ve M. BLACK), Oxford: Basil Blackwell.
- HUNTER, Tim ve LIDZ, Jeffrey (2012). "Conservativity and Learnability of Determiners". *Journal of Semantics*. 30, 315 – 334.
- KAMP, Hans (1981). "A theory of truth and semantic representation." *Formal Methods in the Study of Language*. (Haz. J. Groenendijk, T.M.V Janssen ve M. Stokhof), Amsterdam: Mathematisch Centrum..
- KEENAN, Edward (1996). "The semantics of determiners." *The Handbook of Contemporary Semantic Theory*. (Haz. S. Lappin). Blackwell.
- KEENAN, Edward ve STAVI, Jonathan (1986). "A semantic characterization of natural language determiners". *Linguistics and Philosophy* 9: 253 – 326.
- KEENAN, Edward ve WESTERSTAHL, Dag (1997). "Generalized quantifiers in linguistics and logics." *Handbook of logic and language*. (Haz. J. van Benthem ve A. ter Meulen), Amsterdam: Elsevier Science B.V.
- KRATZER, Angelika (1991). "Modality." *Semantics: An International Handbook of Contemporary Research* (s. 639–650) (Haz. A. von Stechow ve D. Wunderlich), Berlin: de Gruyter
- LEWIS, David (1973). *Counterfactuals*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- LEWIS, Harry ve PAPADIMITRIOU, Christos (1981) *Elements of the Theory of Computation*. Englewood Cliffs NJ: Prentice-Hall.
- MONTAGUE, Richard (1970). "English as a formal language." *Linguaggi nella Società e nella Tecnica* (s. 189–224) (Haz. B. VISENTINI), Milan: Edizioni di Comunita.
- MONTAGUE, Richard (1973). "The proper treatment of quantification in ordinary English." *Approaches to Natural Language (Synthese Library 49)* (Haz. K. J. J. Hintikka, J. M. E. Moravcsik ve P. Suppes), Dordrecht: D. Reidel.
- STALNAKER, Robert (1968). "A Theory of Conditionals." *Studies in Logical Theory*, (s. 98–112) (Haz. N. RESCHER), Oxford: Basil Blackwell Publishers
- STEEDMAN, Mark (1997). "Temporality." *Handbook of Logic and Language*. (Haz. J. van Benthem ve A. ter Meulen), Amsterdam: Elsevier.
- VAN BENTHEM, Johan (1983). "Determiners and logic." *Linguistics and Philosophy* 6, 447–478

OKU- FİİLİNİN “MEYDAN OKUMAK” ANLAMLI ARKAİK BİÇİMİ ÜZERİNE

An Archaic Meaning of the Verb Read -: Challenge

Kubilay FENER*

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 121-132

Öz: Bu çalışmada *meydan okumak* deyiminin kökeni, çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanım biçimleri, anlamı, yaygınlığı, tarihi, özetle sözlük bilimi açısından özellikleri incelenecektir. Dilin söz varlığındaki sözcükler, tarihî süreç içerisinde ses, yapı, anlam bakımından türlü değişikliklere uğrayarak varlıklarını sürdürürler. Eski Türkçe döneminde “*davet etmek, çağırılmak*” anlamında kullanılan *oku-* fiili, standart dilde bahsedilen anlamını kaybetmekle birlikte, ağızlarda ve *meydan okumak* deyiminde bu arkaik anlamını hâlâ yaşatmaktadır. Eserlerde en erken 17. yüzyılda ve sadece Anadolu sahasında kullanıldığı tespit edilen *meydan okumak* deyimini, görece geç bir dönemde oluşmuştur. *Meydan okumak* deyimini modernite öncesinde meydanların sosyalleşme, görüşme ve toplanma işlevlerine paralel olarak “*meydana çağırılmak, davet etmek, koz paylaşmak*” anlamlarında kullanılırken moderniteyle birlikte meydanların bu fonksiyonlarını kaybetmesi ve kentsel yaşamın değişmesi sonucunda anlamsal bir değişiklik sürecine girmiş ve günümüzde daha çok “*kafa tutmak, karşı çıkmak, açıkça belirtmek*” gibi anlamları karşılamaya başlamıştır.

Anahtar Sözcükler: *oku-* fiilinin köken bilgisi, *meydan okumak*, arkaik anlam, deyim

Abstract: In this study, the origins of the term to *challenge*, its usage styles in modern Turkish written languages, its meaning, prevalence, history, and in short, its features in terms of lexicology will be examined. The words in the vocabulary of the language survive by going through various changes in terms of sound, structure and meaning in the historical process. The verb to *read*, which was used to mean “*to invite*” in the Old Turkish period, loses its meaning in the standard language, but still maintains its archaic meaning in the dialects and in the idiom to *challenge*. The expression of *challenge* which is determined to be used only in the Anatolian area in the early 17th century, was formed in a relatively late period. While the expression “*challenging*” was used to mean “*invite, share trump*” parallel to the socialization, meeting and gathering functions of the squares before modernity, it has entered a process of semantic change as a result of the change of urban life and the loss of these functions of the squares with modernity, and today it is more it started to meet meanings such as “*to go out, to make it clear*”.

Keywords: etymology of the read-verb, challenge, archaic meaning, idiom

* Arş. Gör., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bilecik/TÜRKİYE. kubilay.fener53@gmail.com, Orcid: ID: 0000-0002-3291-4216, Gönderim Tarihi: 20.04.2020 / Kabul Tarihi: 11.11.2020

Giriş

Düşüncenin evi olan dil, ihtiyaç duyduğu yeni kavramları ya da gereksinimlerini karşılamak için mevcut köklere ekler veya kelimeler getirerek sözcükler türettiği gibi mevcut anlamlara yeni anlamlar yükleyerek ya da mevcut anlamlardan yola çıkarak asıl anlama mecazi bir anlam yükleyerek de söz varlığını gürleştirip zenginleştirmektedir. Dil, bu zenginleştirmeyi yaparken de birtakım sistematik yollara başvurmaktadır: türetme, birleştirme, kırpma, güncelleme, uydurma, eksiltme, başharfileleştirme, kopyalama, ikileme gibi kelime türetim yolları buna örnek olarak verilebilir. Türkçe, bir kavrama karşılık sözcük türetirken bu sözcük yapımı yollarından en çok türetme ve birleştirme (compounding) yollarına başvurmaktadır. Birleştirme yolu, iki veya daha fazla sözcüğu belirli biçimbilgisel ve söz dizimsel kurallar etrafında yan yana getirerek yeni bir kavramı karşılamak üzere yeni bir kelime üretmektir. Birleştirme yolu ile dilimizde isim de fiil de yapılabilir. İsimlerin birleştirilmesi yoluyla yapılan isimler *birleşik isim* diye adlandırılırken bir isim ile bir yardımcı fiilin veya iki ayrı fiil şeklinin bir zarf-fiil ile birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık gelen sözcükler de *birleşik fiil* olarak adlandırılmaktadır. İşte *meydan okumak* deyimini dilin bir kavramı karşılamak için birleştirme yoluyla türettiği ve zamanla anlam değişmesine uğrayan ilgi çekici örneklerden bir tanesidir.

Bir isim ögesiyle yardımcı fiilin sözlük anlamlarından tamamen ya da kısmen uzaklaşmalarıyla meydana gelen yapılar “Anlamca Kaynaşmış-Deyimleşmiş Birleşik Fiiller” olarak adlandırılmaktadır (Öztürk, 2018:13). Bu yapıda vücuda gelmiş sözcüklerden biri olan *meydan okumak*, Türkçe Sözlük’te *korkmadığını, çekinmediğini açıkça bildirmek, kavga veya yarışmaya çağırarak* anlamlarında tanımlanmaktadır (TS 2019:1671). Modernite öncesi insanların görüşme, buluşma, sosyalleşme mekânları şehir meydanlarıydı. Günümüzde, toplumsal yaşam, sokak, cadde, kafé ve AVM gibi kamusal mekânlarda gerçekleşse de meydanlar modernite öncesinde kentsel mekânların ve toplumsal yaşam alanlarının önemli temsilcilerinden biriydi. Yani *meydan okumak* deyimini günümüzde kısmen değişen anlamından farklı olarak “*meydana çağırarak, meydanda buluşmak, görüşmek, kozlarını paylaşmak*” anlamlarında kullanılıyordu. Başka bir deyişle Eski Türkçede “*çağırarak, davet etmek*” anlamlarında kullanılan *oku-* fiili *meydan okumak* deyiminde arkaik anlamını tamamıyla yaşatıyordu. Ancak günümüzde *meydan okumak* deyimini soyutlaşarak daha çok *korkmadığını, çekinmediğini bildirmek, kafa tutmak, karşı çıkmak* anlamlarına evrilmiştir. Bunda en önemli etken toplumsal yaşamın kentsel değişim ve dönüşüm sonucunda meydanlardan farklı mekânlara kaymasıdır.

Meydan okumak deyiminin kökeninin ve yapısının daha iyi aydınlatılabilmesi için bu deyimini birinci unsuru Farsçadan Arapçalaşmış *meydan* ismi ve ikinci unsuru *oku-* fiilinin kökeni, anlamı ve tarihsel gelişimi üzerinde ayrı ayrı durulacaktır.

I. [Meydan] Kelimesi

Meydan kelimesi Arapçada meydân, alan, saha; savaş meydanı; yarış alanı; çalışma sahası/alanı anlamlarında kullanılmaktadır (Mutçalı 1995: 856). Bu sözcük *Türkçe Sözlük*’te de Arapçadaki anlamına paralel olarak 1. Alan, saha. 2. Yarışma, eğlence

ve karşılaşma yeri. 3. Bulunulan yer ve çevresi, ortalık. 4. Fırsat, imkan veya vakit. 5. Mevlevî tekkelerinde ayin yapılan yer olarak tanımlanmaktadır (TS 2019: 1671).

14. yüzyılda istinsah edildiği tahmin edilen Arapça ve Farsça isim soylu kelimeleri içeren satır arası tematik sözlüğün Oğuzca satır altı tercümesi olan *Bahşayış Lügâti*'nde *meydân* kelimesi Farsça kaynaklı verilmiş, sözcük I. Şehrin veya köyün merkezi yerinde yer alan ve halkın toplandığı yer, II. Açık alan, meydan III. Savaş veya yarışma yeri olarak tanımlanmıştır (Turan 2017:165).

Lehce-i Osmanî adlı eserinde Ahmet Vefik Paşa *meydan* kelimesini açıklık, saha, füşhat, koşu ve talim yeri, ma'reke, Türkîde aşkare ve ortalık manasına meydânda şeklinde tanımlamıştır (Toparlı 2000: 727).

Şemseddin Sami *Kamus-ı Türki*'de *meydân* kelimesinin Farsçadan Arapçalaştığını belirttikten sonra kelimenin tanımını 1. Şehir ve kasaba dâhilinde ebniyeden hali açık ve geniş düz yer 2. Alelittlak açık ve düz yer, açıklık, saha, kır 3. Bir işin vuku ve icrasına mahsus mahal 4. Zahir, aşikâre 5. Ara, vakit, fırsat 6. Ortalık 7. Bektaşî tekkelerinin samah-hânesi olarak vermektedir (Yavuzarslan 2019: 799).

Bu tanımların yanında *meydan* kelimesi dilimizde pek çok kelimeyle birleşerek yeni kavramları karşılaşmıştır: *meydan açmak*, *meydan almak*, *meydan bırakmamak*, *meydan bulamamak*, *meydan kalmamak*, *meydan okumak*, *meydan vermemek*, *meydana atmak*, *meydana çıkarmak*, *meydana çıkmak*, *meydana dökmek*, *meydana düşmek*, *meydana gelmek*, *meydana getirmek*, *meydana koymak*, *meydana vurmak*, *meydanı (birine veya bir şeye) bırakmak*, *meydanı boş bulmak* *meydanı dar etmek*, *meydan dayağı*, *meydan korkusu*, *meydan muharebesi*, *meydan saati*, *at meydanı*, *er meydanı* vb. (TS 2019:1671).

Meydan kelimesi karşımıza ilk olarak Karahanlı Dönemi eserlerinden 12. yüzyılda kaleme alınmış *Divân-ı Hikmet* ve *Atebetü'l Hakâyik* adlı eserlerde çıkmaktadır:

Divân-ı Hikmet'te:

Çünkü tüşüm **meydânğa** **meydänni** tolakördüm

Yüzming ârifni sordum barça cevlân içinde (62/4) (Bice 1993).

Atebetü'l Hakâyik'ta

Yâ **meydân** teg ol bu kerem al gül ol (Çakmak 2019: 94).

13.yüzyılda yetişmiş, Türk dili ve Türk kültürüne büyük katkılar sunan mutasavvıf Hacı Bektâş-ı Veli'nin eserlerinde de geçmektedir:

Meydân kapusına geldükde gördi kim biginüñ başı gövdesinden cüdâ olmuş. (Velâyetname 118b) (Ko, 2019:154).

Ol **meydânun** bir köşesine dökmüşler (Velâyetname 27a) (Koç 2019: 616).

Buyurdı kim eylügüm bu **meydânun** cellâdlığın şana virdük. (Velâyetname 130b) (Koç 2019: 340).

Meydan kelimesi *Dede Korkut*'ta oluşturduğu pek çok birleşik fiille kullanım sıklığı yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır: *meydân ortası*, *meydân kal-*, *meydân tolu baş ol-*, *maydâna çık-*, *açık açık meydâna beñze-*, *meydâna gir-*, *meydâna at dep-*,

meydāna var-, *meydāna gel-* vb. birleşik fiil formunda kullanılmıştır (Özçelik 2016: 908).

Meydan kelimesi Türkiye Türkçesinin yanı sıra bazı diğer Türk dil ve diyalektlerinin söz varlığında da bulunmaktadır. Azericede *meydan*, Bařkurtçada *mayzan*, Kırgızcada *maydan*, Özbekçede *mäydān*, Tatarcada *mäydan*, Türkmencede *meydān*, Uygurcada *mäydan*, (KTLS 1991: 588-589). Karaycada *maydan* Gagauzcada da *meydan* şeklinde bulunmaktadır. Kazakçada *meydan* kelimesi *maydan* şeklinde bulunmakla birlikte daha çok *alaņ* kelimesiyle karşılanmaktadır (Bayniyazov vd. 2019: 382). Bununla birlikte kıyıda bulunan Türk dillerinin bazılarında *meydan* kelimesi bulunmamaktadır. Yakutçada 1. *boluossat* 2. *honuu* (Vasiliev, 1995: 189). Çuvaşçada 1. *laptik*, (Bayram 2007: 125) Tuvacada ise *çöl* olarak geçmektedir.

Meydan sözcüğüyle ilgili yukarıda verilen bilgilerden aşağıdaki sonuçlar çıkmaktadır:

1. “*Meydan*” kelimesine dilimizde ilk olarak 12. yüzyılda Karahanlı dönemi eserlerinden Ahmed Yesevî’ye ait olan *Divān-ı Hikmet*’te ve *Atebetü’l Hakayık*’ta rastlanmaktadır.
2. “*Meydan*” kelimesi Dede Korkut ve Hacı Bektaş-ı Veli metinlerinde de geçtiğinden dolayı bu kelime Anadolu’da yani Batı Türkçesini kullanan Oğuzlar tarafından da tanınmaktadır.
3. “*Meydan*” kelimesi dilimize ilk girdiği zamandan itibaren semantik bir değişime uğramamıştır.
4. “*Meydan*” kelimesi Türkiye Türkçesi dışındaki kimi Türk dillerinin de söz varlığında bulunmaktadır.

II. [Oku-] Fiili

Oku- fiili Türkçe sözlükte, 1. Bir yazıyı meydana getiren harf ve işaretlere bakıp bunları çözümlmek veya seslendirmek 2. Yazılmış bir metnin iletmek istediği şeyleri öğrenmek. 3. Bir konuyu öğrenmek için okulda bir öğretmenin yanında veya yazılı şeyler üzerinde çalışmak öğrenim görmek 4. Sesli olarak okumak. 5. Bir şeyin anlamını çözmek 6. Hastalığı iyi edeceğini ileri sürerek okuyup üflemek 7. Bazı belirtilerle bir anlamı, gizli bir duyguyu anlamak kavramak 8. Değerlendirmek 9. Sövmek, küfretmek. 10. *hlk. Bir yere çağırarak, davet etmek okuntu göndermek* şeklinde tanımlanmaktadır (TS 2019: 1793).

Türkçede *oku-* fiilinin bilinen ilk anlamı *davet etmek ve çağırma*ktır [...]a ok(ı) g(a)lı : k(ā)lti (Şirin, 2016:517). DLT’de *oku-* fiili hem *okumak* hem de *çağırarak* anlamlarında kullanılmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018:772). Farsça *okumak* anlamındaki “*handen*” kelimesi de aynı zamanda *davet etmek ve çağırarak* anlamına gelmektedir. Arapçada “*kara’e*” den türeme “*ikra*” kelimesinin çağırarak ya da davet etmek anlamı olmasa da “*misafir ağırlamak ve misafir perverlik*” gibi yakın anlamlarda kullanıldığı tespit edilmiştir (Arıkmert 2014:113).

En eski tarihî yazılı metinlerimiz olan Orhun yazıtlarında, *oku-* fiili semantik olarak yukarıda verilen Türkçe Sözlük’teki tanımınının 10. maddesine uygun olarak yalnızca

çağırarak davet etmek anlamında kullanılmış, Uygur Türkçesi dönemi eserlerinden itibaren ise hem çağırarak, davet etmek hem de bir metni okumak anlamlarında kullanılmıştır (Zal 2007: 77). Clauson, kelimenin ilk anlamının yüksek sesle çağırarak ve bununla bağlantılı olarak birilerini çağırarak, toplamak, ezberden okumak veya yüksek sesle okumak anlamına ve son olarak modern anlamı olan sadece okumak anlamına geliştiğini belirtmiştir (Clauson 1972:79).

Derleme Sözlüğünde de okucu [okuntucu, okuyucu, okuyucu] “düşüne çağrı yapan kimse”, okumak da “düşün, mevlit vb. yerlere çağırarak” olarak tanımlanmıştır (DS 1977, 3276). Yani ağızlarda bu kelime arkaik anlamıyla hâlâ kullanılmaktadır.

Oku- fiilinin yardımcı fiil görevinde Türkiye Türkçesinde oluşturduğu deyimleşmiş birleşik fiiller şunlardır: alıcı gözle oku-, bela oku-, bildiğini oku-, canına oku-, ceddine oku- “küfretmek”, düşüncesini oku-, gözünden oku-, hazırlık oku-, içini oku-, içten geçeni oku-, lanet oku-, masal oku-, meydan oku-, rahmet oku-, ruhunu oku-, yüzünden oku-, yüzü bir kitap gibi oku-. Öztürk, oku- yardımcı fiili ile oluşan anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş birleşik fiilleri sıraladıktan sonra meydan oku-fiilini, kendisinin daha üstün olduğu düşüncesiyle, “başkasını karşılamaya çağırarak; kendisine karşı çıkanları açıkça mücadeleye davet etmek, tartışmaya ve mücadeleye hazır olduğunu ilân etmek, hodri meydan demek” olarak tanımlamıştır (Öztürk 2018, 688-689).

Oku- fiili ile ilgili yukarıda verilen bilgilerden şu sonuçlar çıkmaktadır:

1. Oku- ~ okı- fiilinin ilk anlamı, Orhun yazıtlarında “çağırarak, davet etmek” olarak kullanılmaktayken Uygur Türkçesi dönemi eserlerinden itibaren kelime bir metni okumak, seslendirmek anlamında da kullanılmaya başlanmıştır.
2. Günümüzde oku- fiili standart dilimizde çağırarak, davet etmek anlamlarında kullanılmamakta, bu anlam arkaik olarak ağızlarda kullanılmaktadır.
3. Oku- fiilinin Farsçada ve Arapçadaki denk biçimlerinin de misafir etmek, davet etmek anlamları vardır.
4. Oku- fiili çağdaş Türkçede meydan okumak birleşik yapısının yanında birçok kelime yardımcı fiil görevinde kullanılmaktadır.

III. [Meydan Okumak] Deyimi

Deyimler, ifadeyi zengin kılabilmek için çoğunlukla gerçek anlamından ayrı bir anlam taşıyan en az iki sözcükten oluşan kalıplaşmış söz ya da sözcük topluluklarıdır. Meydan ve oku- sözcüklerinin birleşmesiyle oluşan meydan okumak deyimini modern Türkçede korkmadığını, çekinmediğini açıkça bildirmek, kavga veya yarışmaya çağırarak (TS 2019: 1671) anlamlarında kullanılmaktadır.

Meninski'nin Türkçeye 17. yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı adıyla Mertol Tulum tarafından aktarılan çalışmasında (Thesaurus) meydan okumak deyimini meydâne okumak şeklinde madde başı olarak verilmiş ve anlamı bkz. meydâne çıkarmak, meydâne dá ‘vet etmek şeklinde tanımlanmıştır (Tulum 2011: 1248). Şemsettin Sami, Kamûs-ı Türki'de meydan okumak deyimini “mübazereye davet etmek, kavgayı icap edecek muamelede bulunmak” olarak tanımlar (Yavuzarslan 2019: 799). 1901 tarihinde kaleme alınmış

olan *Mükemmel Osmanlı Lügati* adlı çalışmada *meydan okumak*: “*dâvâ-yı teferrüdde bulunmak*” olarak tanımlanmıştır (Birinci vd. 2017: 274).

Tarama Sözlüğünde *meydan okumak* deyimini karşımıza çıkmamakla birlikte *meydan* kelimesiyle ilgili kelimeler *meydan almak*: Meydâna hakim olmak ve *meydanlu kılmak*: Serbest, geniş hareket etmesine imkan vermek anlamlarında tanımlanmış ve bu meydanla ilgili bu iki kelime on sekizinci yüzyılda kullanılmıştır (TS 1996: 2806). Derleme sözlüğünde ise *meydan okumak* deyimiyile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. *Eski Türkçenin Deyim Varlığı* adlı çalışmada da *meydan okumak* deyimiyile ilgili herhangi bir veri bulunmamaktadır (Şen, 2017).

Karahanlı Dönemi eserleri, Anadolu’da yazılmış karışık dilli eserler ve Eski Anadolu Türkçesi dönemine dair taradığımız eserler ve divanlarda *meydan okumak* deyimine rastlanmamıştır. Bununla birlikte bizim tespit edebildiğimiz ilk örnekler karşımıza 17. yüzyılda çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Meninski’nin Türkçeye *17. yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı* adıyla Mertol Tulum tarafından aktarılan (Thesaurus Linguarum Orientalium) çalışmadır. 17. yüzyılın son çeyreğinde kaleme alınan eser bilindiği üzere dönemin söz varlığı hakkında son derece önemli bilgiler vermektedir. Sözlükte, *meydan okumak* deyimini ***meydâne okumak*** şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Meninski, bu deyimii “*meydâne çıkarmak, meydâne da ’vet etmek*” olarak tanımlamıştır (Tulum, 2011: 1248).

Burada karşımıza çıkan önemli bir nokta da günümüzde *meydan okumak* şeklinde kullanılan deyimde 17. yüzyıldaki şekliyle karşılaştırıldığında bir fiil istemi değişikliği olduğudur. Yani fiilin karşımıza ilk çıkan şeklinde *oku-* fiili arkaik anlamı için yönelme hâli istemektedir. Doğan, eylemlerin anlam değiştirmesinin ya da çok anlamlılık kazanmasının nedenlerinden birinin de istem olduğunu öne sürmüştür (Doğan, 2011). Yani, Türkçede fiillerin çok anlamlı olup farklı manâlarda kullanılışlarının sebeplerinden biri de fiillerin istemidir. Fiillerin farklı anlamları söz konusu olduğunda istemleri de değişebilmektedir. Bir başka deyişle, istem, fiillere anlam değiştirme olağanı sağlamaktadır. 17. yüzyılda bu deyimii fiil istemi, deyimii öz ve arkaik “*meydana çağırma, davet etmek*” anlamıyla uyumlu olarak ismin yönelme hâliyle oluşturulurken günümüzde böyle bir kullanım söz konusu değildir. Yani, yönelme hâli istemiyile “*meydana çağırma, davet etmek*” anlamlarında kullanılan bu deyim, istemii değişmesiyle “*korkmadığını bildirmek, açıkça söylemek, karşı çıkmak*” anlamlarına evrilmiştir. Bu anlam değişmesinde meydanların toplumsal yaşamdaki etkisini kaybetmesi önemli bir rol oynamıştır. İstem değişikliğiyle beraber bu semantik değişim süreci aşağıdaki örnekte de gösterileceği gibi *meydan okumak* deyimii karşımıza çıktığı ilk yazılı metinlerden itibaren karşımıza çıkmaktadır.

Meydan okumak deyimii 17.yüzyılda kullanıldığını düşündüren bir başka eser de 1907 tarihinde kaleme alınan Mehmed Sirâceddin’in *Mecma’ı Şu’arâ ve Tezkire-i Üdebâ* adlı tezkiresinde hakkında bilgi verilen *Mâhir* adlı bir şairin gazelidir. Şair, 1649 yılında Bosna’da doğmuş ve 1710 senesinde vefat etmiştir. Mahir’in divânında *meydan okumak* deyimii geçtiği gazelin, şairin doğum ve ölüm tarihi düşünüldüğünde 18. yüzyılın başlarında da kaleme alınmış olma ihtimali vardır. Dolayısıyla şairin, yaşadığı aralıklar nedeniyle gazelini hem 17. hem 18.yüzyılda kaleme almış olma ihtimali vardır. Ancak bu durum, *meydan okumak* deyimii 17. yüzyılda halk tarafından

bilinip kullanıldığı gerçeğini değiştirmemektedir. Çünkü, Meninski'nin eseri bu konuda bir önemli bir delil sunmaktadır. Mahir'in divanında *meydan okumak* deyimini aşağıdaki şekilde geçmektedir:

Dil tıflı ki Mecnûn ile meşk alup okurdu

Ferhâd'a o demde dahi **meydân okurdu** (Arslan 2018: 91)

Meydan okumak deyiminin karşımıza çıktığı bir başka eserde 1695 yılında Diyarbakır'da doğmuş olan ve 18. yüzyılda yaşamış olan *Lebib* mahlasıyla şiirler kaleme alan Hüseyin Abdulfâfir'un divânıdır.

Cild-i nazmında sarîr-i kilk zann etme Lebib

Nâzımân-ı Âmid'e **meydân okurlar** hâmeler (Kurtoğlu 2017: 302)

Meydan okumak deyimini Kırım tarihi ve Kırım hanları hakkında bilgi veren yani Kırım hanlarının biyografisini anlatmak üzere kaleme alınmış ve 1811 yılında yani 19. yüzyılda *Halim Giray* tarafından tamamlanan *Gülbün-i Hânân* adlı eserde de karşımıza çıkmaktadır:

Ricâl-i devlet, İmparatoriçenin bol bol nimetlerine nâil olmuş olan Fransa sefirinin “beyännâme neşri Rusya'ya meydân okumaktır. Bu ise hâl-i hazırda muvâfık olmadığından sarf-ı nazar edilmesi müreccahdur” yollu birkaç sözüyle fikirlerinden vazgeçecek kadar azimsizlik gösterebiliyorlardı. (Gültekin 2019: 176).

Meydan okumak deyimini Tanzimat dönemi eserlerinden itibaren karşımıza daha çok çıkmaya başlamaktadır. Bu durumun en önemli göstergesi *Kamûs-ı Türki* (1901) ve *Mükemmel Osmanlı Lügati*'nde (1901) kelimenin sözlüklerde yer almaya başlamasıdır.

İlk olarak Şinasi'nin 1859'da kaleme aldığı “*Şair Evlenmesi*” adlı eserde karşımıza çıkmaktadır.

Şinasi *Şair Evlenmesi*:

Böyle bir menzil-i tam almadı Rami bir kez

Gerçi **meydan okuyup** attı okun astı keman (Özgün ve Uluyüz, 2019: 43).

Namık Kemal'in 1880 yılında kaleme aldığı *Cezmi* adlı eserinde:

Bu kuvve-i külliye 986 Ramazan'ının dokuzuncu günü Şamahi'ye gelerek hanlar, Osman Paşa'ya **meydan okumaya** başladılar (Aslan vd. 2018: 75)

Meydan okumak deyimini tarihi metinlerde pek yaygın olarak kullanılmamakta ve çeşitli semantik yollarla karşılanmaktadır:

Meydan okumak deyimini karşılığı 17. yüzyılın en önemli eserlerinden Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinin 2.cildinde *Sarı Saltık* ile ilgili olan kısımda şöyle geçmektedir:

Saltık Sultan eydür “İmdi ey kral” Ejder öldürmek kerâmetdir. Bu râhib ile beni bir kazana koyup su içinde fıkır fıkır kaynadın. Kangımız ejderi öldürdü ise pişmeyip halâs olur. Kizb söyleyüb ben öldürdüm diyen büryân olur” deyü bu davayı merdî edince papası bî-dîn bu kavle rıza vermeyüp kral “eyle olsun” deyüp Pravadi garbında

Kazan Balkanı demekle ma'rûf ol balkanda bir kazan içre su doldurup gayrı ruhbânlar Saltık Sultân'ın ellerin ardına bağlayup kazana korlar.

Aktarım:

*Saltık Sultan der; "İmdi ey kral" Ejder öldürmek keramettir. Bu rahip ile beni bir kazana koyup su içinde fıkır fıkır kaynatın. Hangimiz ejderi öldürdü ise pişmeyi kurtulur. Yalan söyleyip ben öldürdüm diyen kebab olur diye bu şekilde **meydan okuyunca** dinsiz sahip bu söze razı olmaz ama kral "öyle olsun" der (Dağlı ve Kahraman 2005,160)*

Divan edebiyatı şairlerinde çok yoğun olarak karşılaşılan birbirine *meydan okuma* temi için de divanlarda *salâ* kelimesinin yanında *meydan okumak* deyiminin karşılayan farklı semantik yapılar kullanılmıştır. Arapça kökenli *Salâ* kelimesini, Şemseddin Sami, 1. Cuma namazına ve bazı mahallerde cenazeye davet etmek için minarelerde okunan salavat 2. Meydan okuma, kendine güvenen var ise çıksın diye nida etme 3. Bir mahalle çocuklarının diğer mahalle çocuklarıyla taş kavgasına çıkmaları. = salâ! yahut es-salâ! Suretinde edât-ı tenbihe makamında dahi kullanılır şeklinde tanımlanmıştır (Yavuzarslan 2019, 1033).

Nef'î Divanı'ndan:

Var mı böyle kasîde demeğe cür'et ider

Şarkdan garba varınca sühen ehline **salâ** (Akkuş, 2018, Divan K. 17/79)

"Böyle bir kaside demeğe cüret eden var mı? Doğudan batıya bütün söz erbabına hodri meydan."

Nedim Divanı'ndan:

Eger bir harfini taklide kâdir var ise gelsin

Gürûh-ı ehl-i hatda cümle hünkarım **salâ** eyle (Divan, Kıt'alar, 5/15).

"Ey Hünkârım! Eğer, hat üstatları arasında (bu yazının) bir harfini bile talit etmeye gücü yeten varsa çağırın gelsin!

Bununla ilgili örnekler çoğaltılabilir. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere *meydan okumak* anlamı semantik olarak başka şekillerle de ifade edilebilmektedir:

Gelsün benimle vâr ise **meydâna** Nef'iyâ

Bir böyle tarz-ı tâze vü nâdir edâ bilür (Divan, G. 47/5)

"Ey Nefi! Böylesine has ve taze bir üsluba sahip olan var ise benimle (söz) meydanına çıksın!

Meydan okumak deyiminin çağdaş Türk yazı dillerindeki eş değerleri şu şekildedir: Kırım Tatarcasında *meydan okumak* deyimine karşılık *akaylanmaq*, *yigitlik*, *demonstrativlik* sözcükleri kullanılmaktadır (Maşkaraoğlu, 2018: 291, 2263, 743), Karaycanın ağızlarında meydan okuyan karşılığında *açırğanuvçu* kelimesi kullanılmaktadır (Koçak 2019:36), Türkmencede *meydan okumak* karşılığında Türkçe ve Azerbaycan Türkçesinde de bulunan *at oynatmak* şekli kullanılmaktadır (Aldan, 2018: 87), Kırgızcada ise *meydan okumak* karşılığında *acaldı oozuna tiştöö* "eceli ağzında ısırmaq" (Nurmatov, 2008: 50), Kazakçada *şaqıruv* ya da *çelendj*,

Yeni Uygurcada *ceng élan qılmaq*¹, Çuvaşçada *hitĕ kala-* ya da *yanrattarsa kala-* Türkmencede yukarıda verilen deyim dışında *bäsleşmek*, *ula tutmak*, *kyncylyk gör-*, Özbekçede *qarşı çiqmâq* şeklinde ifade edilmektedir.

Meydan okumak deyimini taradığımız Türk dilleri içinde yalnızca Azerice de tespit edebildik: “*meydan oĥu*”-. Bununla birlikte Azericede aynı anlamda kullanılan *meydan açmaq* ve *meydan demäk* birleşik fiilleri de mevcuttur (ADİL 2006, 310). *Meydan okumak* deyimine, bu yapı ve anlamla diğer Güneybatı Türk dilleri grubuna giren Türkmençe ve Gagavuzca da dahil herhangi bir Türk yazı dilinde rastlanmamıştır.

Meydan okumak deyimiyile ilgili yukarıda verilen bilgilerden şu sonuçlar çıkmaktadır:

1. *Meydan okumak* deyimine ne Orta Türkçe dönemi ne karışık dilli eserler dönemi ne de Beylikler döneminde rastlanmıştır. Tarihî dönem eserlerinde, *Meydan* ve *oku-* sözcüklerine ayrı ayrı pek çok kez rastlanılsa da ikisinin birleşiminden oluşmuş bir kelimeye rastlanmamıştır. *Meydan okumak* deyimini karşımıza ilk olarak 17. yüzyılda Batı Türkçesinin *Osmanlı Türkçesi* döneminde çıkmaktadır.
2. *Meydan okumak* birleşik fiili yapılan taramalarda karşımıza ilk olarak 17. yüzyılda Meninski’nin Türkçeye *17. yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı* olarak aktarılan çalışmasında *meydâne okumak* şeklinde eski anlamına “*meydana çağırmaq, davet etmek*” uygun olarak yönelme hali eki istemiyle çıkmaktadır. Ancak biz bu deyim o dönemde yönelme hali ekiyle kullanıldığında *meydâne okumak* şeklinin “*meydana çağırmaq*” anlamında kullanıldığını ve fiil isteminin değişmesi sonucunda da deyimde bir anlam değişikliği olduğunu düşünmekteyiz. Zira, Türkçe fiillerde istem değişikliği anlam değiştirebilir. Bu semantik değişiklik deyimimizin karşımıza ilk çıktığı 17. yüzyılda başlamıştır. Zira, Meninski’de *meydane okumak* şeklinde bulunan deyim, Mahir’in gazeline *meydan okumak*tır. Yönelme hali eki isteyen *oku-* fiili *davet etmek çağırmaq* anlamlarında kullanılırken, yalın hâlde işaretlenen *meydan okumak* ise daha çok *kafa tutmak, karşı çıkmak, açıkça söylemek* anlamına evrilmiş, fiilin istemi anlam değiştirmiştir.
3. 17. yüzyıl divan edebiyatı şairlerinden Mahir’in divanında karşımıza çıkan *meydan okumanın* 17. ya da 18. yüzyıl tahmininde bulunulmasının sebebi ise şairin 1649-1710 yılları arasında yaşamasından kaynaklanmaktadır. Şairin, gazeline 17. yüzyılda da 18.yüzyılda da kaleme almış olma ihtimali vardır. Ancak Meninski’de bu deyim tespit edildiğinden bu durum, *meydan okumak* deyiminin 17. yüzyılda kullanıldığı gerçeğini değiştirmemektedir.
4. *Meydan* sözcüğü, dilimize girdiği 12. yüzyıldan itibaren pek çok kelimeyle deyim ve birleşik yapı oluşturmuş, bunlardan bazıları Dede Korkut’ta geçen örnekler olmak üzere yukarıda belirtilmiştir, ancak *meydan okumak* deyimine rastlanılmamış olması bu deyim girece geç bir dönemde oluştuğu izlenimini vermektedir.

1 Kaynakça belirtilmeyen biçimler, bizzat ana dili konuşurlarına sorulmuştur.

5. *Meydan okumak* deyimini sık kullanılan bir fiil değildir. Bunun yerine Osmanlı Türkçesinde çoğunlukla *salâ* ve *merdî etmek* gibi farklı kelimeler ya da bu ifadeyi karşılayabilecek farklı semantik biçimler kullanılmıştır.
6. *Meydan okumak* deyimini diğer çağdaş Türk yazı dillerinden yalnızca Azericenin söz varlığında tespit edilebilmiştir.

Mekânda var olan insan, zamanla ve mekânla sınırlandırılmış bir varlıktır. Meydanlar, insanlar ve olayların toplandığı nokta ya da birleşim alanları olduğu için *meydan* kelimesi içinde pek çok çeşitli anlamlar barındıran bir kavramdır. Meydanlar, günümüzde, eski önemini yitirmiş olsa da hâlâ kamusal odak alanı olarak işlevsel ve toplumsal rollerini sürdürmektedir. Aynı zamanda toplumsal belleğin de canlı kalmasına yardımcı olmaktadır. Bunun en önemli örneği olarak *meydan* kelimesinin bulunduğu deyimler ve atasözleri gösterilebilir.

Dilimizde *meydan* kelimesinin geçtiği birçok atasözü ve deyim bulunmaktadır. *Meydanı dar etmek, meydan vermemek, meydanı boş bulmak; Yiğit meydanda belli olur* vb. dil hafızasında kalmış bu tür yapılar *meydan* kelimesinin canlılığını günümüzde de sürdürdüğünün bir belirtisidir. İnsanların sosyalleşmesi için bu denli önemli bir toplumsal işlev görmesi ve temsil kabiliyetine sahip olması nedeniyle meydanlar özellikle modernite öncesinde insanların buluşma noktalarıydı. Dolayısıyla modernite öncesinde meydanlar, toplum yaşantısında oldukça önemli bir yere sahipti. Yani *meydan okumak* deyimini, eski buluşma yerlerinin meydanlar olduğu düşünöldüğünde *oku-* fiilinin arkaik anlamını korumasıyla dilde *meydana çağırma, davet etmek* anlamında kullanılmaktaydı. Özetle, *oku-* fiilinin Eski Türkçedeki *çağırma, davet etmek* anlamı arkaik olarak *meydane okumak* deyiminde yaşamış, ardından fiil isteminin değişmesi ve meydanların toplanma yerleri olarak fonksiyonunu kaybetmesiyle birlikte *meydan okumak* deyimini günümüzde daha çok “*bir yere davet etmek, çağırma*” anlamlarında değil, *kafa tutmak, karşı çıkmak, açıkça söylemek*” gibi anlam değiştirme sürecine girmiştir.

IV. Sonuç

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere bir kelimenin deyimleşebilmesi ve anlamca kaynaşabilmesi için gruptaki en az bir kelimenin gerçek anlamını yitirmesi gerekmektedir. Dil, canlı bir organizma olduğu için dilin sözcüklerinde siyasi, sosyal, coğrafi, dış etkenler, komşu ilişkileri vb. şartlar nedeniyle ses, anlam ve biçim değişiklikleri olabilmektedir. *Meydan* sözcüğü dilimize girdiği 12. yüzyıldan itibaren anlamını korumuş ve pek çok eserde kullanılmıştır.

Oku- fiili ise dilimizde Eski Türkçeden itibaren hem *çağırma, davet etmek* hem de bir metni *okumak, seslendirmek* anlamlarında kullanılmıştır. Ancak zaman içinde, yazı dilimizde *oku-* fiilinin *çağırma* ve *davet etmek* anlamları dil hafızasında zayıflayarak kullanımdan düşmüş, varlığını ağızlarda ve *meydan okumak* deyiminde korumaya devam etmiştir. Modernite öncesinde meydanlar buluşma yerleri olarak bireyin sosyalleşmesinde hayli önemli bir yere sahip olmasından dolayı, sosyal etkinliklerin, buluşmaların ya da kozların paylaşılması için *meydane okumak* deyimini, *meydana çağırma, davet etmek* anlamlarında kullanılmış ve zamanla bu anlamı dil

hafızasında zayıflayarak günümüzde daha çok *karşı çıkmak*, *rest çekmek*, *kafa tutmak* anlamlarına evrilmiş ve kendi içinde anlam değişikliği süreci yaşayarak daha soyut bir anlama bürünmüştür.

Meydan okumak deyimine Azerice müstesna, çağdaş Türk yazı dillerinden herhangi birinde rastlanılmamıştır. Aynı zamanda Karahanlı dönemi, karışık dilli eserler dönemi, Eski Anadolu Türkçesi dönemi gibi tarihî dönemlerde dahi tespit edilememiştir. Bu deyim Anadolu sahasında karşımıza ilk olarak *Osmanlı Türkçesi* döneminde çıkmaktadır. Bizim taradığımız divanlarda kelimeyi ilk olarak 17. yüzyılda tespit etmemiz Meninski'nin 17. yüzyıl Türkçesinin söz varlığını kapsayan çalışmasıyla da doğru orantılı görünmektedir. Yani, *meydan okumak* deyimini eserlerde karşımıza ilk olarak 17. yüzyıldan itibaren çıkmaktadır.

Kaynakça ve Kısaltmalar

- AKKUŞ, Metin (2018). *Nef'i Divânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.
- ALDAN YEŞİLDERE, Hicran (2018). *Güneybatı (Oğuz) Türk Lehçelerindeki Ortak Deyimlerin Tespiti*, Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ARIKMERT, Ali (2014). “Okumak” Kelimesi Üzerine, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ARSLAN, Mehmet, (2018). *Mecma'-ı Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ Mehmed Sirâceddin*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.
- ASLAN, Ezgi, Mustafa Ever, Gönül Yüksel, (2018). *Cezmi*, (Ed. Emine Kolaç), Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- BAYNİYAZOV, Ayabek, Janar Baynıyazova, Kenan Koç (2019). *Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- BAYRAM, Bülent. (2007). *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*, Konya: Tablet Yayınları.
- BİCE, Hayati (1993). *Divân-ı Hikmet*, Ankara: TDV Yayınları.
- BİRİNCİ, Necat, vd. (2017). *Mükemmel Osmanlı Lügati, Ali Nazîmâ-Faik Reşad*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Eymtological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford University Press.
- ÇAKMAK, Serkan. (2019). *Atebetü'l Hakâyık*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- DAĞLI, Y., S.A. Kahraman, (2005). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan- Kafkasya-Kırım- Girit* (2.cilt 1.kitap), Yapı Kredi Yayınları.
- DİLÇİN, Cem (1991). *Süheyl ü Nev-Bahâr*, Ankara : Türk Dil Kurumu.
- DOĞAN, Nuh, (2011). *Türkiye Türkçesi Fülllerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri*, Samsun: Ondukuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- ADİL = ELİHEYDER Orucovun vd. (2006). *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası, III. cilt, Bakü.
- KTLS = ERCİLASUN, Ahmet B. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- DLT = ERCİLİSUN, Ahmet B., Ziyat Akkoyunlu (2018). *Divânı Lugâti't-Türk*, Ankara: TDK.
- Gültekin, İbrahim (2019). *Gülbün-i Hânân Halîm Girây (Kırım Tarihi)*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.

- KOÇ, Fatma (2019). *Hacı Bektâş-ı Velî'nin Eserlerinde Söz Varlığı*, Yayınlanmamış doktora tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- KOÇAK, Murat (2019). *Karay Türkçesi Ağızlarının Karşılaştırmalı Söz Varlığı*, Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KURTOĞLU, Orhan, (2017). *Diyarbakırlı Lebîb Divânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.
- MACÎT, Muhsin (2017). *Nedîm Divânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.
- MAŞKARAOĞLU, Seher (2018). *Kırım-Tatar Söz Varlığı*, Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- MUTÇALI, Serdar (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yayınevi.
- NURMATOV, Mirlanbek (2008). *Kırgız Türkçesindeki Deyimler (Aktarma-İnceleme)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZTÜRK Deniz (2018). *Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış-Deyimleşmiş Birleşik Fiiller*, Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZÇELİK, Sadettin (2016). *Dede Korkut -Dresden Nüshası-*, II. cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu
- ŞEN, Serkan (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*, Ankara: Türk Dil Kurumu
- TDK (1977). *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C. IX, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TDK (1995). *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanuklarıyla Tarama Sözlüğü*, C. IV, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TULUM, Mertol (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TS = Türkçe Sözlük (2019). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. baskı.
- ÖZGÜN, Ebru, O. Buğra Uluyüz (2019). *Şair Evlenmesi /Müntahabat-ı Eşar*, (Ed. Gökhan Tunç), Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- ŞİRİN, Hatice (2016). *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TOPARLI, Recep (2000). *Lehce-i Osmanî Ahmet Vefik Paşa*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TURAN, Fikri (2017). *Bahşayış Lügati Bahşayış Bin Çalıça*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- VASİLİEV, Yurii (1995). *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ZAL, Ünal (2007). Türk Kültüründe “Ok”ların Taşıdığı Anlamlar ve “Okumak” Fiilinin Ortaya Çıkışı Üzerine, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 167, ss. 69-81.

TÜRKÇE İLK TE'LİF BÂH-NÂME'DE NESİR ÜSLUBU

The Literary Style in the First Original Turkish Bâh-Nâme

Ahmet ADIGÜZEL*

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 133-152

Öz: Osmanlı edebiyatında klasik şiir, kuruluştan itibaren her yüz yılda farklılık göstermesine karşın xv. asırda Türk dilin ölçünlü olmasıyla standart bir şiir dili olarak tercih edildi. Klasik nesirde durum daha farklıydı. Osmanlı klasik edebiyat uzun tarihi süresince nesir alanındaki görünüşü bir standartlaşma yakalayamadığı için her asırda değişiklikler yaşayarak süregeldi. Bu değişiklikler hem yabancı dil unsurlarının çokluğu hem tercüme veya yarı telif yarı tercüme eserlerin sayısal çokluğu hem de cümle yapısının karma olması bakımından klasik nesir ve şiir arasındaki dil ayrılığın nedenleridir. xv. asırdan itibaren standartlaşan şiir dili özelliklerinden dolayı Osmanlı klasik edebiyatında biçimsel olarak tek tip bir şiir dili kullanıldı. Oysa nesir iki farklı dil özelliği ile edebî, sanatlı nesir ve didaktik, ilmi nesir olarak varlığını sürdürdü. Eski Ana Türkçesi devrinde ve sonrası nesir dili, hem yabancı sözcük unsurları bakımından hem cümle yapısı yönünden farklı bir görünümle örüldü.

Yazar, nesrin bu geniş sahasını dil ve cümle imkânlarını kullanarak çeşitli görünümlemlerle cümlelerini geniş bir uzunlukta örebilmektedir. Bir ölçüye bağlı kalınmadan özellikle edat gruplarının ve filimsilerin (zarf-fil) Türk cümle yapısı kurallarına aykırı gelişi güzel bir biçimde kullanılması, cümle unsurlarının var olan geniş çerçevesini daha da belirsizleştirmiştir. İşte bu durumun serbestliği klasik nesir dilindeki cümle yapısının ve dil unsurlarının düzensizleşerek bir sistem kurmasını engellemiştir.

Anahtar Sözcükler: Türkçe bâh-nâme, Ali Bin İshak, Nesir, 15. Yüzyıl

Abstract: Although Ottoman classical poetry differed every hundred years since its construction, a standard poetry language was preferred in the 15. century with the received language. In the classical prose, the situation was more different. During the long Ottoman classical literary history, it continued to experience changes in every century, because of the fact that its prose appearance in could not achieve a standardization. These changes are the reasons for the language differentness between classical prose and poetry according to the plurality of foreign language forms and the numerical plurality of translation, semi-original, semi-translated works and the mixing of the sentence structure. Because of the fact that the features of the poetry language standardized since the 15. century, a formal poetry language was used in the Ottoman classical literature formally. However, prose continued as a process of science and a didactic prose with two different language features.

The writer can make his sentences by using this substantiality of prose language and sentence possibilities. The use of prepositional groups and gerundials (verbal-adverbs) against the Turkish sentence structure rules

* Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Iğdır/TÜRKİYE. aadiguzel@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-8438-5598, Gönderim Tarihi: 13.05.2020 / Kabul Tarihi: 11.07.2020

irregularly, maked vadue sentences' rich ingredient. The freeness of this situation maked the classical pross's structure, sentence structure irregular and prevented to make system.

Keywords: Turkish bâh-name, Ali Bin Ishak, prose, 15. Century.

A) Bâh-Nâme

Arapça olan bâh kelimesi; şehvet, cinsel güç anlamına gelmektedir. Bâh-nâme, Arapça olan bâh kelimesi, Farça olan nâme (Kitap, risale, mektup) kelimesi ile birleşerek yapılmıştır. Bâh-nâme, on sekizinci yüz yıla kadar içinde cinsel konularla ilgili açık saçık yazıların yer aldığı on sekizinci yüz yıldan sonra, resimlerin de bulunduğu eserlerdir.

Bâh-nâmelerin ana muhtevası, fikir yapısı ve konusu sağlıklı bir cinsel yaşam, cinsel hastalıklar ve bu hastalıkları iyileştirmek için dönemin geleneksel yöntemleri ile çözüm arayışlarıdır. Bâh-nâmeler, içerdikleri cinsel bilgilerin yanı sıra genel sağlık ve sağlıklı ilişkili olan tüm bilim disiplinleri unsurlarını da içeren birer sağlık ansiklopedileridir. Bu eserler, aslında devrin geleneksel tedavi şekillerinin bilimsel tedavi şekillerine evrilmesidir. Ayrıca cilt güzelliği, bakımı ve beden sağlığı, temizliğinin hayat için önemini ve gerekliliğini de anlatmaktadır. Sağlık ve cinsel sağlık sahasında etkili olan birçok ilim disiplinin kültürünü, malzemesini ve unsurlarını barındıran mensur eser olan bâh-nâmeler özellikle halkın anlayabileceği anlaşılır ve sade bir dille yazılmıştır. Sözvarlığı bakımından da oldukça zengin ve önemli bir malzemeyle yazılmış veya tercüme edilmiştir. Türkler, Şamanizm ve geleneksel Çin tıbbının da etkisi ile zengin bir doğal yaşam ve geleneksel tedavi yöntemlerine sahipti. Bu durum birer sağlık kitabı olan bâh-nâmelerde arkaik kelimelerin yer edinmesini sağladığı için arkaik ve Eski Türk dil unsurların yanında dil gelişim seyrini izleme açısından önemli eserler, kaynaklardır.

Osmanlı edebiyatında telif eser olarak kaleme alınan ilk bâh-nâme¹, **Ali bin İshâk**'ın eseridir. Bibliyografi çalışmalarında varlığı tespit edilmesine karşın, eser hakkında bugüne kadar herhangi bir inceleme ve araştırmanın yapılmadığı anlaşılmıştır. Bu yazma eser, Tire, *Necippaşa Kütüphanesi*'nde [*Necip Paşa Kütüphanesi, Diğer Vakıf Yazmaları, No. 13/3, v. 165b-206b, istinsâh 15 Rebülevvel 1136, 29,5x18,5 (20,5x10,8) cm., harekeli nesih, 21 satır, bâb başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış*] bulunmaktadır.

Bâh-nâmenin girişinde, İslâm toplumunda *bâh* konusunda yazılmış eserler ile ilgili bilgi verilmektedir: "...*Kitâb-ı Bâlâ* gibi *Ahmed-i Nilî*'nün* ve *Kitâb-ı 'Ursü'l-'Arâyis* gibi *Câhız*'ın ve *Kitâbu'l-Kiyân* gibi *İbn Hâcib*'in ve *Kitâb-İzâh fî Esrârı'n-Nikâh* gibi ve *Kitâb-ı Câmî'u'l-Lezzât* ve *Kitâb-ı Bercân* gibi ve *Kitâbu'l-Münâkaha ve'l-Müfâtaha* gibi ve *Kitâbu Rucû'u's-Şeyh ile's-Sıbyân*** gibi", aynen *Tifâşî*'nin eserinde anlattığı kaynaklara değinilir. En son ve önemli olmasından dolayı, *Rucû'u's-Şeyh*'i örnek aldığını, "ve *bâkî kütübden bu mücmû'aya münâsibden ekser Rucû'u's-Şeyh ile's-Sıbyân tarîkince getdük ol müteahhir olduğuçün [166a]*", cümlesiyle belirtir. *Kitabı yazış amacını da, "Tâ kim Resûl'ün [SAV] sünneti dutıla ümmeti içinde, şöyle kim, Resûl [SAV] buyurmuşlardur:*

1 Osmanlı Tıbbında Cinsellik ve Ali Bin İshak'ın Bâhnâmesi, Ali Haydar Bayat Ege Üniv. Yay.

Bâh-nâmenin II. Murâd döneminde yazıldığı, eserdeki şu satırlardan açıkça anlaşılmaktadır: “[166b]... ‘âdil pâdişâhlar nesli kim salâh-ı ‘âleme ve cihân ma’mûr olmasına sebebdür. ‘Ale’l-husûs ve’l-hulûs Sultân bin Sultân bahru’l-‘adli ve’l-ihsânî Mehdü’r-rahmeti fî âhiri’z-zamân sülâle-i fahr-i ‘Âl-i ‘Osmân, **Sultân Murâd Hân Gâzî bin Sultân Muhammed kesserallâhü te’âlâ neslehü ilâ ahir-i devrân.**”

Ali b. İshâk’ın Bâh kitabı, diğer Bâh-nâme kitaplarına göre daha kısadır, çünkü bu eser **Rucû’u’s-Şeyh**’in özeti konumundadır. Bâh kitabında **Aristo**, **Bokrat [Hippokrates]**, **Calinus [Galenos]**, **Eflâtun [Platon]** gibi antik çağ Yunan ve **Cebrâil bil Bahtîşû**, **Hakîm**, **İbn Sînâ**, **Ebûbekir Râzî**, **İbn Cezerî Ebu’l-Hasan Şakikî**, gibi Müslüman ilk bilim insanlarının görüşleri, kitapları ve onların tedavi şekilleri ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır.

B) Bâh-Nâme’nin Nesir Üslubu

Türkçe ilk te'lif bâh-nâme İkinci Murat devrinde Ali Bin İshâk tarafından yazıldı. Bu devirde yazılan mensur eserler; didaktik, dini ve sağlık konuları içermekteydi. Çoğu tercüme (Arapça ve Farsça) olan bu eserlerde sanat kaygısı yoktu. Faydacılık esasına dayalı yazılan bu mensur eserlerde halkın anlayabileceği sade, açık ve anlaşılır bir dil tercih edilmiştir. Her ne kadar devrin yaygın özelliği olan yabancı dil unsurları, gramer görünüşleri ve cümle yapıları kullanılsa da bunlar dilin sadeliğini ve eserin kolay anlaşılmasını pek etkileyememiştir. Toplum yararı gözetildiği için dilin sadeliği öncelikli olmuştur. Türkçe ilk te'lif bâh-nâmenin dilinin orta sadelikte olmasının bir diğer hususu xiv asrın sonu ve xv. asrın başında yazılan mensur eserlerin hem yabancı sözcüklüğü ve imla kurallarına henüz çok maruz kalmamaları ve hem Anadolu beyliklerinin Türk dilini önemsemelerinin de önemli bir etkisi olmuştur.

Eser içeriği bakımından, erkeklere gerekli cinsel bilgileri toplam 25 bâb, geriye kalan 15 bâbda kadınlara gerekli cinsel bilgileri içermektedir. **Ali b. İshâk** eserin yazılış sebebini şöyle ifade etmiştir:

“*Ve dahı bu zaif bende eydür, vaktâ ki, Hak Te’âlâ cemî’-i lezzâtı yaratdı ve ânu şehvâta mukârin kıldı. Ve ol şehvâta mukârin olan lezzâtın efdâlin menâkîh kıldı. Zîrâ neşv ü nemâ ve kesret-i tenâsül ve tevâlüd anunla olur. Ol kitâb-ı azizinde gayrına takdim idüb buyurmuşlardur:* yazılış sebebini gerekçeleriyle açıkladığını ifade etmiştir.

Osmanlı edebiyatında klasik şiirde tercüme yapılmazdı, telif şiirler belki de şiirin kendisine özgü durumu ve diğer şiirsellik özellikten dolayı idi. Oysa mensur eserler için tercih edilen üç yol: tercüme; te'lif; yarı tercüme yarı te'lif vardı. Türkçe ilk te'lif bâh-nâme’nin her ne kadar xv. asrının ortalarında Ali Bin İshâk tarafından yazıldığı kabul edilse de aslında bu Bâh kitabı tercüme özet bir Bâh kitabıdır. Bu özelliğinden dolayı dilsel açıdan ve üslup bakımından devrin mensur eserlerinin tüm dil, sözcüklüğü ve cümle yapısı özelliklerini yansıtamamaktadır. Bu tespiti haklı çıkaran diğer bir husus ise metindeki Arapça kelime ve terkiplerin sayısal çokluğudur.

Bu çalışmada, “karşılaştırmalı üslup çalışmaları prensipleri” etkili oldu. Belirlenmiş “Karşılaştırmalı üslup çalışmaları” prensiplerinde, hacimli, uzun metinlerin üslupları değerlendirildiğinde bazı metin bölümleri alınarak çalışma yapılır. Bu çalışmada eserin başında bulunan Arapça ifadelerden sonra asıl konunun yazıldığı ilk başta iki varak,

ortasından ve sonundan ikiye olmak üzere toplam altı varakta geçen tüm kelimeler, tamlamalar, terkipler ve cümleler yapıları bakımından incelenip toplam sayıları tespit edildi. Daha sonra metnin üslupunu oluşturan görevli sözcükleri ve diğer unsurlar örneklerle gösterilmeye çalışıldı.

C) Metinde Yer Alan Cümleler Ve Kelimeler

Metinde yer alan dil unsurları, cümleler ve kelimeler aşağıdaki cümleden kelimeye plan çerçevesine göre incelendi.

I. METİNDE YER ALAN CÜMLELER

- a. Basit Cümleler
- b. Birleşik Cümleler
  1. İç İçe Birleşik Cümleler
  2. Ki? (Kim)li Birleşik Cümleler
  3. Şartlı Birleşik Cümleler
- c. Sıralı Cümleler
- d. Bağlı Cümleler

II. METİNDE YER ALAN KELİMELER

- a. Metinde Yer Alan Türkçe Kelimeler
  - Metinde Yer Alan Türkçe Kelime
  - Maddebaşı Olabilecek Toplam Türkçe Kelime Sayısı
  - Tamlama Görevinde Bulunan Türkçe Kelimeler
    - a.1. İşlevleri Bakımından Türkçe Kelimeler
      - Fiil Görevinde Bulunan Türkçe Kelimeler
      - İsim Görevinde Bulunan Türkçe Kelimeler
      - Sıfat Görevinde Bulunan Türkçe Kelimeler
      - Zamir Görevinde Bulunan Türkçe Kelimeler
      - Zarf Görevinde Bulunan Türkçe Kelimeler
      - Edat Görevinde Bulunan Türkçe Kelimeler
      - İkileme Görevli Türkçe Kelimeler

III. METİNDE YER ALAN FİİL KİPLERİ

1. Bildirme (Haber) Kipleri
  - Görülen (dili) Geçmiş Zaman
  - Öğrenilen (mişli) Geçmiş Zaman
  - Geniş Zaman ve Geniş Zamanın Bileşik Kipleri
  - Gelecek Zaman
2. Dilek (Tasarlama) Kipleri
  - İstek Kipi
  - Emir Kipi
  - Şart Kipi

- c. Metinde Yer Alan Arapça Kelimeler
Metinde Yer Alan Arapça Kelime Sayısı
Maddebaşı Olabilecek Toplam Arapça Kelime Sayısı
Metinde Bulunan Arapça Terkipler
- d. Metinde Yer Alan Farsça Kelimeler
Metinde Yer Alan Toplam Farsça Kelime Sayısı
Maddebaşı Olabilecek Toplam Farsça Kelime Sayısı
Metinde Bulunan Farsça Terkipler

METİNDE YER ALAN CÜMLELER VE KELİMELER

I. METİNDE YER ALAN CÜMLELER

a. Basit Cümleler

Türkçe cümle yapısı genellikle “basit yapılı cümle”den oluşur. Yapısında tek yüklem (isim veya fiil türünden) bulunan cümle basit yapılı cümledir.

- 1) Ehl-i zevk katında bu ma'rifet, vicdânîdür.
- 2) Bu mecmû' harekâtın hüşûlinden ²¹buhâr hâşıl olur.
- 3) Cemî' gîdâları bunlara kıyâs eyleyeler.
- 4) Belki cemî' edviye ¹²dağı bu resmedür.

b. Birleşik Cümleler

1. Girişik Birleşik (Girişik) Cümleler

Yardımcı (yan) cümlesi bir fiilimsi (isim fiil, sıfat fiil, zarf fiil) ile ana cümleye bağlanan cümle çeşididir. Fiilimsinin bulunduğu bölüm yan cümleyi yaparken yüklem yer aldığı cümle asıl cümleyi oluşturur. Bir cümlede bulunan her bir fiilimsi bir yan cümle oluşturur.

Bu yapılar, bir kelime çeşidi (isim, sıfat, zarf) gibi işlem görürler. Fiilimsilerle kurulan cümleler yargı ifade etmezler. Yargı kendisinden sonra gelen çekimli şekillerle tamamlanır (Özkan-Sevinçli, 2017: 208)

- 1) Ünşeyeynde mütevellid olan ²menînüñ gayıdır.
- 2) ¹¹ Menîyi hüşyeteynden rahme irişdürmege sebab, hüşyeteyne cigerden yol var ¹²ve dimâğdan yol var ve yürekden yol var.
- 3) Kendüye müşâkil olduğunca, ¹⁷ol-kim kendüye müşâkil olmaya, ol menî olur.
- 4) Cemî' tûrukı selâmet-iken, ihlile ' illetler hâşıl olur, ya uzanur, ya yoğunlanur ¹⁰ya kâyim olur.
- 5) ²Velâkin ol yel bulmaz kıyâm bulmadan, inzâl olur irâdetsiz.
- 6) Bu ma'nîler olduğu için anı isti'mâl iderler, ¹⁶cimâ' da kavîdür ve nîm-birişt yumurda dağı ancılayındur. Anda dağı bu üç vaşf mevcüddür. ¹⁷Zîrâ bedene çok gîdâ virür ve galîz yel tevli'd ider ve hâr u raţbdur, menîye mülâyimdür.

- 7) ¹⁵Hakīm Rāzī eydür, ata binmegi dāīm ‘ādet idenler, cimā‘a kavīdūr, şunlardan kim, ¹⁶anlaruñ ‘ādeti degildür ve daħı şunlar kim cimā‘ı ‘ādet idinmişlerdür, anlar cimā‘a ¹⁷kavīdūr.
- 8) Bir direm yüzerlik toħmı yumşak döğüb [38^b] ¹gül yağı-y-la yuğura, şüfa dürtüb hayızdan şoñra götüre.

2. Ki (Kim) 'li Birleşik Cümleler

Türkçe cümle formuna uygun olmayan ve Farsçadan Türkçeye geçen “ki” (Eski Anadolu Türkçesinde “kim” olarak kullanılırdı.) bağlama edatı ile oluşturulan cümle çeşididir.

- 1) Bilgil kim, ¹⁹Hağk te‘ālā celle celāluhu ihlilī mürekkeb kıldı a‘şābdan kim, ribāṭāta beñzer ve daħı ^{20c}urūqdan ve laħmdan.
- 2) Ol ribāṭāt kim, yay kirişine beñzer, mücevveddür, qasıguñ kemügi üzerinde bitmişdür.
- 3) ²¹Bu ribāṭāt mücevvef olduğına hikmet oldur kim, hācet vaktinde buħār-ile imtilā [2^a] hāsil olur.
- 4) Ve daħı aşl-ı ihlilde bir yer kim, menī māye mütevellid olur.
- 5) Ol menī māyenüñ nef‘i oldur kim, zekere az az dökilür hiddet-i bevli ³def‘ itmek-içün.
- 6) Ol menī şol yağa beñzer kim, ⁴ā‘zāya dürtürler sür‘at ile, āfet yetişmesün diyü, ol dürtülen ‘uzva tiz nesnelere ⁵ve yakıcı nesnelere.
- 7) Ol sebebdendür ādem, kaçan cimā‘ı çok eylese şol hadde kim, ⁶ol menī māye kalil olsa cidden, veyāhūd dükense, ihtirāk hāşıl olub vaqt-i tebevülde ⁷mecrā acır zaħmet ider.
- 8) Diseler kim, fāyide-i ⁸zeker nedür,
- 9) diyeler kim, zekerüñ iki menfa‘ati var: Birisi odur kim, fuzūlāt-ı mā’iyye kim, ⁹cigerde ve tamarlarda ve bögreklerde vardur, def‘ idüb icrā ider, mecrā-yı bevlden.
- 10) İkinci ¹⁰menfa‘ati oldur kim, menīyi rahme yetişdürür uzunluğ-ıla ve başınuñ degirmiligiyle.
- 11) Ve ciger yolundan kan yitişür tā kim, ünşeyeynde ¹³kuvvat cem‘ ola kim, sebeb-i nübüvvü, tevellüdü anıñ-iledür.
- 12) Ve yürek yolundan kuvvet-i hayvāniyye ¹⁴yetişür kim, ol hayātdür.
- 13) Ol tamar kim cigere ulaşıkdur, cigerden kan çeker ve ol tamarlar kim ²⁰dimāğa ve yürece ulaşmışdür, yürekden bol havā çeker.
- 14) Her gāh ki fesād-ı mizāc yetişe, ³ol kuvvet fevt olur, zarar hāşıl olur.
- 15) Ammā vaqt olur kim, mizāc fesādı, ihlilīñ kendüsünde ⁹vāki‘ olur.
- 16) Ādemiñ hiç iştihāsı yoğ-iken anuñ sebebi oldur kim, tecāvīf-i ¹¹ihlilde, buħār-ı gālīz mütevellid olur.
- 17) Şol buħāruñ ğayrıdur kim, harāret-i ğarīziyyeden ¹²mütevellid olur, ol buħār yürekden cārī olur.

- 18) Ammā emrāz-ı āliyye kim, verem¹³ gibi ve sūdde gibi ve teferruḡ-ı ittiṣāl gibi, bunlar ihlile 'arız olsa, ḥiss-ile ma' lūm¹⁴ olur nesnedür, mu' ālecesi zāhirdür, her biri yerlü yerinde mezkūrdur.
- 19) Bunlarıñ gibi sebab ā'zā-yı³ re'ise kim dimāğdur ve cigerdür ve yürekdir, şihhatde ve i'tidāle olmadıklarıdır, geçen bāblarda 'cemi' zikr olunmuşdur.
- 20) Şol kimseler kim 'ömrinūñ ziyādesin⁷ ister, hoşlık ile bulur, bu fāyidede bilmek gerekdür kim, ğıdādan ve devādan her ne kim⁸ isti' māl olunur, anda üç vaşf mevcūd olmak gerekdür: Biri oldur kim, isti' māl⁹ olunan ğalīz yel tevlīd ide. İkinci oldur kim, bedene çok ğıdā vire. Üçüncü oldur kim, ¹⁰ḥarāreti mu' tedil ola, tā kim mülāyim ola, menī tabī' atına.
- 21) Bir mişāl getürelim kim, ol mişālden terkīb¹³ itmege āsān bol buluna.
- 22) Bürüdeti olduğı çün şol²¹ kimseler kim anı isti' māl ider, nesnelere katmak gerekdür kim ḥarāreti mu' tedil [14^b] 'kesb-ide, tabī' atı mülāyim ola, bi'l-aşāle muḳavvī bāhdan ola.
- 23) Şöyle kim, yidigi² vaktin dār-ı fülful ve zencebīl ḳata, ya şol dārūlardan kim, ³tabī' atında ḥarāret ola.
- 24) Velākin ḳuşūrı var şol sebebden ki, bedene çok ğıdā virmez, ammā ḳaçan⁶ şişek etiyle veyāḥūd müsemmen tavuḡ etiyle birişüb yeseler şol ğıdādan olur kim, ⁷menīyi ziyāde ider.
- 25) Velākin ḳuşūrları var şol cihetden kim, tevlīd-i zih itmez, ammā¹⁰ ḳaçan⁶ 'akīde-i 'ineble ḥalt idüb, isti' māl ideler kim, kemāl üzreā muḳavvī olalar¹¹ ve müzid-i menī ola.
- 26) Şıfat-ı devā kim²¹ ferci taẓyīḳ ider.
- 27) Şıfat-ı devā kim ferci ḫaraldur.
- 28) Devā-yı⁶ āḫer kim taẓyīḳ ider.
- 29) Şıfat-ı āḫer⁹ kim, be-ġāyet taẓyīḳ eyler. Ḳargu dibin göyündürüb gök māzū ve sünbül-i Rūmī saḫḳ idüb¹⁰ ḳargu dibine ḳarışdurub tatlu enār şu-y-la yuğuralar, şūfa dürdüb isti' māl ideler.
- 30) ¹¹Şıfat-ı āḫer kim, taẓyīḳ ider ve hem rütübetin giderür. Milh-i Enderānī, şeb suyu ile ezeler, ¹²ol şuda māzū ve bellüt ḳarār bişmiş ola, istinhā ideler.
- 31) Şol edviyeleri bildirir kim, ¹⁸fercin rāyiḫasın lāḫīf ider, ḫattā bir varan bir daḫı varmağa rāġıb olur, ¹⁹ḫalvetine ḫālib olur.
- 32) Şol devāları bildirir kim, ⁵bāliġ olmadıḡ 'avratlarıñ rahminde ḳıl bitirmez isti' māl idicek.
- 33) ⁶Be-ġāyet mücerrebdür ol mevzī⁷-i lāḫīf, şöyle ak ve yumşak ḳala, ḳara incir⁷ yabraġın ḳurudalar, mürri-i şāfi, māzeryūn ḫarudefnel, zebedü'l-baḫr, zerārīḫ, ḳurubaş güli⁸ 'ale'l-infirād dögeler, cem' idüb yine dögeler, evvel ḳoduḳlamış eşek⁹ südi-y-le dükeli edviyeyi şol ḳadar yoğuralar kim, bal gibi ḳoyu ola, ¹⁰andan ol mevzī⁷ i arḳun arḳun elmas-ile şol¹¹ ḳadar çizeler kim, ḳan caġar [...] ḳıḳa, andan ol¹² devāyı dürteler, birbiri üstine¹³ birḳaç def'a her kim isti' māl¹⁴ itse ḳıl bitmeye.

3. Şartlı Birleşik Cümleler

Bu birleşik cümle, Türkçenin aslı birleşik cümlesidir. Başlangıçtan beri Türkçede vardır. Temel şart kipinin şart ifadesine dayanır (Ergin, 1990: 413). Eger ise, ve eger ise ile -se/-sa+kişi: Asıl fiilin yapılması şartına bağlar. Metinde, bu kelime ve ek ile şartlı birleşik cümleler kurulmuştur:

- 1) Her kaçan-kim menî cem^c olsa, çoğalsa ¹⁸ol cem^c olduğu mevziî ledğ ider, beyzetyeynden hemân sâ^c at huşyetyeyni ¹⁹harâret bulur.
- 2) ¹⁶arız olsa, anuñ zararından ihlile zarar yetişür, zîrâ bu â^c zânîñ cemî^c inden ²tu ruğ vâridi, selâmet vaktinde kuvvet hâsıl olurdu
- 3) Meşelâ, siñirlerde hiss ü hareket olmasa, ⁴ol hiss ü hareket dimâğdan hâşıl olurdu. İhlil dağı süst olub fi'lden kalurdu.
- 4) ⁵Ve dağı yürekden hâşıl olan kuvvet zayıf olsa kim, ihlile harâret-i ğarîziyye virürdi.
- 5) ⁶Ol harâret gitmesiyle ihlile bürüdet hâşıl olur, harekete gelüb kıvâm bulmaz.
- 6) Eger ⁷cigerden huşyetyeynden kan yetişmese kim ğıdâ idine, ihlilîñ kuvveti sâķıt olurdu, ⁸iştihâsı eksilür, işden kalur.
- 7) Ammâ zıkr ¹⁵olunan fesâd, kıbel-i dimâğdan yetişe, dimâğa ^c ilâc ideler, tâ kim, ol fesâd, ¹⁶itdigiyle yine a^c zâya hiss ü hareket hâşıl ola.
- 8) Ve eger fesâd yürek kıbelinden ¹⁷irse, yürege ^c ilâc idesin, tâ kim harâret-i ğarîziyye, yine ğaline ^c avdet ¹⁸ide.
- 9) Eger fesâd ciger kıbelinden irse, cigere ^c ilâc ideler tâ kim ol yetişen ¹⁹kan, selâmetlig-le yol yetişe ğıdâya vefâ ide.
- 10) Ve eger fesâd-ı mizâc müfred ²⁰olsa, ^c ilâcı zıddı-ile olur, ya^c nî^c bâridse ğâr-ile olur, yâhüd ^c aķsi. Ve eger ²¹raṭb-ise yâbis-ile oluna, yâhüd ^c aķsi.
- 11) Ammâ şol fesâd-ı mizâc kim, nefsi-ihlile [170^b] ¹ vâķi^c olur, eger bârid ise każîbi ıssı yağ-ile ovalar, tu raķ otı yağı ve sünbül-i rümî yağı ²gibi ve biryânlar gibi ıssı otlarla isti^c mâl ideler.
- 12) Dileseler kim tamâm lezzet bulalar, bu â^c zânîñ işlâhına dü rüşeler, ⁵ağziyyeden ve eşribeden ve ma^c acinden, zîrâ ziyâ cimâ^c bu â^c zânîñ şihhatinden şoñra ⁶yimekler ile içmekler ile ve hoş dirilmeklerledür.
- 13) Kaçan bu üç vaşf bir ğıdâda ¹¹buluna, maķşüd anda hâşıl ola ve illâ bulunmasa terkîb lâzım olur, iki ya ¹²üç nesneden ya ziyâdesinden.
- 14) Her kaçısında bu üç vaşf tamâm olsa, kâmil muķavvîdür, her ¹³kaçısında bu üç vaşf eksik olsa kaşırdu r, terkîb eylemek gerek, ğıdâlardan ¹⁴yâhüd devâlardan şol nesnelere kim, ol kuşurun ğidere, tamâm kâmil eyleye.
- 15) Eger ol bilâ[d]da ve ol fuşülde mizâc ²¹bulsa erüñ ya ^c avratıñ olmaķ dağlı yokdur. İştihâ olmaķ i^c tidâl-i mizâca tâbi^c dür.
- 16) Şıfat-ı âḫer, kaçıkı ⁸avrat kim, koyunuñ ferici yöresinde olan çirki götürse biki gibi ola.

- 17) ¹⁴Şıfat-ı âher 'avdet-i vâsi'a olsa, şuyı çok olsa fâyide ider. Alasın isfidâc-ı ¹⁵mağsül kim, eritilmiş ola, bal ile hamîr idesin, biraz za'ferân bile yuğurasın, andan ¹⁶ol yuğrulmuş nesneden fındıklar düzesin. Cimâ' vaktinde bir bir buhûr eylesesin, be-gâyet ¹⁷fâyide bula.
- 18) Bir kıraç oğlanaşın (cavşir otu) hall idüb gül yağ-y-la götürse, ²⁰hayz münkatı' olduğdan sonra be-gâyet müfîd ola.
- 19) Bir kıraç sekbinec hall idüb, ²¹gül yağında şüfa dürtüb götürse fâyide ide.

c. Sıralı Cümleler

Tek başına yargı bildiren cümlelerin bir anlam bütünlüğü içinde sıralanmasıyla meydana gelen cümleler topluluğudur (Karahan, 1990;165). Sıralı cümleler birbirinden noktalamaya işaretleri virgül veya noktalı virgülle ayrılır.

- 1) İhlîliñ tecviflerine girür, tolar şalâbet bulur, ihlîl kâyim olur.
- 2) İmdi bu kelâm, külliyyet üzre râst ²⁰gelmez, belki emziceye râci' olur.
- 3) Keçi toynağı, mihrak ve eşek toynağı ve cevz-i besfâyic ve kâkül [38^a] ¹direm döğile, göyünmüş be-gâyet sahk idüb, gül yağyla yoğuralar, sırcalı zarfa koyalar, on günde bir ²buçuk mişkâlin yüñe dertüb götüreler, hayz vaktinde olmaya, hem ıssılık vire, hem tażyk ³ide, bkr gibi olsa.
- 4) Āfsentîn, hamâme, benefşe şakızı, ⁴cülnâr, sa'ter, kâkül ikişer direm, be-gâyet sahk idüb gül yağyla yoğuralar, andan bir pâre panbuğı ⁵fitil gibi ide, edviyeye bulaşdura, üç gün 'ale't-tevalî götüre, hemân bkr gibi ola.
- 5) Çörek otu, kök mâzû ve süsen dibi, dükeli berâber döğüb zeyt-le halı ⁷ide, şüfa sürüb, yedi gün 'ale't-tevalî isti'mâl ide, fâyide bula.
- 6) Şıfat-ı âher ¹³tażyk ider, gök koz kabı, şeb, topalak şarâb ile bişireler, şüfa dürtüb 'avrat götüre.
- 7) Ve dağı yumşak yaban sarımsağın yumşak ²dögeler, şüfla götüreler, fâyide bulalar. Bir dirhem cävşiri gül yağ-y-la ezüb şüfa ³dürtüb götüre, 'azîm fâyide bula, şol şart ile, bir götürdüğün bir dağı götürmeye, her gün ⁴tecdîd eyleye.

d. Bağlı Cümleler

Bu cümleler, "ama, da, fakat, ve, veya, velakin vb." bağlama edatları ile birbirine bağlanan cümle türüdür. Her biri bağımsız olan bu cümlelerin anlam ilişkileri bağlama sözcüğü ile oluşturulmakta, sağlanmaktadır.

- 1) Anıñ-ile hiss ü hareket qabül ider ve dimâğ yolundan hiss ¹⁵ve hareket yetişür.
- 2) ²¹Zirâ ba'zı kişilerün yeli gâlib olur ve iştihası az olur, kıyam hâsil olur velâkin [14^a] ¹cimâ' iştihası ve menîsi de az olur, yahûd olmaz.
- 3) Ve ba'zıların iştihası az ve menîsi çok olur.
- 4) Meşelâ nohûdda bu üç vaş vardır: Biri bu kim, ¹⁴bedene çok gıdâ virür, ikinci nefhadur, gâliż yel getirür ve koparur. Üçüncü tabî'atı ¹⁵hâr u raşbdur, menî tabî'atına mülâyimdür.

- 5) ¹⁸Baklada dağı bu evşâf-ı selâşeniñ ikisi mevcüddur: Biri bedene çok ğıdâ virür ¹⁹ve biri riyâh-ı ğalîza tevliğ ider. Bu iki vaşf ile bakla dağı cimâ´a kuvvet virenlerdendir. ²⁰Lâkin kuşurı var, zîrâ tabî´atı menîye mülâyim degildir.
- 6) Ve dağı bādām ve köknār içinde iki vaşf cem´ olmuştur. ⁸Biri bu kim, hârdur, biri bu kim bedene çok ğıdâ virür, bu sebebden muķavvî bāhdan ⁹oldılar.
- 7) Şunlardan anlaruñ ´adeti degildir ve dağı erenlere şovuk yerde ve bilād-ı yādda ¹⁸ve kış günlerinde ve iştiḥā-yı cimā´ ´arız olur, ḫātunlar olmaz ıssı yerlerde ve fuşül-i ¹⁹hārda ´arız olur, erenlere olmazdır.

II. METİNDE YER ALAN KELİMELER

a. Metinde Yer Alan Türkçe Kelimeler

[Metinde Kullanılan Toplam Türkçe Kelime Sayısı: 693]

(Maddebaşı Olabilecek Toplam Türkçe Kelime Sayısı: 225)

acı-, aķ eyle-, ancılayın, anda, anı, anıñ, anuñ, az, benze-, bakla, bal, baş, beşinci, bil-, bile, bildir-, bilmek, binmek, bir, birbiri, birişüb, birkaç, biş-, bit- bitme, bol, bögrek, bu, buçuk, bul-, bulaştır-, bulun-, bulunma, bulmaz, bular, cağ, çık-, çiz-, çok, çoğal-, çörek oti, çün, de-, değıl, degirmilik, dib, dile-, dirilmek, döğ-, döğül-, döğüb, dök-, dön-, dördüncü, dük-, dükkel-, düken-, dürdüb, dürt-, dürüş-, düz-, eksik, er, eren, eritil-, eşek, et, eyle-, eyle-, eylemek, ey-, ez-, geç-, gelmez, gelüb, gerek-, getir-, gibi, gider-, gir-, gitme, gök, götür-, göyün-, göyündürüb, gün, ıssı, ıssılık, ıssı otlar, içmek, içün, id-, iden, idin-, idin-, idüb, iken, iki, ikinci, ikişer, ile, imdi, ir-, iriş-, irişdürmege, iste-, it-, itmek, káb, kaçan, kadar, kal-, kan, kan çek-, kankı, kan yitişür, kara, karabaş güli, kargu, karışdurub, kasıq, kat, katmak, keçi, kemük, kendü, kıl, kıl-, kıl bitirmez, kış, kimse, kiriş, kişi, kokuqlamış eşek ⁹südi, kopar-, koyu, koyun, kök, kuru, kurut-, ne, nedür, nesne, oğlanaşın, ol, ol-, olmaķ, olmaya, on, olun, ot, ovala-, şakız, sarımsak, sırçalı, siñir, şoğan, şoñra, şovuk, sürüb, şu, şişek, şol, söyle, şu, tamar, taralt-, tatlu, tavuk, tol-, topalak, toynak, turaķ oti yağı, ulaşıq, uzan-, uzunluk, üç, üçüncü, üst, üzerinde, üzre, var, varmak, vir-, viren, virmez, ya ya, yaban, yabraķ, yağ yaķ-, yay, ye-, yedi, yel, yen-, yer, yerlü yerinde, yetiş-, yimek, yitiş-, yoğunlan-, yoğur-, yok, yol, yol yetişe, yöre, yumurda, yumuşak, yün, yürek, yürege ulaş-, yüzerlik,

a.1. İşlev Konumlarına Göre Türkçe Kelimeler

Fil Görevinde Bulunan Türkçe Kelimeler (95)

alasıñ, ^{1c}arız olsa, ^cilac ideler, ^cilac idesin, ^cavdet ¹⁸ide, acır, aķ, eyler beñzer, bildirir, bilgil, bitmişdür, bulalar, bulaşdura, bulunmasa, bulur, cem´ ola, cem´ olmuştur, çeker, çıka, çizeler, çoğalsa, deyü, dileseler, diseler, diyeler, döğile, döndürür, dükeli, dükense, dürüşeler, dürtterler, eksilür, eritilmiş, eydür, eylesesin, ezeler, fâyide bulalar, fâyide ide, fevt olur, gerekdür, getürelim, getirür, girür, götüreler, götürse, göyünmiş, ğıdâ idinür, ğıdâ idine, ğıdâ idine, ḫāşıl ola, ¹ḫāşıl olur, ḫāşıl olurdu, ḫiss ü ḫareket olmasa, ider, idinmişlerdür, irse, ister, itse, isti´māl idecek, isti´māl iderler, ⁸isti´māl olunur, kábül ider, kálil olsa, kálurdu, kálur, kan cağar, kan yitişür, kâyim olur, ¹kesb

ide, kıl bitirmez, kıl bitmeye, kıvâm bulmaz, kıyâs eyleyeler, kıparur, kurudalar, ledğ ider, menî olur, muqavvî olalar, mürekkeb kıldı, mütevellid olur, ⁹oldılar, ovalar, râst ²⁰gelmez, sâkıf olurdı, şalâbet bulur, şaraldur, şolar, ulaşmışdur, uzanur, yene, yetişmese, yetişmesün, yetişdürür, yoğunlanur, yoğunular, zahmet ider, zıkr olunmuşdur,

İsim Görevinde Bulunan Türkçe Kelimeler (42)

at, baklada, bal, bögreklerde, çörek otı, dibi, eren, eşek, et, gök, gün, kab, kan, kasiğ, keçi, kış, kiris, kişi, koyun, kök, nesnelere, ot, şakız, sarımsağ, şoganda, şu, süd, şamarlarda, tavuk, toynağı, turağ yağ, yabrağ, yay, yel, yer, yol, yöre, yumurda, yün, yürek, yüzerlik,

Sıfat Görevinde Bulunan Türkçe Kelimeler (34)

bir ²buçuk mişkâl, bir gıdâda, ¹³birkaç def'a, bir yer, bu iki vaşf, bu mecmû^c, gök mâzû, ıssı yağ, ıssı otlarla, ıssı yerlerde, iki menfa^c ati, İkinci ¹⁰menfa^c ati, iki ya ¹²üç nesneden, ikişer direm, kankı ⁸avrat, kara incir, ¹⁸ol cem^c, ol menî, ol ribâât, ol yel, oldur kim, on gün, sırçalı zarfa, şovuk yerde, şol hadde, şol kimseler, şol yağ, şöyle kim, şatlu enâr, şopalak şarâb, üç gün, yakıcı nesnelere, yedi gün, yerlü yerinde mezkûrdur.

Zamir Görevinde Bulunan Türkçe Kelimeler (18)

anlaruñ, biri, birisi, bunlar, bunlara, kankısında, kendü, kendüsünde, kendüye, kim, kimseler, ne, nedür, ol, odur, oldur, şunlardan,

Zarf Görevinde Bulunan Türkçe Kelimeler (17)

ağ ve yumşak kıla, az az dökülür, az olur, biraz za'ferân, bol buluna, bol havâ, çok eylese, çok olur, hayırdan sonra, her gün, imdi, kaçan, kış günlerinde, on günde, selâmetiken, şıhhatinden sonra, şol kadar,

Edat Görevinde Bulunan Türkçe Kelimeler (12)

ânîñ-iledür, bal gibi koyu, bıkır gibi, ³def' itmek-içün, eşek ⁹südiyle, etiyle, olduğı çün, süfla götüreler, şopalak şarâb ile, vaşf ile bakla, verem ¹³gibi, yağıyla,

Filimsi Görevinde Bulunan Türkçe Kelimeler (47)

'âdet idenler, ata binmegi, bilmek, birişüb, bulmadan, dirilmeklerledür, döğüb, dördüb, dürtüb, ezüb, geçen bâblarda, gelüb, gitmesiyle, götürdüğün, göyündürüb, idüb, irişdürmege, iştihâ olmak, itdigiyle, itmege, itmeye, kıtmak, kırdurub, kıduklamış, müşâkil olduğunca, mütevellid olan ²menî, olduğı mevziî, ol yetişen, ¹⁹kan, olduğına, ol dürtülen u^c zva, olmadıklarındur, olmaya, olmaduk, olub, ⁹olunan ğalîz yel, sürüb, terkîb eylemek, varmağa, varan, virenlerdendür, yidigi ²vaqit, ⁶yimekler ile içmekler, yoğrulmuş nesneden, zıkr olunan,

İkileme Görevli Türkçe Kelimeler (2)

az az, yerlü yerinde.

Tamlama Görevinde Bulunan Türkçe Kelimeler (32)

¹⁶anlaruñ 'âdeti, â' zânîñ cemî' i, anuñ zararından, benefşe şakızı, birbiri üstüne, bu evşâf-ı selâseniñ ikisi, çörek otı, dimâğ yolundan, eşek ⁹südi, eşek toynağı, çiger yolundan, ²¹gül yağında, gül yağıyla, harekâtıñ huşülü, ihlilîñ kuvveti, İhlilîñ tecvîfleri, incir ⁷yabrağın, kıarabaş güli, kıargu dibin, kıasığın kemügi üzerinde, keçi

toynağı, kişilerün yeli, koyunuñ ferici yöresinde, māyenün nef' i 'meninün ğayrıdır, oğlanaşın, şeb şuyı, 'şişek etiyle, turağ otı yağı, tatlu enār suyla, tavuğ etiyle, uzunluğıla ve başınuñ degirmiligiyle, yaban sarımsağın, yay kirişine, yürek kıbelinden, yürek yolundan, yüzerlik tohmı,

Metinde Bulunan Arapça Kelimeler

[Kullanılan Toplam Arapça Kelime Sayısı: 731]

(Maddebaşı Olabilecek Toplam Arapça Kelime Sayısı: 204)

add, ā'lem, 'adet, āfet, 'ale't-tevālī, 'ārız, 'ağziye, 'akşi, arkun, a'şāb, 'avrat, 'azīm, ādem, ammā, āsān, , 'avdet, ā'zā, u'zuv, bāh, bārid, ba'zī, bālīg, beden, be-ğāyet, bellūt, beyzeteyn, bikr, bilād, bi'l-aşāle, bürüdet, buhār, cāvşūr, cemī, cidden, cihet, cimā', daḥī, dāīm, def , devā, dimāğ, direm, elmas, emzice, eşribe, evvel, fāyide, ferç, fesād, fi'l, fitil, fuşul, fülful, ğālib, ğalīz, ğayrı, ğıdā, hācet, had, hal, halı, halvet, hamīr, hār, harāret, hareket, hāsıl, hattā, havā, hayāt, hayz, hikmet, hiss, huşyeteyn, işlah, icrā, ihlil, iḥrāk, iḥtirāk, 'ilāc, 'illet, illā, imtilā, irādet, isti' māl, istinhā, iştiḥā, i'tidāl, kālil, kāmīl, kāşır, kavī, kāyim, każīb, kelām, kemāl, kıbel, kırağ, kıvām, kıyām, kıyās, koç, kuşūr, kuvvet, külliyyet, lahm, lāzım, ledğ, levn, lezzet, ma'ācin, ma'lūm, maqşūd, ma'nī, ma'rifet, māye, māzeryūn, mecrā, mecmū', menfa'at, menī, mevcūd, mevzī, mezkūr, mevziī, miḥrak, mişāl, mişkāl, mizāc, mücerreb, mücevvef, müctemi', müfīd müfred, mülayim, münkatı', mürekkeb, müsemmen, müşākil, mütevellid, muqavvī, mu'ālece, mu'tedil, nefha, nefis, noḥūd, 'ömr, rāci', rāğib, raḥme, raḥb, rāyiḥa, resme, ribāḫāt, rūmī, sā'at, sa'ter, saḥk, sākit, şalābet, sebeb, selāmet, şıḥḥat, südde, sür'at, şart, şebb,tabī'at, tālib, tamām, tarudfnel, tażyk, tecdīd, temme, terkīb, tevli'd, tevellüd, tohm, turağ, uruğ, ünseyeyn, vaqit, vāki', vārid, vaşf, ve, vefā, velakin, verem, veyāḥūd, vicdānī, ya'nī, yābis, zāhir, za'ferān, zaḥmet, zarar, zarf, zeker, zerārīḥ, zencebīl, zeyt, zidd, zikr, zīrā, ziyā, ziyāde,

b.1. Arapça Terkipler

(Metinde Yer Alan Toplam Arapça Terkip Sayısı 16)

⁸'ale'l-infirād, ¹⁷Allah'ul-melik'ul-¹⁸vehhāb, aşl-ı ihlil, 'akīde-i 'ineble, ā'zā-yı ³re'ise, aşl-ı ihlil, isfidāc-ı ¹⁵mağsül, iştiḥā-yı cimā', kıbel-i dimāğ, kuvvet-i ḥayvāniyye, ¹⁶temmeti'l-kitāb bi-ā'vniḥī, tevli'd-i zīḥ, vaqt-i tebevülde, v'allahü ¹⁵Te'ālā ā'lem bi'şavāb, zebedü'l-baḥr,

b. Metinde Bulunan Farsça Kelimeler

[Kullanılan Toplam Farsça Kelime Sayısı: 204]

(Maddebaşı Olabilecek Toplam Farsça Kelime Sayısı: 35)

bāb, bādām, belki, benefşe, berāber, biryān, ciger, cülnār, çirki, dārū, eger, gāh, gül,ḥātun, hem, hemān, her, hiç, hoş, hoşlık, incir, kākül, ki, kim, köknār, māzū, nīm-biriş, rāst, sekbinec, şüf, süsen, sünbül, süst, tā, tiz, yāḥūd,

c.1. Farsça Terkipler

(Toplam Farsça Terkip Sayısı: 30)

‘avdet-i vâsi‘a, bilād-ı yād, buhār-ı gālīz, cevz-i besfāyic, ehl-i zevk, emrāz-ı āliyye, evşāf-ı şelāşe, fāyide-i ⁸zeker, fesād-ı mizāc, fuşūl-i ¹⁹hār, fuzūlāt-ı mā‘iyye, hācet vaktinde, gül-i ⁸‘ale‘l-infirād, hārāret-i gārīziyye, hıddet-i bevl, i‘tidāl-i mizāca, , mecrā-yı bevlden, mecrāy-ı menī, mevzī⁷-i lâţīf, milh-i enderānī, mürr-i şāfī, müvellīd-i rīh, müzid-i menī, riyāh-ı gālīz, sebeb-i nübüvvü, selāmet vaqti, Sıfat-ı devā, tecāvīf-i ¹¹ihlīl, sūnbül-i rümī, teferruğ-ı ittīşāl,

III. METİNDE YER ALAN FİİL KİPLERİ

Bildirme (Haber) Kipleri

Görülen (dili) geçmiş zaman (2)

ihlīli mürekkeb kıldı, bu sebebden muḳavvī bāhdan oldılar.

Öğrenilen (mişli) geçmiş zaman (4)

ḳasıḡuñ kemūgi üzerinde bitmişdür, geçen bāblarda ⁴cemī⁷ zikr olunmuşdur, iki vaşf cem‘ olmuşdur, ‘ādet idinmişlerdür,

Geniş zaman ve geniş zamanın birleşik zamanları (56)

menī māye mütevellid olur, ribāṭāta benzer, zekere az az dökülür,

vaqt-i tebevüilde ⁷mecrā acı, zaḡmet ider, menīyi rahme yetişdürür, ḳan yitişür, ḳuvvet-i hayvāniyye ¹⁴yetişür, hiss ü hareket ḳabül ider,

ṭabī‘atına döndürür, aḳ eyler, ḡıdā idinür, mevzīi ledḡ ider, ḡuşyeteyni ¹⁹hārāret bulur,

ciğerden ḳan çeker, ²¹buhār hāsıl olur, İhlīliñ tecvīflerine girür, tolar şalābet bulur, ihlīl ḳāyim olur, ḳuvvet hāsıl olurdu,

Her gāh ki fesād-ı mizāc yetişe, süst olub fi‘lden ḳalurdu,

ihlīle hārāret-i gārīziyye virürdi, Harekete gelüb ḳıvām bulmaz,

Eger ⁷ciğerden ḡuşyeteynden ḳan yetişmese, ihlīliñ ḳuvveti sākıt olurdu, ⁸iştihāsi eksilür, işden ḳalur, ihlīle ‘illetler hāsıl olur, ya uzanur, ya yoḡunlanur ¹⁰ya ḳāyim olur.

Ol buhār yürekden cārī olur, dimāḡa ‘ilāc ideler, eger fesād yürek ḳıbelinden ¹⁷irse, yürege ‘ilāc idesin, ²¹raṭb-ise yābis-ile oluna, ıssı otlarla isti‘māl ideler, ‘cimā‘ iştihāsi ve menīsi de az olur, yāḡūd olmaz.

²Velākin ol yel bulmaz, şol kimseler kim ‘ömrinüñ ziyādesin ⁷ister, ⁸isti‘māl olunur, terkīb ¹³itmege āsān bol buluna, gālīz yel getürür ve koparur, bedene çok ḡıdā virür, külliyyet üzre rāst ²⁰gelmez,

Gelecek zaman (1)

isti‘māl idecek

Dilek (Tasarlama) kipleri

İstek kipi (26)

menî iḥrāk itmeye. ā' zāya dürteler, fāyide-i ⁸zeker nedür, diyeler, gıdā idine, ol fesād, ¹⁶itdiğiyle yine, ' avdet ¹⁸ide, tamām lezzet bulalar, bu ā' zānıñ işlāhına dürtüşeler, bir mişāl getürelim, kemāl üzre muḳavvī olalar, Cemī' gıdāları bunlara kıyās eyleyeler, ol kuşurun gidere, ¹direm döğile, sırçalı zarfa koyalar, yüne dertüb götüreler, ḥayz vaktinde olmaya, hem ıssılık vire, hem tazıyık ³ide, alasin, bal ile ḥamīr idesin, ¹⁶ol yuğrulmuş nesneden fındıklar düzesin, Cimā' vaktinde bir bir buḥūr eyleyesin, bir daḥı götürmeye, her gün ⁴tecdīd eyleye, ol ¹²devāyı dürteler, ¹⁹қан, selāmetlikle yol yetiše, Şıfat-ı devā kim ferici ṭaraldur, gül yağıyla yoğuralar, edviyeye bulaşdura, bıkır gibi ola, māzū ve süsen dibi dükeli, zeyt-le ḥalt ⁷ide, Şol edviyeleri bildirir,

Emir kipi (1)

bilgil,

Gereklilik kipi anlamında kullanılmıştır: terkīb eylemek gerek,

Şart kipi (13)

āfet yetişmesün deyü, cimā'ı çok eyelese, ⁶ol menî māye ḳalil olsa, dükense, diseler, menî cem' olsa, çoğalsa, dileseler, ve illā bulunmasa, tavuk etiyle birişüb yeseler, bıkır gibi olsa, koyunuñ ferici yöresinde olan çirki götürse, her kim isti'māl ¹⁴itse ḳıl bitmeye,

Metin

[BĀH- NĀME, Varak:2a, 3a, 14a, 14b, 38a, 38b,] (Metinde Kullanılan Toplam Kelime Sayısı: 21257, Altı varakta incelenen kelime sayısı: 1588)

Bilgil kim, ¹⁹ Haḳḳ te'ālā celle celāluhu ihlil mürekkebe ḳıldı a'şābdan kim, ribāṭāta beñzer ve daḥı ^{20c}urūḳdan ve laḥmdan. Ol ribāṭāt kim, yay kirişine beñzer, mücevvedür, ḳasıguñ kemügi üzerinde bitmişdür. ²¹Bu ribāṭāt mücevvef olduğına ḥikmet oldur kim, ḥācet vaktinde buḥār-ile imtilā [2^a]hāsıl olur. Ve daḥı aşl-ı ihlilde bir yer kim, menî māye mütevellid olur. Ünşeyeynde mütevellid olan ²meninün ḡayrıdur. Ol menî māyenün nef'ī oldur kim, zekere az az dökilür ḥiddet-i bevli ³def' itmek-içün. Tā kim zekerde menî mecrāy-ı menî iḥrāk itmeye. Ol menî şol yağa beñzer kim, ⁴ ā' zāya dürteler sür'at ile, āfet yetişmesün deyü, ol dürtülen u'zva tiz nesnelere ⁵ve yaḳıcı nesnelere. Ol sebebendür ādem, ḳaçan cimā'ı çok eyelese şol ḥadde kim, ⁶ol menî māye ḳalil olsa cidden, veyāḥūd dükense, ihtirāk ḥāsıl olub vaḳt-i tebevülde ⁷mecrā acır zaḥmet ider. Ehl-i zevḳ ḳatında bu ma'rifet, vicdānīdür. Diseler kim, fāyide-i ⁸zeker nedür, diyeler kim, zekerün iki menfa'ati var. Birisi odur kim, fuzūlāt-ı mā'iyye kim, ⁹cigerde ve ṭamarlarda ve bögrelerde vardur, def' idüb icrā ider, mecrā-yı bevlden. İkinci ¹⁰menfa'ati oldur kim, meniyi raḥme yetiştirür uzunluğ-ıla ve başınıñ degirmiligi-y-le. ¹¹ Meniyi ḥuşyeteynden raḥme irişdürmege sebeb, ḥuşyeteyne cigerden yol var ¹²ve dimāğdan yol var ve yürekden yol var. Ve ciger yolundan ḳan yitişür tā kim, ünşeyeynde ¹³ḳuvvet cem' ola kim, sebeb-i nübüvvü, tevellüdü anıñ-iledür. Ve yürek yolundan ḳuvvet-i ḥayvāniyye ¹⁴yetiştir kim, ol ḥayātdur. Anıñ-ile hiss ü ḥareket ḳabül ider ve dimāğ yolundan ḥiss ¹⁵ve

hareket yetişür. Her kaçan kim cigerden kıan yetişe, ol kıanı huşyeteyn kendü levnüne¹⁶ve tabî' atına döndürür, aķ eyler, ğıdā idinür. Kendüye müşâkil olduğunca, ¹⁷ol-kim kendüye müşâkil olmaya, ol menî olur. Her kaçan-kim menî cem' olsa, çoğalsa ¹⁸ol cem' olduğu mevzîi ledğ ider, beyzeteynenden hemân sâ'at huşyeteyni ¹⁹harâret bulur. Ol tamar kim cigere ulaşıķdur, cigerden kıan çeker ve ol tamarlar kim ²⁰dimâġa ve yürege ulaşıķdır, yürekden bol havâ çeker. Bu mecmû' hareketiñ huşûlinden ²¹buhâr hâşıl olur. İhlîliñ tecviflerine girür, tolar şalâbet bulur, ihlîl kıayim olur. [3^a] ¹⁶âriz olsa, anuñ zararından ihlîle zarar yetişür. Zirâ bu â' zânîñ cemi' inden ²ıruuķ vâridi, selâmet vaktinde kuvvet hâşıl olurdu. Her ġâh ki fesâd-ı mizâc yetişe, ³ol kuvvet fevt olur, zarar hâşıl olur. Meşelâ, siñirlerde hiss ü hareket olmasa, ⁴ol hiss ü hareket dimâġdan hâşıl olurdu. İhlîl daħı süst olub fi'lden kıalurdu. ⁵Ve daħı yürekden hâşıl olan kuvvet zayıf olsa kim, ihlîle harâret-i ġarîziyye virürdi. ⁶Ol harâret gitmesi-y-le ihlîle bürüdet hâşıl olur. Harekete gelüb kıvâm bulmaz. Eger ⁷cigerden huşyeteynenden kıan yetişmese kim ğıdâ idine, ihlîliñ kuvveti sâķıķ olurdu, ⁸iştihâsı eksilür, işden kıalur. Ammâ vakt olur kim, mizâc fesâdı, ihlîliñ kendüsünde ⁹vâķi' olur. Cemî' ıruuķı selâmet-iken, ihlîle ' illetler hâşıl olur, ya uzanur, ya yoğunlanur ¹⁰ya kıayim olur. Âdemiñ hiç iştihâsı yoġ-iken anuñ sebebi oldur kim, tecâvîf-i ¹¹ihlîlde, buhâr-i ġalîz mütevellid olur. Şol buhârıñ ġayırdur kim, harâret-i ġarîziyyeden ¹²mütevellid olur. Ol buhâr yürekden cârî olur. Ammâ emrâz-ı âliyye kim, verem ¹³gibi ve südde gibi ve teferruķ-ı ittişâl gibi, bunlar ihlîle ' âriz olsa, hiss-ile ma' lûm ¹⁴olur nesnedür, mu' âlecesi zâhirdür, her biri yerlü yerinde mezķürdur. Ammâ zıķr ¹⁵olunan fesâd, kıbel-i dimâġdan yetişe, dimâġa ' ilâc ideler, tâ kim, ol fesâd, ¹⁶ıtdıġı-y-le yine â' zâya hiss ü hareket hâşıl ola. Ve eger fesâd yürek kıbelinden ¹⁷irse, yürege ' ilâc idesin, tâ kim harâret-i ġarîziyye, yine ġaline ' avdet ¹⁸ide. Eger fesâd ciger kıbelinden irse, cigere ' ilâc ideler tâ kim ol yetişen ¹⁹kıan, selâmetlig-le yol yetişe ġıdâya vefâ ide. Ve eger fesâd-ı mizâc müfred ²⁰olsa, ' ilâci zıddı-ile olur, ya' nî bâridse ġâr-ile olur, yâġûd ' aķsi. Ve eger ²¹raţb-ise yâbis-ile oluna, yâġûd ' aķsi. Ammâ şol fesâd-ı mizâc kim, nefsi-i ihlîle [170^b] ¹vâķi' olur, eger bârid ise kıazîbi ıssı yaġ-ile ovalar, ıruaķ otı yaġı ve sünbül-i rümî yaġı ²gibi ve biryânlar gibi ıssı otlarla isti' mâl ideler. ²Zirâ ba' zı kışilerüñ yeli ġalîb olur ve iştihâsı az olur, kıyâm hâşıl olur velâkin [14^a] ¹cimâ' iştihâsı ve menîsi de az olur, yâġûd olmaz. Ve ba' zıların iştihâsı az ve menîsi çok olur. ²Velâkin ol yel bulmaz kıyâm bulmadan, inzâl olur irâdetsiz. Bunlarıñ gibi sebep â' zâ-yı ³re' ise kim dimâġdur ve cigerdür ve yürekdir, şıġhatde ve i' tidâlde olmadıklarıdır, geçen bâblarda ⁴cemî' zıķr olunmuşdur. Dileseler kim tamâm lezzet bulalar, bu â' zânîñ işlâhına dürüşeler, ⁵âġzîyeden ve eşribeden ve ma' acinden. Zirâ ziyâ cimâ' bu â' zânîñ şıġhatinden soñra ⁶yimekler ile içmekler ile ve hoş dirilmeklerledür. Şol kimseler kim ' ömrinüñ ziyâdesin ⁷ister, hoşlık ile bulur. Bu fâyidede bilmek gerekdür kim, ġıdâdan ve devâdan her ne kim ⁸isti' mâl olunur, anda üç vaşf mevcüd olmaķ gerekdür. Biri oldur kim, isti' mâl ⁹olunan ġalîz yel tevlîd ide. İkinci oldur kim, bedene çok ġıdâ vire. Üçüncü oldur kim, ¹⁰harâreti mu' tedil ola, tâ kim mülâyim ola, menî tabî' atına. Kaçan bu üç vaşf bir ġıdâda ¹¹buluna, maķşûd anda hâşıl ola ve illâ bulunmasa terkîb lâzım olur, iki ya ¹²üç nesneden ya ziyâdesinden. Bir mişâl getürelim kim, ol mişâlden terkîb ¹³ıtmege âsân bol buluna. Meşelâ noġûdda bu üç vaşf vardır. Biri bu kim, ¹⁴bedene çok ġıdâ virür, ikinci nefhadur, ġalîz yel getürür ve kıoparur. Üçüncü tabî' atı ¹⁵hâr u raţbdur, menî tabî' atına mülâyimdür. Bu ma' nîler olduğu için anı isti' mâl iderler, ¹⁶cimâ' da kıavîdür

ve nīm-biriş̄t yumurda daḥı ancılayındur. Anda daḥı bu üç vaş̄f mevcūddur. ¹⁷Zīrā bedene çok ğıdā virür ve ğalīz yel tevliḍ ider ve hār u raḫbdur, menīye mülāyimdür. ¹⁸Baklada daḥı bu evşāf-ı selāşeniñ ikisi mevcūddur. Biri bedene çok ğıdā virür ¹⁹ve biri riyāh-ı ğalīza tevliḍ ider. Bu iki vaş̄f ile bakla daḥı cimā'a kuvvet virenlerdendir. ²⁰Lākin kuşūrı var, zīrā ṭabī'atı menīye mülāyim degildür. Bürüdeti olduğu çün şol ²¹kimseler kim anı isti'māl ider, nesnelere katmak gerekdür kim ḥarāreti mu'tedil [14^b] ¹kesb-ide, ṭabī'atı mülāyim ola, bi'l-aşāle muḫavvī bāhdan ola. Şöyle kim, yidigi ²vaktin dār-ı fülful ve zencebīl k̄ata, ya şol dārūlardan kim, ³ṭabī'atında ḥarāret ola. Ve daḥı şoğanda evşāf-ı şalāşeden ikisi müctemī'dür. ⁴Biri bu kim, ḥarāreti var, biri bu kim, müvellīd-i rīḫdur. Bu sebebden muḫavvī bāhdan add ⁵olunur. Velākin kuşūrı var şol sebebden ki, bedene çok ğıdā virmez. Ammā kaçan ⁶şişek eti-y-le veyāḫūd müsemmen tavuğ eti-y-le birişüb yeseler şol ğıdādan olur kim, ⁷menīyi ziyāde ider. Ve daḥı bādām ve köknār içinde iki vaş̄f cem' olmuşdur. ⁸Biri bu kim, hārdur, biri bu kim bedene çok ğıdā virür, bu sebebden muḫavvī bāhdan ⁹oldılar. Velākin kuşūrları var şol cihetden kim, tevliḍ-i zīḫ itmez, ammā ¹⁰kaçan 'akīde-i 'ineble ḫalt idüb, isti'māl ideler kim, kemāl üzre muḫavvī olalar ¹¹ve müzid(çoğalma)-i menī ola. Cemī' ğıdāları bunlara kıyās eyleyeler. Belki cemī' edviye ¹²daḥı bu resmedür. Her ḫankısında bu üç vaş̄f tamām olsa, kāmīl muḫavvīdür, her ¹³ḫankısında bu üç vaş̄f eksik olsa ḫāşırdur, terkīb eylemek gerek, ğıdālardan ¹⁴yāḫūd devālardan şol nesnelere kim, ol kuşūrun gidere, tamām kāmīl eyleye. ¹⁵**Hakīm Rāzī** eydür, ata binmegi dām 'ādet idenler, cimā'a ḫavīdür, şunlardan kim, ¹⁶anlarıñ 'ādeti degildür. Ve daḥı şunlar kim cimā'ı 'ādet idinmişlerdür, anlar cimā'a ¹⁷ḫavīdür. Şunlardan anlarıñ 'ādeti degildür ve daḥı erenlere şovuk yerde ve bilād-ı yādda ¹⁸ve kış günlerinde ve iştihā-yı cimā' 'āriş olur, ḫātunlar olmaz ıssı yerlerde ve fuşul-i ¹⁹hārda 'āriş olur, erenlere olmazdır. İmdi bu kelām, külliyet üzre rāst ²⁰gelmez, belki emziceye rāci' olur. Eger ol bilā[d]da ve ol fuşulde mizāc ²¹bulsa erūñ ya 'avratıñ olmak daḥlı yokdur. İştihā olmak i'tidāl-i mizāca tābi'dür.

Şıfat-ı devā kim ²¹ferci tażyığ ider: Keçi toynağı, mihrak ve eşek toynağı ve cevz-i besfāyic ve kākül [38^a] ¹direm döğile, göyünmiş be-ğāyet saḫk idüb, gül yağ-y-la yuğuralar, sırçalı zarfa ḫoyalar, on günde bir ²buçuk mişḫālın yüne dürtüb götüreler, ḫayz vaktinde olmaya, hem ıssılık vire, hem tażyığ ³ide, bıkr gibi olsa. **Şıfat-ı devā kim** ferici ṭaraldur: Āfsentīn, ḫamāme, benefşe şakızı, ⁴cülnār, sa'ter, kākül ikişer direm, be-ğāyet saḫk idüb gül yağ-y-la yuğuralar, andan bir pāre panbuğı ⁵fitil gibi ide, edviyeye bulaşdura, üç gün 'ale't-tevalī' götüre, hemān bıkr gibi ola. **Devā-yı** ⁶**āḫer** kim tażyığ ider. Çörek otu, kök māzū ve süsen dibi, dükeli berāber döğüb zeyt-le ḫalt ⁷ide, şūfa sürüb, yedi gün 'ale't-tevalī' isti'māl ide, fāyide bula. **Şıfat-ı āḫer**, ḫankı ⁸'avrat kim, ḫoyunuñ ferici yöresinde olan çirki götüre bıkr gibi ola. **Şıfat-ı āḫer** ⁹**kim**, be-ğāyet tażyığ eyler. ḫargu dibin göyündürüb gök māzū ve sünbül-i Rūmī saḫk idüb ¹⁰ḫargu dibine ḫarışdurub tatlu enār şu-y-la yuğuralar, şūfa dürdüb isti'māl ideler. ¹¹**Şıfat-ı āḫer kim**, tażyığ ider ve hem rütubetin giderür. Milh-i Enderānī, şeb şuyı ile ezeler, ¹²ol şuda māzū ve bellüt ḫarār bişmiş ola, istinhā ideler. **Şıfat-ı āḫer** ¹³tażyığ ider, gök ḫoz kabı, şeb, topalak şarāb ile bişireler, şūfa dürtüb 'avrat götüre. ¹⁴**Şıfat-ı āḫer** 'avdet-i vāsī'a olsa, şuyı çok olsa fāyide ider. Alasın isfidāc-ı ¹⁵mağsül kim, eritilmiş ola, bal ile ḫamīr idesin, biraz za'ferān bile yuğurasın, andan ¹⁶ol yuğurulmuş nesneden fındıklar düzesin. Cimā' vaktinde bir bir buḫur eyleyesin, be-ğāyet ¹⁷fāyide bula.

EL-BĀBŪ'R-RĀBİ'
[ON DÖRDÜNCÜ BĀB]

**Şol edviyeleri bildirir kim, ¹⁸fercin rāyihāsın lâṭīf ider,
ḥattā bir varan bir daḥı varmağa rāğib olur, ¹⁹ḥalvetine ṭalib olur.**

Bir kıraṭ oğlanaşın(cavşir otu) ḥall idüb gül yağ-y-la götürse, ²⁰ḥayz münkaṭı' olduḡdan şoñra be-ğāyet müfīd ola. Bir kıraṭ sekbinec ḥall idüb, ²¹gül yağında şūfa dürtüb götürse fāyide ide. Bir direm yüzerlik toḥmı yumşaq döğüb [38^b] ¹gül yağ-y-la yuğura, şūfa dürtüb ḥayızdan şoñra götüre. Ve daḥı yumşaq yaban sarımsağın yumşaq ²dögeler, şūfla götüreler, fāyide bulalar. Bir dirhem cāvşiri gül yağ-y-la ezüb şūfa ³dürtüb götüre, 'azīm fāyide bula, şol şart ile, bir götürdüğün bir daḥı götürmeye, her gün ⁴tecdīd eyleye.

EL-BĀBŪ'L-ḤĀMİS 'AŞER
[ON BEŞİNCİ BĀB]

**Şol devāları bildirir kim, ⁵bālīg olmaduḡ 'avratlarıñ raḥminde
kıl bitirmez isti 'māl idecek.**

⁶Be-ğāyet mücerredür ol mevzī'-i lâṭīf, şöyle ak ve yumşaq kala, kara incir ⁷yabrağın kurudalar, mür-i şāfī, māzeryün tarudfnel, zebedü'l-bahr, zerārīḥ, kurubaş güli ⁸'ale'l-infirād dögeler, cem' idüb yine dögeler, evvel koḡuklamış eşek ⁹südi-y-le dükeli edviyeyi şol kadar yuğuralar kim, bal gibi koyu ola, ¹⁰andan ol mevzī' i arḡun arḡun elmas-ile şol ¹¹kadar çizeler kim, kan cağar [...] çıka, andan ol ¹²devāyı dürteler, birbiri üstine ¹³birkaç def'a her kim isti 'māl ¹⁴itse kıl bitmeye. V'allahü ¹⁵Te'ālā ā'lem bi'savāb.

¹⁶Temmeti'l-kitāb bi-ā'vnihi

¹⁷Allahü'l-melikü'l-

¹⁸vehhāb.

¹⁹Temme

Sene 1136 fī şehr-i Rebiu'l-evvel yevm 15

[13 Aralık 1723]

D) Metnin Örülmesinde Ve Üslubunun Oluşmasında Diğer İşlevsel Unsurlar

- Metinde bazı cümleler genellikle uzundur. Cümlelerin uzunluğunda; *ammā*, *hem*, *kim*, *velākin*, *ve*, *ve daḥı*, *zīrā*, bağlaçları ve geniş zamanlı, istek fiil çekimleri, fiillimsi yapılar işlevsel olarak kullanılmıştır: Şıfat-ı devā kim ²¹ferci tazyīk ider: Keçi toynağı, mihrak ve eşek toynağı ve cevz-i besfāyic ve kākül [38^a] ¹direm döğile, göyünmüş be-ğāyet saḥḡ idüb, gül yağ-y-la yuğuralar, sırçalı zarfa koyalar, on günde bir ²buçuḡ mişkālın yüñe dürtüb götüreler, ḥayz vaktinde olmaya, hem ıssılık vire, hem tazyīk ³ide, biker gibi olsa.
- Cümle sözdizimleri genellikle Türkçe cümle yapısına (özne+nesne+yüklem) uygun değildir: Kaçan bu üç vaşf bir ġıḡāda ¹¹buluna, maḡşūd anda ḥāşıl ola ve illā bulunmasa terkīb lāzım olur, iki ya ¹²üç nesneden ya ziyādesinden.

- Anlatımın etkili olması için, ¹‘*arız olsa*, ⁶*Be-ğāyet mücerredür*, *bilgil*, *devā-yı āher kim*, *eydür*, *Şıfat-ı āher*, *Şıfat-ı āher kim*, *Şol edviyeleri bildirir kim*, ifadeleri sık sık kullanılmaktadır.
- Yazar tavsiyelerde bulunmak istediğinde istek kipini sık sık kullanır: Bir dirhem cāvşīri gül yağıyla ezüb şūfa ³dürtüb götüre, ‘*azīm fāyide bula*, *şol şart ile*, bir götürdüğün bir dağı götürmeye, her gün ⁴tecdīd eyleye.
- Yazar, üslupun inşasına katkı sağlayan, *egerçi*, *ma ‘lūm olsun ki*, ifadelerini sık sık tekrarlamaktadır.
- Üslupun oluşumunu sağlayan, okuyucuyu konunun önemi konusunda uyaran ifadeler sık sık tekrarlanır: *edviyeleri bildirir kim*, *Şol cevāşirleri bildürür kim*, *Şol edviyeleri bildürür kim*, *Şol devāları bildirir kim*, *Şol hīzābları bildürür kim*,
- Yazar tedavi yöntemlerini ve ilaç yapımını inandırıcı kılmak için, *Būkrāṭ eydür*, *Hakīm Cālīnūs ¹⁵eydür*, *İbn-i Sīnā eydür*, *Hakīm Rāzī eydür*, *Şāhib-i İzāh eydür*, *nitekim Cālīnūs dimişdür kim*, *Hakīm Cebrāil Bahtīşū^c eydür*, *Aristo-yı Hakīm şöyle buyurmuşdur kim*, *Aristo-yı Hakīm bir yerde dağı ⁶buyurmuşdur kim*, ifadelerini paragraf veya cümle başlarında tekrarlar.
- Yazar, tavsiyelerinin veya anlatımlarının okuyucuyu etkilemesi için, *meşelā*, kelimesini kullanarak örnek veya ek açıklamalarda bulunur: *Meşelā*, siñirlerde hīss ü hareket olmasa, ⁴ol hīss ü hareket dimāğdan hāşıl olurdu. İhlil dağı süst olub fi’lden kalurdu.

Sonuç

Çözömlenen temsilî altı varaklık metin, bâh-nâmenin dilsel özelliklerini ve yapısal kurgusunu anlama bakımından önemli ipuçları içermektedir. Türkçe telif ilk bâh-nâme sade, açık ve anlaşılır bir anlatımla yazılmıştır. Buna rağmen eserde konuşma dili unurları, atasözleri ve deyimlere pek yer verilmemiştir. Metin, sanat endişesi taşınmadan, külfetsiz ve yapaylıktan uzak bir üslup ve anlatımla yazılmasına karşın müellifin *Rucū’u’ş-Şeyh*’i örnek alması, hatta onu özetlemesi eseri yabancı unsurlara maruz bırakmıştır. Maddebaşı olabilecek Arapça ve Farsça kelimeler oldukça yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Fakat müe’lif kendisine özgü üsubu ile bu yabancı kelimelere Türkçe işletim ekleri getirerek bunlarla Türkçe tamlamalar örmüştür. Bunun yanı sıra yoğun fiil ve filimsi kullanımı da yabancı bir dilden tercüme edilen esere Türkçe te’lif ilk bâh-nâme özelliği kazandırmaktadır. Eserde çok az oranda arkaik ve Orta Türkçe dönemine ait kelimelere tesadüf edilmektedir. Metinde, bunun yanı sıra dudak uyumu ve günümüzdeki telaffuz biçimlerinin pek çoğunun oluşumunu tamamladığı ve konuşma dili özelliklerinin kullanıldığı tespit edildi. Fiil kullanımı ve filimsilerin işlevselliğinin yoğun olduğu metinde, filimsiler birer bağlama unsuru olarak kullanıldığı gibi onlarla tamlamalar da oluşturulmuştur. Zarf-fiil ekleri (-ub, -üb) aracılığıyla bağlı, birleşik cümleler genişletilmiştir. Bâh-nâme’nin eylem, olay merkezli bir öyküleme olmadığı, daha çok betimleme ağırlıklı mensur bir eser olduğu için metin daha çok girişik birleşik, ki’(kim)li ve şartlı birleşik cümlelerle örülmüştür.

Kaynakça

- AĞAYEVA, Sebina (1997). "Edebi Üslûpla İlmî Üslupun Mukayesesi", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 4, Güz, ss. 40-44
- ADIGÜZEL, Ahmet (2015). " Bâh-nâmeye Bir Bakış ve Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Bâh-nâmesi." *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literatures and History of Turkish or Turkic* Volume 10/8 Spring 2015, p. 299-322. 18.01.2016 tarihinde ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net adresinden alınmıştır.
- ADIGÜZEL, Ahmet (2016). "Râhatu'n-Nüfus'ta Cinsel Sağlık İle İlgili Terimler." *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literatures and History of Turkish or Turkic* Volume 11/4 Winter 2016, p. 19-66 DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9141> ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net adresinden alınmıştır.
- ADIGÜZEL, Ahmet (2020). *Râhatu'n-Nüfus Üzerine Bir Dil İncelemesi* (İnceleme-Metin-Dizin-Sözlük-Terimler), İstanbul: Hiper yayını.
- ADIGÜZEL, Ahmet (2017). "Râhatu'n-Nüfus'ta Yer Alan Aslı Fiillerin Yardımcı Fiil Olarak Kullanılması," Volume 12/5, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11317>, p. 1-10.
- AKTAŞ, Şerif (1984). "Edebiyat İlmî ve Edebî Terminoloji Üzerine", *Millî Kültür*, S. 45, Haziran, ss. 20-23.
- AKTAŞ, Şerif (1973). "Üslûp Meselesi", *Fikir ve Sanatta Hareket*, S. 88, Nisan, ss. 55/191- 57/193.
- AKTAŞ, Şerif (1986). *Edebiyatta Üslûp ve Problemleri*, 1.bs., Ankara: Akçağ Yayınları, 159 s.
- ALYLMAZ, Cengiz (2004). *Eski Türkçenin Söz Varlığının Düz ve Ters Dizimi*, Ankara: Kurmay Basım Yayın Dağıtım.
- BÖREKÇİ, Muhsine - Yusuf TEPELİ (1996). "Tarık Buğra'nın 'Ömer' Adlı Hikâyesinin Dil ve Üslup Açısından Tahlili", *Atatürk Üniv. Türkiyat Arş. Enstitüsü Dergisi*, Erzurum: Atatürk Üniv. Yay., S. 6, s. 29-66.
- ÇOBAN, Ahmet (2004). *Edebiyatta Üslûp Üzerine*, Ankara: Akçağ Yay. 1.Baskı.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (1984). *Kutadgu Bilig- Fiil*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- ERDEN, Aysu (2001). "Biçembilim ve Yazınsal Eleştiri", *Türkiye'de Eleştiri ve Deneme*, Ankara: Tömer Yayınları, ss. 47-56.
- ERGİN, Muharrem (1990). *Türk Dili*, İstanbul: Bayrak Yay. 5. Baskı.
- ÇETİŞLİ, İsmail (2008). *Edebiyat Sanatı ve Bilimi*, Ankara: Akçağ Yay. 1. Baskı.
- EMR, Sabahat (1978). "Üslûp Özellikleri", *Örneklerle Kompozisyon Yazma Sanatı*, 9.bs., İstan. Örs Matbaası, ss. 21-22
- EMRE, İsmet (2006). *Edebiyat ve Psikoloji*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- FREUD, Sigmund (1998). *Psikanaliz Üzerine*, (Çeviren: Kamuran Şipal), İstanbul: Cem Yayınları.
- FREUD, Sigmund (2001). *Sanat ve Sanatçılar Üzerine*, (Çeviren: Kamuran Şipal), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İSEN, Mustafa (2002). "Başlangıçtan XVIII. Yüzyıla Kadar Türk Edebiyatı", *Türkler* (neşreden: Hasan Celal Güzel ve diğerleri), Ankara, c.XI, s. 536-588.
- KAPLAN, Mehmet (2004). "İfâde Vasıtalarının Değişmesi", *Kültür ve Dil*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- KARACA, Alâattin (2005). *İkinci Yeni Poetikası*. Birinci Basım, Ankara: Hece Yayınları.
- KARAHAN, Leylâ (1997). "Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine", *Türk Dili*, S. 549 (Eylül), Ankara, s. 209-213.
- KARAHAN, Leylâ (1990). *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ yayınıları.
- KORKMAZ, Ramazan- ÖZCAN Tarık (2009). *Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri, Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.

- KORKMAZ, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yayınları
- OKAY, Orhan (1983), “Şairin Karnındaki Mânâ”, *Yönelişler*, S.23-24. Mayıs-Haziran.
- ÖNAL Mehmet (2008). “Edebî Dil ve Üslûp”, *A.Ü. Türkiyat Arş. Ens. Dergisi*, Sayı 36, Erzurum.
- ÖZKAN, Mustafa-SEVİNÇLİ, Veysi (2017). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, İstanbul: Akademik Kitaplar.
- ŞAHAN, Kayhan (2007). Edip Cansever’in Şiirinde Anlatı Öğeleri, İstanbul Kültür Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- TUTAŞ, Nazan (2006). “Yazınsal Metinlerde Biçembilimsel İnceleme” *Littera Edebiyat Yazıları*, Ankara: Hacette Üniv. Yay. (haz.) Cengiz Erdem, C. 19, s. 169-180.
- TÜRK DİL KURUMU TÜRKÇE SÖZLÜK, (2011). (haz.) Komisyon, Ankara: TDK Yay.
- ÜST, Sibel (2014). “Dilbilimsel İnceleme Yöntemleri ve Klâsik Türk Edebiyatı”, *Uşak Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, Uşak: Uşak Üniv. Yay., C. 7, S. 2, s. 125-146.
- VARDAR, Berke (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yay.
- YELOK, Veli Savaş (2008). “Erkin Vâhidov’un Kelime Dünyasına Bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araş. Dergisi*, C. 1, S. 3, s. 442-470.
- YELTEN, Muhammet, (2014). “Ĥamza-nâme’nin Nesir Üslupu,” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/9 Summer 2014, p. 17-30, Ankara.
- YILDIZ, Cemal (1991). Üslûp ve Üslûp İnceleme Metodları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- WELLEK, Rene- WARREN Austin (1983). *Edebiyat Biliminin Temelleri*, (Çev. Ahmet Edip Uysal), Ankara: Kültür ve Turizm Bak. Yay., Birinci Baskı.

KAZAK TÜRKÇESİNDE OLASILIK KIPLİĞİ İŞARETLEYİCİLERİ*

Speculative Modality Markers in Kazakh

Ferhat KARABULUT** - Elanur KAZANLAR ÜRKMEZ***

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 153-170

Öz: Bir önermedeki gerçeklik karşısında konuşurun tutumunu gösteren kiplik kategorisinin farklı yaklaşımlarla ele alınması kipliğin tanımlama ve tasnif sorununu ortaya çıkarmış ve onu dilbiliminin tartışmalı kavramlarından biri haline getirmiştir. Palmer (2001)'in kiplik sınıflandırmasına göre kiplik ifadeler önerme ve eylem tabanlı olmak üzere temelde iki gruba ayrılmaktadır.

Olasılık kipliği, önerme kipliği kapsamında değerlendirilen bilgi kipliğinin bir alt kategorisidir. Konuşurun güven ve bilgi eksikliğinden dolayı önermedeki gerçeklik değeri ile ilgili belirsiz ve tahmine dayalı yorum ve tutumlarını işaretleyen olasılık kipliği Kazak Türkçesinde morfolojik, morfo-sentaktik, sözlüksel ve morfo-sentaktik-semantic olmak üzere çeşitli türde kiplik işaretleyicileri tarafından kodlanmaktadır.

Bu çalışmada, Palmer (2001)'in tipolojik sınıflandırması esas alınarak Kazak Türkçesinde olasılık kipliği ve işaretleyicileri analiz edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kazak Türkçesi, kiplik, olasılık kipliği, olasılık işaretleyicileri, bilgi kipliği

Abstract: The handling of modality, which shows the attitude of the speaker concerning value of reality on a proposition, with different approaches, raised the problem of the definition and classification of modality and made it one of the controversial concepts of linguistics. According to Palmer (2001)'s classification, modality expressions are basically divided into two groups as propositional and event modality

The speculative modality, which constitutes the focus of our study, is a subcategory of the epistemic modality evaluated within the scope of the propositional modality. The speculative modality, which marks the uncertain and predictive interpretations and attitudes of the speaker about the proposition due to lack of knowledge and belief is coded in Kazakh Turkish by various kinds of modality markers, such as morphological, morpho-syntactic, lexical and morpho-syntactic-semantic markers.

In this study, based on the typological classification of Palmer (2001), speculative modality and its markers in Kazakh Turkish were studied.

Keywords: Kazakh, modality, speculative modality, speculative markers, epistemic modality

* Bu çalışma Elanur Kazanlar Ürkmez'in "Kazak Türkçesinde Kiplik: Morfo-Sentaktik Semantic Bir Analiz (2019)" adlı doktora tezinden hareketle üretilmiştir.

** Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Manisa/TÜRKİYE. ferhatkarabulut@yahoo.com, Orcid: 0000-0001-5039-9580

*** Dr., Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Manisa/TÜRKİYE. urkmezelanur@gmail.com, Orcid: 0000-0002-2455-6404, Gönderim Tarihi: 04.06.2020 / Kabul Tarihi: 15.08.2020.

Kiplik metin üreticisinin bir önermedeki gerçekliğe yönelik bilgisel tutumlarını, bir eylemin tamamlanmasına yönelik yönlendirici tutumlarını ve bilgiyi aktarma biçimlerini ifade eden kategoridir. Araştırmacılar arasında kiplik kategorisinin kapsamına dair bir oy birliği bulunmamasına rağmen, geleneksel olarak, bilgi kipliği kiplik sınıflandırmalarının bir çoğunda yer almıştır (Lyons 1977, Coates 1983, Palmer 1986, 2001, Bybee 1994, Bybee-Fleischman 1995, Auwera-Plungian 1998, Nuyts 2001, Nordström 2010,). Bilgi kipliği önermenin gerçeklik değerine yönelik konuşurun bakış açısını, yargılarını, düşüncelerini dile getirdiği tutumları kodlamaktadır. Bilgisel ifadeler kesin yargılardan belirsiz yargılara kadar uzanan anlam alanlarını kapsamaktadır. Bu çalışmada Kazak Türkçesindeki olasılık kipliği işaretleyicilerinin Palmer (2001)'ın kiplik modeli esasına göre incelenmesi amaçlanmıştır.

1. Kiplik

Kiplik dilbiliminin tartışmalı kavramlarından biridir. Araştırmacıların benimsediği farklı yaklaşımlar ve ölçütler nedeniyle tanımlama ve sınıflandırma çeşitliliği bakımından oldukça zengindir. 19. yüzyıla kadar mantık ve felsefe bilim dalları çerçevesinde ele alınan kiplik, 19. yüzyıldan sonra dilbilgisi, 20. yüzyıldan sonra dilbilimi sahaslarında da incelenmeye başlamıştır. Her bir disiplinde kipliğin tanımı ve kapsamı farklı şekillerde sunulduğu görülmektedir.

Kiplik kavramı ilk olarak felsefeciler tarafından ele alınmıştır, dolayısıyla felsefe ve mantık kipliğin doğduğu alan olmuştur. Mantığın bir alt dalı olan modal mantık ise günümüz kiplik incelemelerinin ve sınıflandırmalarının temelini oluşturmuştur (Kerimoğlu 2018: 9). Modal mantığa göre kiplik olasılık ve zorunluluk kavramları temelinde olası ve zorunlu önermelerde işaretlenmektedir. Dilbilgisi sahasındaki kiplik çalışmalarında ise kiplik biçimsel yönden ele alınmaktadır. Çünkü kiplik anlamsal olduğu kadar aynı zamanda dilbilgisel bir ulamdır (Nordström 2010: 16). Kiplik, dilbilgisel işaretleyiciler vasıtasıyla gerçek olması gerekmeyen durumlar üzerinden yola çıkarak konuşura bir şey hakkında konuşması için olanak tanıyan bir kategoridir (Portner 2009: 1). Kipliğin dilbilgisel bir kategori olduğunu savunan araştırmacılar daha çok kiplik işaretleyicileri veya kipliğin kip-zaman-görünüş kategorileriyle ilişkisi üzerinde durmaktadırlar. Dilbilimi sahasındaki kiplik çalışmalarında kavram anlam bilimsel ve edim bilimsel bir kavram olarak ele alınmıştır. Anlam bilimsel odaklı çalışmalarda Narrog (2009: 8) kipliğin genelde 3 farklı şekilde tanımlandığına işaret eder:

- i) Konuşurun tutumunun esas alındığı kiplik tanımları: Bu tür tanımlarda kiplik, bir önerme karşısında konuşurun tutumunun, bakış açısının yani öznelliğinin işaretlendiği bir kavram olarak açıklanır (Lyons 1968, 1977; Palmer 1986, 2001; Givón 1994; Bybee vd. 1994).
- ii) Modal mantığın temelini oluşturan olasılık ve zorunluluk ifadelerini esas alan kiplik tanımları: Bu tür tanımlarda kiplik “olasılık ve zorunluluk ifadelerine sahip dilsel anlam kategorisi” (von Stechow 2006: 1) olarak açıklanır. Kiplik önermenin gerçeklik değerine ilişkin olası ve zorunlu bilgiyi işaretlemektedir.
- iii) Gerçeklik-gerçek dışılık veya olgusal kavramlarının ayrımlarına dayanan kiplik tanımları: Bu tür tanımlarda kiplik önermelerin bir noktada veya zaman

aralığında gerçek veya mevcut olup olmadığını ifade eder. Gerçeklik-gerçek dışılık kavramları için araştırmacılar içerik bakımından aralarında ciddi farklılıklar bulunmayan *factuality* “olgusalılık” (Lyons, 1977), *factuality* “doğruluk” (Palmer, 1986), *actuality* “gerçeklik” (Chung & Timberlake, 1985; Papafragou, 2000), *realis-irrealis* “gerçeklik-gerçekdışılık” (Palmer, 2001), *validity* “geçerlilik” (Kiefer, 1987, 1997; Dietrich, 1992) gibi terimleri kullanmışlardır (Narrog 2009: 8).

Edimbilimsel yaklaşımla yapılan kiplik çalışmalarında kipliğin en iyi şekilde tanımlanmasının pragmatik bakış açısıyla olabileceği savunulmuştur (Dietrich 1992, Frawley 1992, Kiefer 1997, Papafrago 2000). Edim bilim semantiğin dışarıda bıraktığı bağlama bağlı anlamları ve anlamsal çıkarımları inceleyen bir sahadır (Aslan Demir 2008: 25). Bu sahada yapılan çalışmalarda kiplik ifadeler bağlam vasıtasıyla en net şekilde ayrıştırılabilir. *Bağlam* (context) dilsel bir ögenin kelime, kelime grubu, cümle, paragraf, metin gibi kendisinden daha büyük bir anlam bütünlüğü içerisinde değerlendirilmesini sağlayan ve parça-bütün ilişkisi üzerine kurulan dilbilimsel veridir (Yaman-Akkaya 2012: 2602). Bir başka deyişle, ifadenin anlaşılmasını ve yorumunu etkileyen dil içi ve dil dışı unsurların bütünüdür (Aslan Demir 2008: 191). Kiplik işaretleyicilerin birden fazla işleve sahip olması çoklu okumalara ve anlam bulanıklığına sebebiyet vermektedir. Bir önermenin görünen anlamı dışında derinde var olan anlamının bilinmesi, parça bütün ilişkisinin kurulması, kısaca bağlamın bilinmesi kiplik yorumlamalarının en doğru şekilde yapılmasına olanak tanımaktadır.

Yukarıda kısaca değinmiş olduğumuz yaklaşım türleri neticesinde farklı tanımlama ve sınıflandırma çalışmalarının meydana gelmiş olduğunu belirtmiştik. Bu çalışmada benimsenen kiplik modeli, kiplik çalışmalarında en önemli isimlerden biri olarak kabul edilen F. Palmer (2001)’a aittir. Palmer konuşurun tutumunu esas alan bir kiplik tanımlaması yaparak kipliği önerme ve eylem tabanlı olmak üzere iki temel gruba ayırmıştır. Konuşurun önermenin gerçeklik durumuna yönelik tutumlarını kodlayan önerme kipliği Palmer (2001) tarafından bilgi kipliği ve kanıt kipliği olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Gerçekleşmemiş, gerçekleşmesi muhtemel olan olayları içeren eylem kipliği ise konuşurun yönlendirici ve isteğe bağlı tutumlarının içsel ve dışsal nitelikte olmasına göre yükümlülük kipliği ve istek kipliği olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

2. Bilgi Kipliği ve Olasılık

Bilgi kipliği bir önermenin gerçeklik değerinin konuşur tarafından değerlendirilmesini kodlamaktadır. Konuşur önermenin doğru veya yanlış, ya da onun doğru olduğu/olması kesin/muhtemel/zayıf ihtimal vs. olmasıyla ilgili yargı ve tutumlarını sunmaktadır (Rentsch 2013: 154). Bu yargılar mutlak kesinlikten belirsizliğe doğru değişim göstermektedir. Dolayısıyla kesinlik, belirsizlik, kuvvetli olasılık, zayıf olasılık, tahmin, çıkarım, varsayım, gereklilik, şüphe gibi konuşurun duygu, inanç ve düşüncelerini yansıtan anlam alanlarını kapsamaktadır (Lyons 1977, Kratzer 1981, Coates 1983, Sweetser 1990, Frawley 1992, Bybee & Fleischman 1995, Palmer 2001).

Givón bilgi kipliğinin temelinde yatan kavramların *gerçeklik-gerçek dışılık* olduğunu savunur. Ona göre gerçeklik ifadelerinde önermenin doğru olduğu kuvvetle iddia edilir. Konuşur inandıklarını savunmak için kanıtlar sunar. Gerçek dışılıkta önermenin olası veya belirsiz ya da gerekli, arzu edilen veya istenmeyen olarak doğru zayıf bir şekilde ifade edilir (1994: 268). Gerçeklik-gerçek dışılık kavramları gerçek dünya ve olası dünyalar ayırımını ortaya çıkarır. Decklerck'e göre bilgi kipliği kipsel dünya ile gerçek dünya arasında bir uyumluluk derecesi söz konusu olduğunda ortaya çıkar (2011: 33). Kipsel dünya *olası dünyalar* olarak nitelendirilebileceğimiz konuşurun gerçek dünyaya alternatif olarak oluşturduğu yorumlamalar dünyasını temsil etmektedir. Örneğin *Ali bu saate kadar çoktan gelmiş olmalı* önermesinde konuşur bir tahminde bulunarak Ali'nin gelmiş olması durumuyla ilgili bir olası dünya tasarlamış olur. Konuşura göre bu önermede Ali'nin gelmiş olma durumunun gerçek dünyada *muhtemelen* gerçekleştiği ifade edilir. Daha net ifade etmek gerekirse konuşurun ürettiği bu tarz önermeler olası bir dünyada gerçekleşmiş olur. "Ali akşam bize gelebilir" önermesinde *Ali gelebilir* ve *Ali gelmeyebilir* şeklinde iki olası dünya vardır. Ali gelirse veya gelmezse bu durum olası dünyada gerçekleşmiş kabul edilir. Kısacası konuşurun durumun gerçekleştiği gerçek olmayan olası dünyası ile gerçek dünya örtüştüğünde bilgisel bir anlam ortaya çıkmaktadır. Bilgi kipliğinin açıkça gerçeğin ifadesiyle ilgili olduğunu düşünen Frawley, gerçeğin de konuşura göre göreceli olduğunu savunur ve bu kiplik türündeki ifadelerin konuşurun bilgilerinin gerçekliğine olan güvenine göre ayrıştığını kabul eder (1992: 407).

Az önce de bahsettiğimiz gibi bilgi kipliği, tipik olarak kesinliğin derecelerini gösteren bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Bybee ve Fleischman bilgi kipliğinin anlam derecelerini içeren bir ölçek önermektedir: 1) *Önermenin doğru olabileceği hakkında konuşur tarafında en düşük bağlılığı gösteren olasılık ifadeleri*; 2) *Konuşur tarafında daha fazla bir bağlılığı işaret eden olasılık ifadeleri*; 3) *Konuşurun önermenin doğru olduğunu ileri sürmek için nedenleri bulunduğunu kuvvetle ima eden, kesin olarak ifade edilen ifadeler* (1995, Wårnsby 2006: 15-16'dan). Holmes (1982) belirlenmiş üç somut nokta (kesin, olası, mümkün) ile kesinlik veya ihtimalin soyut bir ölçeğini sunar. Høye (1997) ise kesinlik, olasılık ve olabilirlik bilgisel alanlarını benimsemiştir. Rubin *vd.* bilgisel tabanlı sundukları ölçeklerinde Høye ve Holmes modellerini genişletmiştir. Kesinliğin dereceleri *mutlak kesinlik* (belirgin açık tartışılmaz bir inanç veya güvence olarak tanımlanır), *yüksek kesinlik* (yüksek olasılık veya güvenilir bilgi), *orta kesinlik* (ortalama ihtimal veya mantıksal şans tahmini), *düşük kesinlik* (uzak olasılık), *belirsizlik* (tereddüt veya açıklık veya bilgi eksikliği belirtilmiş olarak tanımlanır) şeklinde tasarlanmıştır (2004, 2005, Rubin 2010: 535-536'dan).

Boye, bilgi kipliğinin farklı dereceleri için 3 temel değer tasarlamıştır: Skalanın en son noktasını kapsayan en güçlü değer *full support*; Horn (2001)'un *0 değeri* olarak tanımladığı noktayı kapsayan *neutral support* ve full support ile neutral support noktalarının kapsadığı bölgeler arasında kalan *partial support*. Full support, en yüksek kesinliktir. Neutral support, Bybee *vd.* (1994)'nin *olasılık (possibility)* ve Nuyts (2001)'un *belirsizlik (agnostic)* kavramı ile eşdeğerdir. Partial support ise *olabilirlik (probability)* ve bazı durumlarda *kesin-dışılık (uncertainty)* anlamlarını kapsamaktadır (2012: 21-24).

Bilgi kipliğini kesinlik derecelerine göre gruplayanlar dışında bir de Palmer gibi konuşurun tutumunun kaynağına göre alt kategoriye ayıranlar da olmuştur. Palmer'a göre bilgi kipliği olasılık (speculative), çıkarım (deductive), varsayım (assumption) kiplik anlam alanlarını kapsamaktadır (2001: 24).

a. *Ali eve gitmiş olabilir.*

b. *Ali eve gitmiş olmalı.*

c. *Ali eve gitmiş olacak.*

Palmer bilgi kipliğini, konuşurun önermenin gerçeklik değeri karşısındaki belirsizlik ifadelerini, gözlemlenebilir kanıtlardan yola çıkarak yaptığı çıkarım ifadelerini ve genel bilinenenden yola çıkarak yaptığı çıkarım ifadelerini işaretleyen bir kiplik türü olarak tanımlamıştır (2001: 24). Bu ifadeleri sırasıyla *olasılık* (speculative), *çıkarm* (deductive), *varsayım* (assumptive) olmak üzere sınıflandırmıştır. (a)'da konuşur Ali'nin eve gidip gitmediği konusunda emin değildir. Konuşur bilgi eksikliğinden dolayı düşüncesini (a)'daki gibi ifade etmiştir. (b)'de konuşur belirli kanıtlara dayanarak çıkarımda bulunmuştur. (c) ise bir varsayım ifadesidir. Konuşur Ali hakkında genel bildiklerinden yola çıkarak, doğru olduğunu düşündüğü yargıyı dile getirmiştir.

Olasılık “doğrulanmış veya kararsız”, yahut “yanlış olduğu bilinmeyen” ifadeleri kapsamaktadır (von Wright 1951: 32). Diğer bir deyişle, konuşur tarafından neyin doğru veya yanlış olduğu bilinmez. Konuşur, önermenin olgusalılığına yönelik tahminde bulunur, ihtimal gördüğü, olası kabul ettiği bilgilere atıfta bulunur. Dolayısıyla bu tür ifadeler belirsiz bir nitelik taşımaktadır. Konuşurun güven derecelerinin veya kesinlik derecelerinin bilgi kipliğini temellendirdiğine değinmiştik. Belirsizlik ifadeleri de konuşurun önermenin gerçekliğine dair bilgisine olan güven duygusu çerçevesinde derecelenmiştir. Kimi kiplik araştırmacıları kesinlikten kesin dışılığa kadar bir skala oluşturmuşlardır. Çünkü gerçekleşmemiş olayları da kapsayan olasılık kipliğinde konuşurun yorumlarını bilgi ve güven olarak aynı dereceyle bildirmedikleri görülmektedir (Kerimoğlu 2018: 40). Her önermenin gerçekleşme ihtimalinin aynı olmadığını ve önermede bulunan işaretleyicilerin anlamı etkilediğini belirten Seçkin (2016) olasılığın kesinlik dereceleri yönünden 3 başlıkta incelendiğini belirtir: *Muhtemellik, mümkünlük, kesinlik*.

Muhtemellik gerçekleşme olasılığı ile gerçekleşmeme olasılığı eşit olan ifadeleri kapsamaktadır. Konuşurun önermeye ait bilgileri kesin değildir ve sunulan bilgiye duyulan güven derecesi düşük olduğundan konuşur, herhangi bir dayanaktan yola çıkarak çıkarım yapmaz. Sadece ihtimal dahilinde olan durumları dile getirir. *Mümkünlük* konuşurun tahminde bulunduğu ifadelerdir. Bilgisi kesin olmayan konuşur olasılık kipliğinden yararlanmak üzere yorumlarını yaparken iki olası dünya oluşturur. Olası durumların gerçekleşme/gerçekleşmeme durumları belirsiz veya birinin gerçekleşmesi daha kuvvetli olabilir. Bu durumda konuşur fiziki şartlar ve daha önce yaşadığı olaylar gibi olasılığı kuvvetlendirebilecek bilgilerden yararlanarak tahminde bulunur. *Kesinlik* başlığı altında da önermede yer alan olasılıklardan birinin, gerçekleşme ihtimalinin çok yüksek, hatta kesin olduğu ifadeler değerlendirilir (Seçkin, 2016: 224-226).

3. Kazak Türkçesinde Olasılık Kipliği İşaretleyicileri

3.1. Morfolojik İşaretleyiciler

3.1.1. -Ar

Kazak Türkçesinde olasılığı işaretleyen tek morfolojik işaretleyici olan *-Ar* Kazak Türkçesi gramer çalışmalarında *boljaldı keler şaq* “tahmin bildiren gelecek zaman” eki olarak gösterilmektedir (Isqaqov 1974, 1991; QG 2002; Jubanov 2010; Sayrambayev 2014; Mamanov 2014). Gelecek zamanın bu türü henüz gerçekleşmemiş, gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesi konusunda kesinliği olmayan ifadeleri işaretlemektedir.

(1) *Türkistanğa sonan soñ bararmın, Kökşetawğa da bararmın.* “Türkistan’a ondan sonra gidebilirim, Kökşetav’a da gidebilirim.” (QXA, 375)

(2) *Sizdi esen-saw, tap osı qalpiñızda, öz otanıñız Angliyada tağı körermin degen senimim mol.* “Sizi sağlıklı, tam da bu halinizde, vatanımız İngiltere’de görme ihtimaline dair inancım çok.” (OBJK, 353)

(1) numaralı önermede konuşurun eylemin gerçekleşmesi konusunda kararsızlığından dolayı iki olası dünya seçeneği ortaya çıkmıştır: Eylemi gerçekleştirmek veya gerçekleştirmemek. Konuşurun Kökşetav’a gidecek olması ilk seçenektir. Kökşetav’a gitmeyip Türkistan’a gidecek olması da ikinci seçenektir. Konuşurun tutumu bilgi eksikliğinden veya yanlış yorumlamadan çok uzak olup, tamamen kendisinin gelecekteki planları hakkında kararsız ve belirsizlik içinde oluşu ile ilgilidir. Olasılık değeri her cümlede aynı oranda değildir. Konuşurun bilgisine olan güveninden, inancından veya hislerinden kuvvetle yaptığı yorumlamalarda olasılık daha şiddetli hissedilir. (2) numaralı önerme konuşurun inancına dayalı olarak üretildiğinden buradaki olasılığın şiddeti fazladır. Olasılık kipliğinin de gelecek zaman atfına sahip olduğu unutulmamalıdır. Çünkü olası olay ve durumlar henüz gerçekleşmemiş gerçekdışı ifadeleri meydana getirirler. (1) ve (2) numaralı önermeler olasılık anlamı bildirmektedir. Bu durumda *-Ar* biçim biriminin Kazak Türkçesinde tek bir okumaya sahip, yalnız olasılık anlamı bildiren tek işlevli bir ek olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

3.2. Morfo-Sentaktik İşaretleyiciler

3.2.1. -A Al-

Kazak Türkçesinde olasılık kipliğinin en bilinen ve öne çıkan işaretleyicisi *-A al-* analitik yapısıdır. Yapı aynı zamanda Kazak Türkçesinde yeterlilik ve izin kiplik türlerini de işaretlemektedir.

(3) *Biz osı aldımızdağı uykende teatrğa barıp kafede tamaq işe alamız.* “Biz önümüzdeki hafta tiyatroya gidip, kafede yemek yiyebiliriz.” (Muldagaliyyeva-Okuşeva 2015: 279)

(3) numaralı önermede konuşur gelecekteki planlarından bahseder. Planları gelecekte gerçekleştirme niyeti *aldımızdağı uykende* “önümüzdeki hafta” zaman zarfıyla işaretlenmiştir. Olasılık ise *-A al-* ile sağlanmıştır. Henüz tasarı halinde olan bu planlar değişebilir. Gerçekdışı olan gelecek zaman kavramı ancak olası dünyalardan biri gerçekleştiğinde olgusal ifadelere dönüşür.

3.2.2. -GAn bolar

-*GAn bolar* analitik yapısındaki -*GAn* ise önermeye dolaylılık, *bolar* ise olasılık anlamı vermektedir. Dolaylılık kısaca konuşurun tanık olmadığı bilgileri aktarması şeklinde tanımlanabilir. -*GAn bolar*'ın işaretli olduğu önermelerde konuşur tanık olmadığı bir bilginin doğruluğundan emin olmadığı gibi onu dile getirirken de açıkça şüphelerini ifade eder.

(4) *Qazir bir jerde men siyaqtı közderi bozarıp otırğan bolar.* “Şimdi bir yerde benim gibi gözleri kızarmış bir şekilde oturmuş olabilir.” (AS, 23)

(5) *Seniñ munda ekeniñdi bilmegen bolar, bilse keler edi.* “Galiba senin burada olduğunu bilmiyor, yoksa gelirdi.” (Mamanov 2014: 282)

(4) ve (5) numaralı önermeleri incelediğimizde geçmiş zamana atıf yapılmadığını görmekteyiz. (4)'te -*mİş olabilir* işaretleyicisiyle yapılan çeviri bir geçmiş zamandan ziyade çıkarımı göstermektedir. Burada konuşur bilgi kaynağının güvenilir olmamasından dolayı -*mİş*'i kullanmıştır. (5)'te ise -*mİş*'li çeviri yerine en uygun olarak *galiba* işaretleyicisi kullanılmış ve konuşur bir başkasının eylemi hakkında tahmin yürütmüştür.

3.2.3. -AtIn bolar

-*AtIn/-ytIn* biçimbirimi tıpkı -*GAn bolar* gibi geçmiş zaman işaretleyicisidir. Olasılık anlamı kazandıran *bolar* ile birleşmesi sonucunda, geçmiş zaman bildirimini kaybeder ve konuşurun geleceğe dair tahminlerini ifade eder.

(6) *Äldebir qawip töngende qiyadağı qıran ğana osılay şañq ete tüsetin bolar dep oyladım da, tez basımdı köterip aldım.* “Herhangi bir tehlike anında sadece yamaçtaki şahinin bu şekilde bağırabileceğini düşündüm ve derhal başımı kaldırdım.” (Tursınova-Rıskeldiyeva 2012: 87)

(7) *Jaz biyul erte şığatın bolar.* “Herhalde bu yıl yaz erken gelecek.” (KTTTS, 626)

(6) ve (7) numaralı önermelerde konuşurun önerme hakkındaki olası yargıları -*AtIn/-ytIn bolar* ile ifade edilmiştir.

3.2.4. +GA uqsaydı

uqs- “andırmak, benzemek” (KTTTS, 584) fiilinden türetilen bir sözcüktür. +*GA uqsaydı* analitik yapısının Türkiye Türkçesindeki karşılığı “+A benziyor, görünüşe göre...+A benziyor” şeklindedir. Konuşur mevcut duruma bakar ve *görünüşe göre* açıklamasıyla yorumunu dil getirir.

(8) *İşinde bir quwatı barğa uqsaydı.* “İçinde kuvveti var gibi.” (Biray 2009: 347)

(9) *Lavrov: Key sözderge qarasañ “qırğiy- qabaq soğıs” ayaqtalmağanğa uqsaydı.* “Lavrov: Bazı söylemlere bakıldığında “soğuk savaş” bitmemiş benziyor.¹

(8) numaralı önermede benzetme aracılığıyla konuşur tahminde bulunur. (9) numaralı önermede Lavrov içinde buldukları mevcut durumu gözden geçirir, önceki bilgileri ile gözlemlendiği bilgileri ilişkilendirerek soğuk savaşın bitmemiş olabileceğine dair bir yorumda bulunur. Burada kesinlikten ziyade konuşurun eylemin gerçeklik ihtimali ile ilgili öznel yorumu ön plandadır.

1 <https://www.azattyq.org/a/28317214.html>, 28.03.2018

3.2.5. -GAN körinedi; -AtIn/-ytIn körinedi

Kiplik işaretleyicisi olarak *körinedi* sözcüğü *-GAN*;*-AtIn*/*-ytIn* ekleri ile kullanılmaktadır. Konuşurun başka kaynaktan aldığı bilgileri aktarması durumunda dolaylılığın işaretlenmesi beklenir, oysa bu işaretleyici ile konuşur edildiği bilgileri yorumlayarak düşüncesini öznel bir şekilde sunmaktadır.

(10) *Gubernator men çiyovniykter bul jöninde tındağıştı da kelmeytin körinedi.*
“Vali ve yetkililer dinlemek istemiyor gibi görünüyor.” (OBJK, 223)

(11) *Onıñ kemesinen tarağan adam balası ocı küñge şeyin ömir sürüp kele jatqan körinedi.* “Onun gemisinden yayılan insanoğlu bu güne kadar ömür sürüyormuş gibi görünüyor. (AS, 147)

körinedi ile işaretli (10) numaralı önermede konuşur *vali ve yetkililerin dinlemek istemediğini* görsel olarak algılıyor ve bu bilgiden emin olmayarak, kendi yorumunu da ekleyip ifade ediyor. Önermenin kanıt kipliğini ifade etmemesinin sebebini konuşurun öznel yargısını dile getirmesiyle açıklayabiliriz. (11) numaralı önermede konuşurun görsel olarak algıladığı bir olay ya da durum yoktur. Burada Kazak Türkçesinde *-GAN* dolaylılık işaretleyicisi ve *kör-* “gör-” eyleminin birleşimi ile konuşurun tanık olmadığı bir olay karşısında yürüttüğü tahmin dile getirilmektedir.

3.2.6. -GAN şığar

-Ar geniş zaman eki ile çekimlenen *şıq-* fiili Kazak Türkçesinde olasılığı işaretleyen kiplik kodlayıcılarından biridir. Ergöneç Akbaba sıfat fiil eki *-GAN* ile birlikte kullanılan *şıq-* eyleminin önermelere *belki, herhalde* gibi ihtimal anlamı vereceğini belirtir (2008: 429). Kazak Türkçesinde en sık kullanılan iki olasılık işaretleyicisi *şığar* ve *bolar*’ın arasındaki temel fark belirttikleri farklı olasılık dereceleridir. Olasılık yüksek olmadığı *bolar* kullanılır. *Şığar* da yüksek olasılık için kullanılsa da kesinlik kadar kuvvetli değildir (Abish 2014: 140).

(12) *Qızınıñ senimi men baylamı äkesin xanımız aldına keltirwge mäjbur etken şığar.* “Kızının itimatı ve kararlılığı babasını hanımız huzuruna getirtmeye mecbur etmiş olabilir.” (QXA, 313)

(13) *Jüreyik onda, kütken adamımız da kelip qalğan şığar.* “Oraya gidelim, bekleyen adamımız da gelmiş olabilir.” (AS, 143)

(12) ve (13) numaralı önermelerde olasılığın farklı derecelerini hissetmekteyiz. Abish’in *şığar* ile kodlanan olasılığın kuvvetli hissedilme iddiası (12)’de karşımıza çıkmaktadır. Önermede *şığar* dışında *kızın itimatı ve kararlılığının* vurgulanması olasılık kuvvetini de arttırmıştır. (13) numaralı önermede ise nispeten zayıf dereceli olasılık söz konusudur.

3.2.7. -(U)w mümkün

Arapça kökenli bir sözcük olan *mümkün* “belli bir işin olup olmama ihtimali” (QÄTS 11, 389) anlamına gelmektedir. Ajarbekova’ya göre *fiil kökü + mastar eki + mümkün* yapısı öznenin cümledeki eylemin gerçekleşme imkanının olup olmadığı düşüncesini bildirmemekte, aksine, o imkanın gerçekliğe dönüşmesi konusundaki yorumu bildirmektedir (2011: 26).

(14) *Onñ kelwine deyin qanşama künder ötwi mümkin.* “O gelene kadar sayısız günler geçebilir.” (DGP, 247)

(15) *Al osı jaramız jazılmay turıp-aq, şapqınşılıqqa qayta uşırawımız mümkin.* “Bu yaramız iyileşmeden, istilaya tekrar uğrayabiliriz.” (QXA, 135)

(16) *Olardıñ qateleswi de mümkin.* “Onların hata yapması da mümkün.” (AS, 238)

Önermelerin gerçek/doğru olma ihtimallerinin her zaman aynı derecede olmadığını daha önce belirtmiştik. Bir cümlede olasılık, kiplik işaretleyicilerin yükledikleri anlama göre zayıf veya kuvvetli olabilmektedir. Seçkin (2016: 225) olasılık durumunun hafif olduğu önermelerde olayın gerçekleşme ve gerçekleşmeme olasılığının aynı olduğunu, belirtir. Kuvvetli olasılıkta ise konuşur her hangi bir dayanaktan çıkarım yapar veya tahminde bulunur. (14) ve (16) numaralı önermelerde zayıf olasılık, (15) numaralı önermede ise kuvvetli olasılık söz konusudur. (15)’te daha önce yaşanmış bir durumdan dolayı veya karşı tarafın (düşmanın) nasıl davranacağı iyi bilinir ve konuşur, daha önceden edinmiş olduğu tecrübelerine dayanarak *İstilaya tekrar uğrayabiliriz* şeklinde çıkarım yapmaktadır. (14)’teki sayısız günün geçmesi ve geçmemesi; (16)’da hata yapma ve yapmama ihtimalleri eşittir. Her iki durum da, her iki olası dünya da gerçekleşebilir.

3.2.8. -(U)w iqtimal

Arapça kökenli *ihtimal* sözcüğü *Güncel Türkçe Sözlüğü’nde*² “bir şeyin olabilmesi durumu, olabilirlik, olasılık; belki, ola ki” şeklinde açıklanmıştır. Korkmaz *ihtimal* kiplik işaretleyicisini *durum bildiren tarz zarflarının* bir alt dalı olan *olasılık, duraklama, şüphe ve şaşırma bildiren zarflar* olarak değerlendirmiştir (2009: 509). Sözcük Türkiye Türkçesinde *ihtimal* biçimiyle; alıntı kelimelerdeki /h/ sesi Kazak Türkçesinde /q/ ya dönüştüğü için burada da *iqtimal* biçimiyle yaşamaktadır. -w mastar eki ve iyelik ekleriyle kullanılan *iqtimal* analitik yapısı Kazak Türkçesinde olasılık bildirmektedir. *iqtimal* ile işaretli cümlelerde konuşur edindiği bilgilerden çıkarım yaparak eylemin gerçekleşme veya gerçekleşmeme olasılığını göz önünde bulundurur.

(17) *İs nasırğa şapsa, tayaq jep qalwımız iqtimal.* “İş sarpa sararsa, dayak yiyebiliriz.” (AS, 173)

(18) *Qoqan xanınñ ornıqtı jağdayına qarap, qazaqpen urıspawı iqtimal dep şamaladı.* “Hokand hanının ağırbaşlı durumuna bakıp, Kazaklarla savaşmaması *ihtimal* diye tahmin etti.” (QXA, 364)

(17) numaralı önerme koşul cümlesi olduğu için, koşula bağlı olarak eylemin gerçekleşip gerçekleşmeme olasılığı eşittir. Bu cümlelerin bağlamını *İşler sarpa sararsa dayak yiyebiliriz, ancak her şey yolunda giderse dayak yemeyiz, dayak yeme olasılığımız ortadan kalkar* şeklinde düşünebiliriz ve bu önermenin zayıf olasılık belirttiğini söyleyebiliriz. (18) numaralı cümlede konuşur “hanın ağırbaşlı durumunu” gözlemleyerek çıkarım yapmaktadır. Belli bir dayanak sonucu akıl yürütülerek yapılan bu yargı kuvvetli olasılığı yansıtmaktadır.

2 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=İHTİMAL, 12.03.2018.

3.2.9. -(U)w kädik

kädik Kazak Türkçesinde “şüphe, kuşku” kavramının karşılığıdır (KTTTS, 220). *fiil kökü + mastar eki + iyelik eki + kädik* yapısı gelecekte eylemin gerçekleşme imkanı hususunda ihtimal ve belirsizlik bildirmektedir (Ajarbekova 2011: 26). Şüphe kavramı bir şeyin doğruluğuyla ilgili olarak tereddüt içinde olmak, kesin karar verememektir (Cevizci 1999: 532). Şüphe durumunda zihin bir öneriyi benimsemekte ya da yadsımakta kararsız kalır (Timuçin 2004: 338) ve sonucunda belirsizlik hakim olur.

(19) *Eñ alğaş bop qay jerde metall tabıldı? Kimder birinşi bolıp metall balqıttı, öñdedi? Muqabasında köne Palmira şaharınıñ qırandısı bederlengen älgı «DÜ-NİEJÜZİ TARİXİ» ne dep edi özi? Grek jeri, älde Mesopatamiya? Osı ekewiniñ bi-rewi bolwı kädik.* “Madenler ilk olarak nerede bulundu? Madenleri ilk kimler eritti, işledi? Kapağı eski Palmira şehrinin yıkıntısıyla süslenen «Dünya Tarihi» ne diyor? Antik Yunan’da mı, yoksa Mezopotamya’da mı? İkisinden biri **olabilir**.”³

(20) *Qazaqtıñ sanı 30-40 millionğa jetse de, tildiñ mäselesi şeşilmeytin tüyinge aynalwı kädik.* “Kazakların sayısı 30-40 milyona ulaştığında, dil meselesi çözülemeyecek bir düğüm haline gelebilir.”⁴

(19) numaralı önerme madenlerin hangi uygarlık tarafından, ne zaman keşfedildiğini sorgular. Antik çağ hakkında yeterli bilgi bulunmamasından dolayı konuşur Antik Yunan veya Mezopotamya arasından seçim yapamaz. Bu uygarlıkların yaşama şekillerine, kültür ve ticari hayatlarına vs. bakarak her ikisinin de olma ihtimali üzerinde durur. (20) numaralı önerme Kazakların sosyal hayatları içinde bir sorun haline gelmiş ana dili meselesidir. Konuşur Kazakların nüfusunun artarak 40 milyona ulaşması sonucunda bu meselenin çözülemeyecek duruma gelmesi konusunda fikir yürütür. Konuşurun inancı daha baskındır, diğer önermeye göre tereddüt nispeten vurgulanmamıştır. Bu nedenle (20) numaralı önermenin olasılık değeri daha kuvvetlidir.

3.3. Sözlüksel İşaretleyiciler

3.3.1. Kiplik Kelimeler

3.3.1.1. mümkün

mümkün sözcüğü *mastar + iyelik ekli* kullanımının yanı sıra cümlede yalın bir şekilde kullanılarak da olasılık anlamı vermektedir. Kazak Türkçesinde *mastar eki + iyelik eki + mümkün* analitik yapısı daha yaygın olarak kullanılmaktadır. *mümkün* sözcüğünün cümledeki yeri, yapısı gereği sonda yer alan analitik yapıdan farklıdır. İşaretleyici tek başına kullanıldığı durumlarda çoğunlukla cümlenin başında olmak üzere, cümlenin sonunda ve arasöz mahiyetinde cümlenin ortasında da yer alabilmektedir.

(21) *Mümkün, onıñ jalğız bolwı birsıpıra waqıtqa sozılar.* “Onun yalnız kalması oldukça uzun bir zaman **sürebilir**.” (OBJK, 65)

(22) *Bilem, mümkün külersiñ, dedi suretşi.* “Biliyorum, **belki** de güleceksin, dedi ressam.” (DGP, 7)

3 <https://e-history.kz/kz/publications/view/4811>, 3.08.2019

4 https://alashainasy.kz/til_tas_jarady/kazaktyin-sanyi-30-40-millionga-jetse-de-tldn-maseles-sheshlmeyntuyngge-105151/, 3.08.2019

(21) ve (22) numaralı önermelerde olasılık kipliği tahmin çağrışımı üzerinden işaretlenmiştir. Bu önermelerde konuşur eylemin gerçekleşmesine dair önel bakış açısına sunarak olasılığı kodlanmaktadır.

3.3.1.2. bälki, bälkim

Korkmaz, *belki* kiplik işaretleyicisini *olasılık, duraklama, şüphe ve şaşırma bildiren zarflar* olarak değerlendirmiştir (Korkmaz 2009: 509). Konuşurun tereddütte olduğunun sinyallerini veren bu işaretleyici Kazak Türkçesinde *bälki, bälkim* şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır. Yalın halde bulunan sözcük cümlelerin başı, sonu veya ortasında kullanılmaktadır.

(25) *Aqılñızdı aytıp körñiz, bälki, sizdiñ söziñizdi tñdar.* “Tavsiye verin, **belki** sizin sözünüzü dinler.” (Mamanov 2014: 262)

(26) *Bälkim, bul beyitter bizdiñ дәwirimizdiñ IX-X ğasırlarında, qazaqtardıñ arasında xristiandıqtıñ nestorion türiniñ az waqt taraw kezinde salınğan şıǵar.* “**Belki** bu beyitler 9.-10. yüzyıllarda Kazaklar arasındaki Hristiyanlığın Nestorion türünün kısa bir döneminde oluşmuştur.” (Sayrambayev 2014: 490)

(24), (25) ve (26) numaralı önermelerde ihtimal derecesi eşit olan ifadelerdir. (26) numaralı önermede daha açık görülebileceği gibi, konuşurun önermenin gerçekliğine dair bilgisi zayıftır ve bu yüzden önel bakış açısını dile getirerek bir yorumda bulunmuştur.

3.3.1.3. şaması, nāti, näyāti, añǵarı, jüdä

şaması, nāti, näyāti, añǵarı, jüdä işaretleyicileri Kazak Türkçesinde “galiba, herhalde” anlamına gelen olasılık işaretleyicileridir.

(27) *Şaması saǵat kündiz on bir jarım edi.* “**Galiba** saat öğlen on bir buçuktu.” (AS, 42)

(28) *Nāti sportpen aynalıspaǵan awıl balası bolmaǵan şıǵar, bolmawı da kerek.* “Sporla ilgilenmeyen köy çocuğu yoktur **herhalde**, olmaması da gerekir.”⁵

(29) *Näyāti bes minwt işinde köp nәрse aytıldı.* “Beş dakika için çok şey söylenmiş **olabilir**.”⁶

(30) *Añǵarı osı jumısqa sizdi ornalaştırǵısı keledi.* “**Galiba**, o işe sizi yerleştirmek istiyor.”⁷

(31) *Sonda aldınǵı küñgi jıyrma tutqınıñ eñ soñǵısı bular kelmesten bir saǵat burın ölimin, osı jerden tapqan-aw, jüdä.* “O sırada geçen günkü yirmi tutuklunun en sonuncusu bunlar gelmeden bir saat önce ölümü o yerden bulmuş, herhalde.” (SS, 132)

(27), (28), (29), (30) ve (31) numaralı önermeler belirsizlik ifade eden ihtimal cümleleridir. Kazak Türkçesinde olasılık göstereni olan bu sözcüklerin kullanımı sık değildir.

5 <http://mazhab.kz/kk/maqalalar/gibratnama/moinyna-jauapkershilikti-alu-ulken-kisilik-4139/>, 28.03.2018

6 <http://akikat.kazgazeta.kz/?p=8315>, 28.03.2018

7 <https://kazakh.academic.ru/1112/%D0%B0%D2%A3%D2%93%D0%B0%D1%80%D1%8B>, 19.10.2018

3.3.2. Kiplik Edatlar

Kazak Türkçesindeki olasılığı işaretleyen kiplik edatlar olarak da adlandırılan “gibi” anlamındaki benzerlik edatlarıdır. Türkiye Türkçesinde bulunan *gibi* edatı Gencan’a göre “öyle sanılır ki, sanki...” anlamlı kuşku ya da olabilirlik bildirip, eylemin tam olmayan ama tam olmaya yakın bir durumda yapıldığını veya o eylemin yapılıp görüldüğünü ifade etmektedir (1979: 439). Bu tür edatlar kiplik kullanımında bir nesnenin başka bir nesneye benzetilmesine aracılık etmekten ziyade, konuşurun bir olayı başka bir duruma veya olaya benzeterek yorumlaması şeklinde açıklanabilir. Konuşur benzetme yoluyla tahminde bulunur. Konuşurun tahminini verdiği için “galiba, herhalde” sözcükleriyle tercümesi yapılır. Kazak Türkçesindeki *ülpeti, ülpetti, zayıru, siyaqtı, türizi, türizdi, sirü, sekildi, sıqıldı, sıñaylı, ispetti, räwişti, sindi, taquletti* edatları olasılık bildiren edatlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

(32) *Älpeti, ešteñege qarar emes.* “Hiçbir şeye bakmayacak **gibi**./ **Herhalde** hiçbir şeye bakacak değil.” (Biray 2009: 345)

(33) *Zayıru atuna qarap ärkimniñ deñgeyin, kim ekendigin jaza baspay tanwğa boladı.* “**Galiba**, adına bakarak herkesin seviyesini, kim olduğunu ıskalamadan bilebilirdi.”⁸

(34) *Ol tipti Äbilpeyiz xandı da, Buxara qalasın da, onıñ xalqın da esinen şığarıp jibergen siyaqtı.* “O hatta Ebulfeyz hanı da, Buhara şehrini de, oranın halkını da aklımdan çıkarmışa **benziyor**.” (QXA, 19)

(35) *Türizi Qazaqtıñ qariya sözinde jii ayıtılın «24 bawlı el» degen tirkes sol bir şalğay kez kezeñnen kele jatqan ürdis bolwı äbden mümkin.* “**Herhalde**, Kazakların kelime hazinesinde sık kullanılan “24 bahçeli memleket” ifadesi, çok eski bir dönemden gelen adet olabilir.”⁹

(36) *Jası ulğayğan aqköñil, bilimdar qariyanıñ janarına jas irkilgen türizdi.* “Yaşı ilerlemiş iyi huylu, bilgili ihtiyarın gözüne yaş durmuş **gibi**.” (QXA, 342)

(37) *Sirü, bul adam iytitiñ qojası bolar.* “**Galiba** bu adam köpeğin sahibi.” (OBJK, 396)

(38) *Bıraq köñil-kıyı jaqsı sekildi.* “Fakat keyfi iyi **görünüyor gibi**.” (AS, 201)

(39) *Men onı körgeñ sıqıldı edim.* “Ben onu daha önce görmüş **gibi**yim.” (KTTTS, 501)

(40) *AQŞ-tağı saylaw: Trampqa qiyın bolatın sıñaylı.* “ABD’deki seçim: Trump için zor olacak **gibi**.”¹⁰

(41) *Türlerine qarağanda, olar tım arzanğa da satıla beretin sindi.* “Türlerine bakıldığında, onlar çok ucuza satılacak **gibi duruyor**.” (DGP, 82)

(42) *Aqın jüregi süzgi ispetti. Köz aynasınan janiña ne tüsti, qaniña ne sindi, sol twadı.* “Akinın yüregi sözğü gibidir. Gördüklerinden gönlüne ne düşerse, içine ne sinerse o olur.”¹¹

(43) *Eger istegeniñ jamandıq bolsa, jaqsılıq tawıp alw da bolsa kerek, tiken ornına biyday şıpağan räwişti.* “Eğer yaptığın kötülükse, iyiliği bulup almalı, diken yerinde buğday çıkmamış **gibi**.”¹²

(44) *Düniye küñdes qatın taquletti.* “Dünya kuma olan bir kadın **gibi**.”¹³

8 http://kazdramteatr.kz/index.php/c_main/theatricals_view/id_theatricals/176, 28.03.2018

9 <http://perevod.nur.kz/kk-ru/t-44362>, 28.03.2018

10 <http://kazgazeta.kz/?p=75853>, 28.11.2019.

11 <https://baq.kz/kk/news/adebiet/zhanat-zhankashuli-akin-zhuregi-suzgi-ispetti-82283>, 11.04.2018

12 <https://zhasqazaq.wordpress.com/2007/04/30/%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%B0%D1%82/>, 11.04.2018

13 <http://www.anck.kz/Publicis/14-10.htm>, 11.04.2018.

3.3.2.1. aw deymın

E. Äbilqayev *deymın* sözcüğünün gelecek zaman eki almış fiil ve *aw, ğoy, ma, me* edatları ile birleştiğinde *düşün-* fiilinin anlamına sahip olduğunu ve konuşurun önerme hakkındaki tahminini veya şüphesini bildirdiğini açıklamaktadır (Ajarbekova 2011: 27'den). *düşün-* fiilinin kullanımında konuşur emin olmadığı ancak doğru olduğuna inandığı öznel bakış açısını dile getirir. O halde *deymın* işaretleyicisi *aw, ğoy, ma, me* enklitik edatlarından sonra ve *şığar, bolar* sözcükleriyle kullanıldığında tahmin kipliğini, daha üst anlam olarak da olasılık kipliğini ifade etmektedir.

(46) *Oğan jetkizbeydi-aw deymın.* “Ona ulaşamayacağını **düşünüyorum.**” (ArAr, 60)

(48) *Onıñ atı - Djim Balizet.*

-Djim Balizet! - dep ayqaylap jiberdi Ripston, esine endi tüsirgendey. - Bilem, bilem, biz onı Rawzar dep atap ketkenbiz. Sondıqtan onı birden eske tüsire almadım. Ol Kaw-Kros mañında turadı. Al äkesi, sirä, jük taswşı-aw deymın.

“-Onun adı Jim Balizet.

-Jim Balizet- diye haykırdı Ripston aklına yeni gelmiş gibi. -Biliyorum, biliyorum. Biz onu Rawzar olarak adlandırdık. Bu nedenle birden hatırlayamadım. Kaw-Kros civarında yaşıyor. Babası da **sanırım** hamal.” (ÖB, 58)

Kazak Türkçesinde *deymın* ile birlikte en sık kullanılan *aw* enklitik edatıdır. Zhang Dingjing'e göre *aw deymın* işaretleyicisi konuşurun varsayımını yoğunlaştırır ve “söyleyebilirim ki, sanırım” anlamlarını karşılar (2003, 2004, Abish 2014: 95'ten). (46) numaralı önermede yalnızca *aw deymın* tercih edilse de, (48) numaralı önermelerde *sirä* kullanılarak olasılık pekiştirilmiştir.

3.4. Morfo-Sentaktik-Semantik İşaretleyiciler

3.4.1. bolsa gerek

Türk dilinde *ol-/bol-* kopula fiilinin çekimlenmesiyle oluşan farklı anlam alanlarını kodlayan işaretleyiciler bulunmaktadır. Üstelik bu işaretleyicilerin Türk lehçelerinde farklı semantik alanlara işaret ettiği de gözlemlenmektedir. Örneğin Türkiye Türkçesinde fiilin 3. teklik şahıs geniş zaman çekimi *olur* izni, olumsuz çekimi *olmaz* imkansızlığı ifade etmektedir. Kazak Türkçesinde fiilin 3. teklik şahıs geniş/gelecek zaman çekimi *bolar* ise olasılığı belirtmektedir. *bolsa gerek* işaretleyicisinin Türkiye Türkçesindeki karşılığı “olsa gerek”tir. Bu analitik yapı ile işaretli ifadelerde konuşur cümledeki yargıya ilişkin tahminde bulunur.

(50) *Jolımbet on eki jasta, Esengeldi bes jasta, Sultangeldi emşekte **bolsa gerek.***
“Jolımbet on iki yaşında, Esengeldi beş yaşında, Sultangeldi emiyor **olsa gerek.**” (QXA, 154)

(51) *-Sabaq? Siz konservatoriyada oqımayız ba?*

*-Joj, ä...inyazda oqımın ğoy men, dedi Samal. “inyazı” şet tilder institwtı **bolsa gerek.***

“-Ders? Siz konservatuarda okumuyor musunuz?

-Hayır. İnyazda okuyorum ben, dedi Samal. “İnyaz” yabancı diller enstitüsü **olmalı.**” (AS, 82)

(52) *Onıñ soñınan saqalı bwrıl tartqan orta jastağı birew jāne tolıq deneli āyel kirdi, şaması, aldınğınñ jubayı bolsa kerek. Āyel kişkene qız balanı qolınan jetelep keledi.* “Onun arkasından sakalı kırılmış orta yaşlı biri ve dolgun vücutlu bir kadın girdi. Önündeki eşi **olmalı**. Kadın küçük kız çocuğunu elinden tutup, peşinden sürüklüyor.” (TSBK, 34)

Kazak Türkçesi metinlerinde *bolsa kerek* oldukça yaygın kullanılan bir yapıdır. Konuşurun herhangi bir delile dayanmaksızın ürettiği (50), (51) ve (52) numaralı önermelerde tahmin pragmatik çağrışımın ön plana çıktığını görüyoruz. Rentzsch *bolsa kerek* işaretleyicisinin, konuşurun belli bir kanaatinin yüksek derecesini göstermesine rağmen, hata olasılığı barındırdığını ileri sürmektedir. Bu nedenle bu yapının konuşurun aşırı haklı olmadığı durumlarda da kullanıldığını savunmaktadır (2015: 251-252). (52)’de olasılık anlamı veren *şaması* kiplik işaretleyicisi de kullanılmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada; ilk olarak kiplik kategorisinin, gerçek olması gerekmeyen durumlar hakkında, metin üreticisinin bir şeyler söylemesini sağladığı tespit edildi ve ortaya kondu. Palmer (2001: 4), her hangi bir dilde kiplik kategorisini dilbilgisel açıdan 2 şekilde ele almıştır: 1)Kiplik sistemi ile; 2)Kip ile. Ancak Palmer’ın tespitine göre, çoğu dilde bu yollardan sadece biri ortaya çıkmakta veya biri diğerine göre daha belirgin görülmekte idi. Kazak Türkçesinin ise biçimbirimsel, sözlüksel ve sözdizimsel işaretleyicilere sahip olmasından dolayı “karma bir kiplik sistemine” sahip olduğu bu çalışma ile tespit edildi.

Bu çalışmada Kazak Türkçesinde olasılık kipliği işaretleyicileri morfolojik, morfo-sentaktik, sözlüksel ve morfo-sentaktik-semantic olmak üzere 4 grupta listelendi ve örneklerle ele alındı. Buna göre, *-Ar* biçimbiriminin Kazak Türkçesinde “olasılığı” işaretleyen “tek morfolojik işaretleyici” olduğu tespit edildi. Bu biçimbirim, Kazak gramer kitaplarında gelecek zamanın tahmin bildiren ekler kategorisinde değerlendirilmiş ve konuşurun bir eylemi tamamlama olasılığını bildirdiği ileri sürülmüştür. Kazak Türkçesinde “olasılık” pek çok morfo-sentaktik işaretleyici ile kodlanmaktadır. Bunlar arasında *-A al-* yapısının; “olasılık”, “izin” ve “yetenek” işaretleyicisi olarak birden fazla işleve sahip olduğu ortaya kondu. Bu yapının bağlamı bilinmeyen ve anlaşılamayan tümceler için anlam bulanıklığına sebep olduğu da tespit edildi. Bu yapının Türkiye Türkçesinde yapı ve anlam bakımından karşılığı *-A bil-* yapısıdır. Kazak Türkçesinde yeterliliği işaretleyen aslı kiplik olan *-A al-* dışında, bir sıfat fiil eki ile *bolar*; *şğar* gibi dilbilgiselleşmiş eylemlerin ve mastar eki ile *mümkün*, *ıqtimal*, *kädik* gibi kiplik kelimelerin birleşmesiyle oluşmuş morfo-sentaktik işaretleyicilerin de yaygın olarak kullanıldığı ortaya kondu.

Sözlüksel işaretleyici bakımından da zengin olan Kazak Türkçesinde olasılığı işaretleyen kiplik kelimelerin ve kiplik edatların sayı bakımından bir hayli fazla olduğu da tespit edildi. Bunların arasında; *älpeti*, *älpetti*, *zayırı*, *siyaqtı*, *tärizi*, *tärizdi*, *sirä*, *sekildi*, *sıqıldı*, *sñaylı*, *ispetti*, *räwişti*, *sındı*, *taqıletti* benzetme edatları sıkça kullanılan olasılık kipliği işaretleyicileridir.

Son olarak “olasılığın” önemli göstergelerinden olan *bolsa kerek* yapısı tümcenin anlamını *ol-* eyleminin yardımıyla “gereklilik” alanından çıkararak “tahmin-olasılık”

alanına genişlettiği de tespit edildi. Farklı yapıların birleşmesiyle farklı bir semantik değer taşıyan *bolsa kerek* yapısının, konuşurun “tahminini” muhataba aktarmasına yardımcı olarak “olasılık kipliğini” kodladığı da ortaya kondu.

Kısaltmalar

ArAr	: Aristardıñ Armanı
AS	: Asıl Söz
DGP	: Doriyan Greydiñ Portreti
KTTTS	: Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü
QÄTS	: Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi
QXA	: Qazaq Xanı Abılay
OBJK	: On Bes Jasar Kapiytan
ÖB	: Ögey Bala
S	: Suxbat
SS	: Siynoniynder Sözdigi
TSBK	: Tom Soyerdıñ Basınan Keşkenderi

Kaynakça

- ABISH, A. (2014). *Modality in Kazakh as Spoken in China*, Uppsala: Uppsala University.
- AJARBEKOVA, E.N. (2011). “Belgisizdik Männiñ Modal’ Sözder Arqlı Berilüwi”. *Seriyya Flogiyya*. 2 (62), s. 22-27.
- ASLAN DEMİR, S. (2008). *Türkçede İsteme Kipliği Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- VAN DER AUWERA, J., PLUNGIAN, V. (1998). “Modality’s Semantic Map”. *Linguistics Typology*. S 2, s. 79-124.
- AYMATOV, Ş. (2011). *Borandı Beket-Qus Joli*. (Rusça’dan Çev. Ş. Murtaza, Q. Nurmaxanov), Astana: Awdarma.
- BİRAY, N. (2009). “Kazak Türkçesinde Modal Söz (Kelimenin Dokuzuncu Türü Mü?)”. *Turkish Studies*. 4/3, s. 338-361.
- BIYZAQOV, S. (2007). *Siynoniynder Sözdigi*, Almatı: Arıs.
- BOYE, K. (2012). *Epistemic Meaning, A Crosslinguistic and Functional-Cognitive Study*, Berlin: De Gruyter Mouton.
- BYBEE, J. vd. (1994). *The Evolution of Grammar*, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- BYBEE, J., FLEISCHMAN, S. (1995). *Modality in Grammar and Discourse*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- CEVİZCİ, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma.
- CHUNG, S., TIBERLAKE, A. (1985). “Tense, Aspect and Mood”. *Typology and Syntactic Description* (s.202-258), Cambridge: Cambridge University Press.
- COATES, J. (1983). *The Semantics of Modal Auxiliaries*. London: Croom Helm.
- DECLERCK, R. (2011). “The Definition of Modality”. *Cognitive Approaches to Tense, Aspect, and Epistemic Modality* (s. 21-44), Amsterdam - Philadelphia: John Benjamin Publishing Company.
- DIETRICH, R. (1992). *Modalität im Deutschen*, Opladen: Westdeutscher Verlag.

- ERGÖNENÇ AKBABA, D. (2008). "Kazak Türkçesinde Şıq- Yardımcı Fiilinin Birleşik Fiillerde Kullanılışı". *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* (s. 424-432), Ankara: Akçağ Yayınları.
- FRAWLEY, W. (1992). *Linguistic Semantics*, London: Lawrence Erlbaum Ass. Pub.
- GENCAN, T. N. (1979). *Dilbilgisi*, Ankara: TDK.
- GIVÓN, T. (1994). "Irrealis and The Subjunctive". *Studies in Language*. 18 (2), s. 265-337.
- GRIYNVUD, C. (2011). *Ögey Bala*. (Rusça'dan Kazakça'ya Çev. R. Äduwov), Astana: Awdarma Baspası.
- HAZAR, M. (2005). *Joldasbay Turlıbayev Rayımbek Batır (Dil İncelemesi, Sözlük; Harf Çevrimi, Türkiye Türkçesine Aktarımı 1. Cilt)*. Doktora Tezi, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ISQAQOV, A. (1974). *Qazirgi Qazaq Tili Morfologiya*, Almatı: Ana Tili.
- JUBANOV, Q. (2010). *Qazaq Tili Jönindegi Zertewler*, Almatı: Atamura.
- KERİMOĞLU, C. (2018). *Kiplik ve Kip*, Ankara: Pegem Akademi.
- KIEFER, F. (1987). "On Defining Modality". *Folia Linguistica*. 21, s. 67-94.
- KIEFER, F. (1997). "Presidential Adress Modality and Pragmatics". *Folia Linguistica*. XXXI/3-4, s. 241-253.
- KRATZER, A. (1981). "The Notional Category of Modality". *Worlds, and Contexts: New Approaches in Word Semantics* (s. 38-74), Berlin: de Gruyter
- KOÇ, K., vd. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Akçağ.
- KORKMAZ, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK.
- QAÑBAQOV, D. (2015). *Qazaq Xanı Abılay -Tarixiy Roman*, Astana: Foliyant.
- Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi* (2011), Almatı: Qazaqstan Respublikası Mädeniyet Miyniystrligi Til Komiyeti, 11. Cilt.
- Qazaq Grammatikası-Fonetika, Sözjasam, Morfologiya, Sintaksis* (2002), Astana: Qazaqstan Respublikası Bilim Jäne Gılım Ministrliği A. Baturınulı Atındağı Til Bilimi İnstitutı.
- QUWANTAYULI, N. (2015). *Asıl Söz -Roman, Äñgimeler, Awdarmalar, Ölender*, Almatı: Sözdik-Slovar.
- LYONS, J. (1977). *Semantics 2*, USA: Cambridge University Press.
- MAMANOV, I. (2014). *Qazaq Til Biliminiñ Mäseleleri*, Almatı: Abzal-Ay.
- MULDAGALİYYEVA, A. A., OKUŞEVA, G. T. (2015). "Об особенностях перевода английских модальных глаголов can, could на казахский и русский языки". *KAZNU Bulletin. Philology Series*. 3 (155), s. 276-281.
- NARROG, H. (2009). *Modality in Japanese: The Layered Structure Of The Clause and Hierarchies of Functional Categories*, Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- NORDSTRÖM, J. (2010). *Modality and Subordinators*, Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- NUYTS, J. (2001). *Epistemic Modality Language And Conceptualization*, Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- PALMER, F. R. (1986). *Mood and Modality*, Cambridge: Cambridge University Press.
- PALMER, F. R. (2001). *Mood and Modality* (Second Edition), Cambridge: Cambridge University Press.
- PAPAFRAGOU, A. (2000). *Modality: Issues in the Semantics-Pragmatics Interface*, Amsterdam: Elsevier Publishing Company.
- PORTNER, P. (2009). *Modality*, Oxford: Oxford University Press.
- RENTZSCH, J. (2013). "Türk Dillerinde Kipsellik ve Kipselliğin Anlambilimsel Haritası". *Bilig*. S. 67, s. 129-168.

- RENTZSCH, J. (2015). *Modality in the Turkic Language*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- RUBIN, V. L. (2010). “Epistemic Modality: From uncertainty to Certainty in the Context of Information Seeking as Interactions With Texts”. *Information Processing and Management*. 46, s. 533-540.
- SAYRAMBAYEV, T. (2014). *Qazaq Til Biliminiñ Mäseleleri*, Almatı: Abzal-Ay.
- SEÇKİN, P. (2016). Olasılık Kipliğinin Eski Anadolu Türkçesindeki Görünümü. *Gazi Türkiyat*. 19: 223-238.
- SULEYMENOVA, E. vd. (1996). *Suxbat: Qazaq Tili- Kazaxskiy Yazık*, Almatı: İYD Jibek Joli.
- SWEETSER, E. (1990). *Modality: From Etymology to Pragmatics, Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*, Cambridge: Cambridge University Press.
- TÄWKEY, S. (2013). *Aristardıñ Armanı-Derekti Roman*, Almatı: Dünüyejüzi Qazaqtarınıñ Qawımdastıǵınıñ <Atajurt> Baspa Ortalıǵı.
- TİMUÇİN, A. (2004). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Bulut.
- TURSINOVA, G. T., RISKELDİYYEVA, G. D. (2012). *Qazaq Tili (Qasıqtıqtan Bilim Berüw Institutınıñ Sırttay Oqıtın Studentteri Üşin)*, Almatı: QazUTU.
- TWEN, M. (2011). *Tom Soyerdıñ Basınan Keşkenderi*. (Rusça’dan Kazakça’ya Çev. F. Oñǵarsınova), Astana: Awdarma Baspası.
- VERN, J. (2011). *On Bes Jasar Kapiytan*. (Rusça’dan Kazakça’ya Çev. S. Eşçanov), Astana: Awdarma Baspası.
- VON FİNTEL, K. (2006). “Modality and Language”. *Encyclopedia of Philosophy*. URL <http://mit.edu/fintel/fintel-2006-modality.pdf>.
- VON WRIGHT, G. (1951). *An Essay in Modal Logic*, Amsterdam: North-Holland Publishing Company.
- WAYLD, O. (2011). *Doriyan Greydiñ Portreti*. (İngilizce’den Kazakça’ya Çev. G. Tüsipova), Astana: Awdama Baspası.
- WÄRNSBY, A. (2006). *(De)Coding Modality The Case of Must, May, Måste and Kan*, Sweden: Lund Studies in English.
- YAMAN, H., AKKAYA, D. (2012). “Dil Biliminin Kelime Öğretimine Açılan Kapısı: Bağlam Türleri”. *Turkish Studies*. 7 (3), s. 2599-2610.

İnternet Kaynakları

- <https://www.azattyq.org/a/28317214.html> (Erişim Tarihi 28.03.2018)
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=İHTİMAL (Erişim Tarihi 12.03.2018)
- <https://e-history.kz/kz/publications/view/4811> (Erişim Tarihi 3.08.2019)
- https://alashainasy.kz/til_tas_jarady/kazaktyin-sanyi-30-40-millionga-jetse-de-tldn-maseles-sheshlmeytn-tuyngе-105151/ (Erişim Tarihi 3.08.2019)
- <http://mazhab.kz/kk/maqalalar/gibratnama/moinyna-jauapkershilikti-alu-ulken-kisilik-4139/> (Erişim Tarihi 28.03.2018)
- <http://akikat.kazgazeta.kz/?p=8315> (Erişim Tarihi 28.03.2018)
- <https://kazakh.academic.ru/1112/%D0%B0%D2%A3%D2%93%D0%B0%D1%80%D1%8B> (Erişim Tarihi 19.10.2018)
- http://kazdramteatr.kz/index.php/c_main/theatricals_view/id_theatricals/176 (Erişim Tarihi 28.03.2018)
- <http://perevod.nur.kz/kk-ru/t-44362> (Erişim Tarihi 28.03.2018)
- <http://kazgazeta.kz/?p=75853> (Erişim Tarihi 28.11.2019)

<https://baq.kz/kk/news/adebiet/zhanat-zhankashuli-akin-zhuregi-suzgi-ispetti-82283> (Erişim Tarihi 11.04.2018)

<https://zhasqazaq.wordpress.com/2007/04/30/%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%B0%D1%82/> (Erişim Tarihi 11.04.2018)

<http://www.anck.kz/Publicis/14-10.htm> (Erişim Tarihi 11.04.2018)

YABANCI DİL ÖĞRETİMİNDE VE YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİM SETLERİNDE KALIP SÖZLER*

Formulaic Expressions in Foreign Language Teaching and its Representation in Turkish Teaching Sets For Foreigners

Semra BAYRAKTAR**

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 171-197

Öz: Gündelik iletişimde selamlaşma, kutlama, karşılama-uğurlama, teşekkür etme, övme, eleştirme, uyarma, ikna etme gibi belirli edimlerin ifadesinde sıklıkla kullanılan kalıp sözler yabancı dil öğretiminde önemli bir yere sahiptir. Temel seviyede, asgari düzeyde de olsa, ana dili konusurulla iletişim olanağı sağlayan kalıp sözler, ilerleyen aşamalarda kişinin ifade olanaklarını artırırken hızlı ve akıcı iletişimin gelişmesine yardımcı olur. Dolayısıyla kalıp sözler yabancı dil öğretiminin her aşamasında vardır. Bununla birlikte dildeki yoğunluğu, bağlamsal ve işlevsel çeşitliliği kalıp sözlerin hangi düzeylerde ve nasıl ele alınması gerektiği konusunda farklı uygulamalara neden olmaktadır. Bu çalışmada kitap setlerinden hareketle yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kalıp söz öğretimine yönelik nasıl bir yol izlendiği ve ne tür farklılıklar olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızda kalıp sözler; sosyal ilişkilerin düzenlenmesi, duyguların ifadesi, tutumların ifadesi ve söylemin düzenlenmesi olmak üzere dört işlev çerçevesinde ele alınmış; İstanbul, İzmir ve Yedi İklim yabancılara Türkçe setlerinde bu işlevlere yönelik kalıp sözlerden hangilerine, hangi düzeylerde yer verildiği listelenerek Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi'ne göre değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kalıp söz, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, Türkçe öğretim setleri.

Abstract: In daily communication, formulaic expression used in the expression of certain acts such as greetings, celebrations, welcoming-farewell, thanks, praise, criticism, stimulation, persuasion play an important role in foreign language teaching. While it enables beginner level language speakers to communicate, it increases the fluency and speed of language learners with higher level of competency. Therefore, formulaic expression can be found at every stage of foreign language teaching. However, its intensity in the language, its contextual and functional diversity cause different implementations on the level of lexis and how they should be handled. In this study, it has been tried to determine the differences and the paths that are followed in the book sets which are used for teaching Turkish as a foreign language. Formulaic expressions in this study has been handled within the framework of four functions: the regulation of social relations, the expression of emotions, the expression of attitudes and the regulation of discourse. Teaching Turkish as a Foreign Language Book sets of Istanbul,

* Bu makale Semra Bayraktar'ın Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Anabilim Dalında Prof. Dr. Nurettin Demir danışmanlığında yürüttüğü "Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Bir Kültür Aktarım Aracı Olarak Kalıp Sözler" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Öğretmen, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara/TÜRKİYE. b.semra@gmail.com, Orcid:0000-0003-2869-5396, Gönderim Tarihi: 06.07.2020 / Kabul Tarihi: 09.10.2020.

Izmir and Yedi İklim were evaluated according to the European Common Framework for Languages by listing the formulaic expressions that were used for these four functions at all levels.

Keywords: Formulaic expressions, teaching Turkish as a foreign language, Turkish teaching sets.

Giriş

Yabancı dil öğretimi, kişinin ana dili dışında başka bir dilde duyup okuduklarını anlayıp anlamlandırmasını, yazılı ve sözlü ifade becerilerinin geliştirilmesini hedefler. Bu hedefe ulaşmanın en temel yollarından biri ana dili konuşurlarının gündelik hayatta sıklıkla kullandığı kalıpları bilmektir. Selamlaşma, hâl hatır sorma, kutlama, teşekkür etme, özür dileme, övme, eleştirme gibi gündelik iletişimde belli edimlerin ifadesinde sıklıkla kullanılan kalıp sözler, yabancı dil öğretimde iletişimsel beceriler ve kültürel etkileşimin gerçekleşmesinde önemli bir yere sahiptir.

Kalıp sözler atasözü, deyim, ikileme, birleşik sözcük gibi kalıplaşmış dil birimlerdendir. Kalıplaşmış birimler, birden fazla sözcükten oluşmasına karşın tek bir birim olarak işlem görme, tek bir anlamı karşılama, sabit bir yapıya sahip olmakla birlikte sınırlı oranda değişikliğe izin verme, kültürel yapıdan beslenme ve onu yansıtma gibi özelliklere sahiptir. Diğer kalıplaşmış birimlerden farklı olarak tek sözcükten (Merhaba, Eyvallah, Teşekkürler, Hayırlısı) de oluşabilen kalıp sözler hızlı ve akıcı iletişim kurulmasında, bağlama uygun, kabul gören sözün bulunarak toplumsal ilişkilerin uyum içinde sağlanmasında, duygu ve tutumların ifade edilmesinde, söylemin düzenlenmesinde önemli işlevlere sahiptir. Türkçede *Merhaba*, *Hayırlı olsun*, *Geçmiş olsun*, *Kolay gelsin*, *Helal olsun*, *Özür dilerim*, *Allah belanı versin*, *Yazıklar olsun*, *Ne hâlin varsa gör*, *Sağlık olsun*, *Hadi canım sen de* gibi iyi dilekleri, dua ve bedduaları, duygu ve tutumları içeren çok sayıda kalıp söz bulunmakta ve sıklıkla kullanılmaktadır.

Kalıp sözler; sözcükten cümleye kadar farklı biçimsel özellikler gösteren, aynı bağlamsal koşullarda toplumun genelince ortak ve geleneksel bir kullanımı olan, sosyal etkileşim, kendini ifade ve söylem organizasyonu işlevlerinde kullanılan basit, hızlı ve akıcı iletişimin anahtarı sözlerdir. Kalıp sözler, düğün, ölüm, alışveriş, yeme-içme, karşılama-uğurlama, kutlama gibi gündelik hayatın farklı bağlamlarında yaygın ve geleneksel bir kullanıma sahiptir. Düğünlerde *Tebrik ederim*, *Darısı başına*; cenazelerde *Allah rahmet eylesin*, *Başınız sağ olsun*; yemeklerde *Eline sağlık*, *Afiyet olsun*; alışverişlerde *Güle güle kullanın*, *Hayırlı olsun*; bayramlarda *Bayramınız kutlu olsun*, *Nice mutlu bayramlara* kalıp sözleri sıklıkla söylenir. Aksan (2006: 191) toplumsal ilişkilerdeki işlevinden hareketle **ilişki sözleri** olarak da adlandırdığı kalıp sözleri “Hoş geldiniz, affedersiniz, afiyet olsun, iyi yolculuklar gibi her toplumun dilinde görülen ilişki sözleri, başka örnekleriyle, toplumların kendilerine özgü kültürlerinin izlerini ortaya koymakta, görgü kurallarından kaynaklanan sözlerle de örtüşmektedir.” diyerek açıklamaktadır. Kalıp sözlerin yeterli araştırma olmadığı için kalıplaşmış diğer birimlerle sıklıkla karıştırıldığını belirten Gökdayı (2015: 3), kalıp sözlerin bir toplumun kültürüne ışık tutarak onun inançlarını, insan ilişkilerindeki ayrıntıları, gelenek ve görenekleri yansıttığını, bu işlevinden hareketle kalıp sözler incelenerek

bir toplumun kültürü hakkında fikir yürütülüp bazı çıkarımlarda bulunulabileceğini söyler. Çotuksöken (2015: 308) ise “Toplumun bireyleri arasında teşekkür etme, özür dileme, rica etme, tanışma, yolcu karşılama/uğurlama, bir isteği dile getirme gibi çeşitli bağlamlarda kullanılan sözlerin genel olarak ‘kalıpsözler’ bağlamında ele alındığını belirterek bunlara **bağlamsal sözler** ya da **ilişki sözleri** (ya da karşılama sözleri) adının da verilebileceğini” ifade eder. Kültürel özelliğinden hareket eden Kula (1996: 46) **kültür birimler** dediği kalıp sözlerin “dilin kültürelliğinin belirginleştiği adlandırmalar” olduğunu belirtir.

Kalıp sözler, gerek toplumsal ilişkiler gerekse kişinin kendini ifadesindeki işlevleri nedeniyle yabancı dil öğretiminde dilin farklı bağlamlarda, uygun bir şekilde kullanılmasını içeren iletişimsel edincin kazanılmasında önemli bir yere sahiptir. Yabancı dil öğretiminin ilk aşamalarında tanışma, selamlaşma, hâl hatır sorma, kutlama gibi bağlamlarda, asgari düzeyde de olsa ana dili konuşuruyula iletişim olanağı sağlayan kalıp sözler, ilerleyen aşamalarda kişinin kendini ifade olanaklarını artırırken dış dünya gerçekliğini yeni bir dilde anlamlandırmasına yardımcı olur. Daha çok çaba gerektiren yeni ifadeler oluşturmak yerine bağlama uygun, hazır kalıplar sunarak ana dili konuşurlarıyla doğru, hızlı ve akıcı iletişim kurulmasını sağlar. Bununla birlikte dildeki yoğunluğu, bağlamsal ve işlevsel çeşitliliği kalıp sözlerin yabancı dil öğretiminde ele alınışını zorlaştırmakta, buna bağlı olarak yabancılara yönelik Türkçe kitap setlerinde yer alan kalıp sözler de aynı kalıp sözün düzeyleri de farklılık gösterebilmektedir. Amaca ve hedef kitleye göre setlerde yer alan kalıp sözler farklılık gösterebilir. Kitapların sınırlılıkları göz önüne alındığında yer verilen kalıp söz sayısının yeterliliği de tartışılabilir. Ancak aynı amaca ve hedef kitleye yönelik hazırlanan bir sette temel düzeyde yer alan bir kalıp sözün başta bir sette ileri düzeyde ele alınması, birinde birden fazla ele alınan kalıp söze başka bir sette yer verilmemesi bu konuda belli bir plandan çok sezgisel bir yaklaşımla hareket edildiğinin göstergesidir. Bu çalışmada, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi setlerinde yer alan kalıp sözlerden hareketle yabancı dil öğretimdeki yeri ve öğretim yöntemleri irdelenerek kalıp sözlerden daha çok ve daha planlı şekilde yararlanılmasına yardımcı olmak amaçlanmaktadır. Bu amaçla öncelikle kalıp sözlerin yabancı dil öğretimindeki yeri ve öğretim yöntemleri ele alınacak, bu bilgiler ışığında İstanbul, İzmir ve Yedi İklim yabancı dil olarak Türkçe öğretim setlerinde temel, orta ve ileri düzeyde yer alan kalıp sözler, düzeyleri ve öğretim yöntemleri açısından değerlendirilecektir.

1. Yabancı Dil Öğretiminde Kalıp Sözler

Kalıp sözlerin gündelik iletişimde sosyal etkileşim ve kişinin kendini ifadesinde sahip olduğu önemli rol, doğal olarak, yabancı dil öğretiminde de önemli bir yere sahip olmasını gerektirmiştir. Bununla beraber özellikle 1970’li yıllara kadar basmakalıp ifade aracı olarak görülerek önemsenmemesi, kalıp sözlerin ana dili ve yabancı dil öğretiminde de göz ardı edilmesine, sezgisel bir yaklaşımla ve plansız bir şekilde ele alınmasına neden olmuştur. Yabancı dil öğretiminde iletişimsel becerilerin ön plana çıkması, iletişimin önemli bir parçası olan kalıp sözlere yönelik ilgiyi de artırmıştır. Bu çerçevede gerek ana dili gerekse yabancı dil öğretiminde kalıp sözlerin öğretimine yönelik çalışmalar artmıştır.

İletişimsel yaklaşımın temel alındığı Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi-AOÖÇ (Common European Framework of Reference for Languages-CEFR)'nde, kalıp söz kullanımı, toplumdilbilgisel ve pragmatik bir yeterlik olarak her düzeyde vurgulanmaktadır. Bağımsız dil yeterliğinin tanımlanabilecek en düşük basamağı olan A1'de "Birini selamlamak ya da birine veda etmek için gerekli en basit nezaket kurallarını kullanarak, lütfen ve teşekkür ederim diyerek, kendini tanıtarak ya da özür dileyerek vb. basit bir sosyal ilişki kurabilir." ifadeleri kullanılarak yeni başlayanlar için yararlı öğretim hedefleri belirtilmektedir (AOÖÇ 2013: 125).

A2, toplumsal işlevleri gösteren tanımlayıcılarının çoğunun bulunduğu düzeydir. Bu düzeyde öğrenci "Yaygın selamlaşma ve hitap kalıplarını kullanarak çok kısa bir tanışma konuşmasının üstesinden gelebilir. Bir davet ya da özrü dile getirebilir ve benzeri durumu yanıtlayabilir. Basit bir bilgi alışverişi yapmak, istekleri bildirmek, düşünce ve görüşlerini dile getirmek gibi temel dil işlevlerini kullanabilir ve onlara karşılık verebilir. En basit ve en çok kullanılan kalıp ifadeleri kullanarak temel, sıradan durumlarda basit ama etkili bir şekilde iletişime geçebilir (AOÖÇ 2013: 125).

Sözlü iletişimi sürdürebilme yeteneğini kapsayan B1'de; toplumsal inanç, gelenek, görenek, görüş ve inançlar ile nezaket kurallarının bilincinde olarak "En gerekli dilsel araçları ve uygun bir hitap tarzı kullanarak geniş çapta dil işlevlerini gerçekleştirebilme ve bunlara cevap verebilme" becerisi vurgulanmaktadır (AOÖÇ 2013: 124). Etkili toplumsal söylem biçimi ve daha güçlü bir dil bilincinin oluşturulduğu B2 düzeyinde ise; kendini uygun bir durumda ifade edebilme, hem resmî hem de gayri resmî bir üslup kullanarak inandırıcı, anlaşılır ve nazik bir şekilde ifade etme becerisiyle birlikte "Hızlı ve günlük konuşma dili kullanılsa da epey bir çaba harcayarak grup tartışmalarıyla başa çıkabilme ve katkıda bulunabilme" yeterliliği aranmaktadır (AOÖÇ 2013: 124).

Akıcı ve anında oluşan bildirişimin sağlandığı C1 düzeyinde; dili esnek ve etkili bir şekilde kullanma, duygularını ifade edebilme, imada bulunabilme ve şakalaşabilmenin yanı sıra "büyük çapta deyim ve günlük konuşma diline ait ifadeleri tanıma ve farklı hitap tarzları doğru olarak değerlendirebilme" yeterliği beklenmektedir. Dilin ileri düzeyde başarıyla öğrenildiği, bildirişimde kesinlik, uygunluk ve konuşma rahatlığının sağlandığı C2 düzeyinde ise; ana dili konuşurlarının ifadelerinin toplumdilbilgisel ve sosyokültürel kapsamını doğru değerlendirme, kendi dilini konuşanlarla hedef dil konuşurları arasında bu noktada köprü kurabilme ile "deyim ve günlük konuşma diline ait ifadeler hakkında geniş bilgi sahibi olma ve ince anlatım farklılıklarının bilincinde olma" yeterlikleri beklenmektedir.

İnsanlar dili bağlamın gerektirdiği şartlara göre kullanmaktadır. Farklı iletişim şekillerini gerekli kılan sosyal ortamlarda, kişiden duruma uygun belli ifadeleri dillendirmesi beklenir. Toplum üyelerinin ortak bellek alanında yer alan kalıp sözlerin nerede, ne zaman, kim tarafından, nasıl kullanılacağı da ortak toplumsal iradeyle belirlenip kalıplaşmıştır. Ana dili konuşurunun erken çocukluk döneminden itibaren önce yakın çevreden, sonrasında sosyal ortam ve eğitim yoluyla öğrenip içselleştirdiği kalıp sözlerle bir yabancı dil öğrenirinin tanışması öğretimin ilk aşamasında başlar. Yabancı dil öğrenmeye başlayan kişi ilk olarak "Merhaba, benim adım..., Memnun oldum, Nasılsınız, Günaydın, İyi günler vb." kalıp sözlerle karşılaşır ve ana dili konuşuruyula ilk temasını selamlaşma ve tanışmaya yönelik olan bu kalıplarla sağlar. Dil öğrenimi geliştikçe farklı bağlamlara yönelik kalıp söz varlığı da gelişir. Dolayısıyla kalıp sözler

yabancı dil öğretiminin her aşamasında vardır. Bununla beraber bir yabancı için kalıp sözleri öğrenmek pek de kolay değildir. Dildeki yoğunluğu, bağlamsal ve işlevsel çeşitliliği, kültürel özellikleri kalıp sözlerin öğrenimini zorlaştıran etkenlerdendir (Wray ve Perkins 2000, Pawley 2009, Martı 2014). Başlangıçta kendi dilinde doğrudan karşılığı olan kalıp sözlerle yabancı dil öğrenimine başlayan kişi, ilerleyen zamanda kendi kültüründe, dolayısıyla dilinde karşılığı olmayan kalıplarla ve bu kalıpların farklı bağlamlarda, farklı anlamlarda kullanımıyla karşılaşarak zorlanır. Bunlara bir de ses tonu, jest ve mimik gibi anlamı değiştiren unsurların eklenmesiyle öğrenmek iyice zorlaşır. Tüm bu zorluklar, elbette, beraberinde çözüm arayışlarını da getirmiş ve son yıllarda gerek Türkçede gerekse İngilizcede gittikçe artan sayıda çalışmaya yer verilmiştir (Wray 2009, Erman 2009, Wood 2009, Yılmaz ve Ertürk Şenden 2014, Kara ve Memiş 2015, Demir 2016 vd.). Bu çalışmalarda özellikle kalıp sözlerin yabancı dil öğretimindeki işlevleri ve öğretim yöntemleri ele alınmaktadır.

1.1. Yabancı Dil Öğretiminde Kalıp Sözlerin İşlevleri Nelerdir?

Kalıp sözlerin yabancı dil öğretimindeki işlevleri ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Myles vd. (1998: 32) araştırmacıların kalıp sözlerle ilgili tartışmaları üç geleneksel işlev çerçevesinde yaptığını belirtmektedir. Bu işlevlerden ilki öğrenirin kalıp dil kullanımının bir iletişim stratejisi olduğudur. Buna göre öğrenir, hedef dil kurallarında yeterli olmadığından asgari düzeyde de olsa iletişim kurmak için kalıp dili kullanmaktadır. İkincisi, kalıp dil kullanımının daha hızlı ve akıcı kullanıma olanak verdiği için bir üretim stratejisi olduğudur. Tartışmalarının merkezinde olan üçüncü işlevi ise kalıpların öğrenirin gramatikal yeterliklerin ortaya çıkıp gelişmesine ne oranda katkıda bulunduğudır.

Kalıp dilin ikinci dilde üretimsel ifadelerle katkısı tartışma konusu olsa da yapılan araştırmalar, dil kullanımında kalıplaşma ve sıralamaya duyarlı olduğunu ve ana dili konuşurlarının genel kabul görmüş eş dizimsel yapıları daha az akıcı olanlara göre daha sık kullandığını göstermiştir (Ellis vd. 2008: 376). Wray (2000: 10) yetişkin ana dili konuşurları, L1 (ana/kaynak dil) öğrenirleri, çocuk ve yetişkin L2 (yabancı/hedef dil) öğrenirleri ile afazıkların çıktıklarındaki kalıpsal dil üzerine yaptığı geniş çaplı araştırmasında tüm konuşmacı tiplerinin belirli amaçlara (selamlaşma, cezalandırma) erişmek ve etkileşimi sürdürmek için kalıpsal dizilişleri kullandığını tespit etmiştir. Schmitt ve Carter (2004: 5) da birçok işlevin (örneğin özür dileme, istekte bulunma) ifadesinde bir ve birden fazla kalıpsal dizinin tercih edilebileceğini belirterek bir konuyu değiştirmek için genellikle kullanılan *bu arada* (by the way) yerine *konu değiştirme zamanı* (It's time for topic change) gibi yeni bir cümlenin çok daha nadiren oluşturulduğunu belirtmektedir.

Kalıplaşmış dil, bireylerin gerek fiziksel gerekse sosyal ihtiyaçlarını en az çabayla ve anlaşılır bir şekilde iletmesini sağlayarak yaşamını sürdürmesinde pratik bir iletişim aracı işlevi görür. Bu pratiklik aynı zamanda konuşmanın hızlı ve akıcı olmasında da önemli bir etkiye sahiptir. Yapılan araştırmalar dinleme, konuşma, okuma ve yazmada hızın ve akıcılığın sağlanmasında kalıp sözlerin önemli bir etken olduğunu göstermiştir. Az sayıdaki araştırmacının çok sınırlı bir bölümünde, sözel iletişimin etkililiğiyle kalıp sözlerin kullanımını arasındaki bağlantı örneklerine yer verildiğini belirten Wood (2009: 41), yaptığı araştırmada kalıplaşmış dilin akıcılığı zamanla kolaylaştırdığını saptamıştır.

Kalıplar konuşmacıya gerekli sözlüksel parçaları oluşturmak, söylemin ileriki bölümlerini planlamak vb. için zaman verir. Bu nedenle konuşma kelimesi kelimesine oluşturulmaz. Konuşmacı ritim, çeşitlilik, sözcüksel dizi, bağlamın yaratım süreciyle bağlantısı ya da ezberlenen büyük miktardaki parçanın birleştirilmesine odaklanabilir.

Bazı araştırmacılar öğrenirlerin kalıp dizileri yalnızca okuma hızı ve kavramayı artırmada değil, aynı zamanda ana dil üslubunda yazabilmek için de bilmek zorunda olduğunu ancak bire bir çevirinin iyi bir yol olmadığını belirtmektedir (Ellis vd. 2008: 377-378). Erman (2009: 324-325) bu noktada, “Bir metnin akışını ve okunabilirliğini sağlayan nedir?” sorusunu yönelterek bunun kısmi cevabının doğru gramer ve genel tutarlılık dışında çoklu kelime kalıpları ve ifadeleri olduğunu belirtir. Erman, kelime kombinasyonlarının, yetersiz ve hatalı kullanımda ya da ikinci dil öğrenenlerin yazdıkları metinlerde olduğu gibi okuma akışı bozulduğunda varlıklarının ve akıcılık konusundaki öneminin farkına varıldığını ifade ederek ikinci dil yazılarında kanıtlanan akıcılık eksikliğinin yeterli kelime birliklerinin olmamasından kaynaklandığını savunmaktadır.

Kalıp sözlerin temel dil becerilerinin yanı sıra sosyal ve kültürel uyuma etkisi de yabancı dil alanındaki araştırma konularından biridir. Bir topluluğun üyesi olan insan var olmak ve varlığını sürdürebilmek için fiziksel ve sosyal ihtiyaçlarını gidermek zorundadır. Bu zorunluluk onu ister istemez diğer insanlarla etkileşim içinde olmaya yönlendirir. Özellikle yabancı bir ülkede, yabancı bir dilde iletişim kurmak gerektiğinde kalıp sözler, sınırlı da olsa, hızlı bir şekilde iletişim kurarak ihtiyacımızın giderilmesini sağlar.

Yapılan araştırmalar, hedef dil konuşurlarıyla etkileşime girmenin ve sosyo-kültürel ortamlara katılmanın kalıp söz varlığını, kalıp söz kullanımının da sosyal etkileşimi geliştirdiği, dolayısıyla bu iki etkenin birbirini desteklediğini göstermektedir. Adolphs ve Durow (2004) kalıpsal dizi ediniminin sosyo-kültürel entegrasyonu etkileyip etkilemediğine yönelik Birleşik Krallık'ta eğitim gören ve entegrasyon düzeyleri birbirinden farklı, iki Çinli kadın öğreniri denek olarak seçtikleri bir araştırma yapmıştır. Öğrenirlerle 7 aylık sürede yapılan 5 röportajın analizi sonucunda, nispeten iyi entegre olmuş öğrenirin zamanla kalıplaşmış dizileri kullanımının arttığını ancak iyi entegre olmayan öğrenirde kalıplaşmış dizi kullanımının herhangi bir gerçekliğe yükselmediği görülmüştür. Ayrıca öğrenirlerin kullandığı kalıpsal dizilerin türleri karşılaştırıldığında ana dili konuşurlarının derleminde bulunan en sık frekansa sahip olanlarla sadece bir miktar örtüştüğü belirlenmiştir.

Kalıp sözlerle ilgili yabancı dil öğrenirlerini merkeze alan araştırma sonuçları, bu sözlerin dinlediğini ve okuduğunu anlama; hızlı ve akıcı konuşma, okuma ve yazma ile sosyal ve kültürel uyum konularında öğrenire kolaylık sağladığı ve etkileşimi hızlandırdığı yönündedir. Kalıp sözlerin yabancı dil öğrenenler açısından sahip olduğu bu işlevler, öğretimine yönelik çalışmaları da artırmış ve “Kalıp sözler en iyi şekilde nasıl öğretilir?” in cevabı aranmaya başlanmıştır.

1.2. Kalıp Sözlerin Öğretimi

Kalıp sözlerin öğretiminde öğrenirin özellikleri (yaş, zekâ, motivasyon düzeyi) ve öğretimin niteliklerinin (öğretmen, zaman, öğrenme ortamı, program, uygulanan

yöntem ve yaklaşımlar, öğretim ilkeleri) yanı sıra konunun kapsamı da çalışmaların ana çerçevesini oluşturmaktadır.

Kalıp sözler, sabit ve yarı sabit olmak üzere temelde ikiye ayrılmaktadır. Bu yapısal farklılık kalıp sözler ele alınırken, özellikle sınıf içi etkinliklerde, farklı uygulamaların yapılmasını zorunlu kılmaktadır. *Kolay gelsin, Geçmiş olsun, Afiyet olsun, Hayırlı olsun, Bereket versin* vb. sabit yapıda olan kalıp sözlerin öğretiminde “ezber”, “taklit” ve “tekrar”ın önemli bir yeri vardır. Çünkü “söz konusu kalıp sözler olduğunda dil kullanıcılarının yaratıcı dilsel davranışlarının tam tersine kalıplar bu davranışların taklit yönlerini içerir (Corrigan vd. 2009: 14). Sabit yapıdaki kalıp sözler yapı ve anlam yönünden tamamen kalıplaşmış olduğundan yaratıcılığa izin vermez, bu nedenle genellikle ezber yoluyla öğrenilir. Sınıf içi etkinliklerde, öğrenilere tanışma, selamlaşma, vedalaşma, kutlama, karşılama, yolcu etme, misafir etme vb. durumlarda kullanılan sabit kalıplar verilerek taklit ve tekrar etmeleri istenebilir ve bu etkinlik sınıftaki tüm öğrencileri kapsayacak şekilde devam ettirilebilir. Kalıp sözler, çok farklı bağlamlarda, farklı işlevlerde kullanıldığından öğrencilerin bu yapıları ezberlemeleri hiç de kolay değildir. Özellikle sınıf içi etkinliklerde, kalıp sözlerin ezberlenmesi ve telaffuzu konusunda zorluk çeken öğrencilere bu yapıların yabancı dil öğrenmeye katkıları açıklanarak motivasyonlarının yükseltilmesine yardımcı olunmalıdır.

Ezber dayalı olan sabit yapıların yanında, yarı sabit özellikteki kalıp sözler kural yönelimlidir. Buna bağlı olarak ezber dayalı sabit yapılarda bütüncül öğrenme yapılırken yarı sabit yapılarda tamamlama çalışmaları etkinliklerin temelini oluşturmaktadır. Sınıf içi etkinliklerde yazılı ya da sözlü tamamlama etkinlikleri yapılarak öğrencilerin yarı sabit yapıları kullanmaya yönelik pratikleri artırılabilir. Schmitt ve Carter’ın (2004: 6) da ifade ettiği gibi bazı durumlarda sabitlik avantajlıdır. Örneğin *Dikkat et!* Kolayca tanınabilen bir uyarıdır ve onu anlamak için küçük bir işlem gereklidir. Bununla birlikte, anlamın daha esnek olmasına izin vermek, dil kullanımının çoğunda bir avantajdır. Ancak burada yarı sabit yapıların semantik kısıtlamaya sahip olduğu unutulmamalıdır. Kalıp yapıdaki boşluklar her zaman açık değildir ve semantik kısıtlamalar sözcük seçimini ve kullanımını sınırlar. Bazı kalıpların devamında gelen sözcük/sözcükler genelde olumluyken bazıları anlam ya da yapı yönünden olumsuzluk taşır. Bu nedenle yarı sabit yapıdaki kalıp sözler öğretilirken tamamlanacak kısmın olumlu ya da olumsuz anlam özellikleri dikkate alınmalıdır. Örneğin *Güle güle* kalıbı, devamında *oturun, giyin, kullanın, gidin* ifadeleriyle tamamlanarak her zaman olumlu bir anlam taşımaktadır. *Allah bilir* kalıp sözü ...*yine kapıyı açık bırakmıştır, ... benim dedikodumu yapmışlardır, ...yine beni dinlememiştir, ...o da seni unutmamıştır* örneklerinde olduğu gibi gerek yapı gerek anlam yönünden hem olumlu hem de olumsuz bir nitelik göstermektedir. *Allah’ımı seversen...* kalıp sözü ...*benimle gel, ... yapma, ...buradan git/gitime* ifadelerinde olduğu gibi hem olumlu hem de olumsuz bir yakarış/istek ifadesi olabilmektedir. Öğrencilere yarı sabit yapılarla ilgili tamamlama etkinlikleri yaptırılırken ifadenin olumlu, olumsuz ya da her iki anlam özelliğini taşıyıp taşımadığına dikkat çekilmeli ve en yaygın/baskın anlam özelliğine yönelik örnekler öncelikli olarak ele alınmalıdır.

Kalıp sözlerin öğretiminde, özellikle otomatik kullanımın geliştirilmesinde başvurulacak yöntemlerden biri de “örtük öğrenme”dir. Erman (2009: 345), örtük

bilgiyi elde edebilmeleri için öğrencilerin, en üst düzeyde okuma fırsatıyla karşılaşması ve dile maruz bırakılması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca öğretmenler çok sözcüklü ifadeleri içermesi olasığundan dolayı yabancı dil öğrencilerinin sözcük hatalarına daha çok dikkat etmelidir.

Kalıp sözlerin öğretimine yönelik, yapısal etkenlere bağlı taklit, tekrar ve tamamlama dışında çok çeşitli etkinlik ve materyallerden yararlanılabilir. Kalıp sözler toplumun geneline benimsenip kullanıldığından yabancı dil öğrenirleri bu yapılarla sıklıkla karşılaşacaktır. Bu karşılaşma, hedef dilin konuşulduğu ülkede bulunmaktan bağımsız olarak, televizyon dizileri ve filmler, sosyal medya, şarkılar, gazete, kitap vb. kaynaklar yoluyla olacaktır. Kalıp söz öğretiminde bu kaynakların yanı sıra günlük hayatın farklı bağlamlarına yönelik canlandırma etkinliklerinden de yararlanılabilir.

2. Yöntem

Çalışmamızda doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışma dokümanı olarak yabancı dil olarak Türkçe öğretimi materyallerinden dinleme metinleri/CD'lerini de içeren İstanbul, İzmir ve Yedi İklim kitap setleri temel alınmıştır.

2.1. Sınırlılıklar

Çalışma temel, orta ve ileri düzeye yönelik İstanbul, İzmir ve Yedi İklim öğretim setleri ile sınırlıdır.

2.2. Uygulama

Kalıp sözler oldukça çeşitli bağlam ve işlevde kullanılmaktadır. Bunun bir sonucu olarak yapılan çalışmalarda farklı sınıflandırmalar ortaya çıkmaktadır. Çalışmamızda kalıp sözler hem gündelik iletişimdeki yeri hem de yabancı dil öğrenirinin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak işlev ve bağlamlarına göre sınıflandırılmıştır:

Tablo 1: Kalıp sözlerin sınıflandırılması

SOSYAL İLİŞKİLERDE KULLANILAN KALIPLAR	DUYGU İFADE ETME KALIPLARI	TUTUM BELİRTME KALIPLARI	SÖYLEM DÜZENLEME KALIPLARI
1. Gündelik İletişim -Selamlaşma -Hâl hatır sorma -Tanışma -Alışveriş -Banyo, saç kestirme -Eğlence -Mücadele (Ders, iş, sınav, yarış) -Sıkıntı, hastalık -Yeme içme	-Acıma-Üzüntü -Beğeni-memnuniyet -Belirsizlik-çaresizlik -Endişe-Korku -Minnet -Öfke -Özlem -Pişmanlık -Sevgi -Şaşkınlık	-Bireyci/Toplumcu tutum -Cinsiyetçi tutum -Eleştirme -İkna -İroni (Tersinleme) -İtiraz-Ret -Nezaket -Onaylama -Övme -Özür	-Konuya giriş -Konuyu değiştirme -Konuyu toparlama

<p>2. Kutlama -Bayram -Doğum -Doğum günü -Evlilik, Nişan -Kandil -Sünnet -Övülesi bir şey yapma -Özel günler (yılbaşı, doğum günü, anneler günü vb.) -Yeni başlangıçlar</p> <p>3. Taziye -Başsağlığı dileme</p>		<p>-Sabır -Söz verme -Teşekkür -Umursamama -Uyarma</p>	
---	--	--	--

Kalıp sözler sosyal ilişkilerin düzenlenmesi, duyguların ifadesi, tutumların ifadesi ve söylemin düzenlenmesi olmak üzere dört işlev çerçevesinde ele alınmış, A1, A2, B1, B2, C1 ve C2 düzeylerinde İstanbul, İzmir ve Yedi İklim yabancılara Türkçe setlerinde bu işlevlere yönelik kalıp sözlerden hangilerine, nasıl yer verildiği incelenerek değerlendirilmiştir.

3. Bulgu ve Yorumlar

İnceleme ve değerlendirmemize konu olan kitap setlerinden;

İstanbul Yabancılar İçin Türkçe seti; ders ve çalışma kitabından oluşmakta olup her bir kitapta 6 ünite yer almaktadır. A1, A2, B1, B2 düzeylerine ayrı kitaplar hâlinde yer verilen setin ileri düzeye (C1-C2) yönelik tek bir kitabı bulunmakta olup C1/+ olarak ele alınmaktadır. Çalışmamızda, 12 üniteden oluşan ileri düzey ders ve çalışma kitabının ilk 6 ünitesi C1, son altı ünitesi de C2 düzeyinde değerlendirilmiştir.

İzmir Yabancılar İçin Türkçe seti; A1 ve A2 düzeylerinde ders ve alıştırma kitabı; B1 düzeyinde ders, alıştırma ve öğretmen; B2 düzeyinde ders ve öğretmen; C1 düzeyi ise yalnızca ders kitabından oluşmaktadır. Setin C2 düzeyine yönelik kitabı bulunmamaktadır. Tüm kitaplarda 8 ünite yer almaktadır.

Yedi İklim Türkçe öğretim seti her düzey için ders, çalışma ve öğretmen kılavuz kitaplarından oluşmaktadır. Seti oluşturan ders ve çalışma kitaplarında 8 ünite bulunmaktadır.

Yabancılar için Türkçe kitap setlerinde ve dinleme CD'lerinde yer alan kalıp sözlerin düzeylere ve bağlamlara göre dağılımı aşağıda verilmiştir.

3.1. Sosyal İlişkilerde Kullanılan Kalıplar

Çalışmamızda sosyal ilişkilerin düzenlenmesinde kullanılan kalıp sözler; gündelik iletişim (selamlaşma, alışveriş, karşılama-uğurlama vb.), kutlama (düğün, yılbaşı, bayram vb.) ve taziye olmak üzere üç bağlamda ele alınmaktadır. Kalıp sözlerin bağlam

ve işlevlerine göre ders kitaplarında yer aldığı ve tekrarlandığı düzeyler Tablo 2, 3, 4'te görülmektedir. Satırlarda boş bırakılan düzeylerde ilgili kümeye ait söz kalıpları yer almamaktadır.

Tablo 2: Gündelik iletişimde kullanılan kalıp sözlerin kitap setlerinde yer alma düzeyleri

BAĞLAM	KALIP SÖZ	İstanbul	İzmir	Yedi İklim
Selamlaşma Tanışma Hâl hatır Sorma	Alo	A1, A2, B2	A1, A2, B1, B2	A2, B1, B2, C2
	Eh işte! Fena değil.	A1	-	-
	Günaydın.	A1, A2	A1, B1	A1, A2, B1, B2
	İyi akşamlar.	A1, A2, B2	A1	A1
	İyidir.	-	B1	-
	İyi geceler.	A1, A2	A1	A1
	İyi günler.	A1, A2	A1, A2, B1, C1	A1, A2, B1, B2, C1, C2
	İyilik/iyilik sağlık	A1	A1	-
	İyiyim.	A1, A2, B2	A1, A2, B1, B2	A1, A2, B1, C1, C2
	(Tanıştığımıza) Memnun oldum.	A1, A2, B2	A1	A1, B1, C2
	Merhaba	A1, A2, B1, B2, C1	A1, A2, B1, B2, C1	A1, A2, B1, B2, C1, C2
	Merhabalar (İstanbul, B2)	A1, A2, B1, B2, C1	A1, A2, B1, B2	A1, A2, B1, B2, C2
	Nasılsın?	A1	A1, B1	A1, A2
	Nasılsınız?	A1	A1, B1	A1, A2
	Ne haber/Naber?	A1	A1, A2, B2, C1	-
	Ne olsun (işte)	A2	A1, B1	-
	Ne var ne yok?	A1	-	-
	Selam	A1	A1, A2, C1	B1, C1, C2
Selamünaleyküm/ Aleykümselem	-	-	B1	
Alışveriş	Bereket versin.	-	-	A1
	Daha iyileri senin olsun.	-	B1	-
	Daha iyisi sizlere nasip olsun.	-	-	B2
	Hayırlı olsun.	A2, C1	B1	A2, B1
	Hayırlı uğurlu olsun.	-	-	B2
	İyi günlerde harcayın.	B2	-	-
	Güle güle giyin./Güle güle giy.	-	-	A2, C2
	Güle güle kullanın.	A2	A2	A1, B1, B2
Güle güle oturun.	-	C1	B2, C2	
Banyo, Saç sakal kesme	Sihhatler olsun.	-	B1	-

BAĞLAM	KALIP SÖZ	İstanbul	İzmir	Yedi İklim
Eğlence	Bak keyfine	-	-	C2
	Değmeyin keyfime/ Değmesinler keyfimize	C1	-	-
	İyi eğlenceler	A2, B1	-	B1
	İyi seyirler	-	-	A2, B2
	İyi tatiller	A2	-	-
	Keyfine değme gitsin	-	-	B2
Karşılama Uğurlama	Allah'a emanet olun.	-	-	C2
	Allah'a ismarladık.	-	-	A2, B1, C2
	Allah kavuştursun.	-	B1	B2
	Bize de bekleriz.	-	-	B2
	Bize müsaade	-	-	B2
	Buyurun	A1, A2, B2, C1	A1, A2, B1, B2, C1	A1, A2, B1, B2, C2
	Elveda	C1	-	A1
	Görüşmek üzere	A1, A2, B1, B2	A1, A2, B1	A1, A2, B1
	Görüşürüz.	A1, A2, B1, B2	A1, A2, B1, B2, C1	B1, C2
	Güle güle	A1	A1, B1	A1, A2, B2, C2
	Haberleşelim.	-	B2	-
	Hayırlı yolculuklar.	-	A2	-
	Hoş bulduk.	A1, A2, B2	A1, A2, B1	A1, A2, B1, B2, C1
	Hoş geldin/Hoş geldiniz.	A1, A2, B1, B2	A1, A2, B1, B2, C1	A1, A2, B1, B2, C1, C2
	Hoşça kal/Hoşça kalın.	A1, B1, C1	A1, A2, B1, B2, C1	A1, B1, B2, C1
	İyi yolculuklar.	A1, B2	A1, A2	A1, A2, C1
	Kendine dikkat et.	-	-	B2
	Kendine iyi bak.	A1	B1	C2
	Sağlıkla kalın./Hadi kalın sağlıkla.	-	-	B2, C2
	Sağ salım gidip dönün.	B2	-	-
	Selam söyle.	C1	A1, B1, B2	A2
	Tekrar bekleriz.	A2	-	B2
	Uğurlar olsun.	B2	C1	-
	Uygun bir yerde ineyim.	C1	-	-
	Yine bekleriz/Yine beklerim.	-	-	A1, B2
	...yolcusu kalmasın.	-	-	A2
	Yolunuz açık olsun.	B2	-	B2
	Esen kalın.	B2	-	-

BAĞLAM	KALIP SÖZ	İstanbul	İzmir	Yedi İklim
Mücadele (Rekabet, İş, Ders, Sınav)	Allah zihin açıklığı versin.	-	B1	B1, B2
	Başarılar diliyorum/Başarılar diliyoruz/Başarılar dilerim.	-	A1, B1	B1, B2
	Bol şans.	A1	-	-
	İyi çalışmalar.	-	A1, B2, C1	B2
	İyi dersler.	A1	-	-
	Kolay gelsin.	A2	A1, A2, B1, C1	A1, B1, B2
	Kolaysa başına gelsin.	-	B1	-
	Hayırlı işler.	A2	A1	A1, A2
Sıkıntı Hastalık	Yolunuz bahtınız açık olsun.	-	-	B1
	Allah can sağlığı versin.	-	-	B2
	Allah şifa versin.	-	-	B2
Yeme İçme	Geçmiş olsun.	A1	A1, A2, B1	A1, A2, B1
	Afiyet olsun.	A1, A2, C2	A1, A2, B1	A1, A2, B2
	Eline sağlık.	A2	A2, B1, C1	A2, B1, B2
	Ziyade olsun.	-	-	B2

Tablo 2’de de görüleceği üzere gündelik iletişimde tanışma, selamlaşma, hâl hatır sormaya yönelik kalıp sözler Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi’ndeki yeterliklere uygun olarak A1 düzeyinde ele alınmakta, ilerleyen düzeylerde de tekrar edilmektedir. Kitap setlerinde gündelik iletişime yönelik kalıp sözler temel düzeyde genellikle diyaloglarla verilmekte; tekrarlama, tamamlama ve eşleştirme çalışmalarıyla kavratılmaktadır.

Kitap setlerinde, selamlaşma ve iletişimin başlatılmasında *Merhaba* sözünün günün her saatinde, resmî ya da samimi ilişki içinde olunan herkese karşı kullanıldığından tüm düzeylerde en sık geçen kalıp söz olduğu görülmüştür. Gerçek bir soru anlamı taşımaktan öte nezaketin bir gereği olarak kullanılan *Nasılsınız?* ve teklifsiz kullanım şekli *Nasılsın?* tüm setlerde öncelikle ele alınan hâl hatır sorma kalıplarıyken *Naber?* ve *Selam* kalıp sözlerine de yer verildiği görülmektedir. Hedef kitlenin yaşı ve iletişim koşulları çerçevesinde özellikle İzmir setinde sıkça ve tüm düzeylerde yer alan *Naber* sözü yine aynı sette *Ne haber*, *Naber*, *N’aber* şeklinde farklı yazımlarıyla yer almaktayken Yedi İklim kitap setinde bu kalıp söz bulunmamaktadır. İstanbul setinde *Nasılsın*, *Ne haber/Naber*, *Ne var ne yok* ile diyalogun devamında *İyilik*, *senden ne haber*, *İyilik sağlık*, *Eh işte* kalıp sözlerine yer verilmektedir. İstanbul’un gündelik iletişime yönelik, teklifsiz dil kullanımı bağlamında, en fazla çeşitte kullanıma yer veren set olduğu görülmektedir.

Sosyal yaşamda, başkalarının mutluluk ve acılarına ortak olmak, ilişkileri uyum içinde sürdürmek amacıyla bağlamsal koşullara göre iyi dilek kalıpları kullanılmaktadır. Yabancı dil öğretiminde ana dili konuşurlarıyla iletişimin ve sosyal ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir yere sahip olan belli başlı iyi dilek kalıplarının temel düzeyde ele alınması gereklidir. Kitap setleri sosyal ilişkiler bağlamında değerlendirildiğinde *Geçmiş olsun*, *Kolay gelsin*, *Eline sağlık*, *Afiyet olsun*, *Buyurun*,

Hoş geldiniz, Hoş bulduk, Güle güle, Görüşmek üzere, Görüşürüz gibi yaygın ve sık kullanım içeren kalıp sözlere temel düzeyde yer verildiği görülmektedir.

Alışveriş: Kitap setlerinde alışverişte kullanılan kalıp sözlere bakıldığında *Güle güle kullan* sözüne setlerin tümünde temel düzeyde yer verilmekle beraber Yedi İklim dışında tekrar edilmediği görülmektedir. Kültürümüzde düğün, sünnet, yeni bir işe girme, eser meydana getirme vb. güzel gelişmelerde *Hayırlı olsun* sözü sıklıkla kullanılmaktadır. Çeşitli bağlamlarda iyi dilek ifadesi olarak kullanılan *Hayırlı olsun* sözü, alışveriş bağlamında tüm setlerde yer almaktadır. Kullanım sıklığına bağlı olarak İstanbul ve Yedi İklim’de temel düzeyde yer alan bu kalıp söz, İzmir’de B1 düzeyinde verilmektedir. Ayrıca alışverişlerde, müşteri ile satıcı arasında iyi dilek ifadesi olarak kullanılan *Bereket versin* sözü yalnızca Yedi İklim setinde, A1 düzeyinde yer almaktadır.

Alışveriş bağlamında kitap setlerine genel olarak bakıldığında Yedi İklim’de kalıp söz çeşitliliği ve sıklığının diğer setlere oranla daha fazla olduğu görülmektedir.

Eğlence: Kitap setlerinde, hoşça vakit geçirilmesini sağlayan aktiviteleri içeren eğlenceye yönelik kalıp sözler temaya bağlı olarak sinema, tiyatro izleme ile tatil bağlamlarında (*İyi eğlenceler, İyi seyirler, İyi tatiller*) yer almaktadır. İzmir kitap setinde eğlenceye yönelik kalıp söze yer verilmezken diğer setlerde farklı düzeylerde ele alındığı görülmektedir. Eğlencenin keyifle özdeşiminin ifadesi olan *Değmeyin keyfine, Keyfine değme gitsin, Bak keyfine* kalıp sözleri orta ve ileri düzeyde olmak üzere İzmir dışındaki diğer setlerde yer almaktadır.

Karşılama-Uğurlama: Dilimizde çok sayıda karşılama-uğurlama sözü (Bayraktar 2019: 223-224) bulunmakta olup setler de en fazla kalıp söz çeşitliliği bu bağlamda yer almaktadır. Gündelik yaşamda karşılama ve uğurlamaya yönelik sıklıkla kullanılan *Hoş geldin, Hoş bulduk, Hoşça kal, Güle güle, Görüşmek üzere, Görüşürüz* kalıp sözleri, *Buyurun* karşılama sözüyle birlikte, özellikle müşteri-hizmet sunan bağlamında, kitap setlerinde temel düzeyden itibaren her düzeyde yer almaktadır. Ortamdan ayrılırken ve iletişim sonlandırılırken kullanılan bu kalıp sözlerin yanı sıra uzun süreli yolculuk ve ayrılık sürecinde kullanılan kalıp sözlerden birkaçı da öğretim setlerinde ele alınmaktadır. Uzun mesafeli yolculuklar/ayrılıklar için *Allah’a emanet olun, Allah’a ismarladık, Allah kavuştursun, Yolunuz açık olsun, Sağlıcakla kalın* kalıp sözlerinin yer aldığı Yedi İklim setinin en fazla çeşitte kalıp söze yer veren öğretim seti olduğu görülmektedir. Karşılama-uğurlama bağlamında, orta düzeyde, *Sağ salim gidip dönün, Şükür kavuşturana, Uğurlar olsun, Elveda, Esen kalın* kalıp sözleri de ortak ve sarmal bir şekilde olmasa da kimi kitap setlerinde yer almaktadır.

Kültürümüzde, misafirler ya da müşteri uğurlarken nezaketin bir gereği olarak *Yine/Tekrar bekleriz* sözü de kullanılmaktadır. İzmir dışındaki setlerde bu kalıp sözün yer aldığı görülmektedir.

Mücadele: Gündelik hayat basit işlerden zor görevlere belirli bir çabayı gerektirmektedir. Mesleğinin gereğini yapmaktan ders çalışmaya, temizlikten spora kadar belli bir mücadelede bulunana yönelik dilimizde en sık kullanılan iyi dilek

ifadesi *Kolay gelsin* sözüdür. Kitap setlerine bakıldığında *Kolay gelsin* sözünün tüm setlerde temel düzeyde; bitişken sözcüğü *Kolaysa başına gelsin* ifadesinin de İzmir setinde orta düzeyde yer aldığı görülmektedir. Bu kalıp sözle beraber *Hayırlı işler* temel, *İyi çalışmalar* da özellikle orta düzeyde en çok yer alan kalıp sözlerdir. Kitap setlerinin hedef kitlesinin öğrenci olmasına paralel olarak *Allah zihin açıklığı versin* ve *İyi dersler* iyi dilek ifadeleri, tümünde olmamakla birlikte, orta ya da temel düzeyde yer almaktadır. Daha çok yarış, sınav gibi rekabet gerektiren durumlarda kullanılan *Başarılar dilerim* ve *Bol şans* kalıp sözlerine de yine temel ya da orta düzeydeki kimi öğretim setlerinde yer verilmektedir.

Sıkıntı/Hastalık: Türkçede hastalık başta olmak üzere olumsuz durumlarda en sık kullanılan kalıp söz *Geçmiş olsun*'dur. Kitap setlerinde *Geçmiş olsun* sözü temel düzeyden itibaren, özellikle hastalık bağlamında ele alınmaktadır. Yedi İklim'de diğer setlerden farklı olarak *Geçmiş olsun* dışında *Allah can sağlığı versin*, *Allah şifa versin*, *Allah gecinden versin* kalıp sözlerine de orta ve ileri düzeyde yer verilmektedir.

Yeme-İçme: Dilimizde yeme içme bağlamında en sık kullanılan *Eline sağlık* ve *Afiyet olsun* kalıp sözleri tüm setlerde, temel düzeyde ele alınmaktadır. Yedi İklim'de bu temel kalıpların yanı sıra *Ziyade olsun* sözü de orta düzeyde yer almaktadır.

Tablo 3: Kutlamada kullanılan kalıp sözlerin kitap setlerinde yer alma düzeyleri

BAĞLAM	KALIP SÖZ	İstanbul	İzmir	Yedi İklim
Bayram	Bayramınız kutlu olsun.	A1	-	A1, B1, B2
	Bayramınız mübarek olsun.	-	-	A1, B1
	İyi bayramlar	-	-	A1
Doğum	Allah başışlasın.	A2	-	
	Gözünüz aydın.		-	B2
Doğum günü	Doğum günün(üz) kutlu olsun.	A1	-	
	İyi ki doğdun!	C2	-	A1, B1
	İyi ki varsın!	-	-	B1
	Nice senelere	A1	-	-
	Nice yıllara	A1	-	B1, B2
Evlilik/ Nişan	Allah'ın emri, peygamberin kavliyle kızınızı oğlumuzu istiyoruz.	-	-	B2
	Bir yastıkta kocayın/Allah bir yastıkta kocatsın.	-	-	B1, B2
	Darısı başına.	-	A2	-
	Hayırlı olsun.	-	A2	-
	Mutluluklar dilerim.	-	-	B2
	Sonsuz mutluluklar.	A1	-	-

BAĞLAM	KALIP SÖZ	İstanbul	İzmir	Yedi İklim
Özel günler	Anneler günün kutlu olsun.	A1	-	B1
	Hayırlı ramazanlar.	-	-	B1
	İyi seneler	A1	-	-
	Mutlu yıllar!	A1	-	-
	Nice yıllara	-	-	B2
Övülesi/ Güzel bir şey yapma	Ağzınıza sağlık.	A2	B2	-
	Allah nazardan saklasın.	-	-	B2
	Başarılarınızın devamını dileriz.	-	-	B1
	Darısı bizim başımıza (ev alma).	-	-	B2
	Eline/Elinize sağlık.	-	-	A1
	Kırk bir buçuk kere maşallah	-	-	C1
	Kırk bir kere maşallah	-	-	C1
	Maşallah	-	-	A2, B2, C2
	Tebrik ederim/Tebrik ediyorum.	-	-	A2
	Tebrikler.	A1, B2	A1, A2, B1, C1	B1
	Yolunuz açık olsun.	A2	-	-
	Gözün aydın.	-	A1, A2, B1	B1
	Hayırlı olsun.	-	A2	A1, B1

Diller için Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi'nde A1 düzeyinde; en basit nezaket kalıplarını kullanarak selamlaşma, teşekkür etme, özür dileme, rica etme, veda etme vb. ni içeren basit bir sosyal ilişki kurabilme; A2 düzeyinde ise en basit ve en çok kullanılan kalıp ifadeleri kullanarak basit ama etkili iletişime girebilme, istek, düşünce ve görüşlerini dile getirmek için temel dil işlevlerini kullanabilme yeterlikleri yer almaktadır (AOÖÇ 2013: 125). Bu bağlamda, kutlamada bulunma gerek kısa ve basit kalıp sözleri içermesi gerekse sosyal ilişki kurmaya katkılarından dolayı temel düzeyde ele alınması gereken yeterliklerdendir.

Tablo 3'te yer alan kutlamaya yönelik kalıp sözlere bakıldığında gerek ele alınan düzeyler ve bağlamlar gerekse yer verilen kalıp sözler açısından farklı uygulamaların olduğu görülmektedir. İstanbul ve Yedi İklim setleri, farklı bağlamlara yönelik kalıp sözlere İzmir setine göre daha çok yer vermekle beraber, iki set arasında ele alınan düzey yönünden farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, yeni yıl ve anneler gününü de içeren özel günlere yönelik kalıp sözler İstanbul'da A1, Yedi İklim'de B1 düzeyinde yer almaktadır. Yine Yedi İklim'de belirli bir tarihsel döngüyü içermeyen ve övünç duyulacak bir durum bağlamında kullanılan farklı kalıp sözler yer alırken İstanbul'da yalnızca temel kutlama kalıpları verilmektedir.

Kitap setlerinden İzmir’de bayram, doğum günü, yılbaşı vb. bağlamla yönelik hiçbir kalıp söz yer almazken temel kutlama kalıpları olan *Tebrikler; Hayırlı olsun, Gözün aydın* sözlerinin temel ve orta düzeylerde yer aldığı görülmektedir. Kutlamalar yılbaşı, doğum günü, anneler-babalar günü, kadınlar günü gibi evrensel bir nitelik taşıyabildiği gibi Ramazan ve Kurban Bayramı gibi dinî, Cumhuriyet ve Zafer Bayramı gibi millî bir özellik de göstermektedir. Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi kitap setlerine bakıldığında, kutlamaların genellikle ya evrensel ya da dinî boyutunun ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Kitap setlerinden İstanbul’da kutlama kalıpları gerek bayram gerek özel günler bağlamında bir bütün olarak ele alınarak listelenmekte; kültürel bir vurgu taşımaktan öte, bağlamsal ve işlevsel özellikleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Kitapta ayrıca dinî bayram kutlamaları hakkında genel bilgi verilmekte, el öpme ritüeline değinilmekle beraber *El öpenlerin çok olsun* kalıp sözü yer almamaktadır. Yedi İklim’de dinî bayramla yönelik metin aracılığıyla bayram ziyaretinde bulunma, bayram namazı ve bayram ikramlarına değinilerek kutlama kültürümüz hakkında bilgi verilmekte; el öpme ritüeline yer verilmesine karşın *El öpenlerin çok olsun* kalıp sözü yer almamaktadır. İzmir öğretim setinde ise C1 düzeyinde “Türkiye’de Bayramlar” adlı dinleme metni aracılığıyla hem dinî hem de millî bayramlarımız tanıtılmakla beraber kutlama kalıpları yer almamaktadır.

Tablo 4: Taziyele kullanılan kalıp sözlerin kitap setlerinde yer alma düzeyleri

BAĞLAM	KALIP SÖZ	İstanbul	İzmir	Yedi İklim
Başsağlığı	Başınız sağ olsun.	A2	B1	B1; B2
Dileme	Nur içinde yatsın.	-	-	B2, C2

Tablo 4’te görüldüğü gibi tüm setlerde *Başınız sağ olsun* sözüne yer verilmekte, bununla beraber İstanbul’da temel düzeyde yer alan başsağlığı dileği, İzmir ve Yedi İklim’de orta düzeyde ele alınmaktadır. Ölenlerin yakınlarına söylenen *Başınız sağ olsun* sözünün yanı sıra Yedi İklim setinde orta ve ileri düzeyde, ölene duayı içeren *Nur içinde yatsın* sözüne de yer verilmektedir.

3.2. Duygu İfade Etme Kalıpları

Çalışmamızda duygular çeşitlerine göre (acıma, minnet, öfke, en şaşkınlık vb.) listelenmekte olup setlerde en çok kalıp söz varlığı beğeni/memnuniyet, belirsizlik/çaresizlik ve şaşırma bağlamında yer almaktadır. Setlerde yer alan duygu kalıpları ve düzeyleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 5: Duygu ifade etme kalıplarının kitap setlerinde yer alma düzeyleri

BAĞLAM	KALIP SÖZ	İstanbul	İzmir	Yedi İklim
Acıma Üzüntü	Maalesef	B1, B2, C1	A1, B1, C1	A1, A2, B1, B2, C2
	Ne yazık ki	B2, C1, C2	B1, B2, C1	A2, B1, B2, C1
	Sözün bittiği yer	-	-	C1
	Yazık	-	-	C2
	Çok yazık olmuş.	-	-	B2

BAĞLAM	KALIP SÖZ	İstanbul	İzmir	Yedi İklim
Beğeni Memnuniyet	Allah'a şükür.	-	-	B1
	Allahtan	C1	B1	-
	Bayıldım.	-	A2, C1	-
	Bravo	-	B2	-
	Çok şükür!	B1, B2, C2	C1	A1, A2, B1, B2, C1
	Değmeyin keyfime/Değmesinler keyfimize	C1	-	-
	Elhamdülillah	C2	-	C2
	Hamdolsun.	-	-	C2
	Keyfine değme gitsin.	-	-	C1
	Ne mutlu (bana)	C1	B2	B1
	Ne mutlu (bizlere)	-	-	B1
	Oh canımıza değsin!	-	-	C2
	Oh be!	-	-	C2
	Şükürler olsun.	C2	-	B1
	Yaşasın!	A2	B1	A2
Belirsizlik Çaresizlik	Bakalım.	B2, C1	A2, B2, C1	C2
	Canını sıkma.	-	-	B1
	Dert etme.	-	B2	-
	Elimde değil.	-	B1	-
	Hayırlısı olsun.	-	A2	B2, C2
	İnşallah	A1, A2, C1, C2	B2, C1	A1, A2, B1, B2, C1, C2
	Kim bilir/Kim bilebilir ki (İz. B2).	A2, B2, C1	B2	B1, B2, C2
	Nasip	-	-	C1
	Ne bileyim.	-	-	B2
	Umarım.	B1, B2, C1	B2, C1	B1, C1
Endişe Korku	Allah korusun.	B2, C2	-	B1, B2
	Hayırdır?	B1, B2	A2, B2, C1	B1
	Hayırdır inşallah!	-	B2	A1, A2, B1, C2
	Hayrola!	C1	-	A2, C2
	Hayrolsun inşallah.	A2	-	-
	Nazar değmesin.	-	C1	-
	Şeytan kulağına kurşun.	-	B2, C1	-
Minnet	Allah ne muradı varsa versin.	-	C1	-
	Allah razı olsun.	-	-	B2
	Eksik olma.	-	C1	C2
	Hakkını ödeyemeyiz.	-	B2	-
	Ne kadar teşekkür etsem az.	-	B2	-

BAĞLAM	KALIP SÖZ	İstanbul	İzmir	Yedi İklim
Öfke	Allah belasını versin.	-	C1	-
	Cehennem ol.	B2	-	-
	Lanet olsun.	C1	-	-
	Şeytan görsün yüzünü.	-	-	C1
Pişmanlık	Şimdiki aklım olsa.	-	B2	-
	Tüh ya!	-	B2	-
Samimiyet Sevgi	Kurban olayım.	-	C1	-
	Seni seviyorum.	A1, C1	B2, C1	A2, B1, C2
Şaşırma	Allah Allah!	B2, C1	A2, B1	A2, B1
	Aman Allah'ım!	B1, C1	-	A1, B1
	Daha neler!	B2	-	-
	Hadi canım!	-	-	B1
	Hadi canım sen de!	B2	C1	B2
	Hadi ya !	B2	-	-
	Hay Allah!	C1, C2	-	B1
	Vay anasını!	-	C1	-
	Vay be!	-	B1	-
	Yok artık!	B2	-	-
	Yok canım !	B2, C1	-	A2
	Yok daha neler!	-	C1	-

Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi'nde C1 düzeyinde “duygularımı ifade edebilme, imalarda bulunabilme ve şakalaşabilme” yeterlikleri yer almakta olup bu yeterliğe ulaşabilmek için B1 düzeyinden itibaren belli başlı duyguları ifade kalıplarına yer verilmesi gereklidir. Yabancı dil olarak Türkçe öğretim setlerine bakıldığında, duygu ifadesi olan kalıp sözlerin Çerçeve Metni'ne uygun şekilde çoğunlukla orta düzeyinden itibaren yer aldığı görülmektedir. Bununla beraber belirli bir duyguya yönelik kalıp sözlerden birkaçı tüm setlerde ortak bir şekilde yer almakta; bu kalıpların bazılarının da ele alındığı düzeyler farklılık göstermektedir. Örneğin; acıma/üzüntü bağlamında *Ne yazık ki* kalıp sözü tüm setlerde yer almakla beraber Yedi İklim A2, İzmir'de B1, İstanbul'da B2 düzeyinden itibaren verilmektedir. Tüm kitaplarda ortak olan ve genellikle sarmal olarak farklı düzeylerde de yer verilen kalıp sözler dışında, her bir kitap setinde farklı kalıp sözler yer almakta ve genellikle bir kez verilip bir daha örneklendirilmemektedir.

Kitap setlerinde;

Acıma ve üzüntü bağlamında; *Ne yazık ki* ve *Maalesef*

Beğeni ve memnuniyette; *Yaşasın* ve *Çok şükür*

Belirsizlik ve çaresizlikte; *Bakalım*, *İnşallah*, *Kim bilir/Kim bilebilir ki*, *Umarım*

Şaşırma bağlamında; *Allah Allah*, *Hadi canım sen de*

Sevgi bağlamında; *Seni seviyorum*

ortak bir şekilde yer alırken;

Endişe ve korkuda; *Hayırdır/Hayırdır inşallah, Hayrola, Allah korusun*
Minnet bağlamında; *Eksik olma*
Şaşırma; *Aman Allah'ım, Hay Allah, Yok canım*
iki kitap setinde yer almaktadır.

Duygu ifade etme kalıplarından ortak olanların genellikle farklı düzeylerde de tekrar ele alınırken tek bir sette yer alan kalıp sözler genellikle bir kez yer verildiği görülmektedir. Setlerden Yedi İklim'de, en çok sayıda ve çeşitte kalıp sözün yer aldığı görülmektedir.

3.3. Tutum Belirtme Kalıpları

Belirli tutumların ifadesinde kullanılan ve setlerde yer alan kalıp sözler ve düzeyleri Tablo 6'da görülmektedir:

Tablo 6: Tutum belirtme kalıplarının kitap setlerinde yer alma düzeyleri

BAĞLAM	KALIP SÖZ	İstanbul	İzmir	Yedi İklim
Bireyci/ Toplumcu tutum	Kim ne derse desin./ Başkaları ne derse desin.	-	-	C2
Cinsiyet	-	-	-	-
Eleştirme	Ayıp	A2	A2	-
	Ayıp olacak.	-	A2	-
	Ayıp oldu.	-	-	-
	Çok ayıp	A2	A1, A2	-
	Çok ayıp olmuş.	C1	-	-
	Neyin kafasıdır bu	-	C1	-
	Pes doğrusu	C2	-	-
İkna etme	Allah aşkına	-	-	C1
	Allah'ımı seversen	-	C1	-
	Merak etme /Hiç merak etmeyin.	A2, C1, C2	B2, C1	A2, B1, B2
	Ne olur	C1	C1	B2
	Ne yalan söyleyeyim	-	-	B2
	Valla	-	A2, B2, C1	-
	Vallahi	-	-	B2, C1
	Yemin et!	C1	-	-
İroni	Aferin	-	A2	-

BAĞLAM	KALIP SÖZ	İstanbul	İzmir	Yedi İklim
İtiraz etme	Alakası yok.	C1	-	-
	Aşk olsun!	C1, C2	C1	B2
	Hadi canım sen de!	-	C1	-
	Hadi oradan!	B2	C1	-
	Ne alakası var.	-	B1	-
	Ne münasebet.	-	-	B2
	Olsa dükkân senin.	-	-	C2
	Olur mu öyle şey.	-	B2	B2, C1
Reddetme	Tövbe ya Rabbi!	-	C1	-
	Yeter!	B2	-	-
	Yok be!	C2	-	-
	Yok canım!	-	B1	-
Nezaket	Affedersiniz	A1, A2, B2	-	A1, A2, B1, B2
	İzninizle	-	B1	-
	Lütfen	A1, A2, B1, B2, C1, C2	A1, A2, B1, B2, C1	A2, B1, B2, C1, C2
	Niye zahmet ettiniz /Zahmet olur mu hiç.	-	-	A2, B2
	Pardon	B2	A1, A2	A2
	Rica ederim. (dilekçede)	-	B1	-
	Rica etsem	A2	B2	-
	Sana zahmet	A2	A2	-
	Zahmet olacak	-	-	B2
	Zahmet oldu.	-	C1	-
Onaylama	Al benden de o kadar	-	B2	-
	Baş üstüne	-	C1	-
	Fark etmez	B2, C1, C2	A2, B1	A2, B1
	Memnuniyetle	A2	-	B1
	Nasıl isterseniz.	A2	-	-
	Neden olmasın?	C1	-	B1, C1
	Niye olmasın?	C1	-	-
	Olur mu olur valla	-	B2	-
	Sen bilirsin.	B1	-	C2
	Sen yeter ki iste	-	B1	-
	Seve seve	-	B2	B1
	Siz bilirsiniz.	-	-	A2
Övme	Aferin	B1, C1	B2	B2, C1, C2
	Bravo	-	B2	-

BAĞLAM	KALIP SÖZ	İstanbul	İzmir	Yedi İklim
Özür dileme	Kusura bakma/Kusura bakmayın/ Hiç kusura bakmayın.	-	A2, B1, B2, C1	B2, C1
	Özür dilerim.	A1, A2, B1, B2, C1, C2	A2, B1, B2	A1, B1, B2
	Üzgünüm.	A1	-	-
Sabretme	-	-	-	-
Söz verme	Alacağın olsun.	-	C1	-
	Söz	-	B2, C1	-
	Söz veriyorum.	-	A2, B1	B1
Teşekkür etme	Ne demek	-	B1	-
	Önemli değil.	-	A1, A2, B2	A1
	Rica ederim.	A1, A2	A1, A2, B2	A1, B1, C1
	Rica ediyorum.	B1	-	-
	Sağ ol/Sağ olun.	A1, A2, B1, B2	A1, A2, B1, B2, C1	A1, B1
	Teşekkür ederim/ederiz.	A1, A2, B2, C1, C2	A1, A2, B1, B2, C1	A1, B1, B2, C1
	Teşekkür ediyorum.	-	A1, B2	B1
	Teşekkürler	A1, A2, B2, C1, C2	A1, A2, B1, B2	B1
Umursamama	Adam sen de	C1	-	-
	Bana ne yahu /Bana ne	B1	-	C2
	Boş ver/ Aman boş ver.	-	A2, B1, B2, C1	B1, C1
	Neyse/Aman neyse	B2, C1, C2	A1, B2	A2, B1, B2, C2
Uyarma	Aramızda kalsın.	C1	-	-
	Benden duymuş olmayın.	-	-	B2
	Benden günah gitti.	-	C1	-
	Benden söylemesi.	-	C1	-
	Dikkat et!	A2, B1, B2, C1	-	-
	Dikkatli ol.	B2, C1	A1	-
	Haberin olsun.	C1	-	A2
	Sana ne!	-	A2	-
Sakın.	A2, B1, B2, C2	B2, C1	-	

Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi'nde temel düzeyde “selamlaşma, teşekkür etme, özür dileme, lütfen vb. nezaket ifadelerini kullanma (A1)” ile “en basit ve en çok kullanılan kalıp ifadeleri kullanarak basit ve etkili bir iletişime girebilme (A2)” yeterlikleri yer almaktadır. Tutumlara yönelik kitap setlerinde yer alan kalıp sözlere Çerçeve Metni'ndeki yeterlikler açısından bakıldığında;

Bireysellik/Toplumsallık: Yalnızca Yedi İklim'de, C2 düzeyinde *Kim/Başkaları ne derse desin* kalıp sözü yer almaktadır.

Eleştirme: Tüm setlerde ortak olan kalıp söz bulunmamakla birlikte, toplumuzda eleştirinin daha çok toplumsal boyutta ifadesi olan *Ayıp* sözünün Yedi İklim dışındaki setlerde temel düzeyde yer aldığı görülmektedir.

İkna: Kitap setlerinin tümünde *Merak etme* ile *Ne olur* kalıp sözleri yer almakta olup farklı düzeylerde verilmektedir.

İroni: Öğretim setlerinde İzmir'de yer alan *Aferin* dışında ironik anlamda kalıp söz kullanımı bulunmamaktadır. Çerçeve Metni'nde “imada bulunabilme” yeterliği C1 düzeyinde vurgulanmasına karşın sette A2 düzeyinde yer almaktadır.

İtiraz etme/Reddetme: Bu bağlamda, hayır, olmaz, mümkün değil, gerek yok gibi ifadeler yanında kalıp sözler de kullanılmaktadır. *Aşk olsun* ifadesi bunlardan biri olup tüm setlerde B2, C1 ve C2 düzeylerinde yer almaktadır.

Nezaket: *Lütfen* sözünün temel düzeyde tüm setlerde yer aldığı ve diğer düzeylerde de sıklıkla tekrar edildiği görülmektedir. Setlerde sıklıkla yer alan *Affedersiniz* sözü İzmir setinde hiç yer almazken diğer setlerde A1 düzeyinden itibaren verilmektedir. Nezaket bağlamında *Affedersiniz* ile aynı işlevde kullanılan *Pardon* sözü tüm setlerde yer almakla birlikte A1, A2, B2 gibi farklı düzeylerde verilmektedir.

Onaylama: Kitap setlerinde onaylama bağlamında evet, tamam, tamam o zaman, peki o zaman ifadeleri yanında birkaç kalıp söze de yer verilmektedir. Bu sözlerden tüm setlerde yer alan *Fark etmez* kalıbı İstanbul'da B2, diğer setlerde ise A2 ve B1 düzeylerinde yer almaktadır. İzmir dışındaki setlerde yer alan *Sen bilirsin* kalıbı ise B1'den C2'ye farklı düzeylerde yer almaktadır.

Övme: Övme ediminin temel ifade aracı olan *Aferin* sözü orta düzeye yönelik tüm setlerde yer almaktadır.

Özür dileme: *Özür dilerim* kalıbı, tüm setlerde temel düzeyden itibaren yer almakla birlikte Çerçeve Metni'nde A1 düzeyinde belirtilen bu yeterlik İzmir setinde A2 düzeyinde verilmektedir. Türkçede sıklıkla kullanılan bir diğer özür kalıbı olan *Kusura bakma*, İstanbul setinde yer almazken, İzmir'de A2'den itibaren verilirken Yedi İklim'de B2 ve C1 düzeylerinde yer almaktadır.

Söz verme: İstanbul dışındaki setlerde *Söz veriyorum* kalıbı temel ya da orta düzeyde yer almaktadır. Bu kalıbın yanı sıra İzmir setinde, orta ve ileri düzeylerde

Söz, *Alacağın olsun* kalıpları da yer almakta olup bu bağlamda en çok kalıp söz varlığı içeren settir.

Teşekkür etme: *Teşekkür ederim* ve *Sağ ol* sözü A1 düzeyinden itibaren tüm setlerde verilirken *Teşekkür ederimin* indirgenmiş şekli *Teşekkürler* Yedi İklim’de yalnızca B1 düzeyinde, diğer setler ise A1’den itibaren yer almaktadır. Teşekküre karşılık nezaketin bir gereği olarak sıkça kullanılan *Rica ederim* tüm setlerde A1’den itibaren verilirken yine sık kullanıma sahip *Önemli değil* kalıbı, İstanbul dışındaki setlerde A1 düzeyinden itibaren yer almaktadır. Daha samimi bir üslup içeren *Ne demek* ise yalnızca İzmir’de, B1 düzeyinde verilmektedir.

Umursamama: Bu bağlamda kitap setlerinde en sık (*Aman*) *Neyse* ve *Boş ver* kalıp sözleri yer almaktadır. Her iki kalıp söze de setlerde temel ya da orta düzeyden itibaren yer verilirken *Boş ver* kalıbı İstanbul setinde yer almamaktadır. Bu kalıplar dışında *Adam sen de* yalnızca İstanbul’da verilirken *Bana ne* (yahu) İstanbul ve Yedi İklim’de orta ya da ileri düzeyde yer almaktadır.

Uyarı: Uyarı bağlamında kitap setlerinde *Dikkat et*, *Dikkatli ol*, *Aramızda kalsın*, *Benden duymuş olmayın*, *Benden söylemesi*, *Haberin olsun*, *Sakın* gibi çeşitli kalıp sözler yer almakla beraber tüm setlerde ortak şekilde yer alan kalıp söz yoktur. Bu kalıp sözlerden *Haberin olsun*, İzmir dışındaki setlerde geçmekte olup A2’den C1’e farklı düzeylerde ele alınmaktadır. Uyarı edimine yönelik kalıp sözlere genellikle orta ve ileri düzeyde yer verilmektedir.

Tutum ifade eden ve kitap setlerinde yer alan kalıp sözlere genel olarak bakıldığında; teşekkür, özür, nezaket edimlerine yönelik belli başlı kalıp sözlerin Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi’ne uygun şekilde temel düzeyde ele alındığı, diğer düzeylerde tekrarlandığı ve tüm setlerde ortak olduğu görülmektedir. Setlerde sabretme ve cinsiyetçi tutuma yönelik kalıp sözler yer almazken diğer tutumlara yönelik kalıp sözler Çerçeve Metni’ne uygun şekilde orta ya da ileri düzeyde yer almaktadır. Bununla beraber tüm setlerde ortak şekilde yer alan az sayıda kalıp söz bulunduğu, ortak olanlar arasında da düzey farkı bulunduğu görülmektedir.

3.4. Söylem Düzenleme Kalıpları

Kalıp sözler yalnızca bağlamsal koşullara uygun kullanımları içeren ifadeler olmayıp bazıları bağlamsal içeriğin düzenlenmesi işlevine de sahiptir. Schmitt ve Carter (2004, s.10)’ın da ifade ettiği gibi kalıp sözlerin özel işlevlerinden biri de söylemin düzenlenmesi olup yazılı anlatım gibi sözlü anlatım da organize edici ifadeler yönünden oldukça zengindir. Söylemin düzenlenmesinde bağlaç, belirteç, ünlem gibi farklı sözcük türleri ile birlikte kalıp sözler de kullanılmaktadır. Söylemin düzenlenmesinde kullanılan kalıp sözler özellikle “söz alma/kesme ile konuyu değiştirme ve toparlama” işlevinde kullanılmaktadır.

Çalışmamız sırasında söylemin düzenlenmesi işlevinde kullanılan az sayıda kalıp söze rastlanmıştır. Söylem düzenleme işlevinde kullanılan kalıp sözler Tablo 7’de gösterilmiştir:

Tablo 7: Söylem düzenleme kalıplarının kitap setlerinde yer alma düzeyleri

BAĞLAM	KALIP SÖZ	İstanbul	İzmir	Yedi İklim
Konuya giriş	Laf aramızda	-	-	B1
Konuyu toplama	Sadede gelelim!	-	C1	-
Konuya giriş	Sözünü balla kestim.	-	C1	-

Tablo 7’de de görüleceği üzere kitap setlerinde çok az sayıda söylem düzenleme işlevinde kullanılan kalıp söz yer almakta olup ortak kalıp söz bulunmamaktadır. Bu sözlerden *Laf aramızda* Yedi İklim’de orta düzeyde yer alırken *Sadede gelelim* ve *Sözünü balla kestim* sözlerine yalnızca İzmir setinde ve ileri düzeyde yer verilmektedir.

Sonuç

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi setleri incelendiğinde, temel düzeyde bağlamsal koşulların sınırlılığının da etkisiyle, kalıp sözlerin seçiminde ve kullanımında büyük bir farklılık görülmemektedir. Bu düzeyde tanışma, selamlaşma, hâl hatır sorma, kutlama, teşekkür etme, özür dileme, karşılama-uğurlama vb. gibi belirli edimlere yönelik yeterlikler yer almakta, tüm setlerde bu bağlamda kullanılan kalıp sözlere yer verilmekle birlikte resmî-teklifsiz dil seçiminde (*Selam/Merhaba Nasılsınız/Naber; İyiyim/ Eh işte* vb.) farklılıklar bulunmaktadır. Temel düzeyde yer alan kalıp sözler gündelik iletişimindeki kullanımına bağlı olarak ilerleyen düzeylerde de yer almaktadır. Bu düzeyde kalıp sözlerin gündelik iletişimdeki kullanımına uygun olarak diyaloglarla verildiği; öğretim yöntemine uygun olarak tekrar, tamamlama ve eşleştirme çalışmalarıyla kavratılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Orta ve ileri düzeylerde kitap setleri, Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi’ne uygun şekilde, kalıp sözlerle birlikte deyim, atasözü, ikileme, birleşikler vb. kalıplaşmış ifadeleri de içerecek şekilde düzenlenmektedir. Kitabın sınırlılıkları ile deyim, atasözü gibi kalıp birimlere ayrılan yer göz önüne alındığında, bu düzeylerde kalıp söz varlığının artmasına karşın kavratıcı çalışmalar azalmaktadır. Kalıp sözler bu düzeylerde, genellikle, diyalog ve metinlerde yer almakta, ancak ilerleyen bölüm ya da düzeylerde yer verilmediği için kavratmadan çok tanıtmaya yönelik ele alınmaktadır. Temel düzeyde yer alanlar (teşekkür, özür, rica vb.) dışında, duygu ve tutumların ifadesi ile söylemin düzenlenmesinde kullanılan kalıp sözler, Çerçeve Metni’ne uygun şekilde, genellikle orta düzeyden itibaren ele alınmaktadır. Bununla beraber her sette farklı kalıp sözler yer almakta ve genellikle bir kez verilip bir daha örneklendirilmemektedir. Dolayısıyla temel düzeydekilerin aksine orta ve ileri düzeylerde setlerde ortak şekilde yer alan kalıp söz sayısı azalmakta, kimi zaman da aynı kalıp söz farklı düzeylerde ele alınmaktadır.

Dildeki yoğunluğu, bağlamsal ve işlevsel çeşitliliği düşünüldüğünde ders kitaplarında farklı kalıp sözlerin yer alması doğaldır. Bununla birlikte belirli bağlamlarda sık kullanılan, dolayısıyla Türkçe öğrenirinin sıklıkla karşılaşacağı kalıp sözlerin kimi setlerde yer almaması (*Hayırlı olsun, Mutlu yıllar, Maşallah, Yok artık* vb.), bazı kalıp sözlerin sık kullanılan varyasyonlarına yer verilmemesi (*İyi günler /Hayırlı günler, Bayramınız kutlu/Bayramınız mübarek olsun* vb.), birinde temel

düzeyde yer alan bir kalıp sözün başka bir sette ileri düzeyde ele alınması, özellikle orta düzeyden itibaren verilen kalıp sözleri kavratıcı çalışmaların bulunmaması bir eksiklik olarak görülmektedir. Gündelik iletişimdeki yeri ve yabancı dil öğrenirinin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak kalıp sözlere yönelik bağlam ve işlev temelli bir sınıflandırma yapılması, bu sınıflandırma çerçevesinde belli başlı kalıp sözlerin belirlenerek kitaplarda öncelikle bunlara yer verilmesi eksikliğin giderilmesine yardımcı olacaktır. Ayrıca metin ya da etkinliklerde yer almamasına karşın aynı bağlamsal koşullarda sık kullanılan (*Doğum günün kutlu olsun, İyi ki doğdun, Nice mutlu yıllara; Teşekkür ederim, Teşekkürler; Sağ ol, Allah razı olsun* vb.) kalıp sözlerin ilgili bölümde ya da kitap sonunda liste hâlinde verilmesi öğrenirlerin farkındalığının gelişmesine katkıda bulunacaktır.

Yabancı dil öğretimi yalnızca sınıf ortamı ya da ders kitaplarıyla sınırlı değildir. Günümüz şartlarında hedef dille ilgili çok sayıda kaynak ve materyale özellikle internet ortamında ulaşmak mümkündür. Günümüz iletişim araçlarının sağladığı imkânlardan yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yararlanmak öğrenirlerin eksiklerini tamamlamasına ve kendi kendine öğrenme stratejileri geliştirmesine önemli katkılarda bulunacaktır. Bu bağlamda internet teknolojilerinden, özellikle de sosyal ağlardan kalıp söz öğretiminde yararlanılabilir. Film ve TV dizileri, şarkılar, karikatürler de kalıp söz öğretiminde önemli birer kaynak olup öğrenirler, bu materyallerin uygun olanlarından yararlanma konusunda yönlendirilebilir.

Kaynakça

- ADOLPHS, Svenja, Valerie Durow (2004). “Social-Cultural integration and the development of formulaic sequences”, *Formulaic Sequences Acquisition, processing and use* (Ed.N.Schmitt), Amsterdam / Philadelphia: John Benjamin Publishing Co., s. 107-126.
- AKSAN, Doğan (2006). *Anadilimizin Söz Denizinde*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Avrupa Konseyi (2013). *Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi: Öğrenim, Öğretim ve Değerlendirme*, Ankara: MEB.
- BAYRAKTAR, Semra (2019). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Bir Kültür Aktarım Aracı Olarak Kalıp Sözler*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.
- CORRIGAN, Roberta, Edith A. Moravcsik, Hamit Ouali, Kathleen M. Wheatley (2009). “Introduction. Approaches to the study of formulae”, *Formulaic Language Volume 1: Distribution and historical change* (Ed. R.Corrigan, E.A.Moravcsik, H.Ouali, K.M. Wheatley), Amsterdam / Philadelphia: John Benjamin Publishing Co., s.xi-xxiv.
- ÇOTUKSÖKEN, Yusuf (2015). *Uygulamalı Türk Dili*, İstanbul: Papatya Yayınları.
- DEMİR, Mine (2016). *Yabancı Dil Olarak Türkçede Kalıp Sözlerin Öğretimi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- ELLIS, Nick C., Rita Simpson-Vlach, Carson Maynard (2008). “Formulaic Language in Native and Second Language Speakers: Psycholinguistics, Corpus Linguistics and TESOL”, *Tesol Quarterly*, 42(3), s.375-396.
- ERMAN, Britt (2009). “Formulaic language from a learner perspective: What the learner needs to know”, *Formulaic Language Volume 2: Acquisition, loss, psychological reality and functional explanations* (Ed. R.Corrigan, E.A.Moravcsik, H.Ouali, K.M. Wheatley), Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamin Publishing Co., s.323-346.

- GÖKDAYI, Hüriyet (2015). *Türkçede Kalıp Sözcükler*, İstanbul: Kriter Yayınevi.
- İstanbul Yabancılar İçin Türkçe A1 Çalışma Kitabı* (2012). İstanbul: Kültür Sanat Basımevi.
- İstanbul Yabancılar İçin Türkçe A1 Ders Kitabı* (2012). İstanbul: Kültür Sanat Basımevi.
- İstanbul Yabancılar İçin Türkçe A2 Çalışma Kitabı* (2013). İstanbul: Kültür Sanat Basımevi.
- İstanbul Yabancılar İçin Türkçe A2 Ders Kitabı* (2013). İstanbul: Kültür Sanat Basımevi.
- İstanbul Yabancılar İçin Türkçe B1 Çalışma Kitabı* (2013). İstanbul: Kültür Sanat Basımevi.
- İstanbul Yabancılar İçin Türkçe B1 Ders Kitabı* (2013). İstanbul: Kültür Sanat Basımevi.
- İstanbul Yabancılar İçin Türkçe B2 Çalışma Kitabı* (2014). İstanbul: Kültür Sanat Basımevi.
- İstanbul Yabancılar İçin Türkçe B2 Ders Kitabı* (2014). İstanbul: Kültür Sanat Basımevi.
- İstanbul Yabancılar İçin Türkçe C1/+ Çalışma Kitabı* (2013). İstanbul: Kültür Sanat Basımevi.
- İstanbul Yabancılar İçin Türkçe C1/+ Ders Kitabı* (2013). İstanbul: Kültür Sanat Basımevi.
- İzmir Yabancılar İçin Türkçe A1 Alıştırma Kitabı* (2013). İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- İzmir Yabancılar İçin Türkçe A1 Ders Kitabı* (2013). İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- İzmir Yabancılar İçin Türkçe A2 Alıştırma Kitabı* (2014). İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- İzmir Yabancılar İçin Türkçe A2 Ders Kitabı* (2014). İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- İzmir Yabancılar İçin Türkçe B1 Alıştırma Kitabı* (2015). İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- İzmir Yabancılar İçin Türkçe B1 Ders Kitabı* (2015). İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- İzmir Yabancılar İçin Türkçe B2 Ders Kitabı* (2015). İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- İzmir Yabancılar İçin Türkçe C1 Ders Kitabı* (2015). İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- KARA, Mehmet, Muhammet Raşit Memiş (2015). “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenlerin Kalıp İfadeleri Kullanmadaki Düzeyleri”, *International Journal of Education and Teaching*, s.1670-1681.
- KULA, Onur Bilge (1996). “Dilin kültürelliği ya da kültürün dilselliği”, *Bilim ve Ütopya*, s.46-47.
- MARTI, Leyla (2014). “Türkçe Öğrenenler Açısından Kalıp Sözcükler ve İşlevleri”. *Yabancılar İçin Türkçe Öğretimi Politika Yöntem ve Beceriler* (Ed. D.Yaylı, Y. Bayyurt), Ankara: Anı Yayıncılık, s.105-114.
- MYLES, Florence, Janice Hooper, Rosamond Mitchell (1998). “Rote or Rule? Exploring the Role of Formulaic Language in Classroom Foreign Language Learning”, *Language Learning* 43(3), s. 323-363.
- PAWLEY, Andrew (2009). “Grammarians’ languages versus humanists’ languages and the place of speech act formulas in models of linguistic competence”, *Formulaic Language Volume 1: Distribution and historical change* (Ed. R.Corrigan, E.A.Moravcsik, H.Ouali, K.M. Wheatley), Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamin Publishing Co., s.3-26.
- SCHMITT, Norbert, Ronald Carter (2004). “Formulaic sequences in action: An introduction”, *Formulaic Sequences Acquisition, Processing and Use* (Ed. N. Schmitt), Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamin Publishing Co., s.1-22.
- WOOD, David (2009). “Effect of focused instruction of formulaic sequences on fluent expression in second language narratives: A case study”, *Canadian Journal of Applied Linguistics* 12, s.39-57.
- WRAY, Alison (2000). “Formulaic Sequences in Second Language Teaching: Principle and Practice”, *Applied Linguistics* 21, s.463-489.
- WRAY, Alison, Mick Perkins (2000). “The functions of formulaic language: an integrated model”, *Language & Communication*, s.1-28.
- WRAY, Alison (2009). “Identifying formulaic language: Persistent challenges and new opportunities”, *Formulaic Language Volume 1: Distribution and historical change* (Ed. R.Corrigan, E.A.Moravcsik, H.Ouali, K.M. Wheatley), Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamin Publishing Co., s.27-54.

- Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti A1 Çalışma Kitabı* (2015). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.
- Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti A1 Ders Kitabı* (2015). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.
- Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti A1 Öğretmen Kitabı* (2015). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.
- Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti A2 Çalışma Kitabı* (2015). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.
- Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti A2 Ders Kitabı* (2015). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.
- Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti A1 Öğretmen Kitabı* (2015). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.
- Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti B1 Çalışma Kitabı* (2015). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.
- Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti B1 Ders Kitabı* (2015). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.
- Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti B1 Öğretmen Kitabı* (2015). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.
- Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti B2 Çalışma Kitabı* (2015). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.
- Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti B2 Ders Kitabı* (2015). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.
- Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti B2 Öğretmen Kitabı* (2015). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.
- Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti C1 Çalışma Kitabı* (2015). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.
- Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti C1 Ders Kitabı* (2015). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.
- Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti C1 Öğretmen Kitabı* (2015). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.
- Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti C2 Çalışma Kitabı* (2015). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.
- Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti C2 Ders Kitabı* (2015). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.
- Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti C2 Öğretmen Kitabı* (2015). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.
- YILMAZ, Fatih, Yasemin Ertürk Şenden (2015). “Yabancılarla Türkçe Öğretiminde Kalıp Sözler: Babam ve Oğlum Film Örneği”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 32, s.187-202.

KLASİK DÖNEM GÜRCÜCE EDEBİYAT ESERLERİNDEKİ TÜRKÇE KELİMELER*

Turkish Words in Georgian Literary Works of Clasical Period

Ketevan LORTKIPANİDZE** - Çevr.: İlyas ÜSTÜNYER***

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 199-209

Öz: Gürcü edebiyat tarihçilerinden bazıları 11.-12. yüzyılları Gürcü edebiyatının klasik dönemi olarak tanımlarken; bazıları da 12.-13. yüzyılları Orta Çağ Gürcü edebiyatının altın çağı olarak adlandırmaktadırlar. İkincilere göre 12.-13. yüzyıllar aynı zamanda Gürcü edebiyatının Rönesans'ıdır. Bu dönemde Gürcü edebiyatında yeni konu, üslup ve yaklaşımlar denenmiştir. Gürcü edebiyatı yine bu dönemde başta İran edebiyatı olmak üzere Gürcistan'ı çevreleyen ülkelerin edebiyatları ile edebî etkileşime girmiştir. Takip eden devirlerde Arap, Bizans ve Türk edebiyatı eserlerinden ve bu dillerden bazı unsurlar Gürcü edebiyatına ve diline girmiştir. Gürcü dilbilimciler Gürcücenin diğer dillerden kelime, deyiş ve söz kalıplarını almasını Gürcücenin sağlam dilbilimsel yapısıyla açıklamışlardır. Bu çalışmada klasik dönem Gürcüce edebiyat metinlerinden Şota Rustaveli'nin *Kaplan Postlu* adlı manzumesinde, *Vis ü Râmin*'in Gürcüce adaptasyonu ve versiyonlarında, Mose Khoneli'ye atfedilen *Amirandarejaniani* adlı eserde "biçoba", "sibiçe", "kolbi", "bağa", "sialpe", "çamça" gibi Türkçe'den Gürcüce'ye geçtiğine inanılan kelimeler semantik, fonetik ve yapısal açıdan incelenmiştir. Bu kelimeler hem edebî hem de konuşma Gürcüce konuşma dilinde bugün de kullanılmaktadır. Bu kelimelerin Gürcüceye girdikten sonra yapısal, fonetik ve anlamsal değişikliğe uğradıkları tespit edilmiştir. Bu değişimlerin tespiti söz konusu kelimelerin Gürcüce'de oluşturdukları semantik evrenlerin saptanmasını kolaylaştıracaktır.

Anahtar Sözcükler: Gürcüce-Türkçe dil ilişkileri, Gürcücede Türkçe alıntılar, *Vis ü Râmin*, *Amirandarejaniani*, *Kaplan Postlu* (Vepkhistaosani).

Abstract: Some of Georgian literary historians define 11th and 12th centuries as the classical period of Georgian literature while defining a number of the Georgian literary critics 12th and 13th centuries as the golden age of medieval Georgian literature. According to the latter, 12th and 13th centuries are the Renaissance of Georgian literature. In this period, new topics, styles and approaches were tried in Georgian literature and Georgian literature got into literary interaction with the literature of the countries surrounding Georgia, especially Persian literature. In the following periods, some elements of Arabic, Byzantine and Turkish language and literature have entered Georgian literature and language. Georgian language used to be open to elements from other language and the borrowed elements used to perceive by the Georgian

* Makalenin orijinal künyesi: Ketevan Lortkipanidze (2001). "Turkizmebi klasukuri periodis qartul literatul dzeglebsi". Saqartvelos metsnierebata evrovnuli akademiiis matsne, enata literaturis seria. S. 1-4, ss. 223-231. Tiflis/GÜRCİSTAN.

** Doç. Dr., *Ivane Cavahişvili Tiflis Devlet Üniversitesi, Beşeri Bilimler Fakültesi, Türkoloji Bölümü. Tiflis/Gürcistan. ketevan.lortkipanidze@tsu.ge* Orcid: 0000-0002-3954-3008

*** Prof. Dr., *International Black Sea University, Eğitim ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Filolojisi Bölümü. Tiflis/GÜRCİSTAN. ilyas.ustunyer@ibsu.edu.ge* Orcid: 0000-0002-0107-307, *Gönderim Tarihi: 29.03.2020 / Kabul Tarihi: 15.05.2020.*

linguistics as a sing of powerful structure of the Georgian language. In this article, the words borrowed from Turkish language such as “bichoba”, “sibiche”, “kolbi”, “baga”, “sialpe”, “chamcha” used in the Georgian literary texts of classical period such as *Vis and Rāmin*, *Amirandarejaniani* by Mose Khoneli, *The Knight in the Panther’s Skin* by Shota Rustaveli are explored from a phonetic, semantic and structural perspective. These words are still used in both literary and speaking Georgian. After these words entered Georgian, it was determined that they underwent structural, semantic and phonetic transformations. Determination of the transformation of the mentioned words that they were undergone in the Georgian language will facilitate to set up the connotations they have had in Georgian language.

Keywords: Georgian-Turkish language relationship, borrowed words from Turkish in Georgia, *Vis ü Rāmin*, Amiran-Darejaniani, Vepkhistaosani (The Knight in the Panther’s Skin)

Giriş

Gürcü dili, kendi tarihi boyunca, Türkçe de dahil diğer dillerden aldığı kelimeleri kolaylıkla benimsemiştir. Şu da belirtmelidir ki bu süreç tek taraflı olmamıştır; zira bugün Anadolu Türkçesi lehçelerinde Gürcüceden alınma çok sayıda kelime bulunmaktadır. Bunlar hem alıntı hem de altyapısal kökenlidir (Cangidze, 1980:81-87).

Ordinaryüs Profesör G. Tsereteli (1904-1973)’ye göre, ana dilimizi bilimsel olarak ayrıntılı inceleyebilmek için Doğu halklarıyla asırlar boyunca devam eden siyasi-kültürel ilişkiler sonucunda Gürcüceye giderek kökleşmiş Arapça-Farsça-Türkçe-Ermenice kökenli kelimelerin bazı katmanlarının tespitine yönelik Gürcü Doğu Bilimcilerin yoğun çabalarına gereksinim vardır (Tsereteli, 1947:34). Ordinaryüs Profesör S. Cikia (1989-1993)’nın da işaret ettiği gibi, “Böylesi bir çalışmanın bilimsel öneminin yanı sıra, bunun, oldukça geç kalmış Gürcü dilinin tarihsel-etimolojik sözlüğünü derleme ve yayınlama işine de büyük katkısı olacaktır” (Cikia, 1984: 172). Gürcü edebiyatının klasik dönem (11.-13 yüzyıllar) eserlerinin dili üzerine yapılan dikkatli araştırmalar bu dönemin edebiyat Gürcücesinin söz dağarcığına girmiş çok sayıda Türkçe kökenli kelime tespit etmişlerdir (Lortkipanidze, 1991:156-159; Lortkipanidze, 1992:54-57).

I. “Biçoba” (ბიჭობა) ve “Sibiçe” (სიბიჭე)

12. yüzyılda kaleme alınan “*Vis u Ramin*”in Gürcüce versiyonunda (*Visramiani*) dikkatimizi iki kelime çekmektedir. Bunlar, “yalancılık”, “sinsilik”, “kurnazlık” anlamına gelen “biçoba” ve “sibiçe” kelimeleridir (Visramiani¹, 1964: 374, 382, 557. Ayrıca bkz.: Visramiani, 1938; Visramiani, 1960). İvane Kavtaradze’nin *Gürcüce Sözlük*’ünde “sibiçe” kelimesinin anlamları “yiğitlik”, “beceriklilik” olarak verilmektedir (Derleyen: Kavtaradze, 1944: 447, 460; Derleyen: Çavçadaze vd., 1884). Söz konusu eserde “biçoba” kelimesi beş kez geçmektedir: 1. “ბრძე გავა მის თანა შენი მადღრებდობა და ბიჭობა” (ara gava mas tana şeni mağorebloba

1 *Visramiani*’ye yapılacak müteakip atıflar Gvaharia ve Todua’nın versiyonundan alınmıştır.

da biçoba) – “Onunla ilişkilerinde yalakalığının ve kurnazlığının bir faydası olmaz” (Visramiani, 1964: 65). 2. “რა ძიძამან ვისი ნახა, გრძნეულობითა საღორებდენი სიტყვანი შეკაზმნა და ბიჭობისა სიამოვნებითა შეამკვნა” (ra dzidzaman visi nakha, grzneulebita sağorebelni sitkvani şekazmna da biçobisa siamovnebita şeamkvna) – “Sütanne Vis’i görünce gönül çelen kelimelerle onun gururunu okşadı ve kurnazlığıyla onu etkiledi” (Visramiani, 1964: 69). 3. “ენა მისი საუბრისა ჟამსა შაქარია, მაგრა უკანის ნავლდვი და ბიჭობითა სავსეა (Ena misi saubrisa jamsa şaqaria, magra ukanis navğeli da biçobita savsea) – “Onun dili konuşurken şeker gibidir, lâkin dilinin arkası kurnazlıklarla doludur” (Visramiani, 1964: 104). 4. “რა ესე ძმის მოციქულებსა შაჰი მოაბადს მოახსენეს, შეატყვა, რომეღ ბიჭობა და მაგადრითობა იყო ამა საუბარსა შიგან,, (ra ese dzmis motsiquloba şahi Moabads moakhsenes, şeatkva, romel biçoba da magalitoba iko ama saubars şigan) – “Kardeşinin arabuluculuğunu duyunca Şah Moabad o işte ne tür sinsiliğin ve kurnazlığın olduğunu anlamıştı” (Visramiani, 1964: 112). 5. “ეგე კვდა რაღა ბიჭობა მოგნდომია და მიზეზი რომეღ ეგრე შეუკაზმავი მოსრუღ ხარ? (ege kvla raa biçoba mogndomia da mizezi romel egre şekazmavi mosrul xar?) – “Gene ne sinsilik düşündün de böyle bir gerekçe ile bana geldin?” (Visramiani, 1964: 144). “Sibiçe” kelimesi ise bir yerde geçmektedir: “შაჰინშას რა ვისის ჰიმა ესმა, გაეხარნეს, მისი სიბიჭე და იღათი არ იცოდა,, (şahinşahs ra visis khma esma, gaekharnes, misi sibiçe da ilati ar itsoda) – “Şahinşah, Vis’in sesini duyunca onun kurnazlığını ve hilesini unutarak sevindi,” (Visramiani, 1964: 144). Yukarıda verilen her iki kelime de soyut isimlerdir (Nomina abstracta). “ბიჭ-ობა” (biç-oba) kelimesinde kök “ბიჭ” (biç) ve “ობა” (oba) biçimbirimi ise sonektir. “Sibiçe” kelimesi ise სი-ე (si-e) önek ve sonек olarak ayrılır. Sulhan-Saba Orbeliani (1658-1725), “ბიჭი” (biçi) kelimesinin anlamını “evlilik dışı ilişkiden doğan birisi” olarak verir (Orbaliani, 1949: 67; Kartlis Tskhovreba, 1958: 548). Söz konusu kelime aynı anlamıyla Gürcüce’nin Hevsuruli lehçesinde de yer almaktadır. Örneğin, Mtiuluri lehçesinde vaktinden önce doğan bir kuzuya “ბიჭა-ბატკანი” (biça-batkani) denmektedir (GLAS, 1984: 75; Kayşauri, 1967: 64). Bütün bunlar bize söz konusu kelimenin Türk dillerinde yaygın olan “piç” (gayrimeşru çocuk) kelimesinden türevlerinden alıntı olduğunu düşündürmektedir (T-RS, 1977:721). L. Budagov’un *Türkçe-Tatarca Karşılaştırmalı Sözlük*’üne göre “piç” kelimesi Türkçe kökenlidir ve “evlilik dışı ilişkiden doğan çocuk (незаконнорожденный)” anlamına gelmektedir (Budagov, 1869: 324). V. Radlof’un sözlüğünde de bu kelimenin Türkçe kökenli olduğu bilgisi bulunmaktadır. Diğer anlamlarının yanı sıra kelime yukarıdaki anlamı ile Osmanlıca Türkçesi’nde de mevcuttur (Radlov, 1911: 1347). Ağakay’ın *Türkçe Sözlük*’ünde bu kelimeye ilişkin şu açıklamalar verilmiştir: “Piç: Evlenmemiş anne ve babadan doğan bir çocuk” (Ağakay, 1977: 632), H. Açarıani’nin *Etimoloji Sözlüğü*’nde kelimenin Türkçe kökenli olduğu belirtilmektedir (Açarıani, 1971: 451). Söz konusu kelime yukarıda belirtilen anlamda çağdaş Anadolu Türkçesi’nin Antalya lehçesinde de kullanılmaktadır: “Puç (puçt); Evlilik dışı ilişkiden doğan bir çocuk” (Çomaklı, Korkutelı-Antalya) (*Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, 1977: 2482). Yukarıdaki bilgiye göre “puç” kelimesi sıfat olan puçt (ahlaksız) kelimesinden türetilmiştir. Gürcücedeki “evlilik dışı ilişkiden doğan bir çocuk” (ნაბიჭვარო-piç kurusu) anlamındaki “ბუში” (buşi) kelimesi “puçt” kelimesinden köken almış olup

onun fonetik türü olma olasılığı yüksektir (GDAS, 1990: 138). Araştırma konumuzu olan “ბიჭ” (biç) köküne gelince, bu kök, çağdaş Gürcücede mevcut olan “ნა-ბიჭ-ვალი” (na-biç-vari) kelimesinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, “biçoba” ve “sibiçe” kelimelerinin anlamlarının “ნაბიჭვალი” (nabiçvari) kelimesinin anlamına yakın olma olasılığı söz konusudur.

Tahminlerimize göre bu kelime, ön seslisinde “b” ile son seslisinde “ç” göstergeleri olan Türkçe’nin lehçelerinden Gürcüceye girmiştir (ADİL, 1958: 292).

V. İ. Abaev’e göre Osetçe’de oğlan anlamındaki “biccev” kelimesi Gürcücedeki “ვალი” (vaji) “oğlan” kelimesine semantik açıdan yakındır, zira, ona göre, her iki kelime birçok dildeki ortak eş yapılar için prototip birimler olabilirler: “Harezmce: Bick (bebek), bjabicik; buts, bets (çocuklar); Farsça: Baça (oğlan); Kırgızca: beçuk (küçük)...” (Abaev, 1958: 260).

Abaev, yukarıda verdiği listeye *Eski Türkçe Sözlüğü (ETS)*’nde yer alan Türkçe “biça” kelimesini ddâhil etmemiştir. Bu kelime “küçük” anlamına gelip Orhun ve Yenisey Yazıtlarında da (“Jrq Bitig”) geçmektedir (ETS, 1969: 98).

II. “Kolbi” (ყოღბი)

Vis ü Ramin’in Gürcüce versiyonlarından birinde, “Ramin’in âşık olma” olayında, “kolbi” kelimesini görmekteyiz: “კოჭთამდის თმისა მისისა ყოღბი, მიჯნურთა ტოიღო იყო და ფატერავს მისთვის არ ესუნდა, (koçtamdis tmisa misisa kolbi” mijnurta toili iko da pateraksa mistvis ar esuna) - “Ayak bileklerine düşen saç örgüsü”, sevgililer için hayranlık konusu idi ve onlar yüzünden başını belaya sokmadı” (Derleyen: Kavtaradze, 1944: 168; Derleyen: Çavçadaze, 1884:11). İustine Abuladze, “ყოღბი” (kolbi) kelimesini “saç örgüsü/saç lülesi” olarak açıklamaktadır (Visramiani, 1938: 391). İ. Kavtaradze tarafından telif edilen *Visramiani Sözlüğü*’nde de söz konusu kelimenin anlamı “saç örgüsü” olarak verilmektedir (Visramiani, 1964: 451). Kelime, İv. Lolaşvili’nin *Çveni Saunje (Bizim Hazinemiz)* adlı eserinin 2’nci cildine dahil edilen sözlüğünde benzer anlamda verilmektedir (Visramiani, 1960: 560). Şunu vurgulamak gerekir ki, *Visramiani* adlı eserde incelediğimiz “ყოღბი” (kolbi) kelimesinin yanı sıra şu cümle de kısmen değişime uğramıştır: “კოჭთამდის თმისა მისისა რაყაბი მიჯნურთა ტოიღო იყო და ფატერავსა მისთვის ესკვნა, (koçtamdis tmisa misisa lakabi mijnurta toili iko da pateraksa mistvis ar eskvna) - “Ayaklar altına düşen lakabı, sevgililer için tartışma konusu idi ve bu yüzden başını belaya sokmadı” (Visramiani, 1964: 270; Kavtaradze, 1944: 13). Öyle ki burada “რაყაბი” (lakabi) kelimesi “lakap” anlamında kullanılmaktadır (Visramiani, 1964: 380).

Şota Rustaveli, *Kaplan Postlu* adlı epik manzumesinde “ყოღბი” (kolbi) kelimesini iki yerde değişik anlamlarda kullanmıştır. Birinci cümlede; “მათ რაქართა ყოღბსა შუა ორბი სითმე ვადმოფჳრინდა, (mat laşkarta kolbsa şua orbi sitme gardmoprinda) – “Ordularının ortasından aniden bir kartal uçurmuştu” (Rustaveli, 1937: 205; Dörtlük: 9801) ve ikincisinde; “მუნ რაქმართა ავთანდიღს, მას თანა ყოღბი ჰყვებოდა” (mun daemarta avtandils, mas tana kolbi hkveboda) – “Avtandil ile hayranları doğru onun [Feridun’un] yanına gitti” (Rustaveli, 1937: 205; Dörtlük: 9823) şeklindedir.

İlginç olan nokta şu ki, Gürcü sözlük derleyicileri söz konusu kelimeyi değişik şekillerde açıklamışlardır. Sulhan-Saba Orbeliani'ye göre kelime “etraftaki birileri” anlamına gelmektedir (Orbeliani, 1959:776). D. Çubinaşvili'ye göre “ყოფილი” (kolbi) kelimesi Arapça kökenlidir ve asker, ordu merkezini ifade etmektedir: “ყოფილი (kolbi), ordunun orta kısmı, merkezidir (Çubinaşvili, 1984:1383). Bu anlamların bizim incelediğimiz kelime ile bir ilgisi yoktur, çünkü Arapça kökenli “kalp” kelimesinden gelmektedir. Ayrıca, *Kaplan Postlu*'daki ilgili kısımlara referansla “ყოფილი” (kolbad) kelimesini “etrafında” şeklinde açıklamıştır.

İ. Abuladze de *Kaplan Postlu*'ya eklenen sözlükte, D. Çubinaşvili gibi, sözkonusu kelimeyi; “Kuşatmanın merkezi, ortası; orta yer, ortasında, ortada” (Rustaveli, 1937:384) şeklinde açıklamaktadır: A. Şanidze'ye göre kelime “daire”yi, “çevre”yi ifade etmektedir: “Etrafta toplanan birileri” (Şanidze, 1986: 446). S. Tsaişvili de “ყოფილი” (kolbi) kelimesini “daire”, “çevre” olarak açıklamaktadır (Rustaveli, 1986b: 343). *Açıklamalı Gürcüce Sözlük (GDAS)*'e göre söz konusu kelime Türkçe kökenlidir, kelimenin aslı “kulp”tur ve kuşatma anlamında da kullanılmaktadır: მათ ღაშქარსა ყოფილსა შუა ორბი სითმე ვადმოფრინდა” (mat laşqarta kolbsa şua orbi sitme gadmoprinda) – “Ordularının ortasından bir yerden bir şahin uçuvermişti” (GDAS, 1960: 566). Burada şunu da belirtmek yerinde olacaktır: Gürcücede tespit edilen “ყუღი” (kulpi) kelimesi de aynı şekilde Türkçe “kulp” kelimesinden gelmektedir. “კაუჭი” (kauçi) kelimesi “metal kanca, bölünebilir herhangi bir şey, delik, bir uçtan çekildiğinde açılan veya sıkılan bir düğüm, döngü” (GDAS, 1960: 586) anlamına gelmektedir. “Kuşatma” anlamındaki “ყოფილი” (kolbi) “kulp” kelimesi ise Gürcücenin Pşauri lehçesinde de tespit edilmiştir (Gürcüce Ağızlar Sözlüğü, 1984: 613).

“Kulp” kelimesi Türk dilinde tespit edilmiştir ve sözlüklerin çoğunda kelime “kap ucu, kolu” olarak verilmektedir (TRS, 1977: 572, 711). Şemseddin Sami de kelimeye aynı anlamı vermiştir (Sami, 1317: 1109). Lazare Budagov, “kulp” kelimesini “kap kolu” anlamıyla Türkçeye dâhil etmektedir (Budagov, cilt II, 1869: 90). Bizim için dikkat çeken husus şudur ki, söz konusu kol, düz değildir, daire, kuşatma şeklindedir. Ağakay da bu kelimeyi, “kuşatma, daire şeklinde bir kol” (Ağakay, 1977:497) olarak açıklamaktadır. *Büyük Türkçe Sözlük*'e alınan “kulp” kelimesi doğrudan “halka” kelimesi ile açıklanmıştır: “Kapların tutulacak yeri, halkası” (Ağakay, 1977: 761).

Yukarıda belirtilenlere dayanarak şu varsayımı ileri sürmek mümkündür; Gürcüce *Visramiani*'deki saç (“kolbi”/“kulp”) kelimesi bir çeşit saç traşını, “saç örgüsünün yuvarlak, daire şeklindeki bir oluş halini” anlatmaktadır.

III. “Bağa” (ბაგა)

“Bağa” kelimesi *Amirandarecaniani*'nin üçüncü bölümündeki “Nosar Nisreli'nin Hikayesi”nde şu bağlamda kullanılmaktadır: “... თქვა მან ორ-პირმან ვაცმან: რა ვქენ ბაღას ქმარო?” ავინა უსიბს და წავიდა (...tkva man or-pirman katsman: ra vken, bağas kmaro? agina usibs da tsavida) “...İki yüzlü adam dedi: Ne yaptın, ne sen, bağanın kocası? Usib'i aşağıladı ve gitti” (Honeli, 1967: 86; Orbeliani, 1949: 16). Buradaki “bağa” kelimesi dikkat çekicidir. Orbeliani, söz konusu kelimenin anlamını “kaplumbağa” olarak vermektedir (Orbeliani, 1949: 95); N. Çubinaşvili

aynı kelimeyi “tarak, kutu veya başka biçimde yontulmuş bir kaplumbağanın zırhı” olarak vermektedir (Çubinaşvili, 1960: 150). D. Çubinaşvili de sözkonusu kelimenin anlamına dair N. Çubinaşvili gibi düşünmekte ve kelimenin Tatarca kökenli olduğunu belirtmektedir (D. Çubinaşvili Tatarca ile Azeri Türkçesini kastetmekteydi) (Çubinaşvili, 1984: 99).

“Bağa” kelimesi genetik olarak Türkçedir: “bağa”, 1. Kurbağa ve kaplumbağaların ortak adı. 2. Malzeme olarak kaplumbağa (TRS, 1977: 88), anlamlarına gelir ki bu kelimelerin kullanım sahası bir hayli geniştir. Kelime, Kırım Tatarcası, Karayca, Kırım Karaycası, Kumukça, Tatarca, Nogayca, Özbekçe, Altayca, Uygurca, Kazakça (Sevortyan, 1978: 40) ve diğer Türk lehçelerinde kullanılmaktadır. Bu kelime, *Eski Türkçe Sözlük (ETS)*’te “baqa” şeklinde mevcuttur ve aynı çalışmada bu kelimenin Kaşgarlı Mahmud’un sözlüğünde de “kurbağa” anlamında kullanıldığı vurgulanmaktadır (ETS, 1969: 82).

L. Budagovi’nin de tahmin ettiği gibi bu kelime Türk dillerine aittir ve “bağa-baka” Altay Türkçesinde “baka” şeklinde birkaç biçime ayrılmaktadır ve bu kelimelerin kurbağaların ortak bir adı olduğu öne sürülmektedir. Kırgızca’da mevcut olan “baka” kelimesi ise “kısa boylu insan” anlamına gelmektedir (Budagov, 1869: 234).

E. Sevortyan’a göre kurbağa anlamına gelen “baka-bağa” kelimesine Türkçe ve Azerice hariç hemen hemen bütün Türk dillerinde rastlanmaktadır (Sevortyan, 1978: 40). Öyle ki kelime, Türkçe: “kurbağa”; Azerice: “gurbaga” örneklerinde görüldüğü gibi bileşik kelimelerde ikinci bileşen olarak kullanılmaktadır.

V. Radlof’a göre sözkonusu kelime (bağa) Osmanlıca’da da kurbağa ve kaplumbağa anlamında kullanılmaktaydı (Radlov, 1911: 1448). Tsenkeri de aynı görüştedir (Zenker, 1866: 169).

Şunu da belirtmekte fayda var ki, “baka-bağa” kelimeleri kurbağa ve kaplumbağa gibi benzer amfibiyen/çift yaradılışlı hayvanların ortak adıdır; oysa bazı Türk lehçelerinde kelime sadece “kaplumbağa” anlamında kullanılmaktadır (Sevortyan, 1978: 40). Bilimsel literatürde incelenme konusu olan kelimenin diğer anlamları da tespit edilmiştir: Karayca ve Anadolu Türkçesinde “salyangoz”, Anadolu Türkçesinde “kaplumbağa zırhı” ve Uygurcada “köstebek” bunlardan bazılarıdır. E. Sevortyan aynı zamanda “baka-bara” kelimesinin Kazakçada “kısa boylu” ve Özbekçedeki “cüce” mecazi anlamlara geldiğine dikkati çekmektedir. Kaşgarlı Mahmud’un sözlüğündeki “kara kurbağa” ve Radloff’un sözlüğündeki “kaplumbağa” anlamlarını kelimenin en eski anlamları olarak öne çıkarmaktadır (Sevortyan, 1978: 40).

Martti Räsänen (1931-2009)’e göre “baka” kelimesinin ilk örneğini “bâka” kelimesi oluşturmaktadır (Rasanen, 1969: 58). Türkçe “bağa” kelimesi Romence, Yeni Yunanca ve Sırpçaya girmiştir (Miklosich, 1884: 17), kelimenin “baka” şekline ise Farsçada da rastlanmaktadır (Yagello, 1910: 259).

Şunu da belirtelim ki, Gürcü Türkolog L. Rukhadze Gürcücedeki “ბაკაკი” (bakaki)” kelimesinin çağdaş Türkçe “bağa” kelimesinden türetilmiş olduğunu varsaymakta ve bu varsayımı ilginç bir şekilde temellendirmektedir (Ruhadze, 1988: 145).

1896 yılında Z. Çiçinadze’nin yanlılıkla, 12. yüzyılda yazılan ve günümüze kadar gelemeyen *Dilariani* adlı eser zannettiği *Amirandarecaniani* manzumesinin

sonraki basımlarındaki bu varsayım dilci N. Marr tarafından da benimsenmiştir ve “bağa” kelimesi şu anlam birimle ilişkilendirilmiştir: “ნუ უკვე სახე-ბაღათა ამით ქადთა ჭვრეტამან ესდენს უამსა შეგანყინა (nu ukve sakhe-bağata amat kalta çvretaman esdens Jamsa şegatskina) (Marr, 1906: 176). “ბაღა” (bağa) kelimesi Gürcücede genelde “kaplumbağa” anlamına gelmektedir, fakat yukarıda verilen bağlamda kelime “çirkin” anlamında kullanılmış olmalıdır.

Son olarak, *Amirandarecaniani*’deki “bağa” kelimesine dönüp yukarıda belirtilen anlamlardan hangisinin kelimeye daha iyi uyduğunu tespit etmeye çalışacak olursak bağlamdan da görüleceği gibi “şe bağas qmaro” (Ey sen, bağanın kocası) cümlesinde bir şahıs muhatabını aşağılamaktadır. Bu durumda Orbaliani’nin söz konusu kelime için önerdiği “ku” (kaplumbağa) açıklaması bizlere inandırıcı gelmemektedir. Aynı şekilde de Niko ve Davit Çubinaşvili’nin “tarak, kutu veya başka biçimde yontulmuş bir kaplumbağanın zırhı” şeklindeki açıklamaları da temelden yoksundur.

Bize göre “bağa” kelimesi, “şe bağas qmaro” (Ey sen, bağanın kocası) bağlamında “kısa boylu biri”, “cüce” gibi mecazî anlamlara gelme potansiyeli taşımaktadır. E. Sevortyan ve L. Budagov’un yukarıda işaret ettikleri gibi bu kelimenin söz konusu anlamı bazı Türk dillerinde ve lehçelerinde korunmuştur.

IV. “Sialpe” (სიალპე)

Bu kelimeye klasik dönem Gürcü edebiyat eserlerinden sadece Rustaveli’nin *Kaplan Postlu* adlı epik eserinde rastlanmaktadır.

“Mivutsere: mzeo, şuqi şeni, şengan monapeni,

Gulsa metsa, gamitsuddes siçauqe, sialpeni,

Khelman şenni ganvitsaden sinatipe-sitürpeni,

Da sulta natsvldad samsakhurni radmtsa vita gimuqpeni?!” (5032) (Rustaveli, 1937:106)

“Yazdım ona: ey güneşim, cemalinden uçan şule,

Kalbe düştü, bitti cesaretim, yiğitliğim gelmez ele;

Aklım gitti, inceliğini ve zarıflığını tatmışım hele,

Ve nasıl olsun, sana bütün varlığım kulluk etmeye?!”^{2****}

“Sialpe” kelimesi *Kaplan Postlu*’nda 1038’inci dörtlüğün 3. satırında ve 1516’ncı dörtlüğün 2. satırında olmak üzere iki yerde daha geçmektedir. *Kaplan Postlu* epik bir eserdir ve dolayısıyla onda kahramanlığı, yiğitliği ifade eden kelime birimleri çoktur. Onlar arasında bizim daha ziyade dikkatimizi çeken kelime “sialpe”dir. İ. Abuladze, *Kaplan Postlu İçin Açıklamalı Sözlük*’ünde “sialpe” kelimesi için “kahramanlık”, “yiğitlik” anlam birimlerini önermektedir (Rustaveli, 1937: 377). S. Tsaişvili’nin sözlüğünde de kelimeye “yiğitlik, kahramanlık” (Rustaveli, 1986: 338) anlamları verilmektedir. Niko Çubinaşvili *Gürcüce’nin Rusça Çeviri Sözlüğü* adlı çalışmasında *Kaplan Postlu*’da geçen “sialpe” kelimesinin “hürriyet”, “gözü peklik” anlamında

2 Dörtlüğün Türkçe’ye aktarımında şu eserden yararlanılmıştır: Şota Rustaveli (1991). *Kaplan Postlu Şövalye* (Çevirenler.: Bilal Dindar, Zeynelâbidin Makas), Samsun: Eser Matbaası, s. 91. (ç.n).

kullanıldığını ileri sürmektedir (Çubinaşvili, 1960: 362). Söz konusu kelime D. Çubinaşvili'nin sözlüğünde de benzer anlamda kullanılmaktadır (Çubinaşvili, 1984:1167).

“Sialpe” kelimesi soyut bir isimdir, kelimedeki “si” ön eki ile “e” son eki (si—e) Gürcücede ayrılmaktadır, kelimenin kökü “alp” göstergesidir. “Alp” göstergesi Gürcüce etimolojik sözlüklerin hiçbirinde yer almamaktadır. Çok açıktır ki, Gürcüce yapım ekleri aracılığıyla yeni bir kelime türetilmiştir. Bu varsayımı pekiştiren bir görüş de şudur: “Gürcüce konuşma dilinde kullanılmaktaydı. Bu nedenle, Rustaveli bunların çoğunu Gürcüce telakki etmiş ve bunları *Kaplan Postlu* adlı eserinde kelime türeten kökler olarak kullanmıştır” (Silagadze, 1981: 120).

Bize göre “alp” kelimesi Gürcüceye Türkçeden geçmiştir. Bu birim Türkçe kökenlidir, bu çıkarımı elimizdeki mevcut Türkçe sözlükler de doğrulamaktadır. Örneğin: “*Eski Türkçe Sözlük*”teki “alp” kökü “becerikli ok atan”, “kahraman”, “yiğit”, “cesur” anlamına gelmektedir (ETS, 1969: 36). V. Sevortyan, “*Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü (TDES)*”nde söz konusu kelimenin anlamı veya oluşması üzerine görüş beyan eden araştırmacıları ayrıntılı bir şekilde tanıtmaktadır. Bu araştırmacıların hepsi söz konusu kelimenin anlamına ilişkin ortak düşüncede olup kelimenin Türkçe kökenli olduğunu kabul etmektedirler (Sevortyan, 1978: 139).

Örneğin L. Budagov’un kendi sözlüğünde kelime için; “...kökü Anadolu ve Çağatay Türkçesi’ne ait olup “atlet, kahraman” anlamlarına gelir”, denmektedir (Budagov, 1869: 80). V. Radloff, “alp” kelimesinin Osmanlıca ve eski Uygurcanın lehçelerindeki varlığını doğrulamaktadır (Radlov, 1919: 430). Martti Räsänen’e göre “alp” kelimesinin homojen biçimlerinin bütüncül dizisi Türkçe’de mevcuttur (Sevortyan, 1978: 139).

L. Budagov’un sözlüğüne dönecek olursak, “Alp Arslan” isminin göçmen Türk kabilelerinde sıkça lakap olarak da kullanıldığı belirtilmelidir. Örneğin, ilk Selçuklu sultanının lakabı yukarıda belirtilen söyleyişten kaynaklanmaktadır.

V. “Çamça” (ჩამჭა)

“Rostanistvis tsaatana dzgvnad turpebi jubaçebi,

kvla çurçeli tvalta tlilta, ar kovzebi; ar çamçebi;

“çem magier miutane, tsao nuras meurçebi”

Avtandil tqva: “ara vitsi, me uşenod vit davrçebi!” (16582) (Rustaveli, 1937:337)

“O [Tariel] değerli eşyalar hazırlattı Restevan’a götürsün diye

Pek ustaca yapılmış güzel kaplar, altın-gümüş kaşıklar daha neler;

[Avtandil’e dedi] “benim yerime sen götür şunları git artık inatçılık etme,”

Avtandil dedi: “Bilmiyorum ki, ben sensiz nasıl kalacağım böyle!”

Kaplan Postlu adlı eserden alıntılanan yukarıdaki dördlükte çoğul hale getirilen “çamça” bir çeşit mutfak gereçleri anlamına gelmektedir.

Akaki Şanidze, *Kaplan Postlu Sözlüğü*’nde “çamça” kelimesini; “Kazandan yemek alabilen büyük bir kaşık” olarak açıklamaktadır (Şanidze, 1986: 450). N. Çubinaşvili

ise kelimenin anlamını “çemçe; demir kova, kepçe” olarak vermektedir: (Çubinaşvili, 1960: 429). D. Çubinaşvili’ye göre söz konusu kelime Tatarca kökenlidir: “Çamça- (Tatarca) demir kepçesi” (Çubinaşvili, 1984: 1554) anlamına gelmektedir. *GDAS*’e göre de “çamça” Türkçe kökenlidir. “Çamça; (Türkçe: “Ağaçtan yapılan küçük bir tas”) sulu yemekleri alıp dökmek amacıyla yapılan büyük ve derin bir kaşık” (*GDAS*, 1960: 306) anlamında kullanılmaktadır.

Haliyle, “çamça” kelimesinin Türkçe kökenli olduğunu yukarıda verilen örneklerdeki Türkçe leksikolojik materyaller de ortaya koymaktadır. L. Budagov’a göre “çamça” kelimesi Türkçe ve Çağatay lehçesine aittir ve “tahta kaşık” anlamına gelmektedir. “Çemçe”, “çumçe”, “çemçek”, “çamçak”, “çemsek” biçimbirimleri ise “tahta fincan veya tas, leğen” anlamına gelmektedir (Budagov, 1911: 487). Budagov, söz konusu kelimenin Tatarcadaki varlığına da dikkat çekmektedir. Fakat, “çamçak” şekli yerine “burada” söz konusu edilen kelimenin “çavçak” (tahta tas) şeklindedir (Budagov, 1911: 465). Bu kelime hakkında Martti Räsänen’in sözlüğü de çok ilginç veriler sunmaktadır: Osmanlıca “Çamçak” kelimesi “tahtadan yapılan büyük bir kaşık” anlamındadır, “çımçak” kelimesine ise “tahta tas, fincan”, ayrıca “tahta kaşık” gibi anlamlar vermektedir. Çağatay ve Osmanlı lehçeleri için L. Budagov gibi o da “çemçe” formunun izini sürmektedir (Räsänen, 1969: 98). 1977 yılında yayınlanan *Türkçe-Rusça Sözlük*’te kelime birkaç şekilde verilmiştir: 1. Çamçak; “kollu tahta kap” (TRS, 1977:167), 2. Çemçe; “tahta kepçesi” (TRS, 1977: 179), 3. Çömçe; “su çıkarabilir ahşap” (TRS, 1977:199). Ağakay’ın sözlüğü de kelimeye “su almak amacıyla yapılan kollu tahta kap” şeklinde anlam vermektedir (Ağakay, 1977: 160).

Bize göre “çamça” kelimesi Gürcüceye Anadolu ve Çağatay Türkçelerindeki biçimlerinden girmiştir ve ilk şekli “çamça”dır. Burada şunu belirtmekte de fayda var, o da şu ki, Rusçanın lehçelerinde yaygın olan “çumiçka/чумичка” kelimesi Türkçeden alınma bir kelimedir (Fasmer, 1973: 160).

Sonuç

Görüleceği üzere Gürcistan ile Türk dünyası arasında asırlardır devam etmekte olan çok katmanlı ilişkilerin en somut ve kalıcı/yazılı örnekleri, klasik dönem Gürcü edebiyat eserlerindeki Türkçe kökenli alıntılardır. Gürcü edebiyat eserlerindeki Türkçe kelimelerin miktarı bizim bu çalışmamızda tespit edip incelediklerimizle elbette sınırlı değildir. Elde edilen temsili sonuçlar ve bu yönde yapılan diğer akademik çalışmaların bulguları Gürcücede birçok Türk lehçesinden alınan kelimelerin mevcut olduğunu ortaya koymuştur. Gürcü Türkologlardan bazıları dün olduğu gibi bugün de Anadolu Türkçesi ve Türkî lehçelerden klasik dönem Gürcü diline ve çağdaş Gürcü diline geçen ve Gürcücede tutunup edebiyat eserlerinde kendilerine yer edinen kelimeler üzerinde çalışmalarını sürdürmektedirler. Söz konusu bulgular araştırmacılara, Gürcücenin, Gürcistan’ın ve Gürcü halkının Türk dünyası ile ilişkilerinin tarihini ve bu ilişkilerin geçtiği süreçleri daha somut tanımlama imkânı sunmaktadır.

Kaynakça

- ABAYEV, Vasilii İvanoviç (1958). *Oset Dilinin Tarihi-Etimolojik Sözlüğü*, C. I (Rusça), Moskova-Leningrad: Sovyet Birliği Bilimler Akademisi Yayınları.
- AÇARYAN, Graçya Akopoviç (1971). *Ermenicenin Etimolojik Sözlüğü (Rusça)*, C. I (Rusça), Erivan: Erivan Devlet Üniversitesi Yayınları.
- Açıklamalı Gürcüce Sözlük* (GDAS). (1990), Tiflis: Arnold Çikobava Dilbilgisi Enstitüsü.
- AĞAKAY, Mehmet Ali (1977). *Türkçe Sözlük*, Üçüncü Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Azerbaycan Dilinin İzahlı Lugeti* (ADİL) (1966). Cilt I, A–G, Bakı: Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı.
- BUDAGOV, Lazar, Zakharoviç (1869). *Türkçe-Tatarca Ağızların Karşılaştırmalı Sözlüğü*, c. I, II. (Rusça), Petersburg: Bilimler Akademisi Yayınevi.
- CANGIDZE, Venera (1980). “Türk Lehçelerindeki Gürcüce Kelimeler”. *Matsne*. No 2, s. 95-105. (Gürcüce), Tiflis: Gürcistan Bilimler Akademisi Yayınları.
- CANGIDZE, Venera (1982). “Anadolu Ağızlarında Gürcüce Sözcükler (Türkiye’de Halk Ağızlarından Derleme Sözlüğü’ne göre)” (Türkçe). *Journal of Turkish Studies*. S. 6, ABD: Indiana University Press.
- CANGIDZE, Venera (1983). “Artvin-Şavşat-Artanuç-Artaani Türkçesinde Gürcüce Alt Katman (Substrate) Kelimeleri”, (Gürcüce). *Şark Filolojisi- V*, Tiflis: TDU Yayınevi
- ÇIKIYA, Sergi (1984). “Doğu Kaynaklı Kelimeler Tarihinden, II” (Gürcüce). *Matsne, Dil ve Edebiyat Dizisi*. No 4, Tiflis: Gürcistan Bilimler Akademisi Yayınları.
- ÇUBİNAŞVİLİ, Niko (1960). *Gürcüce Sözlük (Rusça Çevirisi ile)*, Tiflis: Sovyet Gürcistanı Yayınevi.
- ÇUBİNAŞVİLİ, Davit (1984). *Gürcüce-Rusça Sözlük*, Tiflis: Sovyet Gürcistanı Yayınevi.
- Eski Türkçe Sözlüğü* (ETS) (1969), Leningrad: “Nauka” Yayınevi.
- FASMER, Maks (1973). *Rusçanın Etimolojik Sözlüğü* (Almanca çevirisi: O. H. Trubaçev), c. IV, (Rusça), Moskova: Progress Yayınevi.
- MALIŞEVA, İrina, Alekseevna (1992). “XVIII. Yüzyılın Resmî Rusça Yazışmalarındaki Türkçe Kelimeler” (Rusça). *Türköloji*. No 1, s. 34, Moskova: “Nauka” Yayınevi.
- Gürcü Dili Açıklamalı Sözlüğü* (GDAS) (1960). (Yayımlayan: Prof. Arnold Çikobava), Tiflis: Gürcistan Bilimler Akademisi Yayınevi.
- Gürcüce Ağızlar Sözlüğü* (GLAS) (1984) (Hazırlayan: A. Glonti). İkinci Baskı, Tiflis: Ganatleba Yayınevi.
- Gürcüce Sözlük* (1944). (Derleyen: İvane Kavtaradze), Tiflis: Metsniereba Yayınevi.
- KAİŞAURİ, Levan. (1967). *Mtiuluri Lehçesi'nin Sözlüğü* (Gürcüce), Tiflis: Tiflis Devlet Üniversitesi Yayınları.
- Kartlis Tskhovreba* (1959). (Yayına hazırlayan: Simon Kauhçişvili), Tiflis: Ganatleba Yayınevi.
- LORTKİPANİDZE, Ketevan (1991). “Kaplan Postlu” Epiloğunun Bir Kısmı Üzerine “Kritika” (Gürcüce), Tiflis: Şota Rustaveli Gürcü Edebiyatı Enstitüsü Yayınları.
- LORTKİPANİDZE, Ketevan (1992). “Kaplan Postlu”daki Birkaç Hibrit Bileşik Yapı Üzerine” (Gürcüce). “*Matsne*” *Dil ve Edebiyat Dizisi*, No 2, s. 54-57.
- MARR, Nikolay Yakovleviç (1906). *Vephistkaosani ve Visramiani ile ilgili meseleler* (Rusça), Tiflis: Tiflis Matbaacılığı.
- MİKLOSİCH, Franz (1884). *Die Turkishen Elemente in den südost und osteuropaischen sprachen* (Griechisch, Albanisch, Ruminisch, Bulgarisch, Serbisch, Kleinrussisch, Polnisch) I. Phlos-hist cl. Cilt: XXXIV. Uien: K. Gerold Yay.
- HONELİ, Mose (2012). *Amirandarecaniani*, Tbilisi: Sabas Tsignebi Yayınevi.

- ORBELIANI, Sulhan-Saba (1966). *Gürcüce Sözlük* (Yayımlayan ve önsöz: S. İordnaisvili), Tiflis: Sabçota Sakartvelo Yayınevi.
- RADLOFF, Vasiliy Vasilyeviç (1911). *Türkçe Ağızlar Sözlüğü, C. IV, 2. Bölüm* (Rusça), Petersburg: Rusya İmparatorluğu Bilimler Akademisinin Matbaası.
- RÄSÄNEN, Martti (1971). *Versuch Eines Etymologischen wörterbuchs der Türkshsprachen*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- RUHADZE, Luiza (1988). “Türkçe Kökenli Bazı Kelimeler Hakkında” (Gürcüce). *“Matsne” Dil ve Edebiyat Dizisi*. No 4.
- RUSTAVELI, Şota (1937). *Vephistkaosani* (Gürcüce), Tiflis: Tiflis Devlet Üniversitesi Yayınevi.
- RUSTAVELI, Şota, (1986). *Vephistkaosani* (Yayına hazırlayan: Sargis Tsaisvili), Tiflis: “Merani” Yayınevi.
- SAMİ, Şamseddin (2010). *Kamus-u Türki*, İstanbul: Çağrı Yayınları
- SEVORTYAN, Ervand Vladimiroviç (1978). *Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü* (Rusça), Moskova: Vostochnaya Literatura.
- SİLAGADZE, Cemal (1981). *Edebiyat Gürcücesinin Sözbirimsel Eşanlamlılık Konuları* (Gürcüce), Tiflis: Metsniereba Yayınevi.
- ŞANİDZE, Akaki (1986). “Vephistkaosani Konuları” (Gürcüce). *Çalışmalar, Cilt V*, Tiflis: Metsniereba Yayınevi
- Tsereteli, Giorgi. (1947). “Semit Dilleri ve Gürcü Kültür Tarihini İncelemek İçin Semit Dillerinin Önemi” (Gürcüce). TSU Bilimsel Oturumları-1, *Bildiriler Kitapçığı*. S. III, s. 2-4.
- Türkçe-Rusça Sözlük* (TRS) (1977), Moskova: Russki Yazık Yayınevi.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (1977), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Visramiani* (1938). (Yayımlayanlar: Aleksandre Baramidze, P. İngorokva ve K. Kekelidze. Önsöz: İ. Abuladze), Tbilisi: Sakhelgami Yayınları.
- Visramiani* (1960). C. 2, Tiflis: Tiflis Devlet Üniversitesi Yayınevi.
- Visramiani* (1964). (Yayımlayanlar: Aleksandre Gvaharia ve Magali Todua), Tiflis: Edebiyat ve Sanat Yayınevi.
- Visramiani* (1984). (Yayımlayanlar: İlia Çavçavadze, Aleksandre Saracişvili ve Petre Umikaşvili), Tiflis: Metsniereba Yayınevi.
- YAGELLO, Ivan Dionisoviç. (1910). *Farsça-Türkçe Sözlük*, Taşkent: Türkistan Askeri Çevre Matbaacılığı.
- ZENKER, Julius Theodor (1866). *Dictionnaire Turc-Arabe-Persan*, C. I, Leipzig: Wilhelm Engelmann.

TÜRKMEN KÜLTÜRÜNDE AD VERME GELENEĞİ VE KİŞİ ADLARI

Naming Tradition and Person Names in Turkmen Culture

Emrah YILMAZ*

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 211-246

Öz: Millet hafızasında yer eden siyasi, kültürel, ekonomik, sosyolojik dönüşümler veya dinamikler; destanlara, atasözlerine, deyimlere aksettği gibi bütün bir söz varlığına ve kişi adlarına da yansır. Bu anlamda Türkmen dil varlığındaki kişi adları; bünyesinde toplumsal hafızanın kültür kodlarını, düşünce tarzını ve halk inanışını da taşıyan özel şifreler gibidir. Kişi adlarının ardında, derin bir felsefe ve sosyal anlamlar mevcuttur. Dolayısıyla bu dil verilerini, temsil ettiği kültürün özgül ağırlığıyla çözümleyebilmek için öncelikle ad bilimi geleneğini araştırmaya ve konuşurların sosyopsikolojik tarihini okumaya ihtiyaç vardır. Türkmen kişi adlarının bir bütün olarak ele alındığı bu çalışmada; Soltanşa Ataniyazov'un "Türkmen Adam Atlarının Düşündürişli Sözlüğü" adlı eseri, temel referans kaynağı olarak kullanıldı. Türkmen kişi adları bilimi bakımından güncelliğini koruyan bu eserin yanı sıra kişi adlarının kökenine ve anlamına dair yazıların bulunduğu, erişime açık "Talyplar" adlı elektronik dergiden de yararlandı. Makalede "Türkmen Adam Atları: Taze Meyiller ve Köne Tejribeler" başlıklı gazete yazısıyla birlikte 7000'i aşkın kişi adı; *geleneksel*, *tematik* ve *yapısal* açıdan incelendi. Son bölümde ise kişi adlarına getirilen ekler ve birleşik adlara ilişkin örnekler iki ayrı tablo halinde gösterildi.

Anahtar Sözcükler: Türkmen kişi adları, ad verme geleneği, antroponim.

Abstract: Political, cultural, economic, sociological transformations or dynamics in the memory of the nation; It reflects on epics, proverbs and idioms, as well as on a whole vocabulary and person names. In this sense, the names of people in the Turkmen language existence; They are like special passwords that carry the cultural codes and way of thinking and public belief of the social memory. Behind the person's names is a deep philosophy and social meanings. Therefore, in order to analyze these linguistic data with the specific gravity of the culture it represents, first of all, it is necessary to research the tradition of the name science and read the socio-psychological history of the speakers. In this study, in which Turkmen person names are handled as a whole; Soltanşa Ataniyazov's work named "Türkmen Adam Atlarının Düşündürişli Sözlüğü" was used as the main reference source. In addition to this work, which is up-to-date in terms of the science of Turkmen anthroponomy, an electronic journal called "Talyplar", which contains articles on the origin and meaning of the names of people, was also used. In the article, along with the newspaper article titled "Türkmen Adam Atları: Taze Meyiller and Köne Tejribeler", more than 7000 people names; It was examined in *traditional*, *thematic* and *structural* terms. In the last section, the suffixes brought to the names of people and examples related to the compound noun are shown in two separate tables.

Keywords: Turkmen person names, tradition of naming, anthroponymous.

* Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/TÜRKİYE. emraylmz@gmail.com, Orcid: 0000-0002-8062-116X Gönderim Tarihi: 29/05/2020/ Kabul Tarihi: 28/11/2020.

Giriş

Zihinsel olarak adlandırılan her kavramın, her varlığın adlarıyla ilgilenen ve onları açıklayan bilim dalına *Ad Bilimi* (Onomastik); bu adlar içinde sadece kişi adlarını inceleyen ad bilimin alt dalına ise *Kişi Adları Bilimi* (Antroponomi) denmektedir. Kişi adı, göbek adı, takma adlar (lakaplar), soyadı bu dalın inceleme alanı içine girmektedir (Sakaoğlu 2001: 9). Dünya kurulduğundan beri insanoğluna birer ad (isim) verilmiş; “*Âdem, Hava, Hâbil, Kabil, Nuh, Yafes, Türk...* vb.” isimlerini binlercesi takip etmiş. Her kavimde olduğu gibi, Türklerde de çeşitli dönemlerde çeşitli isimler alınmıştır (Gülensoy 1994: 5).

Adlandırmayla insanlar varlıkları sınıflandırır ve somutlaştırır. Dünyayı algılamaya çalışan ilk insanlar bu sınıflandırma ve somutlaştırma yoluyla kendilerine yabancı gelen varlıkları işaretlemeyi başarmışlardır (Yeşildal 2018: 49). Ancak süreç içerisindeki değişim ve gelişim unsurları, adlandırma ve anlamlandırmayı farklı boyutlara taşımıştır. Konu kişi adları çerçevesinde ele alındığında, ad verme geleneğindeki uygulamaların yalnızca sosyal karışıklığı gidermek ve hayatı kolaylaştırma ihtiyacından ortaya çıkmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla insanoğlu temel ihtiyacın ötesinde bireye sosyal kimlik kazandırmak, arzu edilen duygu ve düşünceleri aktarmak, geleneği sürdürmek gibi yeni arayışlara yönelmiştir.

Kişi adlarını doğru algılamak ve anlamlandırmak için geleneği bir bütün olarak kavramak gerekir. Bu sebeple adlandırma safhasına geçilmeden önce diğer kültürlerde karşılaşıldığı gibi Türkmen kültüründe de çocuğu türlü olumsuzluklardan ve hastalıklardan korumaya yönelik pek çok inanç ve pratiğin mevcudiyetinden söz etmek uygun olacaktır. Doğum öncesine dayanan bu süreç, özellikle doğum sonrasında *göbek kesme, yıkama, tuzlama* uygulamaları ile varlık göstermektedir.

Bu bağlamda çocuğun kırkı çıktıktan sonra tuzlu su ile yıkanması ve bu ritüeli gerçekleştirmek için “kırk uçurmaya” gidilmesi (Artun 1998: 90) geleneği, Türkiye Türkçesinde *kırk, kırkı çıkmak, kırklı olmak, kırklama/kırklamak, kırk çıkarma/kırk çıkarmak* (BTS 2019: 1416-1417) kavramlarıyla nitelendirilirken Türkmenler arasında *çile toyı* (TDDS 2016: 212) tabiriyle karşılık bulmaktadır.

Çocuğun ilk kez yedinci günde yıkanmasından ötürü *yedi çile* veya *yedi gün* (Ödekov 2011: 64) adı verilen uygulama, Anadolu’da *yarı kırk* veya *yirmi kırk* (Ergin 2014:121) şeklinde ifade edilmektedir. Türkmenler arasında “çileden çıkarmak” süreci olarak da bilinen bu uygulamadaki asıl amaç, lohusa kadın ile çocuğunun hastalıklardan korunmasını sağlamaktır.

Türklerin İslamiyet’ten önceki dinleri olan Gök Tanrı inancında, alkarısı ve albasması olarak nitelendirilen “kötü ruhla” ilgili birçok inanışlar vardır: Yakutlarda, Kırgızlarda, Kazaklarda, Özbeklerde, Türkmenlerde, Kazanlarda, vs. lohusa hanımı, “al karısından” korumak için değişik çarelere başvurulur (Şimşek 1990: 536). Bu bakımdan Türkmenlerin *çile toyı* uygulamasıyla hedefledikleri; *albasması, kırk basması* gibi olası rahatsızlıkları önlemektir.

Eğer doğumdan sonraki kırk günlük zaman zarfında çocukta veya annede bir hastalık meydana gelirse bu durum Türkmen Türkçesinde, *çile düşmek* (TDDS 2016: 212) kavramıyla belirtilir. Çocuğun ikinci yıkınışı ise, doğumunun kırkıncı gününde “tuzlu su” ile gerçekleşmektedir.

Çocuğu yıkama işlemleri, genellikle büyükanne, anneanne veya yaşlı teyzeler tarafından yapılmaktadır. Bebeğin gümüş gibi temiz ve pâk olması temennisıyla içinde gümüş kuruşların bulunduğu gümüş ibrikten yıkamaya da önem verilmektedir. Ayrıca çocuğun sağlıklı olması düşüncesiyle *akpelin* (*acı pelin*) bitkisi başta olmak üzere birtakım şifalı bitkilerden hazırlanan su ile yıkamak gerekli görülmektedir (Ödekov 2011: 64-65). Bununla birlikte çocuklarla ilgili diğer uygulamalar; saçının ilk kez dayısı tarafından kesildiği *galpak toyı*, *diş toyı* ve *sünnet toyı* ile devam etmektedir.

Gelenek gereği yeni doğmuş bebeğin cinsiyetini öğrenmek için sorulan metaforik soru, yine metaforik bir cevapla karşılık bulmaktadır:

Soru 1: *Gurtmı Tilki?* (Kurt mu, tilki mi?).

Cevap: *Gurt tutduk/Düye köpeldik.* (Kurt tuttuk/Deve çoğalttık).

Soru 2: *Gurt tutduñızmu, düye köpeldiñizmi?* (Kurt tuttunuz mu, deve çoğalttınız mı?).

Cevap: *Gurt tutduk - Düye köpeldik* (Kurt tuttuk/Deve çoğalttık).

Bu ifade şekli, metaforik anlamdan da kaynaklanan zenginlikle modern Türkmen Türkçesindeki kullanım alanını genişletmiştir. Nitekim verilen görevin kusursuz olarak gerçekleşip gerçekleşmediğini veya herhangi bir işte başarılı olunup olunmadığını öğrenmek maksadıyla da “*Gurtmusñ ya tilki?*” sorusu sorulur. Ayrıca hayırlı bir işin sonucunu öğrenme mahiyetinde de kullanılır. Özellikle kız istemeye gidip gelenlere “*Gurtmı Tilki?*” sorusu sıkça sorulmaktadır. “Gurt” cevabı neticenin olumlu olduğunu, “tilki” ise olumsuz olduğunu belirtir. Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere *güç* ve *güçsüzlüğün* simgesi olarak öne çıkan bu kavramlardan erkek için *kurt*; kız için *tilki* sözünden istifade edildiği açıktır.

Ancak metaforik anlatımlarda kızların kurlara benzetildiği ifadeler de mevcuttur: “*Ay aydındır süyt yalı, gızlar oynar gurt yalı*” örneğinde olduğu gibi.

Kişi adları, özellikle bulunduğu coğrafyanın kültür tarihine ve düşünce tarzına ilişkin bilgiler sunan mühim dil malzemeleridir. Bu bakımdan ad verme geleneğinin tarihî, siyasî, felsefî, kültürel ve sosyal anlamlarının ayrı ayrı incelenmesi yeni açılımlar sağlayabilir.

A) AD VERME GELENEĞİ

Türkmenler, ad verme geleneğinin önemini ve zenginliğini vurgulamak için “*ad, asumandır*” ifadesini kullanırlar. Bununla birlikte neslin devamlılığını, çocuk ve aile saadetini de önemsediklerinden olacak ki; içinde çocuk olan evi pazara, çocuksuz evi mezara; çocuklu kadını güle, çocuksuzu dula veya meyvesiz ağaca benzeten pek çok atasözü söylemekten geri durmamışlardır.

Doğum olacak evde büyük bir telaş yaşanır. Tüm komşuların dikkati evden gelecek olan habere yöneliktir. İnanişe göre çocuk doğan evden kötü ruhlar kaçar. Sabahın erken saatlerinde evin sağ tarafından ezan okunursa, köy halkı bu eve gelmeye başlar. Her gelen girişte iyi niyet ve uzun ömür temennisinde bulunur (Govşudov 1990: 147). Türkmen kültüründe yeni doğmuş çocuğa, en geç üç gün içinde ad verilmesinin uygun olacağı düşünülür. Eğer bir sebeple ad verme işlemi uzarsa, bu durum hayra

yorulmaz. Eski zamanlarda erkeklerin savaşa veya ticaret yapmak için yolculuğa gittiği durumlarda üç gün kuralının istisnası olarak çocuğa ad verilmeyip babanın dönmesi beklenmiştir. Şayet dönüş uzun sürecekse, o zaman ad koyma görevi ailenin büyük annesine, kız kardeşlere veya göbek annesine (ebesine) verilmiştir (Ödekov 2011: 34-36).

Bu gelenekte çocuğa ad vermek için komşular ve yakın akrabalar başta olmak üzere hâkim, molla gibi saygın kişiler de davet edilir. Akabinde *ad verme toyu* tertip edilerek Türk halk biliminde *üç yemeği* (Artun 1998: 91) olarak bilinen toplantıda misafirlere ikramda bulunulur. Türkmen geleneğine göre; ad verme toplantıları erken saatlerde, güneş doğarken başlar. Bu vakit, rastgele seçilmiş değildir. Çünkü yeni doğan gün, hayatın başlangıcıyla eşdeğer görülür (Ödekov 2011: 54).

Bu toplantılarda teklif edilen kişi adları değerlendirilir, çocuğa verilecek adın yakın ailede olup olmadığı dikkate alınır. Mutabık kalınan isim ya da isimler ise; nihai olarak anne ve babaya bildirilir. Sunulan teklifler arasında anne ve babanın onayından geçen kişi adı, çocuğa ad olarak verilir. Böylece ad verme geleneği için toplanan misafirler: *Adı, özi bilen garrasın!* (Adı kendisiyle yaşlansın!). *At gutlı bolsun!* (Adı kutlu olsun!). *Adı minasıp bolsun!* (Adı münasip olsun!) (Ataniyazov 1992: 7) gibi temenni ifadeleriyle aileyi tebrik ederler. Aynı dilekler, Anadolu'da Dede Korkut kültürüne matuf "*Adını biz verdik, yaşını Allah versin!*" ifadesiyle karşılık bulur.

Soltanşa Ataniyazov; 1992'de kaleme aldığı "Türkmen Adam Atlarının Düşündürüşlü Sözlüğü" adlı eserin giriş yazısında (s. 7-13) antroponimiye ilişkin kuramsal çerçeveyi sunduktan sonra kişi adlarını kronolojik olarak altı başlık altında ele alır: *1-Ana Altayca Katmanı, 2-Eski Türkçe Katmanı, 3-Arapçadan Alınan Sözcükler, 4-Farsça-Tacikçeden Alınan Sözcükler, 5-Rusçadan Alınan Sözcükler, 6-Ekim Devrimi'nden Sonra Ortaya Çıkan Yeni Anlamlı Adlar.*

Ad vermede tek veya belli bir kuraldan söz etmek, aceleci bir aşırılık olur. Dinlere, dillere, yörelere, tarihi şartlara, zevk veya duyuşlara ve zamana bağlı âmillere göre; kimi tespitlerde bulunmak mümkündür (Kibar 2005: 15). Kişi adlarının temsil kaabiliyetini ve taşıdığı anlamı sağlam bir zemine oturtmak için geleneğin ardındaki temel düşünceyi, halk inanışlarını, ırımları incelemeye ihtiyaç vardır. *Hitaba dayalı sözcüklerin ve nezaket kurallarının* da gelenekte etkili olduğu görülür. Bu sebeple hitap sözcüklerinden ve nezaket duyarlılığından bahsetmek; akrabalık terimleri üzerine inşa edilen kişi adlarına ve saygı gereği isim kullanmama konusuna da açıklık getirecektir. Bütünsel bir yaklaşımla ad vermede öne çıkan belli başlı Türkmen gelenekleri şöyle sıralanabilir:

1. Nezaket Gereği Kişi Adlarını Doğrudan Kullanmama Geleneği

Bütün Türk toplumunda olduğu gibi Türkmenlerde de üçüncü şahısların veya aile bireylerinin yanında hitap ifadelerinde nezaket gereği muhatap şahsın adı kullanılmaz. Bunun yerine kendinden büyük erkek şahıs için *aga* (abi/amca), *dayı*, akran ise *dogan* (kardeş); kadına hitap sırasında yaşça büyüklere *eceke* (abla), *dayza* (teyze), *bibi* (hala/azize), yaşlılara *cora* (dost/arkadaş), *uya* (bacı) gibi unvanlar kullanılır.

Kadın kocasının, kocası da hanımının adını söylemeyip çocuklarının ismiyle veya *yassıkdaş*, *yanyoldaş* kavramlarıyla birbirlerine hitap eder. *Pılanın ecesi* (filancanın

annesi), *pılanıñ kakası* (filancanın babası), nötr kullanımla *oglanlarıñ ecesi* (evlatların annesi) gibi dolaylı ifadelerle birlikte *ecesi/kakası* (annesi/babası) şeklinde sadece unvanların dile getirilmesine de ihtiyaç duyulur. Bu sebeple genel olarak erkek hanımına büyük kızın, kadın da kocasına büyük oğulun adıyla seslenir. Eğer çocuğa baba veya dedenin adı verilmişse yine isimle çağırarak yerine saygı gereği sevgi sözcükleriyle seslenilir: *Kakacan, atacan, babacan, dādecan* gibi.

Nezaket duyarlılığı ile isim söylememe geleneğini edebî mecraya taşıyarak “güzel adlandırma” kabilinden kalıplara Mahtumkulu’nun şiirlerinde de rastlamak mümkündür. O, babasına hitabında kullandığı “*Kıblem*” (Yılmaz 2016: 713), “*Mimberimin Ezanı*” (Yılmaz 2016: 527), “*Şehrimin Sultanı*” (Yılmaz 2016: 637)” ifadelerinin yanı sıra annesi için “*Kâbem*” (Yılmaz 2016: 713), *Validem Mekke-Medinem*” (Yılmaz 2016: 729) gibi sanatlı ve nezaket dolu sözleri okurlarına miras bırakmakla bu geleneği zirveye taşımıştır. Bu bakımdan her iki cinsiyet için *Kâbe, Kâbiş*; erkek için *Kâbebay*; kız için *Kâbegül* gibi kişi adlarının da sevgi ve nezaket göstergesi olarak tercih edildiği söylenebilir.

2. Aile Büyüklerinin Adını Verme Geleneği

Pek çok millette var olan bu gelenek, aile büyüklerinin adını yaşatmak ve çocuğun uzun ömür sürmesi dileğiyle daha çok dede-nine isimlerinin torunlara verilmesi şeklinde Türkmenler arasında yaygın bir uygulamadır (Ataniyazov 1992: 14). Verilmesi uygun görülen kişi adları, çoğunlukla ölmüş kimselere ait olabileceği gibi hayattaki aile fertlerinin adları da olabilir. Anne ve anneannenin adlarının da çocuklara verildiği görülmektedir. Bununla beraber kız çocuklarına verilen adlar daha çok anneanne ve anne tarafından verildiği için akrabalara ait kişi adlarını kullanmak yerine çocukların güzelliğini ve zarıflığını önceleyen *Ayım, Günüm, Guşum (Kuşum)* gibi sevgi temelli isimler kullanılmaktadır (Ödekov 2011: 31).

İnsanoğlu dünyaya geldiği zaman kendisine verilen ad, bir anlamda yol göstericisi ve kaderi olarak algılanır. Ad verme geleneğinde sıkça karşılaşılan durumlardan biri de hatıralarını canlı tutmak için akraba adlarının tercih edilmesi bilincidir.

Ancak bilinen bu yaygın uygulamanın aksine, karşılıklı nezaket düşüncesinden kaynaklı “var olan asıl adın yerine geçici kişi adlarının kullanılması” durumu da söz konusudur. Çocuğa verilen ad sebebiyle hitap sırasında ölmüş kişinin adı anıldığında, o adın taşınmasını vefa gereği uygun gören ebeveynlerin bu durumdan memnuniyet duyacağı gayet açıktır. Bir taraftan aile bireyleri arasında bu hassasiyet sürdürülürken diğer taraftan dış çevrenin yine nezaket gereği çocuğa hitap sırasında geçici isimleri kullandığı da görülür. Zira “*ölmüş kişiyi hatırlatarak aile yakınlarının yarasını deşmeyeyim, onları durup dururken üzüntüye sevk etmeyeyim*” düşüncesiyle hareket eden şahıslar, genellikle *Durdı* veya *Gurban* (Ödekov 2011: 20) geçici kişi adlarını tercih ederler. Bu anlamda geleneğe bağlı usullere göre ailenin uygun gördüğü ve duymaktan hoşnut olacağı bir kişi adı, bir başkasının inşa ettiği karşı psikolojiyle düşünüldüğünde farklı davranışları ortaya çıkarabilir. Bu düşünce, sözkonusu adı doğrudan anmak yerine geçici adların kullanılması ihtiyacına götürmüş ve farklı bir incelik göstergesi olarak tezahür etmiştir.

Yaygın olmamakla beraber ad vermede etkili olan bir husus da vefat durumudur. Şayet vefat, çocuğun doğumuna yakın bir zamanda gerçekleşmiş ise; çocuğa verilecek ismin önüne “Övez” veya “Gayıp” (Ödekov 2011: 20) sözlere ilave edilir: *Övezdurdi*, *Övezgeldi*, *Gayıp*, *Gayıberdi* vs. Bu kişi adlarına müracaat edilmesinin nedeni; ailenin acısını içtenlikle paylaşmak, vefat edenin yerini yeni doğmuş çocukla doldurmak ve onun eksikliğini hissettirmemek düşüncesinin yansıtılmasıdır. Söz gelimi *Övezgeldi* adı bu bağlamda “vefat edenin yerine bu çocuk dünyaya geldi” düşüncesiyle teselli değeri taşır. Benzer şekilde *Gayıberdi* kişi adı “Gaip olan (Allah) verdi, vefat edenin yerine gaipten verildi” düşüncesini yansıtırken Ataniyazov’a göre *Gayıp* kişi adı ise “vefatıyla aileden ayrılan, kaybolan” şahısa matuf bir anlamı ihtiva eder.

3. Akrabalık Terimlerinin Kişi Adı Olarak Kullanılması Geleneği

Vefat etmiş aile büyüklerinin isimlerini, torunlara veya torunların çocuklarına verme geleneği Türkmenler için de günümüzde devam etmektedir. Ancak bu isimlendirme yöntemi iki şekilde gerçekleşir: 1-*Hayatta veya ölmüş akraba isimlerinin doğrudan ödünçlenmesi*, 2- *Akrabalık terimlerinin kişi adı olarak kullanılması*. İkinci yöntemin, ad verme geleneğinde gayet sıradışı olduğu söylenebilir.

Çocuklara asıl isimleriyle seslenmek yerine, saygı gereği vefat eden kişinin ismiyle seslenmek olağan bir durumdur. Ancak aynı hassasiyeti, çoğu kez kişi adı kullanmadan sadece yakınlık derecesini gösteren terimler aracılığıyla belirtmek de mümkündür. Bu terimlere şahıs isimlerinin yanı sıra tek başına kişi adı olarak kullanılmayan bazı eklerin (+*cık*, +*çal*, +*çeper*, +*lak*, +*lı/li*, +*met*, +*ş*, +*şay*, +*v*, +*yaz*) getirilmesi durumu söz konusudur.

Konuyu kan yoluyla akrabalık bildiren şu terimler üzerinden açıklamak yerinde olacaktır: *Ata* (büyükbaba), *ene* (babaanne/anne), *baba* (dede), *mama* (anneanne), *kaka* (baba), *däde* (baba/ağabey), *ece* (anne), *aga* (ağabey/amca), *eceke* (abla), *eke/äke* (1-abi, 2-abla), *yegen* (yeğen), *bibi* (hala), *dayza* (teyze).

Çalışmada gerek akrabalık bildiren terimlere getirilen eklerle oluşmuş kişi adları için gerek birleşik adlar için Ataniyazov’un Türkmen kişi adlarıyla ilgili temel eserine müracaat edildiğini, her bir örnek için yapılan ayrı ayrı fişlemelerden sonra aşağıda yer alan şematik bilgilerin oluşturulduğunu belirtelim. Sonuçta fişleme yöntemiyle elde edilen verilerden hareketle erkek ve kadın kategorisinde, akrabalık terimleri üzerine temellendirilen kişi adlarının aldığı *ekler* ve bu terimlerin yapısal açıdan yalın veya birleşik *kişi adı* olarak kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

Tablo - 1

Akrabalık Terimleriyle Kurulmuş Erkek Kişi Adları					
Ata	Baba	Kaka	Däde	Aga	Yegen
-	-	-	-	-	Yegenalı
-	-	-	-	<i>Agaaman</i>	-
-	<i>Babaata</i>	-	-	-	
-	-	-	-	<i>Agabacı</i>	
-	-	-	-	<i>Agabibi</i>	<i>Yegenbibi</i>

-	-	-	-	Agabike	Yegenbike
Ataballı	-	Kakaballı	-	-	-
Atabal	-	-	-	-	-
Atabay	-	Kakabay	Dädebay	Agabay	Yegenbay
Atabeg	-	-	-	Agabeg	-
-	-	-	-	Agabek	-
Ataberdi	-	Kakaberdi	Dädeberdi	Agaberdi	-
Atacan	Babacan	Kakacan	Dädecan	Agacan	-
Atacık	-	Kakacık	-	Agacık	-
-	-	-	-	Agacemal	-
Atacuma	-	-	-	Agacuma	-
-	Babaçal	-	-	-	-
-	-	-	-	-	Yegendövlet
Atadurdi	Babadurdi	Kakadurdi	-	Agadurdi	Yegendurdi
-	Babaäsen	Kakaäsen	-	-	-
Atagara	Babagara	-	-	-	-
Atagarri	Babagarri	-	-	-	-
Atageldi	Babageldi	Kakageldi	Dädegeldi	Agageldi	-
Atagılıç	Babagılıç	-	-	-	Yegengılıç
-	-	-	-	Agagul	Yegengul
Atagulu	Babagulu	Kakagulu	Dädegulu	-	Yegengulu
Atagurban	Babagurban	-	Dädegurban	-	-
Atahan	Babahan	-	Dädehan	Agahan	Yegenhan
Atak	Babak	-	Dädek	-	-
Atakişi	Babakişi	-	-	Agakişi	-
Atakörpe	-	-	-	-	-
-	-	-	Dädil	-	-
Atalak	Babalak	-	-	Agalak	-
Atalı	Babalı	Kakalı	Dädeli	Agalı	-
Atalık	-	-	-	-	-
Atamämmet	-	Kakamämmet	-	Agamämmet	Yegenmämmet
Atameret	-	-	-	Agameret	-
Atamet	-	-	-	Agamet	Yegenmet
Atamurat	Babamurat	Kakamurat	-	Agamurat	Yegenmurat
Atamiş	-	-	-	-	-
Atamuhammet	Babamuhammet	Kakamuhammet	-	Agamuhammet	-
Atan	-	-	-	-	-
Atanazar	Babanazar	-	-	Aganazar	Yegennazar
Atanepes	-	-	-	Aganepes	-
Ataniyaz	-	-	-	Aganiyaz	Yegenniyaz
-	-	-	-	Aganur	-
-	-	-	-	Agaoraz	Yegenoraz
-	-	-	-	Agar	-
-	-	-	-	Agarecep	-
Ataövez	-	-	-	-	-

-	-	-	-	<i>Agasapar</i>	-
<i>Atasarı</i>	<i>Babasarı</i>	-	-	-	-
<i>Ataseyit</i>	-	-	-	-	<i>Yegenseyit</i>
-	-	-	-	<i>Agasoltan</i>	<i>Yegensoltan</i>
<i>Ataş</i>	<i>Babaş</i>	-	-	-	-
<i>Atav</i>	-	<i>Kakav</i>	-	-	-
<i>Ataveli</i>	-	-	-	-	-
-	<i>Babaşa</i>	-	-	-	-
-	<i>Babatagan</i>	-	-	-	-
-	<i>Babatay</i>	-	-	-	-
-	<i>Babır</i>	-	-	-	-
-	<i>Babiş</i>	<i>Kakiş</i>	-	-	-
-	-	-	-	<i>Agayunus</i>	-
-	-	-	-	<i>Agayusup</i>	-
-	-	-	-	<i>Agayar</i>	-
-	-	-	-	-	<i>Yegenyaz</i>

Yukarıda belirtilen akrabalık terimleriyle kurulmuş erkek kişi adlarının yanı sıra hem erkek hem kız için kullanılan *eke/äke* sözü de kişi adı olarak sözlükte yer alır (TDDS 2016: 343). Bununla beraber Nohur diyalektinde *eke/äke* sözü “abi, ağabey” anlamında erkek için kullanılırken Ärsarı diyalektinde “abla” anlamını temsil eder (Ataniyazov 1992: 252).

Tablo - 2

Akrabalık Terimleriyle Kurulmuş Kadın Kişi Adları					
Mama	Ene	Ece	Eceke	Eneke	Bibi
<i>Mama</i>	<i>Ene</i>	-	<i>Eceke</i>	<i>Eneke</i>	<i>Bibi</i>
-	-	-	-	-	<i>Bibiaraz</i>
-	<i>Enebay</i>	<i>Ecebay</i>	-	-	-
<i>Mamabibi</i>	<i>Enebibi</i>	<i>Ecebibi</i>	-	-	-
<i>Mamabike</i>	<i>Enebike</i>	-	-	-	-
<i>Mamacan</i>	<i>Enecan</i>	-	-	-	<i>Bibican</i>
-	-	-	-	-	<i>Bibicahan</i>
<i>Mamacemal</i>	-	-	-	-	<i>Bibicemal</i>
-	-	-	-	-	<i>Bibicennet</i>
-	-	-	-	-	<i>Bibiceren</i>
-	<i>Eneçeper</i>	-	-	-	<i>Bibiçeper</i>
-	<i>Enegarri</i>	-	-	-	-
<i>Mamagız</i>	<i>Enegız</i>	<i>Ecegız</i>	-	-	<i>Bibigız</i>
<i>Mamagözel</i>	<i>Enegözel</i>	<i>Ecegözel</i>	-	-	<i>Bibigözel</i>
<i>Mamagül</i>	<i>Enegül</i>	<i>Ecegül</i>	<i>Ecekegül</i>	-	<i>Bibigül</i>
-	-	-	-	-	<i>Bibihacar</i>
-	-	-	-	-	<i>Bibihacat</i>
<i>Mamahal</i>	<i>Enehal</i>	-	-	-	<i>Bibihal</i>

-	<i>Enehan</i>	-	-	-	-
-	-	-	-	-	<i>Bibihatca</i>
<i>Mamakeyik</i>	<i>Enekeyik</i>	<i>Ecekeyik</i>	-	-	-
-	<i>Enekäbe</i>	-	-	-	-
-	<i>Eneküti</i>	-	-	-	-
-	<i>Enemhal</i>	-	-	-	-
<i>Mamiş</i>	-	-	-	-	<i>Bibiş</i>
<i>Maman</i>	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	<i>Bibimeryem</i>
-	-	-	-	-	<i>Bibimeyrem</i>
-	-	-	-	-	<i>Bibinabat</i>
-	-	-	-	-	<i>Bibinar</i>
-	-	-	-	-	<i>Bibinöz</i>
-	-	-	-	-	<i>Bibineşe</i>
-	-	-	-	-	<i>Bibinyaz</i>
-	-	-	-	-	<i>Bibinur</i>
-	-	-	-	-	<i>Bibipatma</i>
-	-	-	-	-	<i>Bibirabga</i>
-	-	-	-	-	<i>Bibirecep</i>
-	-	-	-	-	<i>Bibisapar</i>
-	-	-	-	-	<i>Bibisara</i>
-	-	-	-	-	<i>Bibisarı</i>
-	-	-	-	-	<i>Bibisenem</i>
-	-	-	-	-	<i>Bibisere</i>
<i>Mamasoltan</i>	<i>Enesoltan</i>	-	-	-	<i>Bibisoltan</i>
-	-	-	-	-	<i>Bibisona</i>
-	-	-	-	-	<i>Bibisuray</i>
-	-	-	-	-	<i>Bibişay</i>
-	-	-	-	-	<i>Bibişeker</i>
-	<i>Eneş</i>	<i>Eceş</i>	-	-	-
-	-	-	-	-	<i>Bibitagan</i>
<i>Mamatuvak</i>	<i>Enetuvak</i>	-	-	-	-
<i>Mamatäç</i>	<i>Enetäç</i>	-	-	-	<i>Bibitäç</i>
-	-	<i>Ecev</i>	-	-	-
-	-	-	-	-	<i>Bibizeynep</i>
-	-	-	-	-	<i>Bibizılha</i>
-	-	-	-	-	<i>Bibizinet</i>

4. Geçici Ad Verme Geleneği

Göbek adı olarak da bilinen bu uygulama, yeni doğan çocuğun göbeği kesilirken ve müslüman olduğunu belirlemek amacıyla, sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet okunarak konulan geçici adını temsil eder (Kibar 2005: 33). Nüfus kaydına geçmeyen ancak çocuğun doğum sırasında yanında bulunanlar ile yakın çevresinin bildiği bir isimlendirme yöntemidir.

Bu isim, genellikle ebe tarafından verildiği için ebe anneye eşdeğer görülür. Çünkü ebe, anne ile bebek arasında bulunan göbek bağına keserek çocuğun aydınlık dünyaya gelmesine sebep olur (Ödekov 2011: 36). İslamî gelenekte ölü bile doğsa, çocuğa bir ad konması beklenir. Çocuğun yaşayıp yaşamayacağı bilmediğinden bir an önce ad verme yoluna gidilir (Kibar 2005: 33). Sosyal kimlik ve sosyokültürel statü kazandırma amacına yönelik bir uygulama olan geçici isim verme geleneği, varlığını Türkmen coğrafyasında da sürdürmektedir.

5. Kişi Adlarının Tabulaştırılması Geleneği

Belirsizlik pek çok açıdan istenmeyen, kaygı verici bir durumdur. Ad verme geleneğine zemin hazırlayan etmenlerden biri de belirsizlik unsurunun ortadan kaldırılması ve bireyin toplumda bilinmesini sağlamaktır. Fakat belirsizliğin veya kişi adını belirsiz hâle getirmenin tabiat güçlerinden, kötü ruhlardan koruyacağına inanıldığı dönemler olmuştur.

Bu bağlamda Türkmenlerde *Atsız*, Taciklerde *Benom*, Moğollarda *Terbiş* isimlerinin ortaya çıkması ve kişi adlarının bilinçli olarak ağza alınması, tabulaştırılma geleneğiyle ilgilidir. Özellikle ardı ardına çocuğunu kaybetmenin yaşattığı trajik duruma maruz kalan Türkmen aileleri için çocuğun adını doğrudan telaffuz etmek; kötü ruhları çağırmak ve adeta "*Azrail'e açık adres vermek*" (Ataniyazov 1992: 15) şeklinde algılanmıştır. Böylesi bir anlayış doğal olarak hakiki adın gizlenmesine, takma veya göbek adlarının ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla belirsizlik ve korkunun getirdiği zihinsel refleks gereği Azrail'in veya bilinmeyen varlıkların, kötü ruhların dikkatini başka yöne savmak için yeni adlara veya yöntemlere ihtiyaç duyulmuştur.

Bu anlamda "*Satılmış*" adı gibi Türk ad kültüründe de karşılaşılan kişi adının ardındaki temel düşüncenin tabulaştırılma geleneğine dayandığı söylenebilir.

Nitekim Ataniyazov, kişi adlarıyla ilgili hazırlamış olduğu sözlükte (Ataniyazov 1992: 15, 218) Türkmenlerin kullandığı *Satıldı*, *Tapıldı*, *Tölegen* gibi adların *satın alınmış*, *bulunmuş*, *ödenmiş* mantığıyla verildiğini, çocuğun başkasına aitmiş gibi gösterilmesinin onu kötülüklerden koruyacağına inanıldığını belirtir.

6. İsmiyle Dünyaya Gelme Geleneği

Bu gelenekte bireyin fiziksel olarak sahip olduğu her ayrıntı onun isimlendirilmesinde belirleyici unsur olarak görülür.

Çocuğun dünyaya geliş şartları, bedende var olan bazı nitelikler ismin belirleyicisi konumundadır. Dolayısıyla çocuk, doğuştan sahip olduğu özelliklerine göre isimlendirilmektedir (Ataniyazov 1992: 16).

Söz konusu anlayışa bağlı olarak doğuştan altı parmaklı olan çocuklara *Altı* veya *Artık* (Fazla), parmakları bitişik ise *Goşa*, dişli olarak dünyaya geldiye *Dendan* veya *Sadap* (Sedef), gür saçları varsa *Saçlı*, vücudu tüylü ise *Tüylü* gibi isimler verilir. Zar içerisinde *keseli* bir doğum gerçekleşmişse çocuğa *Perde*, *Perdeli*, *Perdegül*, *Tıvak*, *Köynek* gibi isimler vermek uygun görülmüştür. Aynı şekilde *Çakan*, *Gök*, *Göki*,

Gökke, Gökce, Mavi, Mavinazar, Garagöz gibi isimler, göz rengi esas alınarak tercih edilmiştir.

Ardı ardına doğan kız veya erkek çocukların son bulması temennisi, diğer cinsiyette evlat sahibi olma özleminin giderilmesi, bedendeki fazlalıklar gibi etmenler dikkate alınarak son doğan çocuğa ‘artık’ veya ‘artık’ ile kurulan bir birleşik ad verilmektedir. Bu bağlamda her iki cinsiyet için *Artıknıyaz, Artıktâç*; erkek için *Artıgalı, Artıgoraz, Artık, Artıkbay, Artıkgurban, Artıkgılıç, Artıkgülü, Artıklı, Artıkmet, Artıkmâmmet, Artıkmuhammet, Artıknazar, Artıknur, Artıksapar, Artıkveli*; kız için *Artıkbibi, Artıkbike, Artıkcemal, Artıkgözel, Artıkgül* adları kullanılır.

Bebeğin saçları siyah ise *Garasaç*; sarı renkli olması durumunda her iki cinsiyet için *Sarı*; erkek için *Sarıbay, Sarıca, Sarıgılıç, Sarıgül, Sarıgultı, Sarıhan, Sarımâmmet, Sarımurat, Sarınazar, Sarınıyaz, Sarıtay, Sarıyar*; kız için *Sarıbibi, Sarıbike, Sarıcağul, Sarıgız* isimleri kullanılır.

Çocuğun ten rengi esmer ise, her iki cinsiyet için *Garaca, Garacan, Garacagöz, Garagöz, Garalı, Garatokga*; yalnızca erkek çocuk için *Gara, Garabatır, Garabay, Garabaydak, Garabayrı, Garabeg, Garaberdi, Garabeşer, Garacagul, Garacaoglan, Garaçarı, Garaçopan, Garadogma, Garadurdu, Garaesen, Garaeşek, Garahan, Garahaydar, Garağaç, Garagan, Garageldi, Garagoca, Garagüçük, Garamaşal, Garamergen, Garames, Garamâmmet, Garamet, Garamurat, Garanepes, Garanur, Garaoglan, Garapolat, Garatagan, Garayar*; yalnızca kız çocuğu için *Garabibi, Garabike, Garacagız, Garagız* isimleri belirleyici olur.

Vücutta ben var ise, her iki cinsiyet için *Meñli, Meñlidurdu, Meñligurt, Meñlihan, Meñlinur, Meñlisâhet, Meñlituvak*; yalnızca kız için *Meñlibagt, Meñlibike, Meñlibibi, Meñlicahan, Meñlicemal, Meñlidursun, Meñligül, Meñlinâz, Meñlinâzik, Meñlisoltan*; yalnızca erkek için *Meñlialı, Meñliaman, Meñlibay, Meñlibek, Meñlibâbek, Meñlibâşim, Meñlihacı, Meñlihoca, Meñlimât, Meñlimâmmet, Meñlimurat, Meñlimuhammet, Meñlinazar, Meñlinepes* isimleri verilir.

Vücutta kızıl veya kahverengi doğum lekesi bulunursa her iki cinsiyet için *Nar, Narca, Narcan, Narça, Narek, Nardövlet, Narı, Narlı, Narmeñli, Narsâhet, Nartı, Nartâç, Nartuvak*; erkek çocuk için *Narbay, Narberdi, Nargeldi, Nargoçgar, Nargülü, Nargurban, Narmâmmet, Narmeret, Narmet, Narmurat, Narmuhammet, Narseyit*; yalnızca kız çocuğu için *Naray, Narbibi, Narbibiş, Narbike, Narcemal, Narhal, Nargözel, Nargül, Narsenem, Narsoltan* isimleri tercih edilir.

Eğer yeni doğmuş çocuğun bedeninde *çil* (Trkm. T.’deki karşılığı: *hal*) bulunursa, bu durum onun bahtlı, talihli, uğurlu olacağı anlamında yorumlanmıştır. Türkmen diyalektlerinde *hal* sözünün uzun ve kısa olmak üzere iki telaffuz şekli vardır. Yomut Diyalektinin Kuzey Ağızlarında kısa telaffuz edilen [*Hal/Hallı*] gibi kişi adlarının kız için; [*Ha:/Ha:llı*] biçiminde uzun telaffuz edilen kişi adlarının ise erkek için kullanıldığı belirtilmiştir (Atanıyazov 1992: 227).

Bu bağlamda hem erkek hem kız için kullanılan kişi adları: *Hal, Halcan, Haldurdu, Halgurban, Halmeñli, Halmeret, Halnar, Halnyaz, Halnur, Halövez, Halsâhet, Haltagan, Haltâç, Haltuvak, Hallı, Hallısâhet, Hallıtâç, Hallıtuvak*.

Aynı durumu ifade eden ve sadece erkek için kullanılan kişi adları: *Halbat, Halbay, Halcık, Halçarı, Haldar, Halgeldi, Halgülü, Halgılıç, Halhoca, Halmâmmet, Halmet,*

Halmırza, Halmürze, Halnazar, Halnepes, Haloraz, Hallak, Hallıbay, Hallıberdi, Hallıgılı, Hallıgurban, Hallıgılıç, Hallımâmmet, Hallımurat, Hallımuhammet, Hallınazar, Hallıoraz, Hallıövez, Hallıseyit, Hallıtagan;

Vücuttaki çilin kız çocuğunda olduğunu temsil eden kişi adları: *Halbagt, Halbadam, Halbibı, Halbibı, Halbike, Halcagözel, Halcangözel, Halcemal, Halgözel, Halgül, Haldâne, Haldovlat, Haldövlet, Haldursun, Halnabat, Hallar, Hallıbagt, Hallıbibı, Hallıbike, Hallıcemal, Hallıgözel, Hallıgül, Hallıoltan, Hallısona.*

Kısaca bu gelenekte bedendeki eksiklikler, fazlalıklar, ten rengi, göz rengi, doğum lekesi, ben, benek veya çil gibi doğuştan gelen işaretler dikkate alınarak adlandırılmaya gidilir.

7. Doğum Sırasına Göre Adlandırma Geleneği

Gelenekte ilk çocuğun hane için ‘göz aydınlığı olması ve uğur getirmesi’ düşüncesi hakimdir. Bu durum, içinde ‘ak’ sözünün bulunduğu veya ‘ak’ sözü ile kurulan birleşik adların ailenin ilk çocuklarında tercih edilmesine sebebiyet vermiştir: *Akat, Akbegenç, Akveli, Akbilek, Akceren, Akgözel, Akmaral, Akmaya, vd.*

Doğum sırasına göre ikinci çocuk için *Deñli, Taylı, Taygeldi, Taygılı;* üçüncü çocuk için *Tagan, Taganalı, Taganbay, Taganberdi, Taganbibı, Taganbike, Tagandövlet, Tagandurdı, Tagandursun, Tagangeldi, Tagangılıç, Tagangılı, Tagangurban, Tagangül, Taganmet, Taganmâmmet, Taganmırat, Taganmuhammet, Tagannazar, Tagannıyaz, Tagannepes, Tagansâhet, Taganseyit, Tagansoltan, Tagantâç, Tagantuvak* (Ataniyazov 1992: 212-214) gibi kişi adları tercih edilir.

Ailenin üçüncü çocuklarına ‘Tagan’ sözü ile kurulan adlar verilmesinin nedeni, sözcüğün anlamında yatmaktadır. Türkmen Türkçesinde bu sözcük “sacayak/sacayağı” anlamında kullanılmaktadır. Bilindiği gibi sacayak, çember veya üçgen şekillere sahip *üç ayaklı* bir demir düzenektir. Üç ayaklı olması, destek ve dayanışmayı ifade etmektedir. Türkmenler bu duruma işaret eden şu atasözünü sıkça kullanırlar: *Tagan ayacı üç bolar, biri-birine güyç bolar, biri dövülse hiç bolar* “Sacayağı üç olur, birbirine güç olur, biri kırılrsa hiç olur” (Çarıyev 2005: 503). Dolayısıyla ‘Tagan’ sözü ile kurulan kişi adları; destek, güç ve dayanışmayı temsil etmektedir.

Türkmen Kişi Adları Sözlüğü’ne göre dördüncü çocuk için kullanılan adlar şunlardır: *Çarı, Çarıbay, Çarıberdi, Çarıgeldi, Çarıgılıç, Çarıgılı, Çarıgurban, Çarıgurt* (Ataniyazov 1992: 240), *Dörmen, Dört, Dörtgılı, Dörtmırat* (Ataniyazov 1992: 110).

Bahsi geçen sözlüğe göre doğum sırası dikkate alındığında sırasıyla şu kişi adlarına yer verildiği görülür: Beşinci çocuk için *Baş, Başçe, Başgeldi, Başgılı, Bâşi, Bâşigılı, Bâşim, Bâşimgeldi, Bâşimgılı, Bâşmuhammet, Bâşnazar* (Ataniyazov 1992: 75-76), *Pencalı, Pence, Pencı, Pencıvar* (Ataniyazov 1992: 191); altıncı çocuk için *Altay, Altaydurdı, Altı, Altıbay, Altıkul, Altılı, Altımurat, Altımuhammet, Altınazar* (Ataniyazov 1992: 42-43); yedinci çocuk için *Yedi, Yedıbay, Yedıgar, Yedıgen, Yedıgül, Yedinazar* (Ataniyazov 1992: 116-117); sekizinci çocuk için *Sekiz, Sekizhan, Sekiznazar* (Ataniyazov 1992: 205); dokuzuncu çocuk için *Dokuz, Dokuznazar* (Ataniyazov 1992: 107); onuncu çocuk için *On, Oncuk, Onum;* on birinci çocuk için ise *Onbirnazar* (Ataniyazov 1992: 181).

Ataşa Niyazov'a göre; ilk çocuğa ad verme durumunda ('ak' sözünün bulunduğu veya 'ak' sözü ile kurulan birleşik adların tercih edilmesi) olduğu gibi baht getirmesi düşüncesiyle ailede son çocuğa da cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin *Akbäbek* adı verilir (Ataniyazov 1992: 38). Anlaşılacağı üzere; hem ilk hem de son çocuk için hayırlı, bahtlı olması temennisiyle 'ak' sözü ile kurulan kişi adlarına müracaat edilmektedir.

8. Baba Yaşına Göre Adlandırma Geleneği

Bu gelenekte çocuk dünyaya geldiğinde babanın mevcut yaşı dikkate alınır ve onluk sayı sistemi üzerinden adlandırmaya gidilir. Sayılardan oluşan bu isimler, sadece erkek çocuklar için kullanılır: *Otuz, Otuzbay, Otuzmet, Altmış, Yetmiş* gibi.

Kalabalık ailelerde ardışık rakam veya sayılardan oluşan kişi isimlerine de rastlanılmaktadır. Ancak bu durum, babanın mevcut yaşını veya çocuğun doğum sırasını gösteren bir gösterge değil; kafiye ihtiyacını karşılamak arzusuyladır. *Dört, Dörtgult; Bäs, Bäsimgult; Altı, Altımuhammet; Altmış, Yetmiş* örneklerinde olduğu gibi.

Dolayısıyla rakamlardan ve sayılardan oluşmuş isimler; doğum sırasını, baba yaşını ve ardışıklıkla birlikte kafiye arayışını gösteren bir yapıya sahiptir. Rakamlar/sayılar dışında kafiye gözetilerek verilen diğer bazı isimler: *Arazbay, Aşırbay, Saparbay, Recepbay, Gurbanbay, Rahmanberdi, Allaberdi, Gadırberdi, Mölamberdi*, vb.

9. Uzun Ömür Dilemek Arzusıyla Adlandırma Geleneği

Türklerin yaşadığı coğrafyalarda, çocukları doğum esnasında ya da doğumdan hemen sonra ölen veya uzun yaşamayan bazı aileler "yeni doğan çocukları kötü ruh, nazar ve Azrail'den korumak için onlara *İt, İtbaba, İtbarak, İtbey, İtkulu, İtalmaz, Yılan, Şeytan, Sarıkine* gibi aşağılayacak adlar vermişlerdir (Acıpayamlı 1992: 9). Tarihi süreç ve coğrafi imkânlar dikkate alındığında makul gerekçelerle bu anlayışın izlerine Türkmen kültüründe de rastlamak mümkündür. Türkmenler; zorlu yaşam koşullarında doğayla iç içe yaşamış ve kırsal coğrafyada varlık göstermiş bir millettir. Tehlikelere açık yaşam tarzı ve konargöçer bir kültür, beraberinde bazı psikolojik tepkilerin, kötü ruhlarla mücadelenin ve inanışların oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Bu bakımdan oluşan psikolojiyi ve inanışları sosyal zemini içerisinde ele alıp değerlendirmek için eski Türk inanışına gitmek gerekir. Nitekim eski Türk dini, ruhlarla tabiat arasında sürüp giden ve asla kopmayan bir bağdan hareket eder (Arıklı 2015: 21). Dolayısıyla sözkonusu bağdan beslenen ve coğrafyada hüküm sürmüş pek çok medeniyetle zenginleşen Türkmenler, doğa ile iç içe yaşadıkları dönemlerdeki birçok alışkanlıklarını, inanışlarını da günümüze taşımışlardır.

Bu çerçevede Türkmenler, halk inanışı gereği çocukları Azrail'den ve nazardan korumak için semantik bağlamı dikkate alınmazsa *Ataköpek, Çerkez* (bitki adı), *Çör, Däli, Eşek, Eşekbay, Eşekgult, Eşşe, Eşşek, Eşşekgult, Gancık, Gandım* (dikenli ağaç), *Garaşşek, Garamık, Gayıp, Gayhar* (değersiz), *Gızgan* (dikenli ağaç), *İtalmaz, İtbay, İtcan, Kirli, Köpekmergen, Köpekmırat, Lallık* (lal), *Orakbay, Öküz, Paltabay, Porsı* (pis kokan), *Sarımsak, Teşe* (Nacak), *Tezek, Tırrık, Tiken, Tüñni* (sivri, çıkık), *Yovşan*

(acı pelin), *Yabanı* gibi farklı kültürler tarafından ilk bakışta yadırganabilecek birtakım adlara müracaat etmiştir. Ancak yukarıda makul gerekçeler göndermesiyle kısmen belirtilen *kırsal alanlardaki zorlu yaşam koşulları, koruma içgüdüğü, tabiatla mücadele, kötü ruhlarla mücadele, nazar, doğa karşısındaki ruhsal gelişim düzeyi, belirsizlik veya bilinmezlik durumundan kaynaklanan psikolojik tepkiler ve halk inancı* gibi unsurlar; bu tür kişi adlarının tercih mantığını açıklamaya ve toplum nezdinde nasıl kabul gördüğünü ifade etmeye yöneliktir. Bununla birlikte günümüz şehir kültürü ve modernitenin etkisiyle sözü edilen kişi adları pek tercih edilmemektedir.

Özellikle evlatlarını kaybeden Türkmen aileler, yeni doğacak çocuklarının hayatta kalmasını ve uzun yaşamasını dileyerek uzun ömürlü bitki, hayvan, metal veya minarelerden de yararlanarak adlandırma yoluna gitmişlerdir. *Canuzak, Ömrüzak, Yaşuzak, Bakı, Ölmez, Solmaz, Taymaz, Taymar; Yaşar, Borcak, Çomuç, Sazakgöl, Servigül, Togtagül, Pudak, Budak, Pürli, Dagdan, Gürgen, Böri, Gurt, Möcek, Polat* (çelik), *Demir, Berkdurdı* gibi kişi adları bu anlayışın izini sürdürür.

10. Yeniden Adlandırma Geleneği

İsim değişikliğine gidilmesinin belli başlı sebepleri vardır. Eski zamanlarda çocukların uzun süre yakalandığı rahatsızlıklardan kurtulması amacıyla isim değişikliğine gidilmiştir. Yetişkin insanlarda, hatta tarihî şahsiyetlerin isminde de değişikliğe gidilmiştir. Örneğin İran hükümdarı Şah Abbas'ın torunu Safi, uzun süre hastalanınca ismini Süleyman olarak değiştirmişlerdir (Atanıyazov 1992: 16).

İsim değişikliği için tek geçerli neden hastalık değildir. Ödekov'a göre evlilik temelinde aileye yeni katılan kişiler; bir isim benzerliğine yol açarsa halk inancı gereği, isim değişikliğine gidilmesi gerekir. Çünkü toplumda aileye yeni gelen kişinin, önceki ismi taşıyanın hayatını ve işlevini çalacağı şeklinde algı oluşmuştur (Ödekov 2011: 21). Bu bağlamda özellikle kızların gelin olduğu ailelerde adaş olma durumu gerçekleşirse, kız baba ocağında gerçek adıyla anılmamışsa, yeni gelen gelinin sosyal çevresi o isimden rahatsızlık duyarsa veya beğenilmeyen bir kişi adına sahipse ad değiştirme geleneği uygulanmıştır. Böyle durumlarda yeni ad, gelinin dahil olduğu yeni aile üyeleri tarafından belirlenmiştir. Ancak günümüzde nüfus kayıt idarelerinin düzenlemeleriyle bu gelenek önemini yitirmiştir.

11. Misafire Göre Adlandırma Geleneği

Amanmırat Bugayev'e göre eski dönemlerde çocuğun doğduğu gün, eve itibarlı bir misafir geldiğinde saygı göstergesi olarak çocuğa misafirin adı verilmiştir. Araştırmacı, "İsim + geldi" yapısıyla oluşturulmuş "*Aşırğeldi, Güyçğeldi, Mıratğeldi, Orazğeldi, Sapargeldi, Täçğeldi*" gibi bazı kişi adlarının gerisinde bu düşünce veya yaşanmışlık hikâyesi bulunduğu dikkat çekmektedir (Bugayev 2019: 3). Elbette sözü edilen kişi adları, temelinde yatan düşünceye göre farklı kategoriler altında eş zamanlı olarak ele alınabilir. Söz gelimi yukarıda bahsedilen *Aşırğeldi, Orazğeldi, Sapargeldi* adları, diğer taraftan "Hicri takvim" esasında *ay adlarından türetilen kişi adlarına* da örnek teşkil edebilir. Benzer şekilde *Güyçğeldi* kişi adı, araştırmacının yukarıda belirttiği görüşle birlikte öte yandan *doğumun güç gerçekleştiğine* de işaret edebilir.

Haddizatında *Mıratgeldi* adıyla arzu edilen çocuğun dünyaya geldiğine, *Taçgeldi* adıyla da bedende kahverengi doğum lekesi olduğuna atıfta bulunulabilir. Dolayısıyla bazı kişi adları fikrî temeline göre izaha muhtaç olabilir ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmeyi gerektirebilir.

12. Zıtlık İlkesine Göre Adlandırma Geleneği

Eski zamanlarda avlanma, savunma ve aile fertlerini koruma ihtiyacı düşünüldüğünde kırsal alanda yaşayan bir toplum için erkek çocuk gerekli görülmüştür. Dolayısıyla erkek evlat, “asker, bekçi” statüsünde güç göstergesi olarak da algılanmıştır. Ancak bu bakış, beraberinde cinsiyet ayrımını getirmiş ve günümüzde de bu algı kırılmış değil. Türkmen aileler eskiden beri genellikle erkek evlatları olmasını istemişlerdir. Öyle ki bu tutum, atasözlerinden de anlaşılabilir: *Oğuldur devletin başı, kız-da bolsa, gövün hoşı* “Oğuldur devletin başı, kız da olsa gönül hoşı” (Çarıyev 2005: 444). Atasözlerinin yanı sıra yeni çocuk için tebrik ifadelerinde de erkek evlat vurgusu hissedilir: *Ak bağıñız bolsun, Altın tağıñız bolsun. Dokuz ogul yedi gız bolsun* (Gurbanova- Yakubova 2012: 32.)

Çocuk küçük yaşta veya doğum sırasında vefat ederse, aileyi yatıştırmak için şu taziye ifadeleri kullanılır: *Övez oğluñız bolsun!* (Yerine oğlunuz olsun!). *Övezine ogul bersin!* (Yerine oğul versin!). Oysa vefat edenin ardından cinsiyet ayrımı gözetmeksizin kullanılan genel ifade şudur: *Izı yarasin!* (Başınız/kalanlar sağ olsun!).

Eğer ailede kız çocukları yaşamiyorsa, kız çocuğu hayatta kalsın diye doğan erkek çocuğa *zıtlık ilkesi* gereği “Gızdurdı” adı verilir.

Bu bağlamda *erkek evlat beklerken kız çocuğu* dünyaya geldiğinde yine *zıtlık ilkesi* gereği “sonraki doğacak çocuk oğul olsun diye” içinde “ogul” sözünün geçtiği isimler, kadın kişi adı olarak kullanılır: *Ogulay, Ogulbagt, Ogulbayram, Ogulbibi, Ogulbike, Ogulboldı, Ogulbossan, Ogulcahan, Ogulcan, Ogulcemal, Ogulceren, Oguldöndi, Oguldursun, Ogulgerek, Ogulgözel, Ogulgurban, Ogulgül, Ogulhacar, Ogulhal, Ogulhan, Ogulla, Ogulnaz, Ogulnâzik, Ogulniyaz, Ogulnur, Ogulsabır, Ogulsadap, Ogulsenem, Ogulsoltan, Ogulsona, Ogulsülgün, Ogulşat, Ogultäç, Ogultavus, Ogultoti, Ogulzada, vb.*

Ogul sözünden türetilmiş kadın kişi adlarının yanı sıra doğacak çocuğun erkek olması ümidiyle kız çocuklarına *Bessir, Doyduk, Döndi, Gerekmez, Gızsoñı, Yañıl, Yeter* gibi isimler de verilir. Aynı düşünce; Türkmen kişi adlarında vurgulandığı kadar olmasa da Kırgız kültüründe *Kızlarbas, Kıztuvma* isimleriyle kendini göstermektedir.

Yaygın olmamakla beraber erkek kişi adlarında da “oglan” sözü hem isim hem lakap vasfıyla kullanılır: *Bozoglan, Hayıtoglan, Necep Oglan, Kasım Oglan, vb.*

13. Zaman, Hava ve Mevsim Durumuna Göre Adlandırma Geleneği

Çocuk tan vakti doğarsa *Dañatar*; doğum sabah gerçekleşirse *Gündogdı*, öğlen vaktine isabet etse *Öyleguli*; hilalin görünmesiyle çocuğun doğumu aynı zamana denk gelirse *Aydogan, Aydogdı*; ay batışıyla çakışırsa *Aydolan*; doğum vaktinden geç olursa *Giçgeldi*, tam beklenen vakitte doğarsa *Nobat*, doğum güç gerçekleşirse *Güyçgeldi*

şeklinde isimlendirilir. Doğum anı, bulutsuz ve güneşli güzel havaya denk gelirse cinsiyet gözetmeksizin doğacak çocuğa **Güneş**; yağmurlu ve kötü hava şartlarının hüküm sürdüğü bir güne denk gelirse erkek ve kızlara **Yagmırgeldi** veya **Nuryagdı**, **Älemgoşar** (gökkuşağı) isimleri verilir. Mevsim kış, hava soğuk ve kar yağıyorsa **Garyagdı**, **Garhan**; havanın bulutlu, dumanlı, sisli, soğuk, ayaz ve buzlu olduğu bir günde dünyaya gelen çocuklara **Bulutlı**, **Ayaz**, **Ayazberdi**, **Ayaz Han**, **Anzak**, **Garlı**; mevsimlere bağlı olarak **Bahar**, **Bahargül**, **Yazım**, **Yazgeldi**, **Güzgeldi**, **Novruz**, **Novruzgeldi** isimleri kullanılır (Ödekov 2011: 25).

B) KONULARINA GÖRE TÜRKMEN KİŞİ ADLARI

1. Hayvan Adları ile Kurulan Kişi Adları

Bu isimlendirme yöntemiyle kurulan kişi adları incelendiğinde, erkek için hayvanların fiziki gücü, cesaret ve kurnazlığının; kadın için hayvanların estetik güzelliğinin ölçüt alındığı görülür.

Erkek isimleri: *Arslan, Atcan, Atçapar, Babır, Bars, Baytallı, Bota, Botabay, Botayar, Böri, Börıbay, Buga, Bugra, Cocuk, Erek, Eşek, Eşekbay, Eşekgüli, Eşşe, Eşşek, Eşşekgüli, Gancık, Kaplan, Goç, Goçak, Goçakgüli, Goçalak, Goçalı, Goçaman, Goçan, Goçat, Goçbay, Goçbakan, Goçbakar, Goçberdi, Goçcan, Goçgar, Goçgarbay, Goçgarnıyaz, Goçgeldi, Goçgüli, Goçdurdı, Goçı, Goçlı, Goçmergen, Goçmet, Goçmämmet, Goçmırat, Goçnazar, Goçnıyaz, Goçum, Goyunbibi, Goyunçı, Goyunlı, Göle, Gulan, Gulangeldi, Gunduz, Gurt, Gurtbay, Gurtberdi, Gurtgeldi, Gurtgüli, Gurtgılıç, Gurthan, Gurtlı, Gurtmämmet, Gurtmırat, Gurtmuhammet, Gurtıazar, Gurtıepes, Gurtıyaz, Gurtyaz, Guzi, Guzıbay, Guzıberdi, Guzuçı, Guzıdurdı, Guzıgeldi, Guzulı, Gücük, Heşdek, İner, İnergeldi, İşçek, İtalımaz, İtbay, İtcan, Köpek, Köpekmergen, Köpekmırat, Köşek, Köşekbay, Köşekli, Möy, Nerbota, Oğşuk, Ökü, Öveç, Peleñ, Pil, Şagal, Şir, Şıralı, Şırbay, Şırberdi, Şırcan, Şırgeldi, Şırgüli, Şırgurban, Şırhan, Şırı, Şırlı, Şırım, Şırmeñli, Şırmämmet, Şırmät, Şırmıet, Şırmırat, Şırmuhammet, Şırıazar, Şırıepes, Şırıyaz, Tana, Tanabay, Tay, Taycan, Taygeldi, Taygüli, Taylı, Taymämmet, Tayoraz, Teke, Tilki, Torum, Tomzak, Yolbars.*

Kız isimleri: *Akmaya, Botahan, Börıgöl, Ceren, Cerenbibi, Cerenbike, Cerengözel, Cerengöl, Cerenıoltan, Cerentäç, Çebşek, Düyebay, Düyegöz, Gurtbibi, Gurtbike, Keyik, Keyikbibi, Keyikbike, Keyikcemal, Keyikgözel, Keyikgöl, Maral, Maralbagı, Maralbibi, Maralbike, Maralcemal, Maraltäç, Maraltıvak, Maya, Mayabibi, Mayabike, Mayacan, Mayacemal, Mayagözel, Mayagöl, Mayatäç, Mayatıvak, Ovlak, Perwana, Şırmayı, Şırvan, Tokar, Tovşangöl.*

Her iki cinsiyet için kullanılan isimler: *Akbota, Gurtcan, Gurtıdurdı, Gurtmeñli, Torsuk, Tovşan.*

Sevgi ifadesini gösteren isimler: *Goçum, Guzum, Şırım, Tayım, Taycagazım, Taycan, Taymämmet, Tayoraz vd.*

Hayvan adlarının sonuna (+lı/li) yapım eki getirilerek kişi adları oluşturulması da yaygın bir yöntemdir: *Bugralı, Düyeli, Guzulı, İnerli, Köşeli, Oğşuklu, Şırlı, Torumlı* gibi.

Vahşi ve yırtıcı hayvan adıyla kurulan kişi adları gücü temsil ederken *kuş isimlerinden* hareketle verilen kişi adlarında güzellik faktörü öne çıkar. Bu itibarla kız çocukları için kullanılan bazı isimler şunlardır: *Bilbil*, *Çürçüri* (ak kumkuşu), *Garlavaç* (kırlangıç), *Gumrı*, *Humay*, *Karkara*, *Kepderi* (güvercin), *Käkilik* (keklik), *Ördekberdi*, *Sona* (ördek türü), *Sülgün* (Sülün), *Tavus*, *Totı* (papağan), *Turaç* (kınalı keklik) vd.

Kuşların hız ve hareket kabiliyetine bağlı olarak kullanılan bazı erkek isimleri: *Algır* (atmaca), *Bürgüt* (kartal), *Çarlak* (çaylak), *Durna*, *Elguş* (doğan), *Garçığay* (çakırdoğan), *Laçın* (şahin), *Osman*, *Tarlañ* (beygu), *Serçe*, *Torgay*, vs.

2. Bitki Adları ile Kurulan Kişi Adları

a) Dağ ve Çöl Bitkisi Adları ile Kurulan Kişi Adları

Akpamık, *Arca*, *Arcaveli*, *Arça*, *Arpapolat*, *Borcak*, *Borcakberdi*, *Bozagan*, *Çalı*, *Çemen*, *Çalı*, *Çerkez*, *Çınar*, *Çınarberdi*, *Çınarbibi*, *Çınargulı*, *Çınargül*, *Çıratan*, *Çomuç*, *Dagdan*, *Endap*, *Ezgen*, *Gandım*, *Gunça*, *Güçüm*, *Gürmek*, *Kerkav*, *Ketgen*, *Maysa*, *Maysabibi*, *Maysabike*, *Maysacemal*, *Maysagözel*, *Maysagül*, *Maysahan*, *Maysatâç*, *Mekge*, *Nergiz*, *Nergiz*, *Nergizcemal*, *Nobar*, *Nobaralı*, *Ocar*, *Ocarberdi*, *Ocardurdi*, *Ocargulı*, *Pamık*, *Pamıkcemal*, *Pamıkgözel*, *Peşmek*, *Pudak*, *Pürli*, *Rana*, *Ragna*, *Reyhan*, *Reyhangul*, *Sazak*, *Sazakberdi*, *Sazakgul*, *Siñren*, *Sözen*, *Sümbül*, *Şemşat*, *Toplak*, *Torañni*, *Turşek*, *Yaprak*, *Yılgın*, *Yovşan*, *Yovşangeldi*.

b) Meyve Adları ve ‘Meyve’ Sözü ile Kurulan Kişi Adları

Aknabat, *Aknäzik*, *Alma*, *Almagözel*, *Almagül*, *Armut*, *Erik*, *Erikgül*, *Hurma*, *Hurmabibi*, *Hurmabike*, *Hurmacemal*, *Hurmagözel*, *Hurmagül*, *Hurmanıyaz*, *İgde*, *İncir*, *Mive*, *Mivebibi*, *Mivebike*, *Mivecemal*, *Mivegözel*, *Mivegül*, *Mivesoltan*, *Nar*, *Naray*, *Narbay*, *Narberdi*, *Narbibi*, *Narbibiş*, *Narbike*, *Narca*, *Narcan*, *Narcemal*, *Nardövlet*, *Narek*, *Nargeldi*, *Nargılıç*, *Nargoçgar*, *Nargözel*, *Nargulı*, *Nargurban*, *Nargül*, *Şepdalı*, *Şetdalı*, *Üzüm*, *Üzüंबरdi*, *Üzümgül*, *Üzümnur*.

c) Çiçek Adları ile Kurulan Kişi Adları

Birçok sözcükle birlikte özellikle bitki ve meyve isimlerinden kurulu kişi adlarının önüne veya sonuna “gül” ve “läle” sözlerinin getirilmesiyle türetilen adlar, azımsanmayacak kadar çoktur. Çiçek isimleri esasen dağ ve çöl bitkisi adları altında ele alınacak bölüm olsa da; sayıca fazla olduğundan ayrı bir başlık altında verilmeye ihtiyaç duyuldu.

Agagül, *Akcağül*, *Akgül*, *Almagül*, *Aygül*, *Aytugül*, *Ayläle*, *Bagtugül*, *Bahargül*, *Bäbëkgül*, *Bägül*, *Bibigül*, *Bikegül*, *Cumagül*, *Çemen*, *Çeper*, *Dessegül*, *Enegül*, *Ecegül*, *Ecekegül*, *Erikgül*, *Gızılgül*, *Gunça*, *Gül*, *Gülay*, *Gülbagt*, *Gülbahar*, *Gülbatur*, *Gülbibi*, *Gülbike*, *Gülcemal*, *Gülçeçek*, *Güldesse*, *Güläle*, *Güli*, *Gülmar*, *Gülnur*, *Gülsoltan*, *Gülşen*, *Gültâç*, *Gülüstan*, *Gülzar*, *Leyli*, *Läle*, *Mamagül*, *Melevşe*, *Nargül*, *Nergis*, *Novgül*, *Novruzgül*, *Ogulgül*, *Pamıkgül*, *Ragna*, *Sarıgül*, *Sazakgül*, *Siñren*, *Soltangül*, *Sümbül*, *Täzegül*, *Togtagül*, *Servigül*, *Üzümgül*, *Yaylagül*, *Yazgül*, *Yıpargül*.

Berdi Sarıyev, “gül” ile kurulu kişi adlarını yedi başlık altında kategorize etmiştir (Sarıyev 2017: 105-113):

- 1- “Gül+İsim = İsim+Gül” formülüyle kurulan kişi adları
Gülay / Aygül, Gülbahar / Bahargül, Gülbibi / Bibigül, Gülbike / Bikegül, Güldesse / Dessegül, Gülnar / Nargül, Gülsoltan / Soltangül, vb.
Çapraz simetri yöntemiyle türetilen yukarıdaki örneklerinin yanı sıra 3. teklik şahıs iyelik ekinin yardımıyla da bazı isimler türetildiğinden bahseder:
- 2- “Gül + İsim = İsim + (i, i) + Gül” formülüyle kurulan kişi adları
Gülbagt / Bagtgül, Gültaç / Tüçigül, vb.
- 3- “Renk + gül” formülüyle kurulan kişi adları
Akgül, Akcagül, Gızılgül, Sarıgül, vb.
- 4- “Konum, yer bildiren sözcükler + gül” formülüyle kurulan kişi adları
Sähragül, Yaylagül, vb.
- 5- “Akrabalık terimleri + gül” formülüyle kurulan kişi adları
Bäbekgül (Bebek)
Ogulgül (Oğul)
Agagül (Ağabey/abi, amca)
Ecekegül (Abla)
Bibigül (Hala/bibi)
Enegül (Anne/Nine)
Ecegül (Anne)
Mamagül (Büyükanne)
- 6- “Gün + gül” formülüyle kurulan kişi adları
Annagül, Adnagül, Cumagül, vb.
- 7- “Bayram günü + gül” formülüyle kurulan kişi adları
Ayut + gül, Hayut + gül.

3. Zaman Kavramına Dayalı Kişi Adları

a) Ay Adlarından Türetilenler

Hicri takvimdeki ayların kişi adı olarak kullanılması yaygın bir gelenektir. Hicri aylara göre yapılan adlandırma şöyledir:

- 1-Aşır (Muharrem/Aşure ayı),
- 2-Sapar (Sefer),
- Tirkiş/Tirkeş (Dört Tirkeşik olarak da bilinen 3., 4., 5., 6. ayların genel ismi),
- 7-Recep,
- 8-Meret (Şaban),
- 9-Oraza (Ramazan),
- 10-Bayram (Şevval),
- 11-Boş Ay (Zilkade),
- 12-Gurban (Zilhicce).

Ay adlarından türetilen kişi adları yalnız olarak kullanıldığı gibi birleşik isim yapısına da sahip olabilir. Sözelimi Recep ismi için karşımıza çıkabilecek diğer kişi adları şunlardır: *Recepberdi, Recepbibi, Recepbike, Receptursun, Recept geldi, Receptgılıç, Receptgulu, Receptmämmet, Receptmeñli, Receptmurat, Receptmuhammet, Receptnazar, Receptniyaz, Receptnur, Receptsähey, Receptoltan, Receptagan.*

Kamer ve ay sözlerinden kurulu kişi adları: *Kamar, Kamaray, Kamarbibi, Kamarbike, Kamarcemal, Kamargözel, Kamargül, Kamarılzaman, Kamarnur; Ay, Aybahar, Aybelenet, Ayberdi, Aybäbek, Aybibi, Aybike, Aybossan, Aybölek, Aydogan, Aydogdi, Aydolan, Aydolun, Aydovlat, Aydövlet, Ayduran, Aydurdı, Aydursun, Aydın, Aygız, Aygözel, Aygören, Aygulu, Aygül, vd.*

b) Gece Adlarından Türetilenler

Gadır, Gadırberdi, Gadırbibi, Gadırbike, Gadırgeldi, Mövliit, Mövlidalı.

c) Gün Adlarından Türetilenler

Bu gelenekte haftanın günleri, “gün” ve “rozi” sözlerinin yanı sıra *bayram, kurban, nevrüz* gibi özel günleri ifade eden kavramlar dikkate alınmıştır. Burada haftanın günlerine getirilen ekler ve adlar bütün olarak ele alındı. Ancak çalışmanın sonunda yer verilen birleşik adlar tablosunda, tekrara düşmemek için gün adlarından türetilen kişi adlarına mukabil varsa farklı örneklerle müracaat edildi.

Anna (cuma), Annaaman, Annabagt, Annabagsı, Annabazar, Annabay, Annabayram, Annabal, Annabeg, Annabegenç, Annaberdi, Annabibi, Annabike, Annabäş, Annabäşim, Annaveli, Annadurdı, Annagarrı, Annageldi, Annagoç, Annagözel, Annagulu, Annagurban, Annagurt, Annagül, Annagılıç, Annadövlet, Annadurdı, Annacan, Annacemal, Annacahan, Annaceren, Annacuma, Annak (<Annagulu), Annakadır, Annakeyik, Annakerim, Annakişi, Annalak, Anni, Annalı, Annam, Annameñli, Annameret, Annamet, Annamuhammet, Annamurat, Annamämmet, Annamät, Annan (<Annaniyaz), Annanabat, Annanazar, Annanepes, Annaniyaz, Annanäzik, Annaoraz, Annaövez, Annapolat, Annarecep, Annarozı, Annasadap, Annasapar, Annasarı, Annaseyit, Annasoltan, Annasona, Annasopi, Annasöyün, Annasähet, Annatagan, Annatokga, Annatuvak, Annatı, Annatäç, Annahacı, Annanahal, Annahallı, Anahan, Annahıdır, Annaçarı, Annaş, Annaşeker, Annaşirin, Annaäsen, Annayusup, Annayagşı, Annayar.

Burada *Annarecep, Annarozı, Annasapar, Annameret, Annagurban* gibi isimlerin “doğum günü + doğduğu ay” düşüncesiyle verildiğini de belirtmek gerekir.

Aşır (aşure günü), Aşırılı, Aşırbay, Aşırberdi, Aşırbibi, Aşırbike, Aşırdövlet, Aşırdurdı, Aşırgeldi, Aşırgılıç, Aşırgulu, Aşırgül, Aşırmet, Aşırmämmet, Aşırmurat, Aşırmurat, Aşırmuhammet, Aşırnazar, Aşırnepes, Aşırniyaz, Aşırnur, Aşırpolat, Aşırtagan, Aşırtäç, Aşırtuvak, Aşırveli Bayram, Bayramacı, Bayramalı, Bayrambagt, Bayrambay, Bayramberdi, Bayrambibi, Bayrambike, Bayramcahan, Bayramcemal, Bayramdurdı, Bayramdursun, Bayramgeldi, Bayramgözel, Bayramgılıç, Bayramgulu, Bayramgurban, Bayramgül, Bayrammet, Bayrammämmet, Bayrammurat, Bayrammuhammet, Bayramnazar, Bayramnepes, Bayramniyaz, Bayramnur, Bayramsähet, Bayramseyit,

Bayramsoltan, Bayramtagan, Bayramtâç, Bayramtuvat, Cuma, Cumabagt, Cumabay, Cumaberdi, Cumabibi, Cumabike, Cumadövlət, Cumadurdi, Cumadursun, Cumageldi, Cumagılıç, Cumagözel, Cumagulu, Cumagurban, Cumagurt, Cumagül, Cumahal, Cumahalli, Cumahan, Cumak, Cumal, Cumalak, Cumalı, Cumameñli, Cumameret, Cumamämmet, Cumamırat, Cumamuhammet, Cumanazar, Cumanepes, Cumaniyaz, Cumarecep, Cumasapar, Cumasähet, Cumasät, Cumaseyit, Cumasoltan, Cumastan, Cumatâç, Cumaveli, Çärşenbe, Çäşem, Duşem, Duşembe, Duşmämmet, Duşı.

Ataniyazov'un *Türkmen Kişi Adları Sözlüğü* esasında fişleme yöntemiyle elde edilen verilere göre toplamda 48 ismin yer aldığı bir diğer kişi adı *Gurban*'dir. Yukarıda belirtildiği üzere 'Aşır' kişi adına getirilen bütün ekler veya adlar 'Gurban' adına da eklenir. Burada 'Gurban' kişi adına diğer ilave kullanımları göstermekle yetinelim: *Gurbanbegi, Gurbancan, Gurbancemal, Gurbanceren, Gurbannabat, Gurbanövez, Gurbantotay, Gurbanşa, Gurbanşeker, Gurbanyaz.*

Kişi adları sözlüğünde daha çok *Kurban Bayramı* için kullanılan *Ayıt* sözünden 13, *Hayıt* sözünden ise 21 kişi adının türetildiği tespit edildi (Ataniyazov 1992: 37-38; 226-227). Sözlükte *gün* sözünden türetilen 2 isim yer almaktadır: *Gündogdı, Günçırak* (Ataniyazov 1992: 101).

Novruz isminden türetilen kişi adları: *Novruz, Novruzalı, Novruzbay, Novruzberdi, Novruzbibi, Novruzbike, Novruzgeldi, Novruzgulu, Novruzgül, Novruzhan.*

Bir kısmı yukarıda belirtilen haftanın günlerine göre mevcut kişi adları sırasıyla şöyledir: *Yegşem, Yegşembe; Duşem, Duşembe, Duşmämmet, Duşı; Çärşenbe, Çäşem; Peyşem; Cuma, Anna.*

Türkmenler arasında tercih edilmiş kişi adlarından biri de "seçim günü doğan" anlamında *Saylav* adıdır. Bu isme bağlı olarak *Saylavberdi, Saylavgeldi* (Ataniyazov 1992: 199) kişi adları türetilmiştir.

Bayrammırat, Sähetmırat, Toymırat gibi kişi adları, çocuğun doğduğu günün *bayram, düğün* veya *hayırlı bir güne* denk geldiğini ifade etmektedir.

d) Mevsim Adlarından Türetilenler

Bahar, Baharay, Baharcemal, Bahargül, Baharşat, Baharyaz, Yaz, Yazalı, Yazbay, Yazbegeç, Yazberdi, Yazbibi, Yazbike, Yazcan, Yazcemal, Yazcennet, Yazceren, Yazcuma, Yazdan, Yazdövlət, Yazdurdı, Yazdursun, Yazek, Yazgeldi, Yaz gılıç, Yazgözel, Yazgulu, Yazgurban, Yazgül, Yazım, Yazlag, Yazlı, Yazmeñli, Yazmet, Yazmeret, Yazmämmet, Yazmät, Yazmırat, Yazmuhammet, Yaznur, Yazpolat, Yazsähet, Yazsoltan, Yaztagan, Yaztâç, Yaztuvak, Yazveli, Güzgeldi, Güzymämmet, Güzymırat, Gışberdi.

e) Yıl Adlarından Türetilenler

Bu gelenekte 12 Hayvanlı Türk Takvimi'ne (1-Sıçan, 2-Sığır, 3-Bars, 4-Tovşan, 5-Luv, 6-Yılan, 7-Yılki, 8-Goyun, 9-Bicin, 10-Takık, 11-İt, 12-Doñuz) göre çocuğun doğduğu yılın özellikleri dikkate alınarak isimler belirlenir.

Bars, sığır, tovşan, luv, yılki, goyun, takık yılları, ad vermede *olumlu yıllar*; *sıçan, yılan, bicin, it, doñuz* yılları ise *olumsuz yıllar* olarak algılanmıştır. Bu sebeple olumsuz yıllarda ad verilirken sonraki olumlu yıl veya hicri aylar dikkate alınmıştır (Ödekov 2011: 15-16).

Kişi adları sözlüğünde *bars, bicin, doňuz, luv, sıçan, sığır, takık, yılan* adlarının hiç kullanılmadığı görülmektedir. Takvimde belirtilen diğer dört hayvan adından kurulu kişi adları ise şunlardır: *Goyunbibi, Goyunçı, Goyunlu, İtalmaz, İtbay, İtcan, Tovşan, Tovşangül, Yılkıbay*.

Bu kategorideki kişi adlarına dikkat çekilmesinin sebebi, haddizatında sırf 12 Hayvanlı Türk Takvimi sistemine göre temsil ettiği yıl adlarını ifade etmesi dolayısıyladır. Ancak sözkonusu kişi adlarının her zaman yıla işaret etmediği, farklı sebeplerle (tabiatüstü güçler, nazar, büyü vs.) farklı kategoriler altında ele alınabilecek nitelikte adlar olduğu da belirtilmelidir.

f) Mevcut Zamanı Bildiren Diğer Adlardan Türetilenler

Dañatar, Dañatarmırat, Dañgeldi, Dañlı, Säher, Sähergül, Gündogdı, Günçırak, Aygören, Aydogan, Aydogdı, Aydolan, Aydolun, Aydoli, Ayduran, Aydurdı, Aydursun, Aydın, Ayla, Aylak, Aymama, Dövrän, Dövrängeldi, Dövrangülü, Dövrängül, vb.

4. Cinsiyet Bildirimli Kişi Adları

a) Doğrudan Cinsiyet Bildirenler

Kız: *Bibigız, Ecegız, Eneğız, Garacagız, Gızagül, Gızbay, Gızbeg, Gızbegi, Gızbibi, Gızbike, Gızcagül, Gızcan, Gızgül, Gızlaray, Gızlarbaş, Gızlarbegi, Gızlarbike, Gızlargül, Gızlarhan, Mamagız, Sarıgız, vb.*

Erkek: *Agerkek, Oglan, Oglanhan, Äralı, Ärcan, Ärcik, Ärcuma, Ärhan, Ärlek, Ärmet, Ärmuhammet, Ärmämmet, Ärnazar, Ärnepes, Ärniyaz, vb.*

b) Dolaylı Olarak Cinsiyet Bildirenler

Batır, Böke, Esger, Esgergüli, Garadogma, Merdan, Merdana, Pälvan, vb.

c) Zıtlık İlkesine Göre Cinsiyet Bildirenler

Sonraki doğacak çocuk oğul olsun diye kız için kullanılan kişi adları şunlardır: *Oglabadan, Oglabat, Oglacap, Oglaman, Oglay, Oglayaz, Oglece, Ogleke, Oglendam, Ogloraz, Oglövez, Ogsoltan, Ogul, Ogulbagt, Ogulbadam, Ogulbacı, Ogulballı, Ogulbahar, Ogulbaşı, Ogulbay, Ogulbayram, Ogulbazar, Ogulbeg, Ogulbegenç, Ogulberdi, Ogulberen, Ogulbersen, Ogulbehişt, Ogulbäbek, Ogulbibi, Ogulbike, Ogulboldı, Ogulbossan, Ogulca, Ogulcan, Ogulcemal, Ogulcennet, Ogulceren, Ogulcık, Ogulcuma, Oguldolan, Oguldovlat, Oguldöndi, Ogulduran, Oguldurdı, Oguldursun, Oguldürli, Ogulgerək, Ogulgövher, Ogulgözel, Ogulgurban, Ogulgurt, Ogulgül, Ogulhacar, Ogulhal, Ogulhallı, Ogulhan, Ogulhatıca, Ogulkeyik, Ogulkişi, Ogulla, Ogulmayşa, Ogulmaral, Ogulmaya, Ogulmeryem, Ogulnar, Ogulnaz, Ogulnäzik, Ogulniyaz, Ogulnur, Ogulpaşşa, Ogulsabır, Ogulsadap, Ogulsadat, Ogulsapar, Ogulsenem, Ogulsere, Ogulsät, Ogulsähet, Ogulsoltan, Ogulsona, Ogulsuray, Ogulsülgün, Ogulşat, Ogulşeker, Ogulşänik, Ogulşirin, Ogultagan, Ogultar, Ogultavus, Ogultäç, Ogultoti, Ogulyalı, Ogulzada, Ogulzeynep, Ogulzinet, Ogulzöhre.*

Cahan ve *Cemal* isimleri de kız çocukları için kullanılan zıtlık kategorisindeki kişi adlarıdır.

Kız çocuğu hayatta kalsın diye doğan *erkek çocuğa* verilen *Gızdurdı* adı da cinsiyet açısından yanıltıcı nitelik taşır.

5. İdeolojik Değer Taşıyan Kişi Adları

Komünist ideolojinin ve dönemin izlerini taşıyan kişi adları bağımsızlık sonrası hızla terk edilmiştir. Ancak sözlüklere girmiş ve eski alışkanlıklardan kalma bazı isimlere rastlanılmaktadır. Kültürlerarası evlilik yapanlar da geleneğin dışında isimlendirme yoluna gitmiştir. Bu bağlamda yabancılarla yapılan evlilikler sonucu dünyaya gelen melez bebeklere “İnternasyonal” adı verilmiştir.

a) Komünist İdeolojiyi Yansıtan Kişi Adları

Sovyet sosyalist sistemini önceleyen Rusça ifadelerin veya bazı öne çıkan şahıs adlarının kısaltılarak kullanılması benimsenmiştir. Bunun yanı sıra tarımı ve üretimi teşvik edici terimler de kişi adları olarak tercih edilmiştir.

Kim

Bu isim, iki sebepten dolayı kişi adı olarak tercih edilmiştir: 1- Rusça *Коммунистический Интернационал Молодежи* (Kommunistiçeskiy İnternatsional Molodeji) (Ataniyazov 1992: 138) “Komünist Gençlik Kolları Enternasyonalı” ifadesinin kısaltılmış şekliyle sistemi öne çıkarmak; 2- Soğuk Savaş Dönemi’nin en başarılı Sovyet ajanı *Kim Filbi* adını hafızalarda canlı tutmak. Dolayısıyla bahsedilen nedenlere bağlı olarak Türkmen antroponomisinde erkek için *Kim*; kız için *Kima* adı kullanılmıştır.

Kanal

Çöl iklimine sahip Türkmenistan için hayati önem taşıyan ve 1954-1988 yılları arasında tamamlanmış olan *Karakum Kanalı*, bölge insanında büyük sevince sebep olmuştur. Bu isim, aynı şekilde 1960’larda daha büyük gemilerin geçebilmesi için yeniden inşa edilen *Baltık Kanalı* (Beyazdeniz) için de hatırlatıcı nitelik taşımaktadır.

Bu itibarla sulama sistemini önceleyen *Kanal*, *Kanalgeldi*, *Teşnesähra* isimleri, kolektif tarıma matuf *Kolhoz*, *Kolhozurdı*, *Dohod*, *Ferma* isimleri ve *Maşın*, *Ekskavatör*, *Traktör* (Ataniyazov 1992: 13) gibi araçlar kişi adı olarak tercih edilmiştir.

Lampa

Bu isimde kinayeli kullanım söz konusudur. İlk harfiyle Lenin’e göndermede bulunularak “Lenin’in ışığının evlerde yandığı dönemde dünyaya gelen çocuk” (Ataniyazov 1992: 13) anlamını taşımaktadır.

Lemir

Rusça “Lenin dünyanın ideal devrimcisidir” anlamına gelen *Ленин Мировой Идеал Революции* (Lenin Mirovoy İdeal Revolyutsiy) sözlerinin baş harflerinden hareketle türetilmiş bir kişi adını temsil etmektedir.

Marlen

Türkmenler arasında 1930'lu yıllarda sıkça kullanılan bu ad, *Marks* ve *Lenin* isimlerinin kısaltılmış biçimidir. (Ataniyazov 1992: 147). Dolayısıyla erkek için **Marlen**, kadın için **Marlena** kişi adları kullanılmıştır. Soyadı dikkate alındığı gibi Karl'ın ismiyle de kısaltmaya gidilmiştir: **Karlen** (Karl-Lenin) gibi.

Melsor

Rusça *Маркс, Энгельс, Ленин, Сталин, Октябрьская Революция* (Marks, Engel's, Lenin, Stalin, Oktyabr'skaya, Revolyutsiya) isimleri esasında baş harflerin kısaltılmasıyla türetilmiş erkek kişi adıdır.

Benzer şekilde **Mir** (Barış) **Oktyabr**, **Orus**, **Orusbay**, **Orusberdi**, **Orusgeldi**, **Orusgult**, **Orusmırat**, **Roblen** (Родился Быть Ленинцем “Leninist olmak için doğdu”), **Stalkon** (Сталинская Конституция “Stalin'in Anayasası”), **Fidelgelen** (Marksist-Leninist devrimci Kübalı Fidel Castro), **Yuri** (uzaya giden ilk insan unvanı sahibi Sovyet astronot Yuri Gagarin), **Bolşevik**, **Zavod** vb. adlar komünist düşüncenin izlerini taşıyan kişi adları olarak kullanılmıştır.

b) Bağımsızlık İdeolojisini Yansıtan Kişi Adları

Azat, Azadalı, Azatgeldi, Azatgult, Azatgül, Azatmırat, Erkin, Erkinay, Erkli, Guvanç, Maksat, Parahat, Rahat, Rahatgül, Röwşen, Ruşana, Sapa, Serdar, Serdargeldi, Serdargult, Serdarmırat, Şöhrat, Vatan, Vagtgeldi, Yeñişgeldi, Yeñiş, Zamangeldi vb.

Bağımsızlığın ilk yıllarında erkek çocuklara genellikle *Saparmırat, Serdar, Arzuvgeldi, Begeñ, Bagtyyar*; kız çocuklarına ise *Arzuv, Bagtgül, Gurbansoltan* gibi isimlerin verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca *Ruhname* adlı eserin etkisiyle *Oguzhan, Ayhan* gibi isimler ad verme geleneğinde teşvik edici olmuştur.

Günümüzde özellikle tarih temalı Türk dizilerinin ve Türk vatandaşlarıyla yapılan evliliklerin de etkisiyle yeni doğan erkek çocuklara *Ärtogrul, Çarı (Çağrı), Osman, Abdulhamit, Enver, Eymir, Emin, Eyyup, Fayzulla, Fazıl, Kıyas*; kız çocuklara ise daha çok *Emine, Meryem, Merve, Medine, Melek, Zeynep* gibi isimlerin verildiği gözlemlenmektedir.

6. Edebî Değer Taşıyan Kişi Adları

Özellikle masallarda, kahramanlık hikâyelerinde ve destanlarda geçen *Agayunus, Azra, Ayperi, Aysenem, Aysoltan, Bayesenem, Şasenem, Garpamık, Gülşirin, Gülendäm, Gülayım, Gülrüh*, vb. bazı isimler kız çocukları için; *Oguz, Kamarulzaman, Keymir, Serdar, Röwşen, Vamık, Gencim, Bezirgen, Görogly, Tahır* gibi isimler de erkekler için sıkça tercih edilir olmuştur. Dolayısıyla edebî ürünler, kişi adlarının verilmesinde belirleyici unsurlardır. Bu bağlamda ikiz çocuklara genellikle şu isimler verilmektedir:

Erkek

Adıbeg-Balıbeg
Adıbeg-Şadıbeg
Aydogdı-Gündogdı
Daş-Demir
Esen-Söyün
Gılıç-Galkan
Hıdır-Ilyas
Yusup-Ahmet

Kız

Aslı-Şirin,
Ayşa-Patma
Hüyrlükge-Helalay
Meñli-Messan
Peri-Peyker
Şasenem-Sayat
Şirin-Leyli
Zöhre-Mahım vb.

İkizlerin kız-erkek olması durumunda *Ahmet-Mahım*, *Hasan-Åşe*, *Yakup-Mercen*, *Yusup-Zılıha*, *Zöhre-Tahrır* gibi isimler kullanılmaktadır. İkiz olma durumu dışında isim benzerliği olmaması için de ikili veya üçlü isimlere ihtiyaç duyulmuştur: *Atahocameñli*, *Aydolangül*, *Berdimuhammetnazar*, *Çarıyarberdi*, *Çarıyargulı*, *Velibegcemal*, vb. Üçlü isimler, birleşik sözlerden oluştuğu gibi basit yapıya da sahip olabilir: *Tüydükçi Agacan Peydagulı*, *Tüydükçi Annagulı Sarı*, *Bagşışınas Muhammetmırat Nepesli*, vb.

Bunların yanı sıra şair isimlerinin ve mahlaslarının da kişi adı olarak kullanıldığı görülmektedir: *Allahı*, *Afzalı*, *Bahrı*, *Kâtibi*, *Kazı*, *Magrupı*, *Mağtımğulı*, *Mâtäci*, *Şakendi*, *Şeydayı*, *Şüküri*, *Talabı*, *Zinharı* vb.

7. Tarihî Değer Taşıyan Kişi Adları

Çarı, *Çagrı*, *Çingiz*, *Hatam*, *İsgender*, *Mahım*, *Rüstem*, *Sancar*, *Togrul*, vb.

8. Mitolojik Değer Taşıyan Kişi Adları

Ajdar, *Humay*, *Hüyri*, *Melek*, *Perizat*, *Perigül*, *Semender*, vb.

9. Terimlerden Türetilen Kişi Adları**a) Askerî Terimlerle Kurulan Adlar**

Esger, *Esgergulı*, *Onbegi* (onbaşı), *Münbaşı*, *Tümen*, *Yüzbaş*, *Yüzbaşı*, vb.

b) Astronomi Terimleriyle Kurulan Adlar

Asman, *Asmangül*, *Ay*, *Aybahar*, *Aybelenet*, *Ayberdi*, *Aygül*, *Aymurat*, *Cahanay*, *Älemgül*, *Günçırak*, *Gündogdı*, *Güneş*, *Kamar*, *Kamaray*, *Kamarbibi*, *Kamarbike*, *Kamarcemal*, *Kamargözel*, *Kamargül*, *Kamarılzaman*, *Kamarnur*, *Kovus*, *Mahım*, *Mahımay*, *Murrih*, *Suray*, *Şemsi*, *Şemsigül*, *Şemsitdin*, *Ülker*, *Venera*, *Yıldız*, *Zöhre*, *Zöhrecemal*, *Zöhregül*, *Zöhratâç* vb.

c) Çiftçilik Terimleriyle Kurulan Adlar

Çiftçilik terimi kategorisinde ele alınan *Agıl* (ahır) sözünün kişi adı olarak belirlenmesinde Atanıyazov'a göre temel ve mecaz anlam olmak üzere iki düşünce vardır: 1-Kavramın temel anlamıyla kullanımında dünyaya gelen çocuk *mallı*, *varlıklı*, *devletli* olsun düşüncesi hâkimdir. 2-Mecaz anlamda ise sözkonusu terim *hane* yerine kullanılmaktadır. Nitekim *agıl dolu olsun* ifadesiyle "hanede çok çocuk dünyaya gelsin" düşüncesi kastedilmiştir (Atanıyazov 1992: 32). Türkmen Dilinin Düşündürişli

Sözlüğü'ne göre *agıl* sözü, “ahır, hale (ayla), çember, daire, kuşatma” (TDDS 2016: 37) gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Bu anlamlarının yanı sıra açıklanmalı sözlükte yer almayan “oba” anlamındaki kullanımına da yine Ataniyazov'un bahsedilen eserinde (Ataniyazov 1992: 32) rastlanılmaktadır: *Agılçeçek* (obanın gülü). Çiftçilik terimiyle kurulan diğer bazı kişi adları şöyle sıralanabilir: *Atbakan, Atbakar, Çopan, Çopur* (koyun yünü), *Çoluk* (çırak), *Dayhan* (çiftçi), *Dayhangulu, Nova* (hayvanların su içtiği yer), *Sevis*, vb.

d) Din Terimleriyle Kurulan Adlar

Ahun, Allabay, Allaberdi, Allaberen, Allacan, Alladat, Alladurdi, Allaguli, Cebbarbergen, Cepbarniyaz, Hacımurat, Hocamurat, Hakmırat, Halıkmırat, Hudaymırat, Imamberdi, Imannazar, Islamguli, İşanbay, İşannepes, Mollabay, Mollamurt, Mollaoraz, Mollaöde, Mollatagan, Muhammetberdi, Muhammetdurdi, Muhammetmırat, Muhammetsapar, Namaz, Pırmırat, Rahumberdi, Rahmangeldi, Remezhan, Resulmırat, Resulnepes, Salavat, Seyitmırat, Sopi, Sopiırat, Suhan, Suhannur, Şihmırat, Tañrıberdi, Tañrıguli, vb.

e) Kuyumculuk Terimleriyle Kurulan Adlar

Altın, Dagdan, Dagdanmırat, Dürbay, Dürbibi, Dürbike, Dürcan, Dürcahan, Dürce, Dürceımal, Dürdäne, Dürgözel, Dürgül, Dürhal, Dürhan, Dürli, Dürlibibi, Dürlibike, Dürlicemal, Dürliğözel, Dürlimeñli, Dürlimet, Dürlimämmet, Dürlimırat, Dürlimuhammet, Dürlinabat, Dürlinazar, Dürlinepes, Dürliniyaz, Dürlipolat, Dürlisadap, Dürlisenem, Dürlisähet, Dürlisoltan, Dürzada, Gızıl, Gövher, Kümüş, Mercen, Pövrize, Sadap, Sadar, Tilla, Yantar, Zümerret vb.

f) Çeşitli Meslekî Terimlerle Kurulan Adlar

Arabaçı, Bağşı, Carçı, Hatdat, Hekim, Kazı, Kazıberdi, Kazıguli, Kerven, Molla, Mürşüt, Mürze, Lukman, Talıp, Tebip, Tâcir, Tüydükçi, Ussa, Zergär, vb.

10. Bölge, Şehir, Köy, Irmak Adlarından Oluşan Kişi Adları:

Ahal, Aral, Arçman, Arkaç, Aşgabat, Balkan, Bayramalı, Ceyhun, Çendir, Etrek, Farap, Farapgeldi, Farapguli, Gürgen, Hazar, Köşüli, Lebap, Marlı (Marılı), Medine, Mäne, Murgap, Saragt, Saragtgeldi, Sayat, Sumbar, Tecen, Üñüz, vb.

11. Boy, Tire, Tayfa Adlarıyla Kurulan Kişi Adları:

Avşar, Burkaz, Çakır, Çovdur, Ersarı, Göklen, Nohur, Salar, Salır, Sarı, Sarık, Sarıkgılıç, Sayat, Sayathan, Teke, Tekebay, Tekedurdi, Tekegılıç, Tekemämmet, Tekemırat, Tekemuhammet, Teketay, Utamış, Yazır, Yılgay, Yomut, Yomutbay, vb.

12. Esenlik Bildiren Kişi Adları:

Aman, Amanay, Amanalı, Amanbagt, Amanbay, Amanesen, Esenaman, Esenbay, Esenberdi, Esengeldi, Esenguli, Esenmeret, Esenmämmet, Esenmırat, Esenmuhammet, Esennazar, Esenniyaz, Esenyaz, İlaman, Yolaman, vb.

13. Koruyucu, Kesici veya Delici Savaş Aletleriyle Kurulan Kişi Adları:

Galkan, Gılıç, Hancar, Nayza, Palta, Sancar, vb.

14. Statü, Görev, Derece Bildiren Kişi Adları:

Arçın, Asılbek, Beg, Begler, Bibi, Bike, Han, Mâlik, Patşa, Patşagulu, Serdar, Soltan, Töre, Wezir, Wezire, vb.

15. Din Kaynaklı Kişi Adları

a) Din Büyüklüklerine Saygı Göstergesi Olarak Kullanılan Kişi Adları

Adam (Âdem), Abdulla, Abubekir, Alı, Davut, Eyyup, Âşe, Hacı, Hasan, Hatuca, Haydar, Hıdır, Hüseyin, İbrayım, İlyas, İsmayıl, İsa, Musa, Muhammet, Mustapa, Murtaza, Omar, Osman, Patma, Salih, Süleyman, Veyis, Yahya, Yakup, Yunus, Zeynep, vb.

b) Dinî Adlardan Türetilen Kişi Adları

Abdımömün, Abdınagım, Abdınazar, Abdırızak, Abdışükür, Allahan, Allayar, Aşegül, Aşebibi, Aşew, Hacıbibi, Hacıbike, Hacıoraz, Hacıosman, Hocaballı, Hocabay, Hocam, Hudayberdi, Hudaylı, Hudaynur, Kâbe, Kâbiş, Kâbegözel, Kâbegül, Kıyametdin, Patmabibi, Patmagözel, Ummatgulu, vb.

c) Allah Adıyla Kurulan Kişi Adları

Allabay, Allaberdi, Allaberen, Alladat, Allagulu, Alladurdi, Allacan, Allahan, Allak, Allalı, Allam, Allamırat, Allan, Allazar, Allanes, Allapur, Allat, Allaş, Allaşükür, Allayar, Abdulla, Esedilla, Ezizilla, Habıbillı, İbadilla, Nurulla, Sadilla, Şükürilla, Zeynilla, vb.

d) Tanrı Adıyla Kurulan Kişi Adları

Taňni, Tañrıberdi, Tañrıberen, Tañrıgulu, Tañrımuhammet.

e) Huday Adıyla Kurulan Kişi Adları

Hudayberdi, Hudayberen, Hudaygulu, Hudaylı, Hudaynazar, Hudaynur, Hudayşükür, Hudayar.

f) Yaradan Adıyla Kurulan Kişi Adları

Yaradan, Yaradangulu.

g) Ege/Eye Adıyla Kurulan Kişi Adları

Ege/Eye sözü; kulun sahibi, “Yaradan” anlamında kullanılmaktadır.

Egem, Egemberdi, Eye, Eyeberdi, Eyeberen, Eyek, Eyem, Eyemberdi, Eyenazar:

“Allah’ın verdiği/yarattığı” anlamındaki *Hozav* ismi de bu kategoriye dahil edilebilir.

C) KİŞİ ADLARININ YAPISAL ÖZELLİKLERİ

1. Kişi Adlarında Kullanılan Fiiller

al-, at-, bak-, ber-, bol-, çak-, çap-, dog-, dile-, dol-, dolan-, dön-, dur-, ez-, gay-, gel-, gerek-, getir-, gez-, gır-, gork-, göç-, öylen-, sat-, sol-, söv-, söy-, tay-, togta-, töle-, tur-, utan-, yag-, yalka-, yarat-, yaylan-, yet-, yum-

Bu fiillerin kullanıldığı (basit/birleşik yapılı) kişi adları sırasıyla birer örnek üzerinden şöyle tanıklanabilir:

İtalmaz, Dañatar, Atbakar, Berdi/Allaberdi, Ogulboldı, Çakan, Atçapar, Gündogdı, Dilevberdi, Dolan/Oguldolan/Dolangül, Döndi/Oguldöndi, Durdı/Dursun/Oguldursun, Ezgen, Gaynan, Sapar/Sapargeldi, Gerekmaz, Getiren, Gezen, Kervengıran, Gorkut, Göçer, Öylenen, Satıl, Solmaz, Söveray, Söyündik, Taymar, Toğtamış, Tölegen, Tursun, Utanmış, Garyagdı, Yalkap/Yalkar, Yaradan/Yaradangülü, Yaylandurdu, Yetergül, Yumuk.

2. Kişi Adlarında Ses Olayları

Ses bilgisi; kelimeleri meydana getiren seslerin nasıl oluştuğunu, seslerin birleşme koşullarını ve diğer ses olaylarını inceleyen bilim dalıdır. Ses bilimi ise; anlam ayırma görevindeki sesleri (fonemleri) araştırır. Söylenen sesleri değil, anlam ayıran sesleri konu edinir. Ses bilgisi ve ses bilimi ele aldığı konuları farklı usullere göre değerlendirir (Söyegov-Arnazarov 2017: 9). Türkmen Türkçesinin imla ve edebî söyleyişi de dikkate alındığında her bir ses olayı için ayrı ayrı açıklama yapmaya ihtiyaç vardır. Ancak bu bölümde konuyu yazının hacmi gereğince örneklerle sınırlı tutmanın uygun olacağı düşünüldü.

a) Ses Türemesi (Ön, İç ve Son Seste)

Ön seste /h-/ sesinin türemesi: Asal > *Hesel*, Övez > *Hövez*,
İç seste /-u-/ sesinin türemesi: Kavs > *Kovus*,
İç seste /-ü-/ sesinin türemesi: Hüsn > *Hüsün*,
Son seste /-ı/- sesinin türemesi: Gayır + gul > *Gayırgülü*, vb.

b) Ses Düşmesi (Ön, İç ve Son Seste)

Ön seste /h-/ sesinin düşmesi: *Acar* < Hacar,
İç seste /-z-/ sesinin düşmesi: *Aramet* < Arazmet
İç seste /-h-/ sesinin düşmesi: *Āmet* < Ahmet, *Māti* < Mehdi, *Pälvan* < Pehlivan,
İç seste /-l-/ sesinin düşmesi: *Abdıganı* < Abdılğanı,
İç seste /-r-/ sesinin düşmesi: *Gönibek* < Göniberk,
Son seste /-h/ sesinin düşmesi: *Alla* < Allah,
Son seste /-i/ sesinin düşmesi: *Galabeg* < Galabegi,
Son seste /-d/ sesinin düşmesi: *Ussa* < Üstad,
Son seste /-n/ sesinin düşmesi: *Gulma* < Gulman, vb.

c) Ses Değişmesi

Ön seste /t-/ sesinin /d-/ sesine değişmesi: Tursun > *Dursun*, vb.

Ön seste /k-/ sesinin /g-/ sesine değişmesi: Kadem > *Gadam*, vb.

İç sesteki ayn /-‘-/ sesinin /-g-/ sesine değişmesi: Ni‘met > *Nigmat*, *Nagmat*, Nâ‘im > *Nagım*, Ra‘na > *Ragna* vb.

İç seste /-f-/ sesinin /-p-/ sesine değişmesi: Gaffâr > *Gapbar*, Sefâ > *Sapa*, vb.

İç seste /-f-/ sesinin /-v-/ sesine değişmesi: Benefşe > *Melevşe*, vb.

İç seste /-h-/ sesinin /-k-/ sesine değişmesi: Ahat > *Akat*, vb.

İç seste /-n-/ sesinin /-l-/ sesine değişmesi: Benefşe > *Melevşe*, vb.

İç seste /-v-/ sesinin /-b-/ sesine değişmesi: Servi > *Serbi*, vb.

İç seste /-h-/ sesinin /-g-/ sesine değişmesi: Yahşi > *Yagşı*, vb.

İç seste /-r-/ sesinin /-b-/ sesine değişmesi: Server > *Selver*, vb.

Son seste /k-/ sesinin /h-/ sesine değişmesi: Sıddık > *Sıddıh*, vb.

d) Ses Benzeşmesi

Anna < Adna,

Bossan < Bostan,

Güldesse < Güldesde,

Melevşe < Benefşe,

Çârşem < Çârşenbe vb.

e) Ses Göçüşmesi

Meryem > *Meyrem*, vb.

f) Yuvarlaklaşma, Düzleşme, Genişleme, Daralma

Düz ünlünün yuvarlaklaşması -e- > -ö-: Hüseyin > *Söyün*,

Düz ünlünün yuvarlaklaşması -a- > -o-: Kavs > *Kovus*,

Yuvarlak ünlünün düzleşmesi -u- > -e-: Habibuddin > *Habıbetdin*,

Dar ünlünün genişlemesi -ü- > -o-: Hürrem > *Horram*,

Geniş ünlünün daralması -e- > -ı-: Zeliha > *Zılıha*, vb.

g) Eski Türkçedeki Aslı Seslerin Korunması

Ön seste /t-/ sesinin korunması: Standart Türkmen Türkçesinde ve kişi adları sözlüğünde *Dursun* sözü kullanılmakla beraber arkaik şekil olan *Tursun* sözüne de kişi adları sözlüğünde yer verilmiştir.

Aynı durum *Düvme* ve *Tügme* kişi adlarının kullanımları için de geçerlidir.

Ayrıca çağdaş Türkmen Türkçesinin standart biçimi dikkate alındığında *Tügme* kişi adı için iç seste /-g-/ sesinin korunmasından da söz edilebilir.

h) Vurgusuz Orta Hecenin Düşmesiyle Kişi Adlarında Görülen Kısalmalar ve Değişiklikler

Abilesen < Ebu‘l Hasan < Ebu el-Hasan,

Çerşey < Çerşenbe,

Gubı < Gurbandurdi,

Hocat < Hocamırat,
Hutdı < Hudayberdi,
Mädemın < Muhammet Emin,
Mämi < Mämmet-Muhammet,
Mätyakup < Mehmet Yakup,
Oglacap < Ogulacap
Ogcar < Ogulhacar,
Ogsoltan < Ogulsoltan,
Orakay < Orazmuhammet,
Pirekey < Pirmuhammet,
Seyti < Seyitmırat,
Soltanesen < Sultan Hasan (Uzun Hasan),
Soltansöyün < Sultan Hüseyin (Hüseyin Baykara),
Mämmetsöyün < Mehmet Hüseyin,
Mämmetyazov < Mehmet Yazov,
Nurmäd/Nurmät < Nur Mehmet,
Vellat < Velimırat,
Velimäd < Veli Mehmet,
Yegat < Yegenmırat, vb.

3. Türkmen Kişi Adlarının Aldığı Eklerin Genel Görünümü

1	İsim + a	<i>Otaga</i>
2	İsim + ak	<i>Goçak</i>
3	İsim + an	<i>Yaran</i>
4	İsim + ar	<i>Yaşar</i>
5	İsim + at	<i>Şerapat</i>
6	İsim + bek	<i>Agabek</i>
7	İsim + ber	<i>Dilber</i>
8	İsim + ca	<i>Sarıca</i>
9	İsim + cagaz	<i>Gulcagaz</i>
10	İsim + cak	<i>Borcak</i>
11	İsim + ce	<i>Gülce</i>
12	İsim + cık	<i>Kakacık</i>
13	İsim + cik	<i>Atacık</i>
14	İsim + cuk	<i>Gulcuk</i>
15	İsim + ç	<i>Veleş</i>
16	İsim + çe	<i>Begçe</i>
17	İsim + çer	<i>Begçer</i>
18	İsim + çı	<i>Yolçı</i>
19	İsim + dar	<i>Dildar</i>
20	İsim + daş	<i>Tagandaş</i>
21	İsim + dı	<i>Oratdı</i>
22	İsim + dın	<i>Aydın</i>

23	İsim + di	<i>Övedi</i>
24	İsim + dik	<i>Söyündik</i>
25	İsim + e	<i>Beşire</i>
26	İsim + ek	<i>Gülek</i>
27	İsim + en	<i>Sözen</i>
28	İsim + er	<i>Çeper</i>
29	İsim + etdin	<i>Habıbetdin</i>
30	İsim + ey	<i>Güley</i>
31	İsim + gan	<i>Garagan</i>
32	İsim + gar	<i>Goçgar</i>
33	İsim + ge	<i>Bekge</i>
34	İsim + gen	<i>Bezirgen</i>
35	İsim + gın	<i>Daşgın</i>
36	İsim + gi	<i>Bekgi</i>
37	İsim + ı	<i>Talıbı</i>
38	İsim + ık	<i>Artık</i>
39	İsim + ılla	<i>Habıbilla</i>
40	İsim + ım	<i>Ayım</i>
41	İsim + iş	<i>Babış</i>
42	İsim + i	<i>Çöli</i>
43	İsim + iş	<i>Yeñiş</i>
44	İsim + k	<i>Atak</i>

45	İsim + l	<i>Abdil</i>
46	İsim + la	<i>Ogulla</i>
47	İsim + lak	<i>Baylak</i>
48	İsim + lar	<i>Aylar</i>
49	İsim + le	<i>Gülle</i>
50	İsim + lek	<i>Pirlek</i>
51	İsim + ler	<i>Begler</i>
52	İsim + lı	<i>Cañlı</i>
53	İsim + lık	<i>Atalık</i>
54	İsim + li	<i>Güllü</i>
55	İsim + luk	<i>Gulluk</i>
56	İsim + lük	<i>Güllük</i>
57	İsim + m	<i>Allam</i>
58	İsim + maç	<i>Gulmaç</i>
59	İsim + mak	<i>Goşmak</i>
60	İsim + man	<i>Ayman</i>
61	İsim + maz	<i>Taymaz</i>
62	İsim + mek	<i>Begmek</i>
63	İsim + mät	<i>Şirmät</i>
64	İsim + met	<i>Otuzmet</i>
65	İsim + mez	<i>Gerekmez</i>
66	İsim + mır	<i>Yagmur</i>
67	İsim + miş	<i>Atamiş</i>
68	İsim + n	<i>Atan</i>

69	İsim + p	<i>Allap</i>
70	İsim + r	<i>Agar</i>
71	İsim + rban	<i>Novşirban</i>
72	İsim + sät	<i>Ogulsät</i>
73	İsim + sız	<i>Aladasız</i>
74	İsim + si	<i>Gülsi</i>
75	İsim + süm	<i>Gülsüm</i>
76	İsim + sün	<i>Gülsün</i>
77	İsim + ş	<i>Allaş</i>
78	İsim + şen	<i>Gülşen</i>
79	İsim + t	<i>Allat</i>
80	İsim + tak	<i>Aytak</i>
81	İsim + tay	<i>Guvatay</i>
82	İsim + tı	<i>Amantı</i>
83	İsim + um	<i>Goçum</i>
84	İsim + un	<i>Gulpun</i>
85	İsim + ut	<i>Gorkut</i>
86	İsim + ün	<i>Ürkün</i>
87	İsim + üş	<i>Gülüş</i>
88	İsim + üt	<i>Ürküt</i>
89	İsim + v	<i>Atav</i>
90	İsim + vül	<i>Bekevül</i>
91	İsim + zada	<i>Gülzada</i>
92	İsim + zar	<i>Gülzar</i>

Türkmen Türkçesinde bazı kişi adları, muhtelif ses olaylarından ötürü kısılır. Dolayısıyla bahse konu kişi adları kısaldığı için ek görünümü kazanır. Yukarıdaki tabloda *dı* (Oraz + Durdı), *di* (Övez + Berdi), *bek* (Berk), *mät* (Mämmet), *süm/sün* (Sümbül/Sünbül), *sät* (Sähet), *rban* (Novşi + Reban) gibi sözlerin ek kategorisine dahil edilmesi bu sebeptedir.

4. Türkmen Kişi Adları Olarak Kullanılan Birleşik Adların Genel Görünümü

1	İsim + abadan	<i>Oglabadan</i>
2	İsim + abat	<i>Oglabat</i>
3	İsim + acap	<i>Oglacap</i>
4	İsim + (h)acı	<i>Zaracı</i>
5	İsim + ahmet	<i>Yarahmet</i>
6	İsim + alı	<i>Bayramalı</i>
7	İsim + alma	<i>Gızılalma</i>
8	İsim + almaz	<i>İtalmaz</i>
9	İsim + altın	<i>Agaltın</i>
10	İsim + aman	<i>Oglaman</i>
11	İsim + anna	<i>Mämmedanna</i>
12	İsim + ara	<i>Gülara</i>

13	İsim + aram	<i>Gülaram</i>
14	İsim + araz	<i>Bibiaraz</i>
15	İsim + arslan	<i>Gülüçarslan</i>
16	İsim + (h)asan	<i>Muhammetasan</i>
17	İsim + ata	<i>Babaata</i>
18	İsim + atar	<i>Dañatar</i>
19	İsim + ay	<i>Nuray</i>
20	İsim + baba	<i>Ayazbaba</i>
21	İsim + bacı	<i>Agabacı</i>
22	İsim + badam	<i>Gülbadam</i>
23	İsim + bağı	<i>Annabağı</i>
24	İsim + bağı	<i>Gülbacı</i>

25	İsim + bahar	<i>Gülbahar</i>
26	İsim + bakan	<i>Atbakan</i>
27	İsim + bakar	<i>Atbakar</i>
28	İsim + bal	<i>Annabal</i>
29	İsim + ballı	<i>Hocaballı</i>
30	İsim + banuv	<i>Gülbanuv</i>
31	İsim + basar	<i>Yovbasar</i>
32	İsim + basdı	<i>Yovbasdı</i>
33	İsim + başı	<i>Ogulbaşı</i>
34	İsim + batır	<i>Gulbatır</i>
35	İsim + bay	<i>Osmanbay</i>
36	İsim + baydak	<i>Garabaydak</i>
37	İsim + bayram	<i>Ogulbayram</i>
38	İsim + bayrı	<i>Garabayrı</i>
39	İsim + bazar	<i>Ogulbazar</i>
40	İsim + beden	<i>Gülbeden</i>
41	İsim + beg	<i>Galabeg</i>
42	İsim + begenç	<i>Ogulbegenç</i>
43	İsim + begi	<i>Övezbegi</i>
44	İsim + behişt	<i>Ogulbehişt</i>
45	İsim + bähram	<i>Şabähram</i>
46	İsim + belent	<i>Aybelent</i>
47	İsim + bende	<i>Şabende</i>
48	İsim + berdi	<i>Saparberdi</i>
49	İsim + beren	<i>Allaberen</i>
50	İsim + bersen	<i>Oğulbersen</i>
51	İsim + beşer	<i>Gulbeşer</i>
52	İsim + bábek	<i>Ogulbábek</i>
53	İsim + báš	<i>Annabáš</i>
54	İsim + bášim	<i>Annabášim</i>
55	İsim + bibi	<i>Gızbibi</i>
56	İsim + bike	<i>Gülbike</i>
57	İsim + bilek	<i>Akbilek</i>
58	İsim + boldı	<i>Ogulboldı</i>
59	İsim + bota	<i>Nerbota</i>
60	İsim + bossan	<i>Gülbossan</i>
61	İsim + bölek	<i>Aybölek</i>
62	İsim + burun	<i>Gulburun</i>
63	İsim + cahan	<i>Bibicahan</i>
64	İsim + can	<i>Allacan</i>
65	İsim + celal	<i>Abdicelal</i>
66	İsim + celil	<i>Abdicelil</i>
67	İsim + cernal	<i>Ogulcernal</i>
68	İsim + cemile	<i>Gülcemile</i>
69	İsim + cennet	<i>Gülcennet</i>

70	İsim + cepbar	<i>Abdicepbar</i>
71	İsim + ceren	<i>Gülceren</i>
72	İsim + cäcek	<i>Gülcäcek</i>
73	İsim + cigit	<i>Akcigit</i>
74	İsim + cövher	<i>Gülcövher</i>
75	İsim + cuma	<i>Atacuma</i>
76	İsim + çal	<i>Babaçal</i>
77	İsim + çapar	<i>Atçapar</i>
78	İsim + çar	<i>Gulçar</i>
79	İsim + çarı	<i>Garaçarı</i>
80	İsim + çeçek	<i>Agulçeçek</i>
81	İsim + çemen	<i>Gülçemen</i>
82	İsim + çäçek	<i>Gülcäçek</i>
83	İsim + çäkmen	<i>Alaçäkmen</i>
84	İsim + çeper	<i>Bibiçeper</i>
85	İsim + çırak	<i>Ayçırak</i>
86	İsim + çire	<i>Gülçire</i>
87	İsim + çopan	<i>Garaçopan</i>
88	İsim + çöhre	<i>Gülçöhre</i>
89	İsim + dat	<i>Alladat</i>
90	İsim + demir	<i>Daşdemir</i>
91	İsim + däne	<i>Güldäne</i>
92	İsim + desse	<i>Güldesse</i>
93	İsim + dogan	<i>Aydogan</i>
94	İsim + dogdı	<i>Aydogdı</i>
95	İsim + dogma	<i>Garadogma</i>
96	İsim + dolan	<i>Aydolan</i>
97	İsim + dolı	<i>Aydolı</i>
98	İsim + dos	<i>İldos</i>
99	İsim + dolun	<i>Aydolun</i>
100	İsim + dovlat	<i>Oguldovlat</i>
101	İsim + döndi	<i>Oguldöndi</i>
102	İsim + dövlet	<i>Aşır dövlet</i>
103	İsim + duran	<i>Ayduran</i>
104	İsim + durdı	<i>Muratdırdı</i>
105	İsim + dursun	<i>Oguldursun</i>
106	İsim + dürli	<i>Oguldürli</i>
107	İsim + ece	<i>Oglece</i>
108	İsim + eke	<i>Ogleke</i>
109	İsim + eken	<i>Güleken</i>
110	İsim + emin	<i>Mämmedemin</i>
111	İsim + emir	<i>Gulemir</i>
112	İsim + endam	<i>Gülendam</i>
113	İsim + ene	<i>Agene</i>
114	İsim + erke	<i>Agerke</i>

115	İsim + erkek	<i>Agerkek</i>
116	İsim + esel	<i>Gülezel</i>
117	İsim + esen	<i>Canesen</i>
118	İsim + عزیز	<i>Abdileziz</i>
119	İsim + äsen	<i>Kakaäsen</i>
120	İsim + äşe	<i>Bibiäşe</i>
121	İsim + äşek	<i>Garaäşek</i>
122	İsim + (a)gaç	<i>Garagaç</i>
123	İsim + gadam	<i>Gülgadam</i>
124	İsim + gan	<i>Garagan</i>
125	İsim + gapar	<i>Abdılgapar</i>
126	İsim + gapbar	<i>Abdıgapbar</i>
127	İsim + gapur	<i>Abdıgapur</i>
128	İsim + gara	<i>Atagara</i>
129	İsim + garrı	<i>Atagarrı</i>
130	İsim + geldi	<i>Sapargeldi</i>
131	İsim + gelen	<i>Övezgelen</i>
132	İsim + gence	<i>Akgence</i>
133	İsim + gerek	<i>Ogulgerek</i>
134	İsim + gılıç	<i>Sapargılıç</i>
135	İsim + giran	<i>Kervengiran</i>
136	İsim + gız	<i>Bibigız</i>
137	İsim + goca	<i>İlgoca</i>
138	İsim + goç	<i>Annagoç</i>
139	İsim + govşan	<i>Hacıgovşan</i>
140	İsim + goyun	<i>Akgoyun</i>
141	İsim + gören	<i>Aygören</i>
142	İsim + gövher	<i>Gülgövher</i>
143	İsim + göz	<i>Garacagöz</i>
144	İsim + güzel	<i>Cahangözel</i>
145	İsim + gul	<i>Sazakgul</i>
146	İsim + gulu	<i>Yaradangulu</i>
147	İsim + gunça	<i>Gülgunça</i>
148	İsim + gurban	<i>Övezgurban</i>
149	İsim + gurt	<i>Ogulgurt</i>
150	İsim + guş	<i>Akguş</i>
151	İsim + guzı	<i>Akguzı</i>
152	İsim + gücük	<i>Garagücük</i>
153	İsim + gül	<i>Perdegül</i>
154	İsim + gün	<i>Gülgün</i>
155	İsim + hacar	<i>Bibihacar</i>
156	İsim + hacat	<i>Bibihacat</i>
157	İsim + hacı	<i>Muhıhacı</i>
158	İsim + hak	<i>Abdılhak</i>
159	İsim + hal	<i>Gülhal</i>

160	İsim + halık	<i>Abdılhalık</i>
161	İsim + hallı	<i>Nıyazhallı</i>
162	İsim + halım	<i>Abdılhalım</i>
163	İsim + hamıt	<i>Abdıhamıt</i>
164	İsim + han	<i>Atahan</i>
165	İsim + hanım	<i>Gülhanım</i>
166	İsim + hasan	<i>Muhammethasan</i>
167	İsim + hatıca	<i>Gülhatıca</i>
168	İsim + haydar	<i>Gulamhaydar</i>
169	İsim + hayıt	<i>Ogulhayıt</i>
170	İsim + hekim	<i>Abdılhekim</i>
171	İsim + helim	<i>Abdıhelim</i>
172	İsim + hemıt	<i>Abdıhemıt</i>
173	İsim + hesel	<i>Gülhesel</i>
174	İsim + hesen	<i>Abdıhesen</i>
175	İsim + hıdır	<i>Annahıdır</i>
176	İsim + hoca	<i>Halhoca</i>
177	İsim + humar	<i>Gülhumar</i>
178	İsim + ıslam	<i>Muhammedıslam</i>
179	İsim + kadir	<i>Abdılkadir</i>
180	İsim + kadir	<i>Abdıkadir</i>
181	İsim + kahhar	<i>Abdıkahhar</i>
182	İsim + kamar	<i>Gülkamar</i>
183	İsim + kayum	<i>Abdıkayum</i>
184	İsim + kemal	<i>Seyitkemal</i>
185	İsim + kâmil	<i>Seyitkâmil</i>
186	İsim + kerim	<i>Muhammetkerim</i>
187	İsim + keyik	<i>Gülkeyik</i>
188	İsim + kâbe	<i>Enekâbe</i>
189	İsim + kıyas	<i>Abdıkıyas</i>
190	İsim + kişi	<i>Annakişi</i>
191	İsim + kör	<i>Keymirkör</i>
192	İsim + körpe	<i>Atakörpe</i>
193	İsim + kul	<i>Canımkul</i>
194	İsim + kuvvat	<i>Yarkuvvat</i>
195	İsim + küti	<i>Eneküti</i>
196	İsim + lahat	<i>Abdılahat</i>
197	İsim + lâle	<i>Güllâle</i>
198	İsim + mama	<i>Aymama</i>
199	İsim + mañlay	<i>Akmañlay</i>
200	İsim + maral	<i>Akmaral</i>
201	İsim + maşal	<i>Garamaşal</i>
202	İsim + maysa	<i>Ogulmaysa</i>
203	İsim + mecıt	<i>Abdılmecıt</i>
204	İsim + mele	<i>Aymele</i>

205	İsim + melek	<i>Seypelmelek</i>
206	İsim + melik	<i>Abdilmelik</i>
207	İsim + mämmet	<i>Kakamämmet</i>
208	İsim + mennan	<i>Abdilmennan</i>
209	İsim + meñli	<i>Akmeñli</i>
210	İsim + mercen	<i>Turamercen</i>
211	İsim + merdan	<i>Gutlımerdan</i>
212	İsim + merdangulı	<i>Şaymerdangulı</i>
213	İsim + meret	<i>Saparmeret</i>
214	İsim + mergen	<i>Galamergen</i>
215	İsim + meryem	<i>Bibimeryem</i>
216	İsim + mes	<i>Garames</i>
217	İsim + meyrem	<i>Ogultmeyrem</i>
218	İsim + mezit	<i>Yarmezit</i>
219	İsim + mırat	<i>Saparmırat</i>
220	İsim + mırza	<i>Almırza</i>
221	İsim + molla	<i>Aknolla</i>
222	İsim + mömün	<i>Abdilmömün</i>
223	İsim+ muhammet	<i>Şamuhmet</i>
224	İsim + muhtar	<i>Abdimuhtar</i>
225	İsim + mustapa	<i>Muhammetmustapa</i>
226	İsim + nabat	<i>Ogultnabat</i>
227	İsim + nahal	<i>Gülnahal</i>
228	İsim + nağım	<i>Abdınağım</i>
229	İsim + nar	<i>Halnar</i>
230	İsim + nara	<i>Gülnara</i>
231	İsim + nasır	<i>Abdılhasır</i>
232	İsim + nazar	<i>Allanazar</i>
233	İsim + nebi	<i>Abdinebi</i>
234	İsim + nedir	<i>Aynedir</i>
235	İsim + nepes	<i>Ogultnepes</i>
236	İsim + neşe	<i>Bibineşe</i>
237	İsim + nezire	<i>Gülnezire</i>
238	İsim + nüz	<i>Gülnüz</i>
239	İsim + nüzik	<i>Gülnüzik</i>
240	İsim + nıyaz	<i>Saparnıyaz</i>
241	İsim + nisa	<i>Aynisa</i>
242	İsim + nise	<i>Mährinise</i>
243	İsim + nur	<i>Gülnur</i>
244	İsim + oğlan	<i>Bozoglan</i>
245	İsim + oğlı	<i>Keroglı</i>
246	İsim + oğul	<i>Ayogul</i>
247	İsim + oraz	<i>Yegenoraz</i>
248	İsim + osman	<i>Haciosman</i>

249	İsim + ovlak	<i>Agovlak</i>
250	İsim + öde	<i>Mollaöde</i>
251	İsim + ömür	<i>Gülömür</i>
252	İsim + övez	<i>Ataövez</i>
253	İsim + övser	<i>Gülövser</i>
254	İsim + öyli	<i>Agöyli</i>
255	İsim + pak	<i>Gulpak</i>
256	İsim + pamık	<i>Akpamık</i>
257	İsim + para	<i>Gülpara</i>
258	İsim + parça	<i>Ayparça</i>
259	İsim + paşsa	<i>Gülpaşsa</i>
260	İsim + patma	<i>Bibipatma</i>
261	İsim + peri	<i>Gülperi</i>
262	İsim + polat	<i>Dürpolat</i>
263	İsim + ragna	<i>Gülragna</i>
264	İsim + rabga	<i>Bibirabga</i>
265	İsim + rahım	<i>Muhammetrahım</i>
266	İsim + rahman	<i>Hacirahman</i>
267	İsim + recep	<i>Annarecep</i>
268	İsim + rehim	<i>Abdirehim</i>
269	İsim + resul	<i>Muhammetresul</i>
270	İsim + reşit	<i>Abdireşit</i>
271	İsim + reyim	<i>Abdireyim</i>
272	İsim + rıza	<i>Muhammetrıza</i>
273	İsim + rızak	<i>Abdırızak</i>
274	İsim + rozu	<i>Annarozu</i>
275	İsim + ruh	<i>Gülruh</i>
276	İsim + sabır	<i>Ogultsabır</i>
277	İsim + saç	<i>Garasaç</i>
278	İsim + saçlı	<i>Amansaçlı</i>
279	İsim + sadap	<i>Gülsadap</i>
280	İsim + sadat	<i>Ogultsadat</i>
281	İsim + sakğal	<i>Aksakğal</i>
282	İsim + salam	<i>Abdisalam</i>
283	İsim + salıh	<i>Muhammetsalıh</i>
284	İsim + sapa	<i>Muhammetsapa</i>
285	İsim + sapar	<i>Agasapar</i>
286	İsim + sapdı	<i>Ogultsapdı</i>
287	İsim + sara	<i>Gülsara</i>
288	İsim + sarı	<i>Babasarı</i>
289	İsim + satlık	<i>Hacısatlık</i>
290	İsim + sayat	<i>Gülsayat</i>
291	İsim + selbi	<i>Ayselbi</i>
292	İsim + selim	<i>Haciselim</i>
293	İsim + semet	<i>Abdisemet</i>

294	İsim + senem	<i>Gülse nem</i>
295	İsim + sere	<i>Gülsere</i>
296	İsim + setdar	<i>Abdisetdar</i>
297	İsim + sāhet	<i>Ogulsāhet</i>
298	İsim + sāhra	<i>Gülsāhra</i>
299	İsim + seyit	<i>Yegenseyit</i>
300	İsim + siddih	<i>Muhammetsıdih</i>
301	İsim + soltan	<i>Yegensoltan</i>
302	İsim + sona	<i>Gülsona</i>
303	İsim + soñı	<i>Gızsoñı</i>
304	İsim + sopı	<i>Annasopı</i>
305	İsim + söyün	<i>Muhammetsöyün</i>
306	İsim + suluv	<i>Gülsuluv</i>
307	İsim + suray	<i>Gülsuray</i>
308	İsim + suvar	<i>Şasuv ar</i>
309	İsim + sülgün	<i>Ogulsülgün</i>
310	İsim + sülük	<i>Aysülük</i>
311	İsim + şa	<i>Babaşa</i>
312	İsim + şay	<i>Bibişay</i>
313	İsim + şat	<i>Gülşat</i>
314	İsim + şen	<i>Gülşen</i>
315	İsim + şeker	<i>Ogulşeker</i>
316	İsim + şāher	<i>Ayşāher</i>
317	İsim + şānik	<i>Ogulşānik</i>
318	İsim + şerip	<i>Muhammetşerip</i>
319	İsim + şir	<i>Alışir</i>
320	İsim + şirin	<i>Gülşirin</i>
321	İsim + şöhle	<i>Ayşöhle</i>
322	İsim + şöhrat	<i>Gülşöhrat</i>
323	İsim + şükür	<i>Allaşükür</i>
324	İsim + tagan	<i>Babatagan</i>
325	İsim + tar	<i>Ogultar</i>
326	İsim + taş	<i>Tursuntaş</i>
327	İsim + tavus	<i>Gültavus</i>
328	İsim + tay	<i>Babatay</i>

329	İsim + telpek	<i>Aktelpek</i>
330	İsim + temir	<i>İştemir</i>
331	İsim + täç	<i>Gültäç</i>
332	İsim + tilla	<i>Ogultilla</i>
333	İsim + togta	<i>Aytogta</i>
334	İsim + tokar	<i>Aytokar</i>
335	İsim + tokga	<i>Aytokga</i>
336	İsim + totı	<i>Ogultotı</i>
337	İsim + totay	<i>Gurbantotay</i>
338	İsim + töleg	<i>Hacitöleg</i>
339	İsim + töre	<i>Aytöre</i>
340	İsim + tumar	<i>Ogultumar</i>
341	İsim + tura	<i>Ogultura</i>
342	İsim + tuvak	<i>Mamatuvak</i>
343	İsim + uzak	<i>Canuzak</i>
344	İsim + ümay	<i>Gülümay</i>
345	İsim + vahhap	
346	İsim + velet	<i>Şavelet</i>
347	İsim + veli	<i>Arcaveli</i>
348	İsim + vepa	<i>Gülvepa</i>
349	İsim + yagdı	<i>Garyagdı</i>
350	İsim + yagşı	<i>Atayagşı</i>
351	İsim + yalı	<i>Ogulyalı</i>
352	İsim + yar	<i>Allayar</i>
353	İsim + yaz	<i>Gurbanyaz</i>
354	İsim + yunus	<i>Agayunus</i>
355	İsim + yusup	<i>Agayusup</i>
356	İsim + yüz	<i>Keseyüz</i>
357	İsim + zahır	<i>Muhammetzahır</i>
358	İsim + zeynep	<i>Gülzeynep</i>
359	İsim + zıba	<i>Gülzıba</i>
360	İsim + zılha	<i>Bibizılha</i>
361	İsim + zinet	<i>Gülzinet</i>
362	İsim + zire	<i>Gülzire</i>
363	İsim + zöhre	<i>Ogulzöhre</i>

Sonuç

Ad verme geleneği ve antroponim üzerinden de Türkmen kültürünün tarihi süreç içerisinde geçirdiği belli başlı değişimleri, halkın değer yargılarını ve eğilimlerini, Sovyet tahakkümünün psikolojik izlerinin zihinlerdeki yansımalarını tanımlamak mümkündür. Geleneksel, tematik ve yapısal açıdan ele alınan yazının ilk bölümünde 13, ikinci bölümünde 15 alt konu başlığına yer verildi. Üçüncü bölümde ise Türkmen kişi adlarında ses olayına değinildi. Böylece basit ve birleşik yapılı Türkmen kişi adlarında 38 filin aktif olarak kullanıldığı tespit edildi. Sonuçta, Ataniyazov'un sözlüğünden hareketle Türkmen kişi adlarına getirilen eklerin 92, birleşik yapılı adların ise 363 olduğu

görüldü. Çalışmada işlenen veriler doğrultusunda Türkmen kişi adlarını belirleyen temel usuller şöyle sıralanabilir: *Çocuğun cinsiyeti; doğduğu gün, hafta, ay, yıl, mevsim gibi zaman bildiren unsurlar; 12 hayvanlı Türk takvimi; Hicri takvim sistemi; günün hava şartları; yıldızların, gökyüzünün ve gezegenlerin durumu; beden ve ruh sağlığı; ten rengi; göz rengi; saç rengi; babanın yaşı; ailenin mensubu olduğu boy; tarihteki meşhur kahramanlar; edebiyat alanındaki ünlü şairler ve edipler; edebî mahlaslar; öne çıkan sanatkârlar; meslekî uğraşlar; günlük hayatta sıkça kullanılan eşyalar; halk inanışları; rivayet ve atasözlerinin tesiri; nezaket ve saygı kuralları; din büyükleri ve İslamî terimler; vefat etmiş aile fertleri; yer, şehir ve ırmak isimleri; kardeş adlarının niteliği; nicel değerlerden ve sıra sayılarından yararlanma; zıtlık ilkesini uygulama; akrabalık bildiren sözlerin kullanımı; beklenti ve temenniler; kasıtlı tavır ve tercihler; kaftiye uyumu; göç faktörü; hayvan ve bitki niteliklerinin kişilere aktarılması; soyadı ile ahenk sağlanması; hayranlık ve özenti değeri taşıması; aynı kelime kökünden türetilmesi; toplumda yaygınlık kazanması; ideolojik takıntılar.* Dolayısıyla bireyi toplum hayatına arzu edilen noktada konumlandırmak, sosyal kimlik ve statü kazanma ihtiyacını gidermek için kişi adlarında pek çok belirleyici kültürel etmenlere müracaat edildiği söylenebilir.

Kısaltmalar

- BTS : Büyük Türkçe Sözlük, Ankara: TDK, (11. Baskı), 2019.
TDDS : Türkmen Dilininin Düşündürişli Sözlüğü, Aşgabat, 2016.
TDNG : Türkmen Dövlət Neşriyat Gulluğı.
Trkm. T. : Türkmen Türkçesi.

Kaynakça

- ACIPAYAMLI, Orhan (1992). “Türk Kültüründe Ad Koyma Folkloru’nun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi”, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, C. IV.* Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları.
- ARTUN, Erman (1998). “Tekirdağ Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri: Doğum-Evlenme-Ölüm”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 9-10, s. 85-107.
- ARIKLI, Erhan (2015). “Eski Türklere Ölüm Olayı ve Kırkın Çıkması”, *Türk İzleri (Tarihin Alacakaranlığından Sahipsiz Mirasa Dair Notlar)*, Hazırlayan: Kumsal Yenilmez, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, s. 21-22.
- ATANIYAZOV, Soltanşa (1992). *Türkmen Adam Atlarının Düşündürişli Sözlüğü*, Aşgabat: Türkmenistan Yayınları.
- BUGAYEV, Amanmırat (2019). “Türkmen Adam Atları: Tâze Meyiller we Köne Tejribeler”, *Dünyâ Türkmenleri*, <https://www.azathabar.com/z/2246/2019/2/10>, (Haz. Maksat Atayev), (Son erişim tarihi: 29/03/2020).
- ÇARIYEV, Mırat (2005). *Türkmen Halk Nakılları*, Aşgabat: Miras Yayınları.
- ERGİN, Selma (2007). “Bulgaristan İslimye İli Kazan İlçesi Türk Halk Kültüründe ‘Kırklama’ Geleneği”, *I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyum Bildirileri II.*
- GOVŞUDOV, Ata (1990). *Mähri-Wepa*, Aşgabat: Magarif Neşriyatı.
- GURBANOVA, Cemile vd., (2012). *Türkmen Halk Saz Dörediciliği*, Aşgabat: TDNG.
- GÜLENSOY, Tuncer (1994). “Türklere Ad Verme Geleneği ve Hektor”, *Millî Folklor*, Sayı: 22, s. 5-7.

- KILIÇ, Mehemmet (1998). “Türkmen Adam Atları”, <http://www.talyplar.com> (Son erişim tarihi: 21/02/2020).
- KIYASOVA, G. vd., (2016). *Türkmen Dilinin Düşündürişli Sözlüğü*, (2 Cilt), Aşgabat: Ilum Neşriyat.
- KİBAR, Osman (2005). *Türk Kültüründe Ad Verme* (Kişi Adları Üzerine Bir Tasnif Denemesi). Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖDEKOV, Rahman (2011). *Türkmen Gelenek ve Görenekleri*, (Çev. Murat İLLİ), Ankara: Allâme Tanıtım Matbacılık.
- SAKAOĞLU, Saim (2001). *Türk Ad Bilimi I (Giriş)*, Ankara: TDK Yayınları.
- SARIYEV, Berdi (2017). “Türkmen Ad Biliminin Botanik Gücü”, *Berdi Saryev – Türkmen Türkçesi ve Kültürü Üzerine Makaleler* (Haz. Emrah Yılmaz, Tuğba Yılmaz), Ankara: Akçağ Yay., s. 105-113.
- SÖYEGOV, Mıratgeldi; ARNAZAROV, Seyitnazar (2017). *Örneklili Türkmençe Gramer*, Ankara: Kurgan Edebiyat.
- ŞİMŞEK, Esmâ (1990). “Çukurova’da Anlatılan ‘Alkarısı’ Efsanelerinin Türk Efsaneleri İçerisindeki Yeri”, *1. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu*, (21-23 Kasım 1990/Adana), s. 536-545.
- TURAN, Osman (2009). *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- YILMAZ, Emrah (2016). *Mahtumkulu Eserlerinin Deyimler Sözlüğü*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- YEŞİLDAL, Ünsal Yılmaz (2018). “Atalar Kültürüne Dair İnanmaların Türklerin Ad Verme İnanç ve Gelenekleri Üzerindeki Tesiri”, *Millî Folklor*, Sayı 119 (Güz 2018), s. 48-59.

**DEĞERLENDİRME
VE TANITMALAR**

Reviews

KÖKENBİLGİSİ İLE İLGİLİ BİR KİTAP ÜZERİNE

Alp PAKSOY, KÖK. *Kelimelerin Serüveni*, İstanbul, (1.bas.) 2019; (2. bas.) 2020. Ötüken Yay., 126 s.[Not: 20 sayfası siyah ve boş].

Tuncer GÜLENSOY*

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 249-253

Kökenbilgisi (Etimoloji), bir kelimenin (sözcüğün) hangi dilin hangi kökünden geldiğini, KÖK (+yapım eki/+ çekim eki) ile yapıldığını açıklayan ve belgeleyen bilim dalıdır. Kökenbilgisi ile uğraşan bilim adamına “etimolog” adı verilir.

Türkiye’de “Kökenbilgisi” ile uğraşan Türkologlar çok fazla değildir. Bunun sebebi de bu bilim dalında eser verecek olan kişinin bilgi birikiminin yanında Türkolojinin “*Ana Türkçe + Eski Türkçe + Orta Türkçe + Yeni Türkçe + Osmanlı Türkçesi+Arapça+Farsça+Moğolca+Altayistik*” konuları üzerinde uzman olması gerekmektedir.

Türkiye’de “*Kökenbilgisi*” üzerine eser veren **Reşid Rahmeti Arat, Ahmet Temir, Hasan Eren, Talat Tekin, Şinasi Tekin, Osman Nedim Tuna, Tuncer Gülensoy, Mertol Tulum, Osman F. Sertkaya, Ahmet Bican Ercilasun, Dursun Yıldırım, Semih Tezcan, Nuri Yüce, Günay Karaağaç, Mehmet Ölmez, Mustafa Öner, Zeki Kaymaz, Vahit Türk, Hatice Şirin, Erhan Aydın, Yakup Karasoy, Alimcan İnayet, Ekrem Ekren, Galip Güner, Orhan Kabataş** gibi Türkologlardır.

Elimizdeki kitabın yazarı Alp Paksoy da bu kervana katılmak isteyen genç bir Türkolog olup, İstanbul Bakırköy’de doğmuş (*doğum tarihi belli değil, ana ve baba adı belli değil*), ilkokulu İstanbul’da, orta ve liseyi Mersin’de okumuş; Eskişehir Anadolu Üniversitesinde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nü (*ne zaman ve kaçınıcı olarak?*) bitirmiş, (*hayalindeki kitap çalışmaları nedeniyle öğretmenliğe ara vermiş ya da tamamen bırakmış*) bir kişi.[NOT: Kendi otobiyografisinde ancak bu kadar bilgi var; facebookta da bir resminden başka bilgi yok.]

“*KÖK. Kelimelerin Serüveni*” adlı bu cep kitabında Türkçe kökenli (*Sarışın, Ulan, Unutmak, Su, Ay, Tüy, Uza, Ütük, Yalan, Kötürüm, Sancı, Yorgan, Organ, İso, Arkadaş, Eğitim, Aprın Çor Tigin, İki dirhem bir çekirdek, Analı kızlı mı?, Eşek, Dal, Uçmak*) kelimeleri (sözcükler) yer almış; *Kahve, Akrabanın ettiğini, Akılsız, Coğrafya kader mi?, Af, Onun hikâyesi, boş zaman, Çolpa, Miğfer, Hayvanat Bahçesi, Paraşüt, Baniâdem, Tuhafiye, Anatomi 101, Ragnarök, Duayen, Jeneratör, Çok güzel sanatlar, Ötanazi, Sakatat, Şak bir on milyon daha, Gamzedeyim, Espri* gibi Türkçeye ödünç girmiş kelime ve deyimler de yer almış.

*****

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, Ankara/TÜRKİYE t.gulensoy@gmail.com, Orcid: 0000-0002-3052-2518, Gönderim Tarihi: 07.10.2020 / Kabul Tarihi: 30.10.2020.

Bu kitaptaki bilgiler 41 “**Kaynakça**” (Bibliyografya)ya dayanılarak verilmiş.

Kitaptaki ilk kelime “**Sarışın**” ama ilk paragraf, iki cümle hâlinde [“ESKİ Türkçede “**gök**” sözcüğü, “*sınırsız boşluk*”tan ziyade “*mavi*” rengini karışılmaktaydı. “**Gök**” kökünden “*gökle alakalı, mavi*” anlamlarındaki “**gökçe**” sözü, “*mavimsi, mavimtirak*” manalarındaki “**kökşin /gökçin**” kelimesi, “*maviye çalan renk*” anlamındaki “**gökçül**” sözcüğü, “*mavi gözlü kimse*” demek olan “**gökmen**” sözü ve bunların yanı sıra renklerle ilgili pek çok sözcük türetmiştir.” bilgilerini vermektedir.

“**Güvercin**” sözcüğü de “**gök**”ten türeyenlerden biridir.

Şöyle ki: Eski ve Orta Türkçede “**gök**” sözüne eklenen “-**Er**” eki, bu sözcüğü “**göger-**” hâline getirip ona “*gök rengini almak*” anlamını katmıştır. İşte bu “**göger-**” eylemine, Türkçede genellikle kuş adlarında görülen “-**çîn**” eki getirilip “**güvercin**” sözcüğüne ulaşılmıştır. Eski Türkçede ekseriyetle “**kögürçgün, kögürçün**”, Orta Türkçede “**kökürçkün**” hâlinde gördüğümüz “bir kuş türü” olan “**güvercin**”in etimolojik serüveni tam anlamıyla “göklere” dayanmaktadır.]

Kökenbilgisi hakkında pek fazla bir bilgisi olmadığı görülen Alp Paksoy’un bu kadar “lâf”ı aldığı yer Tuncer Gülensoy’un “**TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ TÜRKÇE SÖZCÜKLERİN KÖKEN BİLGİSİ SÖZLÜĞÜ**” (Ankara 2007, TDK yay, s. 311)’deki bilgilere dayanmaktaysa da verilen bu bilgiler de eksiktir.

“**Güvercin**” sözcüğü Eski Türkçede: **kögürçkün = kögürçken = kögürçün** (EUTS, 114); Orta Türkçede: **kökürçkün** (DLT) biçimindedir ama kelimenin etimolojisi (< ***kö:kürçgün** (< ***kö:k+**)dür. {**kö:k+**’teki **ö**: “uzun ünlüdür.”}

Ayrıca, 3. paragrafta verilen “**GÖĞER-**” eylemi, “*gök rengini almak*” anlamının yanında “*Gögermek; yeşillenmek*” (< ET., OT. **köker-** (DLT) < ***kö:k+er-**) demek olup, Anadolu ağızlarında: **göner, güver, göger-** ‘küflenmek’; **göger-, goğer-, göver-** biçimlerinde yaşamaktadır. (*Meşeler gövermiş varsın göversin...türküstündeki gövermek ‘yeşillenmek’ demektir.*)

Aynı yazı içinde yer alan “**laçın**” sözcüğü Orta Türkçede (DLT) “**laçın**” ‘*şahin; yiğit adam*’ < ***l:açın** < ***ala** ‘yüksek, ulu, büyü’ + OT. +**çın** ‘doğru’ açıklaması Gülensoy sözlüğünde (s. 482) vardır. Ama burada kaynak gösterilmemiştir. Moğolcaya “**naçin**”, Rusçaya da “**laçuga**” biçimlerinde geçmiştir.

Aynı yazı içindeki “**bıldırın**”ın Orta Türkçedeki biçimi: **buldursun** < ***buldur+sun** ‘kuş adlarına gelen ek’ /> +**(s)ın** > +**ç** (i/i/u/ü)n] dür.

Sayfa 16’daki (...)+**çİN**” eki, ... “*alev*” anlamındaki “**yal**” sözüyle birleşip “**yalçın**”ı ve “*alaca, boz renkli*” manasındaki “**borçın / burçın**” ortaya çıkarmıştır.) açıklaması yanlıştır. Doğrusu: **YALÇIN** ‘*Cılatı, parlak*’ < **ya:-l-** ‘*parlamak*’+**çı-n**; **BURÇİN** ‘*Dişi ördek*’ < Moğolca: **borcin** [**Moğolca: borjiqin**] olarak düzeltilmelidir.

*****

S. 18’deki **ULAN** sözcüğü hakkında verilen bilgiler eksiktir. Türkçede iki **ULAN** sözü vardır: **1) OĞUL+AN** > **oğlan** > **o:lan** (o uzun)> **olan** > (u-> o- değişmesi ile) **ulan** > (u- düşmesi ile) **lan / len** > **la / le**. **2) ULAN** < **ula-n** ‘bağlanmak, eklemek’ < **u:l+a-n** ‘dönüşlülük eki’ dir. (Anadolu ağızlarında: **ulanmak** “1. Kavuşmak, ulaşmak; 2. Uzamak, yayılmak; 3. Koyulmak” (*Derleme Sözlüğü XI*, s. 4032).

Diğer bir ULAN sözü Moğolca ULANBATOR yer adındaki “ulan” dır. Bu sözün kökeni Moğolca ULAGAN ‘kızıl’dır. Buradan [> ula’an > ula:n > ulan] biçimleri oluşmuştur. BATOR < bagator [> ba’ator > ba:tor > bator > batur > batır] biçimlerinde oluşmuştur.

*****

S. 21’deki YAĞIZ sözcüğü şöyle düzeltilmelidir: Gülensoy Sözlüğünde. YAĞIZ “1. Esmer; 2. Doru; 3. (hlk.) Yiğit” = ET. yağız (EUTS, 20); yağız ‘Yağız (yer)’ (Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 307) = Orta Türkçe: yağız “Kızıl ile kara karışık renk” (DLT) < YAG+(ı)z < Ana Türkçe: *DAGIZ “Kahverengi”.olarak verilmektedir.

*****

S. 22’deki UNUTMAK fiili (eylemi) için şöyle denmiş: “UNUTMAK” kelimesi ‘un’dan türemiş. Birini ya da bir şeyi unutmak için ‘un ufak etmek’ gerekiyormuş.”. Güzel hikâye fakat özü yanlış. “Unutmak” kelimesi doğrudan Eski Türkçedeki “UNIT” fiilinden evrilmiştir. [14 nolu notta: “İyileşmek, güç, mutlu olmak” anlamına gelen “un / ong” köküne bağlamak oldukça güçtür.” denilmektedir.] “Unutmak” kelimesi doğrudan Eski Türkçedeki “unit” fiilinden evrilmiştir. Yani etimolojisinin hiçbir edebî değeri yoktur. Üzgünüm.” Cümlesine katılmak mümkün değildir. Çünkü UNUT-fiili(eylemi) < *U- ‘kudreti olmak, gücü yetmek’ fiiline +-N-I-T- ekleri getirilerek yapılmış bir türeme fiildir. Anadolu halk ağzında kullanılan UNA- “anlamak” fiil kökü de < U-N-A- (ET, OT. “razı olmak, kabul etmek”) biçiminden türemiştir.

*****

S. 27’deki IRMAK “en büyük akarsu” < Ana Türkçe: * ı:r- “yarmak, oymak, aşındırmak” (>Özbek Tü. yır-, Kırgız: cır-, Yeni Uygur: jir-, Yakut: ı:r-) biçimlerindedir. (Moğolca: irmag, irmeg /Kalmukische Wörterbuch, s. 209)

S. 27’deki İRMİK sözcüğü “IRMAK” (< ı:r-) ile aynı kökten değildir. İRMİK < ir-m(i)k < *yir- (= yır== yer- “yarmak, yirmek, çatlatmak” (DLT)-mik) biçimindedir. Anadolu ağızlarında : irinti, irimik, irimük, irmuk idmik (DS. VII, s. 2551) biçimleri de vardır.

*****

S. 31’deki “Eski Türkçedeki “tay” sözcüğü “at yavrusu”ndan ziyade “anne tarafından akraba” anlamına gelmektedir. “Eze” sözcüğü ise “büyük kız kardeş, abla” anlamına gelmektedir. “Tay” ve “eze” sözcüğü birleştiğinde tahmin ettiğiniz gibi günümüzde kullanılan “teyze” kelimesi ortaya çıkmaktadır.” cümlesini düzeltmek gerekecektir: TEYZE “Bir kimseye göre annesinin kız kardeşi” anlamındadır. Bu kız kardeş büyük ya da küçük olabilir. TEYZE < *ta:y ‘akraba’ + eze (=eye =ece) sözcüklerinin birleşmesinden oluşur. Kitâbü’l-İdrak’ta: dayıza, diyaza, diyeze; Mukaddimetü’l-Edeb’de: tagza; Rize ağzında da: teyize biçimindedir.)

“Dadi” anlamındaki TAYA < *t:ay + ana’dan yapılmış birleşik sözcüktür.

“Tay” kelimesine eklenen “ağa” sözcüğü “büyük erkek kardeş” anlamındaki “tayağa”yı ortaya çıkarmamıştır. DAYI “annenin erkek kardeşi” (büyük ya da küçük fark etmez) sözcüğü < DLT’ta: tagay sözcüğünden gelmez. Soyun Türkçesi: da:y, Azerbaycan, Kazak: dayı, Türkmen: da:yı, Yakut: ta:y, Oyrot: tay, Sagay: tay-ı,

Altay, Kumandı: **taay**, Kırgız: **tayake** (< **tay+ake**), Çağatay: **tagay**, **tagayı/tagai biçimindedir.** (bk. Gülensoy Sözlüğü, s.197)

TAY “üç yaşına kadar at yavrusu” sözcüğü DLT’te de **TAY** biçiminde olup, kökü: < ***ta:y** “ince, genç, taze” dir.

YENGE “eve yeni gelen abla” sözcüğü ile **YENGEÇ** sözcüğü ortak kökenden gelmez. **YENGE** < ET’de **yenge, yengge** < ***ye:ng** ‘yan’ (< ***ya-ng+ge**) ; **YENGEÇ** < DLT’te: **yengeç** < ***ye:nç-** “ısırmak, ısıarak parçaları birbirine katmak” + **-ge-ç** kök ve eklerinden türemiştir.

*****

UŞAK kelimesi < ET’de: **uşak=uvşak** “*ufak, küçük*”; DLT’te: **uşak** biçiminde olup, < **UW-** “*ufalamak*” –**ŞA-K** kök ve ekinden oluşur. (Gülensoy Sözlüğü, s. 799)

*****

S. 73’teki **KÖTÜRÜM**’ün açılımı şöyledir: < (DLT) **KÖTRÜM** < **KÖT** ‘arka’ + **RÜ-** “*kaldırıp götürmek*” –**M** “*arkalanıp götürülen kişi*” demektir.

*****

S. 86’daki: **TABAK** kelimesinin 2 anlamı vardır. “1) Farsça: *tava, yemek yenilen ağıt; 2) Deri işleyen, sepici.*” Alp Paksoy’un (“*Deri işleyen, sepici*” demek olan “**tabak**” sözüyle ve bu sözden oluşup genellikle “*herhangi bir şeyin aceleyle yetiştirildiği yer*” olan “**tabakhane**”yle karıştırmamak gerekmektedir” dediği yerin adı Farsça “**DEBBAĞHÂNE**”dir. “*Tabakhaneye BOK mu yetiştireceksin!*” deyimini de artık pek çok kimse bilmez; çünkü ne tabak kaldı ne da tabakhâne.... [NOT: *Eskiden hayvan derilerinin tüyleri meşe palamutunun öğütülmesi ile elde edilen unun içine KÖPEK BOKU karıştırılarak elde edilen macun sürülerek dökülürdü. Benim çocukluğumda, Uşak’ta fakir çocukları ellerindeki teneke ve maşa ile dolaşarak sokaklardan KÖPEK BOKU toplarlardı; tabakhaneye götürerek satarlardı.*]

*****

S. 93’deki: **SANCI** başlığını taşıyan yazının konusu **SANCAK** ve **BAYRAK** kelimelerini anlatmaktan unutulmuş “...”Kısa kama” manasına gelen “**sançar / sançar**” kelimesi de “*sancı*” ve “*sancağ*”la kökteştir.” açıklaması ile yetinilmiştir. **SANCI** = Eski Türkçe: **sançığ** “1. Kanca; 2. Sancı” (EUTS, 196), Eski Kıpçak Türkçesi: **sancı, şansı** (*Ettuhfetü’z-Zekiyye fi’l lügâti’t-Türkiyye*)’nın açılımı şöyledir: **SANÇ** “*batırmak, delmek, *saplamak, dürtmek, sokmak*” + **-i(g)**

SANCAK < OT. (DLT) **SANÇ-** ‘*batırmak, saplamak, dürtmek, sokmak, yenmek*’ +**-KAK.**

BAYRAK < OT. (DLT) **BAYRAK** = **BATRAK** < **BATIR-(A)K** (> **BATRAK** > **BADRAK** > **BADRAK** > **BAYRAK**)

BAYRAM = OT. (DLT) **BEYREM** = **BADRAM** = **BEDREM** < ***BADRAM** biçimindedir.

*****

S. 95’teki: **YORGAN** kelimesinin açılımı şöyledir: < ***YA-** ‘*kapatmak, örtmek*’-**P-** ‘*örtmek*’ (U)**R-GAN.** [NOT: **YAPUK / YOPUK** “*baş örtüsü*” < **YA-P-(U)K;** **YAŞMAK** ‘*baş örtüsü*’ < **YA-Ş-MAK.**

YOĞURT < *YU-G- “Yoğunlaştırmak”+-(U)R- “Kalınlaştırmak”+ -(U)T.

*****

S. 100’deki: ARKADAŞ < ARKA+DA+EŞ olarak düzeltilmeli.

*****

S. 101’deki: EĞİTİM kelimesinin açılımı şöyledir: EĞİT- “Eğitmek, terbiye etmek” < ET.: EGİDMEK = DLT.: İKİT- = İKİD- “terbiye etmek, yetiştirmek” < YEG “en iyi”+ -oD- “En iyi kalmak”

EĞİTİM < EGİT- (EUTS, 69) +-(İ)M

= DLT. İKİT- = EGİT- “Yerleştirmek, bakmak” + (İ)M.

*****

S.115’teki: EŞEK başlığı altındaki son paragraftaki “Bir de “AŞK” kelimesiyle “EŞEK” sözcüğünü aynı köke bağlayanlar da maalesef yok değil. ‘Aşk insanı eşekleştirmiş’ de falanmış filanmış.. Yahu, el insaf!” cümlesi böyle bir kitaba hiç gitmemiş. ‘AŞK (Arap harfleriyle: ayın+şın+kaf), EŞŞEK (arap harfleriyle: hemzeli elif+(şeddeli) şın+kaf) ile yazılır.

*****

Alp PAKSOY’un “KÖK. Kelimelerin Serüveni” adlı küçük kitapçığı ne yazık ki (bilgi ve birikim yetersizliğinden dolayı) pek çok yanlış bilgi ile dolu. Demek ki bir üniversitenin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirmek bu iş için yeterli değilmiş. Yukarıda da belirttiğim gibi, KÖKEN BİLGİSİ (Etimoloji) ile uğraşmak için Ana Türkçe (Lehçe ve şiveleriyle) +Altayca + Eski Türkçe + Orta Türkçe+ Osmanlı Türkçesi + Yeni Türkçe +Arapça + Farsça + Moğolca’yı da çok iyi bilmenin yanında “bilgi birikimi”nin ve SABİR’in olması gerekmektedir. Bir de “kaynak” olarak kullanılacak eserlerin seçiminde de çok dikkatli olunmalıdır. Bazı sözde “etimoloji” kitapları, bu sahanın ehli olmayan kişilerce hazırlandığı için araştırmacıyı yanıltmaktadır.

Alp Paksoy’a bir de öğüdüm olacak. Köken Bilgisi öyle “ayaküstü” öğrenilecek ve uygulama yapılacak bir bilim dalı değildir. Ötügen Yayınevinde 2 kez 4.000 adet basılan bu kitabın ciddi olarak bir Türkolog tarafından gözden geçirilmesi ve benim önerdiğim bilgilerin de yerlerine yerleştirilmesi gerekmektedir. Yoksa Türkoloji ile uğraşan ya da Türkolojiye merak edip de bilgi araştıran kişilerin doğruyu öğrenmeleri engellenmiş olur.

27 Eylül 2020, Ankara

TÜRKÇEDE BİRLEŞİK EKLER

Esra Gül KESKİN, *Türkçede Birleşik Ekler*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2020, 392 s., ISBN: 978-605-7898-22-7

Saadet Sena KARAMAN*

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 254-256

Gramerleşme terimi çok yeni olmakla beraber gramerleşme konulu incelemeler, XIX. yüzyıldan itibaren çalışılmakta olan bir konudur. Türkiye’de bu konuyla ilgili çalışmalar daha çok XX. yüzyıla aittir. Bu konudaki ilk çalışmalarda gramerleşme terimine rastlanmamaktadır. Bu incelemelerde bazı eklerin anlamlı sözcüklerden kısıldığı görüşü üzerinde durulmakta, örnekler verilerek değerlendirmeler yapılmaktadır. Araştırmacılar, günümüzde gramerleşme teorisini¹ bir çalışma alanı olarak görmekte ve Türkçenin tarihi ve günümüz Türk lehçelerindeki bazı gelişmeleri gramerleşme örneği olarak ortaya koymaktadırlar.

“*Türkçede Birleşik Ekler*” adını taşıyan bu eser, yazar tarafından “*Türkçede Birleşik Ekler*” başlıklı doktora tezi olarak çalışılmış olup, daha sonra titizlikle yeniden düzenlenerek kitap haline getirilmiştir.

Eser, Eski Türkçe dönemine ait metinlerden tespit edilen birleşik eklerin yapılarını, birleşme sebeplerini, tarihsel süreçteki gelişimi ile çağdaş Türk lehçelerindeki durumu ve işlevlerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koyan nitelikli bir eser olması bakımından önemli bir çalışmadır.

Eser, içindekiler kısmındaki “*Önsöz*”, “*Simge ve Kısaltmalar*” bölümünün ardından giriş, inceleme, değerlendirme ve sonuç olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır.

Eser’in “*Giriş*” bölümünde “*Gramerleşme*”, “*Sözcükleşme*”, “*Birleşik Ek*”, “*Gramerleşme ve Ek Birleşmesi*” gibi alt başlıklar altında birleşik eklerle ilgili temel kavram ve teoriler Türkiye’de ve yurt dışında yapılan çalışmalar dikkate alınarak değerlendirilmektedir. Bu bölümde “gramerleşme” teriminin ortaya çıkışı ve örnekleri ele alınırken bu terimin ilk defa Saussure’nin öğrencisi Antonie Meillet tarafından “*L’évolution des Formes Grammaticales*” başlıklı çalışmasıyla dilbilim konuları arasında gösterildiğinden ve daha önceki dönemlerde adı gramerleşme olmasa da bu konuyla ilgili ortaya konulan fikirlerden kısaca bahsedilmektedir. “*Tek Yönlülük Hipotezi ve Tek Yönlü Gelişimin Süreçleri*” başlığı altında “*Anlamsızlaşma ~ Anlam Kayıpları, Ayrılma, Kategorisizleşme ~ Kategori Değiştirme, Katmanlaşma,*

* Uzm. Öğr. Denizli/TÜRKİYE. saadetsena@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-2505-6620, Gönderim Tarihi: 31.05.2020 / Kabul Tarihi: 06.06.2020.

1 Türkiye’de bu terimle karşılaşılmasa da bu alanda birçok makale kaleme alınmıştır. Gramerleşme teorisine ilgili en kapsamlı çalışma Faruk Gökçe’nin Hacettepe Üniversitesi’nde 2007 yılında “*Oğuz Türkçesinde Fiil Birleşmeleri Tarihsel Karşılaştırmalı Bir İnceleme Denemesi*” adıyla hazırladığı doktora tezidir. Bu tez, gramerleşmenin tarihi, tanımlanması, süreçleri ve Türkçedeki fiil birleşmelerinin gramerleşme teorisine olan bağlantısını ele alan bilgiler içermektedir. Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınlarından 2013 yılında çıkan Gökçe’nin “*Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri*” adlı kitabı ile Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Dergisi’nin 2007 yılı 17/1 sayısında yayımlanan Hülya Gökçe’nin “*Başkurt Türkçesinde Gramatikleşme Örnekleri Üzerine*” adlı makalesini de bu alana ilgili “gramerleşme” terimini de kullanarak konuyu ele alan ayrıntılı eserler olarak gösterebiliriz.

Özelleşme, Ses Değişiklikleri ~ Ses Kayıpları, Sıklık ve Yenileşme” konuları tanım, tarihi dönemlerde ele alınmaları açısından da değerlendirilerek anlatılmaktadır. Bu açıklamalardan sonra gramerleşmenin ters yönü olarak da ifade edilebilen “Sözcükleşme” konusu tanım, üzerindeki fikirler ve çalışmalar açısından ele alınmakta, ardından çalışmanın temel konusu olan “Birleşik Ek” alanına geçilmektedir. Birleşik eklerle ilgili Türkiye’de yapılan çalışmalardan ve bilim adamlarının görüşlerinden hareketle geniş bir tanımlandırma ve terimin anlamlandırılması açıklamaları yer almaktadır.

Bu bölümden sonra Türkçede meydana gelen ek birleşmelerinin gramerleşme teorisine uygun bir gelişim gösterdiği ifade edilerek “İnceleme” bölümüne geçilmektedir.

İkinci bölüm olan “İnceleme” bölümünde toplam yüz on adet birleşik ek incelenmektedir. Bu bölüm kendi içinde “Çekim Ekleri”, “Yapım Ekleri”, “Fiilimsi Ekleri” olmak üzere üç alt başlıkta şekillenmektedir. Bu bölümler de kendi içinde eklerin incelendiği alt başlıklardan oluşmaktadır. Bu alt başlıklarda önce ekin adı belirtilmekte, ardından ekin kökeni, ekin kullanılışı verilmekte sonrasında da ekin tarihi ve günümüz Türk lehçelerinden hangilerinde kullanıldığına dair bir tablo yer almaktadır. Bu bölümde araştırmaya konu olan birleşik eklerin her biri morfolojik ve fonetik yapıları açısından ele alınmakta, eklerin birleşme süreçleri değerlendirilmekte ve ele alınan birleşik ek yapılarının hangi dönem itibariyle ekleştikleri ve birleşme sonrasındaki işlevleri üzerinde durulmaktadır. Bu bölümde ayrıca tespit edilen birleşik eklerin kökeni ile ilgili görüşler, ekin yapısı, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki kullanım şekilleri, örnekleri ve ekin değişken biçimleri de ele alınmaktadır.

İncelenmiş olan bu ekler, üçüncü bölüm olarak adlandırılan “Değerlendirme” bölümünde yapı ve birleşme sebepleri bakımından sınıflandırılmakta ve “Yapısal Sınıflandırma”da ekler, kendi içinde alt gruplara ayrılarak incelendiği “İki unsurun birleşmesinden oluşan ekler” ve “Üç unsurun birleşmesinden oluşan ekler” şeklinde iki ana grupta değerlendirilmektedir. Ardından bütün ekler “Eklerin Oluşma Sebeplerine Göre Sınıflandırma” başlığı altında bir tasnife tâbi tutulmaktadır. Daha sonra bu ekler giriş bölümünde verilen gramerleşme kavramı ve süreçleri temelinde “Ek Birleşmeleri Sonucunda Gözlemlenen “Gramerleşme Süreçleri” ve “Sözcükleşme” başlıkları altında ele alınarak değerlendirilmektedir.

Eser’in son bölümünü oluşturan “Sonuç” kısmında birleşik eklerle ilgili sayısal verilere yer veren ve birleşmeyle birlikte ortaya çıkan temel sebepleri genel olarak sıralayan Keskin, birleşik ek teriminin birleşği oluşturan unsurlara göre yeniden tanımlanması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Eser “Kaynaklar” ve onu takip eden “Dizin” ile sona ermektedir. İnceleme bölümünde ele alınan eklerle ilgili geniş ve kapsamlı bir kaynakçaya başvurulduğu görülen çalışmada yazarın özgün yorumları esere büyük bir değer kazandırmaktadır.

Türkçenin hem tarihî hem de günümüz lehçeleriyle yazılmış yadigarlarından hareketle oluşturulan bu incelemeye dayalı eser, eklerin değişim sürecini geçmişten günümüze aktarması yönüyle değerli bir çalışmadır. Kitap, Türkçenin sadece sözcük türetme yollarının değil ekleri birleştirerek yeni ekler ve işlevler elde etme yollarının

da dilin canlılığını göstermesi bakımından bir önem arz ettiğini ortaya koymaktadır. Çalışmanın yöntem, içerik ve kapsamlı kaynakçası bakımından Türkçedeki birleşik eklerle ilgili çalışmalar için örnek teşkil edeceğini düşünmekteyiz.

Kaynakça

- ATALAY, Besim (1942). *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme*, İstanbul: Matbaai Ebüzziya.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1997). “Türk Dilinde Ek-Ses İlişkisi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 41-47.
- GÖKÇE, Faruk (2013). *Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1974). “Türkçede Eklerin Kökeni”, *Türk Dili*, C. XXIX, S. 268, Ocak, Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 331-340.
- İLHAN, Nadir (2009). “Türkçede Ek + Kök / Kök + Ek Kaynaşmasıyla Ortaya Çıkan Ekler”, *Turkish Studies*, S. 4/8, s. 1535-1557.
- KESKİN, Esra Gül (2020). *Türkçede Birleşik Ekler*, İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- KORKMAZ, Zeynep (2010). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, (4. baskı).
- KUZNETSOV, Petro İ. (1997). “Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten-1995*, s. 193-262.
- LEHMANN, Christian (1985). “Grammaticalization Synchronic Variation and Diachronic Change”, *Lingua e Stile*, 20, p. 303-318.
- LEHMANN, Christian (2002). *Thoughts on Grammaticalization*, Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt (Second revised edition).
- LEHMANN, Christian (2004). “Theory and Method in Grammaticalization”, *Zeitschrift für Germanistische Linguistik*, 32/2, p. 152-187.
- ÖZEL, Sevgi (1977). *Türkiye Türkçesinde Sözcük Türetme ve Birleştirme*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞÇERBAK, Aleksandr Mihayloviç (2016). *Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Şekil Bilgisi Üzerine Denemeler (Fiil)* (Çev. Yakup Karasoy, Naile Hacızade, Mevlüt Gülmez), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKTİĞÜL, Janna Orınbasarkızı (2002). “Türk Eklerinin Etimolojisi Hakkında”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 2002/II, S. 611, Kasım, s. 936-939.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ IV SÖZDİZİMİ

ALAN N., AY Ö., ÇETİNKAYA B., DİNAR T., GÜLSEVİN S. (2020).
Türkiye Türkçesi 0IV Sözdizimi. Ankara: Gazi Kitabevi, 1. Baskı, 180 s.,
ISBN: 978-625-7045-97-1

Esra ÖZGEN*

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 257-259

“Dil yapılması için herkesin, bir taş koyduğu şehirdir.”

Ralph Waldo Emerson

Kelimeler cümle içinde ilişkileri belirlenmiş olarak kullanıldıkları zaman ifade aracı olurlar. Kelimelerin dilde bir grup veya cümle oluşturacak şekilde bir araya gelmelerinin kurallarını, bu grupların cümle ve söz içindeki görevlerini, birbirleriyle olan ilişkilerini, sıralanışlarını ve cümle yapılarını inceleyen dil bilgisi bölümüne söz dizimi adı verilir. Bu alan birçok araştırmacının ilgisini çekmekte ve onları bu alanla ilgili çalışma yapmaya sevk etmektedir. Günümüze kadar birçok farklı araştırmacının yaptığı çalışmalarla Türkçe sözdiziminin ana hatları ortaya konmuş olup çalışmalar devam etmektedir. Değerlendirdiğimiz bu kitap da bu alanda yapılan çalışmalar arasında yerini almıştır.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde görev yapmakta olan Prof. Dr. Erdoğan Boz’un Editörlüğünü yaptığı, Doç. Dr. Selma Gülsevin, Doç. Dr. Özgür Ay, Doç. Dr. Talat Dinar, Dr. Bayram Çetinkaya, Dr. Nazmi Alan’ın ortak çalışmalarıyla hazırlanan kitap, Türk diline katkı sağlamak için yapılan ortak bir çalışmanın ürünüdür.

Hazırlanan Türkiye Türkçesi IV Sözdizimi kitabı daha önce de Erdoğan Boz’un Editörlüğünü yaptığı ve farklı araştırmacıların katkılarının bulunduğu Türkiye Türkçesi I Ses Bilgisi, Türkiye Türkçesi II Biçim Bilgisi, Türkiye Türkçesi III Sözcük Türleri kitaplarının devamı ve sonuncusu niteliğinde olup Türkiye Türkçesi IV Sözdizimi adını taşımaktadır.

Kitapta kaynak olarak söz dizimi üzerine önemli çalışmaları bulunan araştırmacıların çalışmaları kullanılmıştır. Kitapta literatürdeki diğer kitaplardan çok farklı bir sınıflandırma sunulmamış, geleneksel sınıflandırma yöntemi kullanılmıştır. Nitekim Erdoğan Boz, bu kitabın hazırlanmasındaki temel amacı şu sözlerle ifade

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Çukurova Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, Adana/ TÜRKİYE. esraozgn_01@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-9829-9172, Gönderim Tarihi: 07.10.2020/ Kabul Tarihi: 02.11.2020.

etmiştir: “ *Bu projenin amacı Türkiye Türkçesinin geleneksel kapsamlı bir gramerini yazmak değil, tam tersine yeniliklere açık, olabildiğince anlaşılır, yararlı ve telif bir eser ortaya koymaktır. Ancak bunu yaparken gelenekten büsbütün koparak yepyeni bir paradigma oluşturduğumuzu söyleyemeyiz. Yaptığımız şey yenilikleri ve farklılıkları dikkate alarak alana mütevazı bir katkıda bulunmaktır.* ”

Eserin *İçindekiler* bölümü, *Kısaltmalar ve İşaretler* bölümünden sonra *Ön Söz* yer almaktadır. Editör ön sözde genel olarak çalışma sürecinden, amaçlarından, çalışma hakkındaki düşüncelerinden bahsetmekte, teşekkürlerini ve temennilerini sunmaktadır. Kitap asıl olarak üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm *Giriş* (ss. 1-33) bölümü olup genel olarak sözdizimi, tümce ve söz öbeği konusunda tartışmalı teorik bilgiler sunmaktadır. İkinci bölüm *Söz Öbekleri I, Söz Öbekleri II* (ss. 35-119); üçüncü bölüm *Tümce Türleri I, Tümce Türleri II* (ss. 121-165) başlıklarından oluşmaktadır. Kaynakça, her yazarın yazdığı bölümün sonunda bulunmaktadır. Kitabın son sayfalarında *Söz Öbekleri ve Tümce Çözümlemeleri İçin Metinlerden Seçilmiş Tümceler*(ss. 167-180) bölümü yer almaktadır.

İlk bölüm olan *Giriş* bölümü *Dr. Bayram ÇETİNKAYA* tarafından sunulmuştur. Bu bölüm Tümce ve Söz Öbekleri olmak üzere iki başlıktan oluşmakta ve bu başlıkların da kendi içinde alt başlıkları bulunmaktadır. Bu bölümde sözdizimi, tümce ve söz öbeği konusunda bilgiler verilmektedir. Bu bilgiler örneklerle, tablolarla ve şemalarla desteklenmiştir. Yazar tümce ile ilgili teoriler olan; geleneksel dilbilgisi, bağımlılık dilbilgisi, kategorik dilbilgisi, üretici dönüşümsel dilbilgisi, dizgeci işlevsel dilbilgisi hakkında da bilgiler vermiştir. Bölümün sonuna doğru bu alanda önemli çalışmaları bulunan bazı araştırmacıların söz öbekleri tasniflerine yer vermiştir. Bölümün sonunda *Değerlendirme Soruları ve Bölüm Kaynakçası*’na yer verilerek bölüm sonlandırılmıştır.

İkinci bölüm *Doç. Dr. Talat DİNAR* tarafından ele alınmaktadır. *Dinar, Söz Öbekleri I* genel başlığı altında öbekleri yedi alt başlık altında bizlere sunmuştur. Bunlar: Ad Öbekleri, Sıfat Öbeği, Belirteç Öbeği, Unvan Öbeği, Özel Ad Öbeği, Tekrar Öbeği ve Kısalma Öbekleridir. Bölümün sonunda *Değerlendirme Soruları, Bölüm Kaynakçası* ve *Eser Kısaltmaları* yer almaktadır. Yazar konuyu anlatırken hakkında farklı yaklaşımlar bulunan öbekleri, yaklaşımı savunan kişinin görüşünü dipnot olarak belirtmiş ve açıklamıştır.

İkinci bölümün devamı niteliğindeki bölüm *Dr. Nazmi ALAN* tarafından *Söz Öbekleri II* genel başlığı altında Eylemsi Öbekleri, Birleşik Eylem Öbeği, İlgeç Öbeği, Bağlaç Öbeği, Ünlem Öbeği, Sayı Öbeği alt başlıklarıyla devam etmiştir. Bölümün sonunda *Değerlendirme Soruları, Bölüm Kaynakçası* Ve *Eser Kısaltmaları* yer almaktadır. Alan da konuyu anlatırken hakkında farklı yaklaşımlar bulunan öbekleri, yaklaşımı savunan kişinin görüşünü dipnot olarak belirtmiştir.

Üçüncü bölüm *Doç. Dr. Selma GÜLSEVİN* tarafından *Tümce Türleri I* ana başlığı altında Yapısına Göre Tümceleri; basit tümce ve birleşik tümce (şartlı birleşik tümce, iç içe birleşik tümce, karmaşık birleşik tümce) olarak; Sıralanışlarına Göre Tümceleri; bağlı tümceler(ki’li bağlı tümceler, diğer bağlı tümceler) ve Sıralı tümceler (bağımlı sıralı tümceler, bağımsız sıralı tümceler)olarak ele almıştır. Bölümün Sonunda *Değerlendirme Soruları, Bölüm Kaynakçası* ve *Eser Kısaltmaları* yer almaktadır.

Bir önceki bölümün devamı niteliğindeki diğer bölüm *Doç. Dr. Özgür AY* tarafından Tümce Türleri II ana başlığı altında Yüklemin Türüne Göre Tümceler, Anlamına Göre Tümceler, Yüklemin Yerine Göre Tümceler, alt başlıklarıyla beraber ele alınmıştır. Bölümün Sonunda Değerlendirme Soruları, Bölüm Kaynakçası ve Eser Kısaltmaları yer almaktadır.

Bu bölümlerden sonra da *Söz Öbekleri ve Tümce Çözümlemeleri İçin Metinlerden Seçilmiş Tümceler* başlığı altında kırk iki adet tümce bulunmaktadır.

Eserde anlatılmak istenen konunun dışına çıkmamış yazarlar konulara odaklanarak eseri ele almışlardır. Eser herkesin anlayabileceği açık ve yalın bir dille yazılmıştır. Bu da eserin daha fazla okuyucuya ulaşması yönünde fayda sağlayacaktır. Kitap bu alanda verilen eserlerden çok farklı bilgiler sunmamış olsa da editör zaten kitabın ön sözünde amaçlarının bu olmadığını, anlaşılır ve yararlı bir eser ortaya koymak istediklerini belirtmiştir. Yazarların konuları ele alış biçimleri, konuları sınıflandırmaları, çeşitli örnekler sunmaları da amaçlarını ortaya koyduklarını göstermektedir. Bu kitap, sözdizimi alanında çalışan araştırmacılar için bir kaynak olmasının yanında kitapta konuyla ilgili cümle çözümlemelerinin ve değerlendirme sorularının çokça bulunması kitabın daha çok lisans öğrencilerine fayda sağlayacağını göstermektedir. Geçmişte yapılan çalışmalar nasıl günümüzde yapılan çalışmalara ışık tutuyorsa günümüzde yapılan bu değerli çalışmalar da geleceğe ışık tutacak, Türk dilinin zenginliğini daha fazla ortaya çıkaracaktır.

ÇAĞATAYCA MANZUM SÖZLÜK NİSÂB-I KUTBİYYE

TURAN, Fikret (2019), *Çağatayca Manzum Sözlük Nisâb-ı Kutbiyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 187 s. ISBN: 978-975-17-4204-9

Yasin KAYA*

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 260-265

Öz: *Nisâb-ı Kuṭbiyye* 19. yüzyılda, Hindistan'da, Kelimetullâh Hâce Pâdişâh tarafından yazılmış ve derleme yöntemiyle oluşturulmuş 274 beyitlik Çağatayca-Farsça manzum bir sözlüktür. Eserin yazılmasını Türkçe konusunda bilgi edinmek üzere, müellifin de övgülerine konu olan, Babürlü hanedanından Şehzade Mirzâ Kutbuddîn istemiş ve eserin adı da buna uygun olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada Fikret Turan tarafından 2019'da yayımlanan bu sözlük tanıtılmış, kitabın bölümleri ve *Nisâb* türü eserlerin işlevi ile ilgili de bilgi verilmiştir. Görünüşe göre kitapta eserin hükümdara sunma amacıyla mı yazıldığı yoksa çocuklara Türkçe öğretmeyi de mi hedeflediği üzerine net bir fikir yoktur. Bu nedenle söz konusu eserin hangi amaçla yazıldığına yönelik bir değerlendirme de yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Çağatayca, Farsça, Manzum Sözlük, Nisâb-ı Kutbiyye, Fikret Turan.

Abstract: *Nisâb-ı Kuṭbiyye* is a Chagatai-Farsi versified dictionary composed of 274 couplets and constituted the compilation method, written by Kelimetullâh Hâce Pâdişâh in India in the 19th century. Prince Mirzâ Kutbuddîn from the Babur dynasty who is the subject of the author's compliments, asked for the writing of the work to learn about Turkish and the name of the work was determined accordingly. In this study, was introduced this dictionary published by Fikret Turan in 2019. In addition, information was given about the chapters of the book and the function of the *Nisâb* type works. It seems that there isn't net idea in the book whether the work was written for the purpose of presenting to the ruler or whether it also aims to teach children Turkish. Therefore, an evaluation has been made regarding the purpose for which the work in question was written.

Keywords: Chagatai, Farsi, Versified Dictionary, Nisâb-ı Kutbiyye, Fikret Turan.

Eseri 2019'da TDK yayınlarından tıpkıbasımıyla yayımlayan Fikret Turan, yaklaşık 1200 Türkçe kelime ve 20 ek içeren *Nisâb-ı Kuṭbiyye* üzerine herhangi bir çalışma yapılmadığını belirtir (ss. 7). Kitap *Giriş*, *Ses Bilgisi Özellikleri*, *Şekil Bilgisi Özellikleri*, *Cümle Bilgisi Özellikleri*, *Metin*, *Sözlük – Dizin*, *Türkiye Türkçesi – Çağatayca Dizin*, *Çağatayca – Farsça Dizin* ve *Farsça – Çağatayca Dizin* olmak üzere 9 bölümden oluşmaktadır.

* *Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, İstanbul/TÜRKİYE. yasin.talha253@gmail.com. Orcid: 0000-0002-6462-773X, Gönderim Tarihi: 14.09.2020/ Kabul Tarihi: 10.10.2020.*

Birinci bölüm olan *Giriş* bölümünde yazar sırasıyla *Nişâb-ı Kutbiyye Hakkında Genel Bilgiler, Eseri Oluşturan Söz Varlığının Genel Görünüşü, Hindistan Babürlü Devleti'nde Türkçe ve Nisâb Türü Eserler, Nişâb-ı Kutbiyye'nin İmla Özellikleri ve Ünsüzlerin İmlası* gibi 5 alt başlığa yer vermiştir.

Hindistan'da Çağatay Türkçesi'ni öğrenmek ve öğretmek üzere Türkçe kelimelerin Arapça veya Farsça karşılıklarıyla açıklandığı sözlükler kaleme alınmıştır (Öz, 2010: 41). Özellikle *nisâb* adı verilen eserler, bu sahada Farsçanın resmi dil olmasından dolayı geri planda kalan Türkçenin unutulmaması veya en baştan öğrenilmesi amacıyla yüksek zümreye mensup aileler tarafından başvuru kaynaklarıdır (Turan, ss. 18). Nitekim manzum sözlük şeklinde oluşturulan bu eserlerin, ele alınan konuya yönelik içerdiği bilgiler ve şekil özellikleri dikkate alındığında, bireyin küçük yaşta kolayca ezber yapabilmesini sağlamasından ötürü, dil öğretiminde önemli derecede etkili olduğu bilinmektedir (Averbek, 2018: 89). Bu nedenle Türkçe'nin unutulmaması için meydana getirilmesi istenilen bir eserin müellifi tarafından mensur bir eser şeklinde ele alınmasından ziyade manzum olarak değerlendirilmesi oldukça pratiktir.

Fikret Turan, bu bölümde Farsça manzum bir sözlük olan *Nisâbu's-Sıbyân*'ın etkisiyle *nisâb* adı verilen manzum sözlüklerin Hindistan'da eğitim amacıyla yaygın olarak kullanıldığını ve Osmanlı coğrafyasında ise bu tür eserlerin *nisâb*'dan farklı olarak *tuhfe* veya *lügat* şeklinde adlandırıldığını not düşmüştür (Ayrıca bk. Turan 2019: 17, 4. dipnot). Ancak çalıştığı eserin *nisâb* adını taşımasına rağmen *Nişâb-ı Kutbiyye*'nin Hindistan'da eğitim amacıyla kullanıldığına dair bir bilgi vermemiştir. Buna ek olarak, 5. dipnotta (2019: 18) *Nişâb-ı Türkî der Luğat* isimli eserin Cihangir Şah ismine yer vermesinden dolayı *nisâb* türü eserlerden farklı olarak çocuklar için değil, hükümdar için kaleme alındığını belirtir. Ancak burada şöyle bir soru akla gelmektedir: *Nişâb-ı Kutbiyye* de şehzade Mirza Kutbuddîn'e atıf yapmasından dolayı *Nişâb-ı Türkî der Luğat* gibi hükümdar için yazılmış bir sözlük olarak değerlendirilemez mi? Turan'ın kitapta bu konuyu açıklığa kavuşturan bir yorumuna rastlanmamıştır. Buna rağmen eserin Fikret Turan tarafından Türkçeye çevrilen sebebi telif bölümünden müellifin eseri ne amaçla kaleme aldığı anlaşılmaktadır: “o zaman ki onun (Mirzâ Kutbiddîn'in) gönlüne Türkçe okumak arzusu yer etti, bu konuda, işe başlamayı bu akıl seviyesi düşük kulundan yapılmasını diledi” (2019: ss. 44). Diğer yandan Turan'ın kitabın yayımlanmasından önce ve sonra kaleme aldığı *Hindistan'da Yazılmış Çağatayca Sözlüklerde At ve Atçılığa Dair Kelimeler* ve *Hindistan Babürlü Devletinde Yazılan Çağatayca Sözlüklerde Devlet Yönetimi ve Askeri Teşkilatla İlgili Kelimelere Dair* başlıklı iki makalesinde bu soru cevaplanmıştır. Buna göre Turan, 2017'deki makalesinde eserin yazılış amacına şu şekilde değinmiştir:

“Bunlardan başka daha az sayıda olmak üzere Çağatayca yazılmış tarih alanıyla ilgili eserler de bulunmaktadır. Bu eserler büyük ölçüde Türk kökenli idarecilerle askeri sınıf mensuplarının çocuklarının Türkçeyi öğrenmesi ve bu dil kimliğini de-

vam ettirmesi amacıyla yazılmış ve kullanılmıştır. Burada yazılmış Türkçe sözlük ve gramerler genel olarak Farsça tercüme ve açıklamalarla birlikte ortaya konmuştur” (Turan, 2017: 288-289).

2019’daki makalede de söz konusu amaçla yazılan manzum sözlüklerden bahsedilir ve birkaç eserle birlikte *Nişâb-ı Kuşbiyye* de inceleme alanı olarak seçilmiştir (Bk. Turan, 2019). Bu durum, her ne kadar kitapta belirtmese de Fikret Turan’ın da *Nişâb-ı Kuşbiyye*’yi Mirzâ Kutbiddîn ve ailesi için yazdırılan bir eser olarak düşündüğünü göstermektedir.

Giriş bölümündeki bilgilerden hareketle müellif, eserine şekil verme yolunda metni 9 bölüme ayırmış, bu bölümlerin her birinde farklı vezin ile kafiye kullanmış ve her birine birer başlık koyarak başlıkla birlikte vezinlerini de dile getirmiştir (ss. 14). Yûsuf Hâlis Efendi’nin *Miftâh-ı Lisân*’ı, Dürrî’nin *Güher-rîz*’i, Çelebizade Ali İlmî’nin *Nazm-ı Bedî*’i, Hasan Aynî’nin *Nazmü’l-Cevâhir*’i ve Ahmed Remzi Akyürek’in *Tuhfe-i Remzî*’i gibi bazı manzum sözlüklerde de kıtalarda kullanılan vezne uygun olarak başlık koyma usulüne rastlanır (Güleç vd. 2019: 61). Eserde Çağatay Türkçesi’ne ait kelime bütünlüğünün yanı sıra bu kelimelerin şivelerdeki çeşitli şekilleri ve sınırlı sayıda Oğuzca kelime ile bazı kelimelerin Arapça karşılıkları yer almaktadır. Bununla birlikte, bazı beyitlerde eş anlamlı ve eş sesli sözcüklere yer verilerek eserin anlatım ve söz varlığı açısından güçlü kılınması sağlanmıştır. *Giriş* bölümünde bu kelimelerin birkaç örneği vardır: birinci beyitteki *Oğan, Teyri ve İzi* kelimeleri ile ellinci beyitteki *bekâr, boy ve boya* anlamlarına gelen *boy* kelimesi gibi. (ss. 14-15). Fakat bunlara, *şekil Bilgisi Özellikleri* bölümünde değinilmiştir. Müellifin eserini 9 bölüme ayırarak her birinde birbirinden bağımsız 9 vezin kullanması, eş anlamlı ve eş sesli kelimelerle birlikte diğer kavramları kafiyelere ve vezne uygun bir şekilde ele almasını kolaylaştırmış olmalıdır. Nitekim vezne aşına olunması amacıyla manzum sözlüklerde kıtaların vezinleri birbirinden bağımsızdır (Bk. Güleç vd. 2019). Vezin ve kafiye kuralı aynı zamanda müellifin, anlam olarak aynı sınıftaki kelimeleri aynı bölüm içinde bulunduramamasını da açıklamaktadır. Sadece altıncı bölümün başlığında, bu bölüm içindeki kelimelerin anlamlarını bir grup olarak değerlendirebilecek yani kavram alanı oluşturabilecek bir başlık bulunmaktadır. Fakat diğer başlıklarda bunun gibi bir ifade yoktur. Mukaddime kısmı, Çağatayca yazılmış 6 beyit dışında, nesir olan eserde 1. Kıta 21, 2. Kıta 18, 3. Kıta 29, 4. Kıta 41, 5. Kıta 31, 6. Kıta 10, 7. Kıta 25, 8. Kıta 29 ve 9. Kıta 70 beyittir.

Giriş bölümünde Turan, İslam tarihinden hareketle eserin müellifi Kelimetullâh Hâce Pâdişâh ve eserin yazılmasına vesile olan Mirzâ Kutbuddîn’in kimliklerine dair birtakım tahminlerde ve açıklamalarda bulunmuş, bu iki şahsiyetin Babürlü Devleti’ndeki görevlerine ve aralarındaki öğrenci-koruyucu ilişkisine de değinmiştir (ss. 15-16).

Metnin söz varlığını büyük oranda çeşitli kavram alanlarına dâhil olan isimler ve fiiller ile az sayıda sıfat, zarf, zamir ve edat yapıları oluşturur (ss. 16-17). Müellifin halktan ve yazılı kaynaklardan veri toplayarak oluşturduğu eserinde isim ve fiillerin çoğunlukta olması doğaldır. Turan, ünlülerin ve ünsüzlerin düzenli bir şekilde yazılmasından dolayı imla hatalarına az rastlanan eserde, kapalı e’nin varlığını kanıtlamaya ilişkin çalışmaların da yeterli sayıda olduğunu söyleyerek kapalı e ünlüsünü içerdiğini düşündüğü kelimelere yer vermiştir (ss. 19-20). Eserin imla

özellikleri ile ilgili bilgi verilirken ünsüzlerin imlası için bundan ayrı olarak başlık açılması da hatalı sayılmıştır.

Kitabın ikinci bölümü *Ses Bilgisi Özellikleri*'ne ayrılmıştır (ss. 21-23). Turan, eserde cümle formunda bir kullanım olmadığı için ortaya çıkabilecek ses olaylarını ele alamadığını söyler. Fakat müellifin bazı kelime ve kelime gruplarının varyantlarıyla, bunların ek alarak oluşturduğu şekillerini eserde göstermesi, yazarın kısmen eserdeki ses olaylarını incelemesini mümkün kılmıştır. Sonuç olarak bu bölümde eserdeki *Ünlü Uyumları*, *Ünsüz Uyumu*, *Ses Değişmeleri*, *Ünsüz Türemesi*, *Ünlü Düşmesi*, *Ünsüz Düşmesi*, *Metatez* ve *Ünsüz İkizleşmesi* konularına değinilmiştir.

Şekil Bilgisi Özellikleri bölümü ise *Eserdeki İsim Soylu Kelimelerin Özellikleri*, *Kelime Varyantları*, *Eş Anlamlı Kelimeler*, *İsim Çekim Ekleri*, *İsim Yapım Ekleri*, *Sıfatlar*, *Zamirler*, *Zarflar*, *Eserdeki İsimler ile Temsil Ettikleri Anlam Alanları*, *Fiiller* ve *Edatlar* gibi alt başlıkları taşıyan üçüncü bölümdür. Birinci alt başlıkta, eserde kök ve gövde halinde olan isimlerden bahsedilerek bunlar örneklendirilmiştir (ss. 25). İkinci ve üçüncü alt başlıkta kelime varyantları ile eş anlamlı kelimeler konusunu ayrı bir şekilde değerlendiren Fikret Turan, eserde kelimelerin farklı varyantlarının gösterilmesinin sebebini müellifin konu hakkında ne ölçüde bilgili olduğunu ortaya koyma çabasına bağlamaktadır. Turan'ın fikrine ilaveten belki de müellif yaşadığı dönemde var olan imla tutumunu okuyucunun gözleri önüne sermek istemiştir. Bunda müellifin eserini oluştururken Türkçe konuşanlardan ve Türkçe kitaplardan faydalanması sonucunda kelimelerin farklı varyantlarıyla karşılaşması da etkili olmuş olabilir. Şiveler arası değişik varyantları olan kelimelerle birlikte aynı beyitte gösterilen eş anlamlı kelimelerin hangileri olduğu da burada açıklanmıştır (ss. 25-26). Dördüncü ve beşinci alt başlıkta eserde geçen isim çekim ekleri ve isim yapım ekleriyle ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiş, eklerin kullanımlarından ve bazılarının da işlevlerinden söz edilmiştir (ss. 26-28). Geri kalan alt başlıklarda ise eserdeki sıfatlar, zamirler, zarflar, isimler, fiiller ve edatlar tek tek varyantları ve eş anlamlarıyla birlikte kaydedilmiştir. Fakat yapı ve anlam bakımından ayrılan bu kelimelerin ait olduğu kategorilerdeki sayısal verileri belirlenmemiştir. Eserde tanımlanan sözcük türlerinin sayıları ve sınıflandırılması şu şekildedir: Sıfatlar; sayı (17), işaret (3), soru (2), niteleme sıfatları (144) ve belgisiz sıfatlar (9) şeklinde ayrılmıştır (ss. 28-30). Zarflar ise durum (5), miktar (2), soru (2), yer-yön (12) ve zaman zarfları (12) olarak incelenmiştir (ss. 30-31). Eserdeki Türkçe isimlerin ait olduğu kavram alanlarına göre sınıflandırılması da kitapta dikkat çeken önemli bir noktadır. Turan, eserdeki Türkçe isimleri anlamlarıyla birlikte 9 başlık altında alfabetik olarak sınıflandırmıştır (ss. 31-37). Başlıklar şu şekildedir:

- a. Akrabalık ve sosyal ilişki isimleri (33 kelime)
- b. Alet, edevat, eşya, kumaş ve silahlarla ilgili isimler (83 kelime)
- c. Böcekler ve hayvanlarla ilgili kelimeler (134 kelime)
- d. Din ve inançla ilgili kelimeler (14 kelime)
- e. İnsanlık, kişilik, toplum ve sosyal düzenle ilgili kelimeler (75 kelime)
- f. Meslekler, konumlar ve tavırlarla ilgili kelimeler (52 kelime)
- g. Meyve, sebze ve yiyecek içeceklerle ilgili kelimeler (49 kelime)
- h. Uzaklık, zaman, mekân, tabii varlık ve olaylarla ilgili kelimeler (125 kelime)
- i. Vücut organları ve işlevleriyle ilgili kelimeler (61 kelime)

Türkçe fiiller ise anlam boyutunda ele alınmamış, yapısal olarak emir (45), belirli geçmiş zaman (16), mastarlar (59), sıfat-fiiller (9) ve zarf-fiiller (1) şeklinde sınıflandırılmıştır. Ayrıca burada eserde gösterilen ek-fiil yapıları ve fiil yapım eklerine de yer verilmiştir (ss. 37-40). Sayıları az olan zamirler (15) ve edatlar (4) ise sınıflandırmaya tabi tutulmamıştır. Fakat zamirler bölümünde kişi, soru ve işaret zamirlerinin bulunması, bu sözcük türünün de sınıflandırmasını gerekli kılmıştır. Kitabın üçüncü bölümünde isim çekim ekleri ve isim yapım eklerinin isimlerle birlikte ele alınmaması, buna karşın fiil yapım eklerinin ise fiiller kısmında tutulması, burada karmaşık bir şemanın oluşmasına neden olmuştur.

Eserin söz varlığı için Turan'ın sınıflandırmalarından hareketle bazı çıkarımlarda bulunulabilir: Müellif çocukların eğitimi için kullanılacak olan eserine dil öğretiminde temel sayılabilecek kavramları ele almıştır. Bu kavramların hepsi, dil eğitiminde temel düzeyde yabancı karşılıklarının öğrenilmesi gereken kelimelerdir. Kitapta alanlarına göre sıralanan bu isimlerden böcekler ve hayvanlarla ilgili olanlar (134) çoğunluktadır. İçeriğine bakacak olursak 134 hayvan isminden 26'sı at ve at türündeki hayvanlarla ilgili kelimelerdir. Ayrıca alet, edevat, eşya vs. isimlerinin genelini eyer ve nal ile ilgili atla ilişkilendirilen kavramlar oluşturmakta ve meslek isimlerinde de at çobanı, nalbant gibi isimler bulunmaktadır. Bunun nedeni Türklerde ata verilen değer yanısıra Babürlü Devleti'nin büyük atlı birliklere sahip olması ve bunun sonucu olarak bu sahada kaleme alınan sözlüklerde bu türden kelimelerin bütünlüğü oluşturmasıdır (Turan, 2017: 300).¹ Eserde devlet yönetimi ve ordu teşkilatı ile ilgili pek çok terim de bulunmaktadır. Bu terimlerin kullanılmasıyla çocukların idari ve askeri konuda bilgi edinmelerinin amaçlandığı açıktır.² Alet, edevat isimlerinde, insanlık, kişilik, toplum ve sosyal düzenle ilgili kelimelerde, meslek isimlerinde ve az da olsa uzay, zaman, mekan, tabii varlık ve olaylarla ilgili kelimeler kategorisinde bu terimler mevcuttur.

Kitabın dördüncü bölümü ise *Cümle Bilgisi Özellikleri*'dir. Burada *Kelime Grupları* başlığı altında, eserdeki tamlamalar ve kelime gruplarıyla ilgili bilgilerin olduğu *Belirtisiz İsim Tamlamaları, Sıfat Tamlamaları, İsnat Grubu, Tekrar Grubu ve Sıfat-Fiil Grubu* gibi alt başlıklar vardır (ss. 41). Kelime gruplarından sonra *Cümle Yapıları* başlığı altında da eserde emir ve geçmiş zaman yapılarının var olduğu hatırlatılarak bunlardan başka sadece 1 cümle örneğinin bulunduğu üzerinde durulur (ss. 42).

Beşinci bölüm olan *Metin* bölümünde eserin transkripsiyonu verilmiş, varakların numaralandırılma sisteminden bahsedilmiştir (ss. 43-72). Turan, 274 beyti numaralandırmayı tercih ederek kelimeleri koyu punto ile göstermiş, eserin mukaddime kısmını da Türkiye Türkçesine çevirmiştir. Burada göze çarpan bir durum ise Turan'ın metnin transkripsiyonuna ek olarak dipnot yöntemiyle eserde geçen bazı Türkçe kelimelerin anlamı, yapısı ve kökenine ilişkin ayrıntılı açıklamalar yapması ve hatırlatmalarda bulunmasıdır. Özenle hazırlanmış bu dipnotlarda birçok sözlükten yararlanılmış ve kelimelerin diğer eserlerde tanıklandığı şekiller gösterilmiştir.

Sözlük – Dizin başlıklı altıncı bölüm, *Çağatayca – Türkiye Türkçesi Sözlük'e* ayrılmıştır (ss. 74-96). Sözlüğü ne şekilde ele aldığını maddeler halinde açıklayan Turan,

1 Bk. Fikret Turan'ın *Hindistan'da Yazılmış Çağatayca Sözlüklerde At Ve Atçılığa Dair Kelimeler* adlı çalışmasında *Nisâbi Kutbiyye* ile mensur *Zubdetü'l-Esmâ'îl-Turkiyye* sözlüklerinde geçen at, atçılık ve binicilik kavramları sınıflandırılarak bu kavramlara dair açıklamalarda bulunulmuştur.

2 Bk. *Hindistan Babürlü Devletinde Yazılan Çağatayca Sözlüklerde Devlet Yönetimi ve Askeri Teşkilatla İlgili Kelimelere Dair* adlı çalışmada *Nişâb-ı Kutbiyye*, *Nişâb-ı Türkî der Luğat*, *Nişâb-ı Türkî* ve *Zubdetü'l-Esmâ'îl-Turkiyye* sözlüklerindeki bu türden kelimelerin semantik incelemesine yer verilmiştir.

kelimelerin karşısına beyit numaralarını yerleştirmiş ve fil soylu kelimelerin köklerini madde başı olarak, çekimli hallerini ise Türkiye Türkçesi karşılıklarından sonra italik yazıyla verdiğini belirtmiştir. Ayrıca sözlükte kelimelerin transliterasyonu ile birlikte varyantları ve eş anlamlıları da gösterilmiştir.

Son olarak Yedinci, sekizinci ve dokuzuncu bölümlerde ise sırasıyla *Türkiye Türkçesi – Çağatayca Dizin*, *Çağatayca – Farsça Dizin* ve *Farsça – Çağatayca Dizin* bulunur (ss. 97-145). Burada da aynı şekilde beyit numaraları gösterilmiştir. Çağatayca – Farsça ve Farsça – Çağatayca dizinlerde sadece Farsça kelimelerin değil, Farsçada yaygın olarak kullanılan Arapça kelimelerle Farsçada karşılaşılan Arapça kelimelerin alındığı vurgulanmıştır.

Eserin tıpkıbasımında varak numaraları (93a-110a) gösterilmiş, varak numarası bazen bir beytin iki mısraı arasına denk geldiği için Turan tarafından ayrıca beyit numaralarının üzerine 1 ve 2 rakamı not düşülmüştür (ss. 153-187).

Sonuç

Eser, gerek içerdiği zengin söz varlığı ve gerekse de yazıldığı dönemde halkın ağızında yaygın bir şekilde kullanılan Türkçe ve Farsça kelimeleri, hitap ettiği kitleye manzum bir biçimde aktarması bakımından önemlidir. Ayrıca eser, kaleme alındığı tarih dikkate alındığında güncel ve yenidir. Fikret Turan'ın görünüşe göre birkaç detay dışında titizlikle hazırlayıp sözlük bilimine katkıda bulunduğu bu çalışma, sözlükteki çoğu niteliği ortaya koyması bakımından, yeterli verilerle ele alınmış, kayda değer bir çalışmadır. Yalnızca sözlüğün meydana getirilmesindeki temel amaç, akılda soru işareti kalmasına mahal verecek bir şekilde izah edilmiştir. Ancak yazarın bu sözlüğü temel alan makalelerinden konu hakkında bilgi edinilmesi mümkündür.

Turan'ın çalışması genel olarak Türk Dili alan yazını için özelde de Klasik Doğu Türkçesi sahası ve manzum sözlük çalışmaları için son derece öğretici ve önemli bir kaynaktır. Kendisini yazdığı kitabı için kutluyor, çalışmanın Klasik Doğu Türkçesi ve Manzum sözlük incelemeleri için önemli bir başvuru kaynağı olarak literatürde yerini alacağını umuyoruz.

Kaynakça

- DOĞAN AVERBEK, Güler (2018). “Dillerinden Biri Türkçe Olan Manzum Sözlükler Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 21: 85-114.
- GÜLEÇ, İsmail ve DOĞAN AVERBEK, Güler (2019). “Türk Çocuklar İçin Yazılmış Fransızca Manzum Bir Sözlük: Miftâh-ı Lisân”. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 14: 53-80.
- ÖZ, Yusuf (2010). *Tarih Boyunca Farsça - Türkçe Sözlükler Üzerine*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TURAN, Fikret. (2017). “Hindistan’da Yazılmış Çağatayca Sözlüklerde At Ve Atçılığa Dair Kelimeler”. *Prof. Dr. Nuri Yüce Armağanı*. (ed. Ali Akar) Ankara: Günce Yayınları. 286-303.
- TURAN, Fikret (2019a). “Hindistan Babürlü Devletinde Yazılan Çağatayca Sözlüklerde Devlet Yönetimi ve Askeri Teşkilatla İlgili Kelimelere Dair”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, LIX/1: 203-220.
- TURAN, Fikret (2019b). *Kelimetullâh Hâce Pâdişâh, Çağatayca Manzum Sözlük Nisâb-ı Kutbiyye*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TÜRK DİL KURUMU'NDAN YENİ BİR SÖZLÜK

Şigi Hutuhu, Manghol un Niuça Tonça'an, (Yüan-Ch'ao Pi-shi), MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ, SÖZLÜK, (Erich Haenisch'ten çeviren: Mustafa S. KAÇALIN), Ankara 2020, 447 S., TDK yay.

Tuncer GÜLENSOY*

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 266-270

“*Moğolların Gizli Tarihi*” (=MGT) adlı Moğolca eser, Moğol tarihi, kültürü, Çinggis Kağan'ın öncülleri ve ardılları ile “konar göçer” Moğol halkının hayatlarını anlatması bakımından çok önemlidir.

Eseri yazan kişi (BELLİ DEĞİLDİR). (bk. Temir, MGT, s. XIV). Eserin sonunda, **OGODAI-HAHAN** tarafından “Büyük kurultay toplandığı zaman, **siçan yılının** (1240) yedinci ayında, Kelüren (nehri)ni KODE'E ARAL (adasında) DOLO'ON-BOLDAH ve ŞİLGİNÇEK mevkileri arasına SARAY KURULMUŞKEN yazılıp tamamlandı” denilmektedir. Bu son cümleden “*Ogodai-hahan tarafından 1240 yılında toplanan büyük Kurultay (Moğolca: HURULTAI)'da okunmak üzere yazdırılmış olup onun vasiyetnamesi yerini tutar ve kendi işleri hakkında hesap veren Türk büyüklerinin (Köl-Tigin, Bilge-Kağan, Tonyukuk yazıtları; Aksak Temür'ün 'Tüzükât'ı; Atatürk'ün 'Nutuk'u gibi)* (Temir, MGT, s.205, not: 2)

Bu sözlüğün kapağında **MGT** nin yazarı olarak adı geçen **ŞİGİ HUTUHU** kimdir? **MGT** nde “**ŞİGİ HUTUHU / ŞİGİHAN-HUTUHU**” (paragraf: 135, 138, 202, 203, 214, 234, 242, 252, 257, 260) adları ile geçen kişi Moğol ordusunda bir binbaşı ve adli işleri yürütmek üzere Çinggis-Kağan tarafından atanmış bir beydir.

MGT'nin 135. paragrafında “*Tatarlar'ın Naratu-Şitu'en'deki müstahkem mevkilerini yağma ederken, bizim askerler orada bırakılmış küçük bir erkek çocuk buldular. Burnunda 'altın bir halka' (=hızma), üzerinde de 'altın işlemeli ipekle ve samur derisi ile astarlamış bir cepken' bulunan bu çocuğu Çinggis-hahan Ho'elün anaya hediye etti. Ho'elün ana: 'Bu herhalde iyi bir adamın çocuğu ve asil cedli bir adamın torunu olsa gerektir.' dedi ve onu beş çocuğun yanına altıncı kardeş olarak aldı, ŞİKİKAN-HUDUHU adını koyarak kendi oğlu gibi büyüttü.*” denilmektedir.

Bu kişinin kimliği hakkında ilk bilgi 138. paragrafta şöyle anlatılmaktadır: “*Ho'elün ana: Merkitlerin ordugâhında bulunmuş GUÇU adlı çocuğu, Taiçi'utlar'dan Besutlar'ın ordugâhında bulunmuş KOKOÇU adlı çocuğu, Tatarlar'ın ordugâhında bulunmuş ŞİKİKAN-HUTUHU adlı çocuğu ve Curkinler'in ordugâhında bulunmuş BORO'UL adlı çocuğu, yani bu dört yavruyu evinde büyüttü.*” bilgisi yer almaktadır.

Peki, **MGT** nin yazarının **ŞİKİKAN (/ ŞİGİ)-HUTUHU (/KUTUHU)** olduğu hakkındaki bilgi nereden gelmektedir? Bu konudaki bilginin aslı şöyledir: “ (paragraf: 203) .....**Bundan sonra Çinggis-Hahan:** 'Bütün ulusun içerisinde hırsızları

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, Ankara/TÜRKİYE t.gulensoy@gmail.com, Orcid: 0000-0002-3052-2518, Gönderim Tarihi: 23.11.2020/ Kabul Tarihi: 28.11.2020.

cezalandır; yalamı ortadan kaldır; ölüm cezasına lâyık olanları öldürt, para cezasına müstahak olanlardan para cezası al!’ diyerek **ŞİĞİ-HUTUHU**’yu yüksek mahkeme reisliğine tayin etti ve sözüne devamla: ‘Halkın taksim işi ve mahkeme kararları **‘KOKO (KÖKÖ/KÖKE) DEBTER’ (=Mavi Defter)**e yazılıp raptedilsin. **ŞİĞİ_HUTUHU**’nun benimle istişare sonunda **‘AK KÂĞIT ÜZERİNE MAVİ YAZI İLE YAZARAK DEFTER HÂLİNDE TESPİT ETTİĞİ ESALAR**, nesilden nesle intikal etsin ve onu kimse değiştirmesin, değiştirmeye kalkışanlar cezalandırılsın!’ diye emir verdi.” denilmektedir ki SÖZLÜK’ü Almancadan çeviren ve Temir’in Türkçe çevirisini de iyice okuyup incelememiş olan **Kaçalin**, büyük bir yanılğı ile MGT’nin yazar adını **“ŞİĞİ HUTUHU”** olarak vermiştir.

Yani, **MGT’nin yazarı belli değildir.** **ŞİĞİ HUTUHU**, Çinggis-Kağan’ın **“KÖKKÖ/KÖKE DEBTER” (=Mavi Defter)**e yazsın dediği **ŞİĞİ-HUTUHU**’dur.

*****

Bu sözlük, Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmış olup, eseri baskıdan önce inceleyerek olumlu rapor yazan kişiler Mongolist değillerdir. Verdikleri “olumlu” rapor doğrultusunda basılan sözlükte de pek çok düzeltilmesi gereken yerler bulunmaktadır:

- 1) Sayfa 7: “Moğolların Gizli Tarihi Ahmet TEMİR (1912-2003) tarafından yılında Türkçeye çevrilmiş.” cümlesindeki **“tarafından (?) yılında”** arasında bir tarih bulunmalı idi. (NOT: Temir’in sayfa XXXII’deki notunun altında: (Pozantı, 30 Eylül 1946) yazdığına göre, eser Temir tarafından 1946 yılında ‘tamamlanmış’ demektir. Sayfa XXX’un son paragrafında da **“1943 sonlarında, Moğolların Gizli Tarihi’nin işlenmesi “Türk Tarih Kurumu” tarafından bize verildi.”** denilmektedir. Bu da MGT’nin Türkçeye tercümesinin 3 yıl sürdüğünü göstermektedir.
- 2) Sayfa 7’deki **“Çevirenin Ön Sözü”**nde verilen bilgilerin pek çoğu **MGT** ile ilgili olmayıp, “mütercim” (=çeviren)in başka notlarına dayanmaktadır: 1) Çiftçi İle Geçimsiz Oğulları; 2) Âsımoğlu Kays’ın Oğullarına Öğüdü; 3) Yıl: 702 Ebu Ca’fer Mühelleb bin Ebu Sufra’nın bu yıl öldüğünü söyler. Müelleb’in [630-?-702] ölümünün sebebi ve nerede öldüğüne dair olan haberler; 4) Yıl 702 Müelleb bin Ebû Sufra’nın ölümü. Oğlu Yazîd’in Horasn valiliği; 5) Çinggis Han’ın Oğulları; 6) Hikâyet ....gibi **MGT**ndeki bilgilerle ilgili olmayan konular işlenmiştir.

Sayfa 17’de: **ALTAN TOPÇİ** hakkında bilgi verilmekteyse de burada Tuncer Gülensoy’un **“Altan Topçi”** yayını hakkındaki bilgiler eksiktir. Ayrıca, T. Gülensoy’un **“Moğolların Gizli Tarihi”**ndeki **“ÇİNGGİS KAĞAN Şeceresi; Türkçe Kelimeler; Türk-Moğol halk edebiyatına katkısı...vb.”** gibi konular hakkında hiçbir bilgi yoktur; o makaleler görülmemiştir.

- 3) Bazı dizgi yanlışları da vardır: s.17; satır aş.dan 11: **Olar → onlar**; s. 56, satır: yu.dan12: **“ordu sürü” → “ordu, sürü”**; s. 60, satır: yuk.dan 5: **gökboz → gök boz** (krş. **ak boz**); s. 111: **etugen (=otogen)** Erde **‘dünya’ → “toprak, yer, zemin”** (krş. s. 261 → **otogen (=etugen)**); **hula ‘kahverengi at’ → Tü. kula**; s. 234: **narın “çok iyi, tam” → narın “nârin, ince yapılı”**.
- 4) **SÖZLÜK**’ün girişinde, sözlükte yer alan kelimelerin imlâsı hakkında da bilgi

verilmeli idi. Çünkü Moğolca kelimeler: **I. Eski Devir (XIII. yüzyıl); II. Orta Devir (XIV-XV-XVI yüzyıllar); III. Geçiş Devri (XVII. yüzyıl)** adı verilen devirlerde farklı imlâlar ile yazılmışlardır. Örnek: *agula* ‘dağ’ > *a’ula* > *aula* > *ûla* > *ula*; *bagatur* > *ba’atur* > *baatur* > *bâtur* > *batur* > *batır*; *ulus-un böke/boko* > *ulsun bök* > *ulsunbıh*...vb.

- 5) **MGT-SÖZLÜK**’ü inceleyip olumlu rapor veren Türkologlar, klasik Moğolca uzmanı değildirler. Onlar da Ahmet Temir’in “*Moğolların Gizli Tarihi*” adlı tercümesini ya görmedikleri ya da iyice incelemedikleri için yazar konusundaki Kaçalın’ın ifadesini gözden kaçırmışlardır.

*****

SÖZLÜK’te Türkçeyi de yakından ilgilendiren pek çok ortak kelimeler bulunmaktadır: *aba* = Tü. *av*; *aha* ‘ağabey’=Tü. **ağa, ağabey**; **AL ALTUN** ‘kişi adı’; *alacuh* = Tü. **alaçık**; *alah* ‘alacalı’ = Tü. **alaca**; *altan* =Tü. **altın**; **ARİH USUN**= Tü. **ARI SU**; **ARSLAN**=Tü **ARSLAN / ASLAN**; *ayaha* ‘kabuk, kâse, çanak’ =Tü. **ayak** ‘kadeh’; *ayıl* ‘yer, yurt yeri’ =Tü. **ağıl**; *ayimah* ‘(halk) kabile’ = Tü. **aymak/oymak**; *ba’atur* ‘yiğit, cilasun’ > Tü. **bahadır**; *bars* =Tü. **bars/pars**; *batu* ‘sıkı, sağlam’ > Tü. **BATU** ‘sert’ (kişi adı); **BEKİ**=Tü. **bek/pek**; *belge* > Tü. **belge**; **BERGEN** ‘elti, yenge; görünce, baldız’ > Tü. **BERGEN** ‘kişi adı’; **BERKE** ‘zor, zorlu’ > Tü. **BERKE** ‘erkek adı’; *biçigu* ‘yazmak’ =Tü. **biti-** ‘yazmak’; *biçik* ‘yazı, harf, kitap’ =Tü. **bitig/k**; **BOKO** (/BÖKÖ / BÖKE / BÜKE) ‘güreşçi’ > Tü. **BÖKE** ‘soyadı’; *bolek* ‘ordu, sürü’ =Tü. **bölük**; *boro’an* ‘kar fırtınası’ > Tü. **borā**; **BORTE/BÖRTE**=Tü. **BOZ** (-r > -z değişmesi ile); *buha’u* ‘günah boyunduruğu’ =Tü **bukağı**; *buhu* ‘buğ, sığın geyik’ = Tü. **buğu**; *bulah* ‘‘kaynak’ yer adlarında’ == **bulak** ‘su kaynağı’; **BURA’U** ‘buzağı’ → **BUZAĞI**; *çerik/çerik* ‘ordu’ = Tü. **ÇERİ(G)** ‘asker’; **ÇİLAO’UN /ÇİLA’UN** ‘taş’ = Tü. **TAŞ** (-l- > -ş- değişmesi ile); *cilbur* ‘kemer’ = Tü. **çilbur**; *cırai* ‘renk, görünüm, yüz, çehre’ > Tü. **ÇIRAY** ‘soyadı: Gül Çıray ‘milli atlet’; *dalai* ‘deya, deniz’ > Kırgız Tü. **TALAY** ‘erkek adı’; *dalda* ‘şemsiye, siper’ = Tü. **dulda** ‘gölgelik’; *darhan* ‘serbest’ > **TARKAN** ‘erkek adı’; *debter* ‘defter, kayıt, kitap’ = Tü. **defter**; **DORE** (=TORE) ‘hak, adalet’ = Tü. **TÖRE** ‘töre, gelenek’; **ELÇİ(N)** ‘elçi’ = Tü. **ELÇİ**; *emedun* ‘pantolon’ =Tü. **EM** (DLT); *erde* ‘eskiden’ = Tü. **ERTE**; *er* ‘koca, eş’ = Tü. **ER** ‘koca, erkek’; *erke* ‘iktidar, hükümdar’ = Tü. **ERK**; *erten* ‘eskiden’ = Tü. **ERTE**; *etugen* (= otogen ‘dünya; toprak, yer, zemin’ = Tü. **ÖTÜKEN**; *geru* ‘arka taraf, geri’ =Tü. *geri*; *gucu(n)* /*güçü(n)*=Tü. **GÜÇ**; *gurigen* (=guregan) > Tü. **küregen** ‘güveyi’; *ha’an* = *hahan* = Tü. **kağan, kaan, kan**; *hablan* ‘kaplan’ = Tü. **KAPLAN**; *hada* ‘kaya’=Tü. **KAYA** (-d- > -y- değişmesi ile); *halha* ‘kalkan’ > Tü. **KALKAN**; *hamuh* ‘herkes, bütünü, hepsi’ = Tü. **KAMU(G)**; *hara* ‘kara’ = Tü. **KARA**; *haranghu* ‘koyu karanlık’ = Tü. **KARANLIK**; *haracu* ‘basit bodun, saf halk’ = Tü. **KARAÇI**; *hara’ul* ‘gözcü, nöbetçi takımı’ > Tü. **KARAKOL**; *hatu(n)* ‘(eş olarak) kadın, karı’ = Tü. **HATUN**; *honiçi(n)* ‘koyun çobanı’ = **KOY(UN)+cu**, *buduh* ‘kuyu’=Tü. **KUYU**[< **KUDUG**] (-d- > -y- değişmesi ile); *hula* ‘kahverengi at’ = Tü. **KULA**; **HURİL(TA)** ‘toplantı’ > Tü. **KURULTAY**; *hule’u* (=hülegu=hüle’u ‘daha çok, üstün olmak, daha güçlü’ > Tü **HÜLÂGU** (soyadı/ doğrusuU: **HÜLEGÜ**); *jarim* ‘yarım’ = Tü. **YARIM**; **JARLİH** ‘yarlık, ferman, emir, buyruk’ > Tü. **YARLIK**; **JASA/JASAH** ‘yasaa, düzen, kanun’ > Tü. **YASA**; *jasal* > Tü. **YASAL** ‘düzen’; **JEBE** ‘savaş aleti; silahlar’ > Tü **CEBE(Cİ)** ‘yer adı’; *jidsa* ‘kargı,

mızrak' > Tü. **CIDA**; jiruge(n)/ juruge(n) 'yürek' = Tü. **YÜREK**; kerek 'gerek' = Tü. **KERGEK** > **gerek**; koko /köko/köke 'mavi' Tü. **KÖK** (> **gök**); maral 'geyik' > Tü. **MERAL** /**MARAL**; mergan 'usta nişancı' > Tü. **Mergen**; mingan (min-gan = minha) 'bin' = Tü. **BİN**; mungke (möngke) 'ebedi' > = Tü. **mengü, bengü** 'ebdedi'; muren 'nehir, ırmak' > Tü. **MÜREN** 'soyadı: Zeki Müren'; narin 'çok iyi, tam' > Tü. **NARİN** 'nazik, kibar' / Kırgız Tü. **NARIN** 'yer adı'; nohai 'it, köpek' → Tü. **NOGAY** 'kavim adı; soyadı'; nokor 'yoldaş, uyol arkadaşı, yoldaş' → **NÖKÖR** 'arkadaş' (Temir, *MGT*, s. 6, not: 4); Noyan 'memur, efendi, başçı' → Tü. **NOYAN** (bk. Temir, *MGT*, s.5, not: 3; Noyan. Bu eserde 'memur, komutan, asilzade, efendi, prens' manalarına gelen bu sözü, 'aile ve kabile efendileri' diye tefsir edebiliriz.); oboh 'soy, aile, oymak' → **ÖBA**; olke 'dağın ön tarafı' → Tü. **ÜLKE** 'ülke, memleket'; ordo 'saray, konak' → **ORDA** (**ALTINORDA**); otkan 'kalın' → Tü. **OTKAN** (soyadı: Polat Otkan; bk. Temir, *MGT*, s. 157, not: 3; Moğ. **ötken** 'kaba, koyu' (Kow. 251)); otogen (=etugen) 'toprak, yer, zemin' (Temir, *MGT*, s. 51, not: 2) → Tü. **ÖTÜKEN** (yış) "Orhon civarındaki ormanlı dağın adı-Türk devletinin merkezi sayılan yerin adı." (Temir, *MGT*, s. 51, not: 2); sahal 'sakal' > **SAKAL**; sayin 'iyi, güzel' → Tü. **SAYIN**; suke 'balta, nacak' → **SÜKE** 'nacak' (Uşak ağzı); şinghor 'bir tür şahin' → Tü. **SUNGUR**; şulen 'çorba' → **ŞÖLEN** 'ziyafet'; takiya 'tavuk' = ETü. **TAKUKU**; tariyajin 'çiftçi, tarla çiftçisi' = ETü. **TARI-** (**TARANÇI** 'Türk kavim adı'); tem'en 'deve' → **TEVE** (> **DEVE**); Temur 'demir' → **TEMİR/TEMÜR/TİMUR/TEYMÜR** 'demir'; **tenggeri** 'gök' (Çinggis Kağan'ın besmelesi: **müngke tengri-yin küçü-dür** 'ebedi Tanrının gücü ile'); tenggis 'deniz' → **TENGİZ** (> **DENİZ**); terme 'çadır' → **TERME** 'yer adı'; töre (=dore) 'kural, gelenek, vaziyet, hâl' → **TÖRE**; toregu (=doregu; torugu) 'doğmak, doğrulmak' – **TÜRE-MEK**; tüme(n) 'on bin' → Tü. **TÜMEN** 'on bin; pek çok'; turimtai 'bir tür kuş' → **TORUMTAY** 'soyadı'; tuşa 'yardım' → ETü. **ASIG TUSU** 'yardım'; ulus 'ait olan halk' → **ULUS** 'millet'; urtu 'uzun, uzak' → **UZUN** (-r- > -z- değişimi); uruh 'akraba, hısımsı, aile mensubu' → Tü. **URUK**; usu(n) 'su' –Tü. **SU**; yara 'yara' → Tü. **YARA**.

*****

Yukarıda da belirtildiği üzere, **MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ**'nin, Alman sinoloğu E. HAENISH tarafından hazırlanan ve Türkiye Türkçesine M.S.KAÇALIN tarafından yapılan çevirisi, TDK tarafından (ne yazık ki) 1500 adet basılmış ve depolanmıştır. Türkiye'de, Hacettepe Üniversitesi dışında hiçbir üniversitede Moğolca (tarih, dil, edebiyat, sanat) dersleri verilmemektedir. Çünkü Türkiye'de Moğolca (*klasik, Halha, Dagur, Oyrat, Monghol, Buriyat Moğolcası*) dersleri verilmemekte, daha önce bazı görevlendirilmelerle Moğolistan'da bulunan genç Türkologlardan hiç birisi de Klasik Moğolca bilgisine vâkıf olmadıklarından dolayı bu görevi yürütememektedirler. Türkiye üniversitelerinde görev yapan Türkologlardan pek çoğu da Moğolca hakkında bilgiye sahip değildir. Ayrıca, Türkçe-Moğolca (*Mançu-Tunguzca, Korece, Japonca*) karşılaştırma araştırmaları yapacak "ALTAYİST"ler bulunmamaktadır.

TDK'nun yayımladığı bu sözlükteki hatalar (MGT'nin yazarı?; girişte anlatılan ilgisiz bölümler) düzeltilmeden bu sözlük kullanılmamalıdır.

Peki ne yapılmalıdır?

- 1) Sözlüğün kapağındaki (2. ve 3. sayfadaki) **yazar adı (ŞİĞİ HUTUHU) KAPATILMALIDIR!**
- 2) Sözlükteki bazı dizgi hataları için bir **(YANLIŞ-DOĞRU Cetveli)** düzenlenmelidir.
- 3) Bundan sonra, TDK'na basılması için sunulan her eser, mutlaka o konudaki uzman bilim adamlarına inceletilmelidir. (TDK tarafından 2 baskısı yapılan, Prof. Dr. Günay Karağaç'ın çevirdiği "**MOĞOLCA-TÜRKÇE SÖZLÜK**" tarafımdan iki kez incelenmiş, verdiğim raporlar doğrultusunda düzeltmeler yapıldıktan **BASILASı** verilmiştir. Türkiye'de MGT üzerine DOKTORA çalışması yapmış ve bu eserin (Alman Sinolog) E. HAENISH, (Fransız Mongolist) P. PELLİOT, (Rus Mongolist) S. KOZİN, (Japon Mongolist) Ş. KURAKİŞİ ve (Macar Mongolist) L. LİGETİ'nin MGT Metinlerini Türk Mongolist A. TEMİR'in Türkçe tercümesi ile karşılaştırıp "**MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİNDEKİ HÂL EKLERİ VE CÜMLEDE KULLANILIŞ ŞEKİLLERİ**" adlı tezi ortaya koydum (1970). Bundan sonra ikinci büyük Moğolca eser olan "**ALTAN TOPÇİ**"yi C.BOWDEN'in İngilizce tercümesi ile karşılaştırıp notlayarak yayımladım. Mongolistik, Altayistik ve Türkoloji konularında da 60 kitap ve yüzlerce makale yazıp tebliğ sundum....18 yıl da TDK'nun "Bilim Kurulu", 1,5 yıl da Yönetim Kurulu Üyeliği yaptım.)
Eğer bu sözlük, raportör (=inceleyici) olarak bana gönderilmiş olsa idi yukarıda bahsettiğim hatalar görülmezdi.
- 4) Ahmet Temir'in "**MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ**" adlı tercümesi incelenecek olursa, bu eserin 207-245. sayfalarındaki "**Açıklamalar**" ile 247-273. sayfalarındaki "**İndeks**" ve 283-291. sayfalardaki "**Notlarda açıklanan veya zikredilen sözler**" bölümleri bu sözlüğün içinde notlar hâlinde değerlendirilebilirdi. Çünkü A. Temir'in bu notları Moğol ve Türk dilleri açısından en iyi şekilde değerlendirmiştir.
- 5) SONUÇ olarak şunu yazabilirim: 1500 adet basılmış olan bu sözlüğün büyük bir bölümü TDK deposunda kalmaya mahkûmdur. Çünkü bu sözlüğü tam anlamı ile anlayarak kullanabilecek Türkolog, Mongolist ve Altayist Türkiye'de yoktur.

(19 Kasım 2020, Ankara)

DİL ARAŞTIRMALARI DERGİSİ ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

YAYIN ETİĞİ

Dil Araştırmaları (bundan sonra DA) dergisinde yayın etiği, araştırma etiği, yasal /özel izin konusunda izlenecek yol aşağıdaki maddelerde tanımlanmıştır.

- Makalelerde ulusal ve uluslararası geçerli olan yayın ve araştırma etiğine uyulması zorunludur.
- DA'ya gönderilen makalelerde yayın etiği konusu yazar(lar)ın sorumluluğunda olmakla birlikte, yazar(lar) makaleyi intihal önleme yazılımları olan Turnitin ya da iThenticate programlarından biri ile kontrol ederek benzerlik raporunu makale başvurusunda dergiye göndermekle yükümlüdür. Benzerlik oranı %20 ve üzeri olan makaleler değerlendirilmeye alınmayacaktır. Yazılar editör tarafından da gerekli görüldüğü takdirde intihal incelenmesinden (Turnitin veya iThenticate) geçirilir. Bu işlem ile makalelerin özgünlüğünün ve bilimsel kalitesinin artırılması ve intihalin engellenmesi amaçlanmaktadır.
- Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazar(lar)ını bağlar, dergimizin görüşlerini yansıtmaz; yazıların bütün bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazar(lar)ına aittir.
- Yazar(lar)ın gönderdikleri çalışmaların özgün olması beklenmektedir. Yazar(lar)ın başka çalışmalardan yararlanmaları veya başka çalışmaları kullanmaları durumunda eksiksiz ve doğru bir biçimde atıfta bulunmaları ve/veya alıntı yapmaları gerekmektedir.
- Makalenin birden fazla yazarı varsa, çalışmanın oluşturulmasında içeriğe entelektüel açıdan katkı sağlamayan kişiler, yazar(lar) olarak belirtilmemelidir. Aday makalenin yazarları sunulan çalışmaya önemli katkı sağlayanlarla sınırlı olmalıdır. Makalenin yazarları makalenin sunumundan önce kesinleşir. Ç-

THE JOURNAL OF DİL ARAŞTIRMALARI ETHICAL PRINCIPLES AND PUBLICATION POLICY

PUBLICATION ETHICS

The way to be followed in the journal of DİL ARAŞTIRMALARI (hereinafter DA) regarding publication ethics, research ethics, legal / special permission is described in the following items.

- Articles must comply with national and international publication and research ethics.
- Although the issue of publication ethics in the articles sent to DA is under the responsibility of the author(s), the author(s) are obliged to check the article with Turnitin or iThenticate programs, which are plagiarism prevention software, and send the similarity report to the journal in the article application. Articles with a similarity rate of 20% or more will not be evaluated. Articles are subjected to plagiarism review (Turnitin or iThenticate) if deemed necessary by the editor. With this process, it is aimed to increase the originality and scientific quality of the articles and to prevent plagiarism.
- The opinions and thoughts expressed in the articles bind the author(s) and do not reflect the views of our journal; All scientific and legal responsibility of the articles belongs to the author(s).
- It is expected that the works submitted by the author(s) will be original. If the author(s) benefit from or use other studies, they must cite and/or quote completely and accurately.
- If the article has more than one author, persons who do not contribute to the content intellectually in the creation of the study should not be specified as author(s). The authors of the candidate article should be limited to those who made significant contributions to the presented study. The authors of the article are finalized before the presentation of the article. It is unacceptable

lışmaya katkısı olmayanların isimlerine aday makalede yer verilmesi (*hediye yazarlık*) ya da katkısı olanların isimlerine yer verilmesi (*hayalet yazarlık*) kabul edilemez. Değerlendirme süreci başlamış bir çalışmanın yazar sorumluluklarının değiştirilmesi (yazar ekleme, yazar sırası değiştirme, yazar çıkartma gibi) teklif edilemez.

- Yayınlanmak üzere gönderilen tüm çalışmaların varsa çıkar çatışması teşkil edebilecek durumları ve ilişkileri açıklanmalıdır.
- Yazar(lar)dan değerlendirme süreçleri çerçevesinde makalelerine ilişkin ham veri talep edilebilir, böyle bir durumda yazar(lar) beklenen veri ve bilgileri yayın kurulu ve bilim kuruluna sunmaya hazır olmalıdır.
- DA'ya gönderilen makalelerden yasal /özel izin gerektiren aşağıdaki durumlarda yazardan izin belgesi istenmektedir. Yayınlanacak makalelerde etik kurul izni, yasal / özel izin gerekip gerekmediği makalenin başlık dipnotunda belirtilir. Eğer bu izinlerin alınması gerekli ise, izin hangi kurumdan, hangi tarihte ve hangi karar veya sayı numarası ile alındığının açıkça sunulması yazar veya yazarlardan tarafından talep edilir ve makalenin sonunda “Ek” olarak yayımlanır. Yazar(lar) kullanılan verilerin kullanım haklarına, araştırma/analizlerle ilgili gerekli izinlere sahip olduklarını veya deney yapılan deneklerin rızasının alındığını gösteren belgeye sahip olmalıdır.
- Yazar(lar) gönderdikleri çalışmalarda başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin almalı, bu durumu ve kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunu belirtmelidir. Çalışma deneklerin (insan ve hayvan) kullanımını gerektiriyor ise çalışmanın uluslararası deklarasyon, kılavuz vb. uygun gerçekleştirildiği yazar(lar) tarafından beyan edilmelidir.
- Yazar(lar) gönderdikleri çalışmalarını destekleyen kuruluşları, finansal kaynakları, başlık dipnotunda “Teşekkür” kısmında beyan etmeyle yükümlüdür.
- Yazar(lar)ın yayınlanmış, erken görünüm veya değerlendirme aşamasındaki çalışmasıyla ilgili bir yanlış ya da hatayı fark etmesi durumunda, dergi editörünü veya yayıncıyı bilgilendirme, düzeltme veya geri çekme işlemlerinde editörle işbirliği yapma yükümlülüğü bulunmaktadır.

to include the names of non-contributors in the candidate article (gift authorship) or not to include the names of contributors (ghost authorship). Changing the author responsibilities of a study whose evaluation process has started (such as adding authors, changing author order, removing authors) cannot be proposed.

- The situations and relationships of all studies that may constitute a conflict of interest, if any, must be explained.
- Editors may request raw data regarding their articles within the framework of evaluation processes, in such a case, the author(s) should be ready to present the expected data and information to the editorial board and scientific board.
- In the following cases requiring legal / special permission, permission is requested from the author from the articles sent to DA. In the articles to be published, the permission of the ethics committee and whether legal / special permission is required is stated in the title footnote of the article. If these permissions are required, the author or authors are asked to clearly present the permission from which institution, on what date and with which decision or issue number and is published as an “Appendix” at the end of the article. The author(s) must have a document showing that they have the rights to use the data used, the necessary permissions for the research / analysis, or that the consent of the experimental subjects has been obtained.
- Author(s) must obtain permission from their owners for the use of scales, questionnaires, photographs belonging to others in the works they submit, and must state that this condition and copyright regulations are complied with for the ideas and works of art used. If the study requires the use of subjects (human and animal), the study should be included in an international declaration, guide, etc. proper execution must be declared by the author(s).
- The author(s) are obliged to declare the institutions that support the studies, financial resources, and the “Acknowledgment” part of the title footnote.
- In the event that the author(s) notices a mistake or error in their published work, early appearance or evaluation stage, the journal editor or publisher has an obligation to cooperate with the editor in informing, correcting or withdrawing.

- Bilimsel toplantılarda sunulan çalışmalar ile tezlerin bir bölümünü oluşturan çalışmalar 2021 itibarıyla DA'da olduğu gibi kabul edilmemekle birlikte; sunulan bildirinin ya da yazılan/savunulan tezin geliştirildiğine dair dipnot düşülmek kaydıyla editör izniyle bilimsel katkısı olacağına inanılan çalışmalardan tez yayınları için yazardan / danışmandan ve bildiriler için sempozyum kurulundan izin yazısı alınması zorunludur.
- Yazarlar çalışmalarını aynı anda birden fazla derginin başvuru sürecinde bulunduramaz. Her bir başvuru önceki başvurunun tamamlanmasını takiben başlatılabilir. Başka bir dergide yayınlanmış çalışma DA'ya gönderilemez.
- Yazarlar bir araştırmanın sonuçlarını, araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalara ayırıp birden fazla sayıda yayımlayarak bu yayınları akademik atama ve yükselmelerde ayrı yayınlar olarak sunmamalıdır. Bu sebeple “1”, “2” şeklinde numaralandırılmış yazılar DA'ya gönderilemez.
- Bir yazar DA'da yayınlanmış makalesinde önemli bir yanlışlık olduğunu tespit ettiğinde, dergi editörünü derhal haberdar etmek ve makaleyi geri çekmek veya düzeltmek için editörle işbirliği yapmak zorundadır.
- Although the studies presented at scientific meetings and the studies forming a part of the theses are not accepted as for DA by 2021; It is obligatory to obtain permission from the author / consultant for thesis publications and from the symposium committee for papers, which are believed to have scientific contribution with the permission of the editor, provided that a footnote is included regarding the progress of the submitted paper or the written / defended thesis.
- Author(s) cannot have their work in the application process of more than one journal at the same time. Each application can be started following completion of the previous application. A study published in another journal cannot be sent to DA.
- Author(s) should not present the results of a research as separate publications in academic appointments and promotions by disassembling the results of the research in an inappropriate manner and by dismembering them in multiple issues. For this reason, articles numbered “1”, “2” cannot be sent to DA.
- When a writer detects a material error in his article published in the DA, he must notify the editor of the journal immediately and cooperate with the editor to retract or correct the article.

YAYIN HAKLARI DEVRİ

(dilarastirmalari@gmail.com eposta üzerinden):

- Yazarların ve yayıncıların karşılıklı yararı ve korunması için yazarların, çalışmalarının yayınlanmasından önce dergimize yazılı izin belgesi vermesi gereklidir.
- Yazısı uygun görülen ve hakeme gönderilmesi kararlaştırılan yazar(lar)a dergi e-postası üzerinden yayın hakları devir sözleşmesi formu gönderilir. Yazar(lar) bu formu imzalayıp editörlüğe ulaştırdıklarında bu izni vermiş sayılırlar ve makalenin hakemlik süreci başlatılır. (Bu işlem Türkçe ve İngilizce sayfaların her ikisinin de doldurulup imzalanarak PDF veya JPG formatında dilarastirmalari@gmail.com e-posta adresine gönderilmesi ile gerçekleştirilir.)

ODAK VE KAPSAM

Amaçları doğrultusunda Dil Araştırmaları (DA) dergisinin yayın odağında, Türk diliyle

TRANSFER OF BROADCAST RIGHTS

(via e-mail dilarastirmalari@gmail.com):

- For the mutual benefit and protection of author(s) and publishers, author(s) are required to submit a written permission to our journal before the publication of their work.
- The publishing rights transfer agreement form is sent via e-mail to the author(s) of articles whose writing is deemed appropriate. When the author (s) sign this form and submit it to the editor, they are deemed to have given this permission and the refereeing process of the article is initiated. (This is done by filling in and signing both Turkish and English pages and sending them to the e-mail address dilarastirmalari@gmail.com in PDF or JPG format.)

FOCUS AND SCOPE

In line with its purposes, the publication focus of the Journal of Language Research (DA) includes

ilgili olmak kaydıyla aşağıdaki konular bulunmaktadır:

1. Tarihi ve çağdaş karşılaştırmalı dilbiliminin tüm alt dallarında yapılan özgün araştırma, inceleme, derleme ve metin çalışmaları
2. Derginin toplam hacminin %25'ini geçmeyecek şekilde, tarihi ve çağdaş karşılaştırmalı dilbiliminin tüm alt dallarında yapılan araştırma ve inceleme çalışmalarının çevirileri
3. Birinci maddedeki kategoride yer alan kitap çalışmalarıyla ilgili eleştiri ve değerlendirme yazıları

Bu üç maddeyle ilgili olarak

- Türkoloji alanında öğretim gören lisans seviyesinde üniversite öğrencilerinin ve Türkoloji alanında öğretim görmemiş kişilerin çalışmaları tek yazarlı olarak yayına kabul edilmez. Bu tür yazılarda bir öğretim üyesinin de bilimsel katkısı olması beklenir ve bu öğretim üyesi yazar olarak da yer almalıdır. Ancak, yüksek lisans ve / veya doktora öğrencilerinin / mezunlarının çalışmaları, tek yazarlı olarak kabul edilebilir.
- Türk dili alanı dışındaki temaları içeren (tarih, edebiyat, eğitim bilimleri, sosyoloji vb.) çalışmalar kabul edilmez.

YAYIN SIKLIĞI

- Uluslararası hakemli bir dergi olan DA yılda iki kez yayınlanmaktadır.
- Önceden planlanma ve en az dört ay önceden duyurmak kaydıyla bir yılda sadece iki özel sayı yayınlanabilir. Özel sayılarda ele alınacak konular Yayın Kurulu tarafından mevcut tartışmaların odak noktası olacak şekilde belirlenir ve böylece özel konu Türk dili araştırmalarına rehberlik edilebilir.

YAYIN DİLİ

- DA'nın ana yayın dili Türkiye Türkçesidir. Bunun dışında İngilizce, Almanca, Fransızca, Rusça veya modern Türk lehçelerinde yazılmış olarak da özgün makaleler gönderilebilir. Gönderilen makale ilgili dilin gramer kurallarına ve ilgili bilimsel literatüre uygun olmalıdır.

YAYIN DEĞERLENDİRME

Kör Hakemlik ve Değerlendirme Süreci

- Kör hakemlik, bilimsel yayınların en yüksek kalite ile yayınlanması için uygulanan bir

the following subjects, provided that they are related to Turkish language:

1. Original research, analysis, compilation and text studies in all sub-branches of historical and contemporary comparative linguistics
2. Translations of research and analysis studies conducted in all sub-branches of historical and contemporary comparative linguistics, not exceeding 25% of the total volume of the journal.
3. Criticism and reviews about the book studies in the category in the first article

Regarding these three items

- Studies of undergraduate students studying in the field of Turcology and those who have not studied in the field of Turcology are not accepted for publication with a single author. In such articles, it is expected that a faculty member has a scientific contribution and this faculty member should also be included as an author. However, studies of master's and / or doctoral students / graduates can be accepted as a single author.
- Studies involving themes other than Turkish language (history, literature, educational sciences, sociology, etc.) are not accepted.

PUBLICATION FREQUENCY

- DA, an international refereed journal, is published twice a year.
- Only two special issues can be published in a year, provided that it is planned in advance and announced at least four months in advance. Special topic Turkish studies can be guided.

PUBLICATION LANGUAGE

- In the main broadcasting language of DA is Turkish. In addition, articles can be submitted in English, German, French, Russian or modern Turkish dialects. Submitted article must comply with the grammatical rules of the relevant language and the relevant scientific literature.

PUBLICATION REVIEW

Blind Review and Evaluation Process

- Blind refereeing is a method applied for publishing scientific publications with the high-

yöntem olup, bilimsel çalışmaların nesnel (objektif) bir şekilde değerlendirilme sürecinin temelini oluşturmaktadır ve birçok bilimsel dergi tarafından tercih edilmektedir.

- DA'ya gönderilen tüm çalışmalar aşağıda belirtilen aşamalara göre *körleme* yoluyla değerlendirilmektedir.

Körleme Hakemlik Türü

- DA, tüm çalışmaların değerlendirme sürecinde çifte körleme yöntemini kullanmaktadır. Çift körleme yönteminde çalışmaların yazar ve hakem kimlikleri gizlenmektedir.

İlk Değerlendirme Süreci

- DA'ya gönderilen çalışmalar ilk olarak editörler tarafından değerlendirilir.
- Bu aşamada, derginin amaç ve kapsamına uymayan, Türkçe ve İngilizce olarak dil ve anlatım kuralları açısından zayıf, bilimsel açıdan kritik hatalar içeren, özgün değeri olmayan ve yayın politikalarını karşılamayan çalışmalar reddedilir.
- Reddedilen çalışmaların yazarları, gönderim tarihinden itibaren en geç iki ay içerisinde bilgilendirilir.
- Uygun bulunan çalışmalar ise ön değerlendirme için çalışmanın ilgili olduğu alana yönelik hakemlere gönderilir.

Hakem Atama Süreci

- Çalışmaların içeriğine ve hakemlerin uzmanlık alanlarına göre hakem ataması yapılır. Çalışmayı inceleyen editörler tarafından, DA hakem havuzundan uzmanlık alanlarına göre iki hakem belirlenir ve çalışmalar hakemlere iletilir.
- Hakemler değerlendirdikleri çalışmalar hakkındaki hiçbir süreci ve belgeyi paylaşmama ve hakem hakkında garanti vermek zorundadır.

Hakem Raporları

- Hakem değerlendirmeleri genel olarak çalışmaların; özgünlük, kullanılan yöntem, etik kurallara uygunluk, bulguların ve sonuçların tutarlı bir şekilde sunumu ve alanyazın açısından incelenmesine dayanmaktadır.
- Bu inceleme aşağıdaki unsurlara göre yapılır:
  1. Giriş ve alanyazın: Değerlendirme raporu çalışmada ele alınan problemin sunumu ve amaçları, konunun önemi, konuyla ilgili alanyazının kapsamı, güncelliği

est quality and forms the basis of the objective evaluation process of scientific studies and is preferred by many scientific journals.

- All studies sent to DA are evaluated through blinding according to the following stages.

Blind Arbitration Type

- DA uses the double blind method in the evaluation process of all studies. In the double blind method, the identities of the authors and referees of the studies are hidden.

Initial Evaluation Process

- Studies submitted to DA are first evaluated by the editors.
- At this stage, studies that do not comply with the purpose and scope of the journal, are weak in terms of language and expression rules in Turkish and English, contain scientific critical errors, do not have original value and do not meet the publication policies are rejected.
- Authors of rejected works are informed within two months at the latest from the date of submission.
- Studies deemed appropriate are sent to referees for the field of interest for evaluation.

Referee Assignment Process

- Referees are appointed according to the content of the studies and the expertise of the referees. Two referees are determined from the DA referee pool according to their field of expertise by the editors who examine the study and the studies are submitted to the referees.
- Referees must guarantee that they will not share any process and document about the work they evaluate.

Referee Reports

- Referee evaluations are generally based on studies; It is based on originality, method used, compliance with ethical rules, consistent presentation of findings and results, and examination of the literature.
- This examination is made according to the following factors:
  1. Introduction and literature: The evaluation report includes an opinion about the presentation and objectives of the problem dealt with in the study, the im-

ve çalışmanın özgünlüğü hakkında görüş içerir.

2. Yöntem: Değerlendirme raporu, kullanılan yöntemin uygunluğu, araştırma grubunun seçimi ve özellikleri, geçerlik ve güvenilirlik ile ilgili bilgilerin yanı sıra veri toplama ve analiz süreci hakkında görüş içerir.
  3. Bulgular: Değerlendirme raporu, yöntem çerçevesinde elde edilen bulguların sunumu, analiz yöntemlerinin doğruluğu, araştırmanın amaçları ile erişilen bulguların tutarlılığı, ihtiyaç duyulan tablo, şekil ve görsellerin verilmesi, kullanılan testlerin kavramsal açıdan değerlendirilmesine yönelik görüşler içerir.
  4. Değerlendirme ve tartışma: Değerlendirme raporu, bulgulara dayalı olarak konunun tartışılması, araştırma sorusuna/ larına ve hipoteze/ lere uygunluk, genellebilirlik ve uygulanabilirlik ile ilgili görüş içerir.
  5. Sonuç ve öneriler: Değerlendirme raporu alanyazına katkı, gelecekte yapılabilecek çalışmalara ve alandaki uygulamalara yönelik öneriler hakkında görüş içerir.
  6. Stil ve anlatım: Değerlendirme raporu, çalışma başlığının içeriği kapsamı, Türkçe'nin kurallara uygun kullanımı, gönderme ve referansların APA 6 kurallarına uygun olarak tam metnin diline uygun verilmesi ile ilgili görüş içerir.
  7. Genel değerlendirme: Değerlendirme raporu çalışmanın bir bütün olarak özgünlüğü, eğitim alanyazınına ve alandaki uygulamalara sağladığı katkı hakkında görüş içerir.
- Değerlendirme sürecinde hakemlerin çalışmanın tipografik özelliklerine göre düzeltme yapmaları beklenmemektedir.

Hakem Değerlendirme Süreci

- DA'da değerlendirme sürecindeki çalışmalar için editörler düzeltme ve iyileştirme talep edebilir.
- Hakem değerlendirme süreci için hakemlere verilen süre 6 haftadır. Hakemlerden veya editörlerden gelen düzeltme önerilerinin yazarlar tarafından “düzeltme yönergesi” doğrultusunda 1 ay içerisinde tamamlanması zorunludur. Hakemler bir çalışmanın düzeltmelerini inceleyerek uygunluğuna karar ve-

portance of the subject, the scope of the relevant literature, its currency and originality of the study.

2. Method: The evaluation report includes information on the suitability of the method used, the selection and characteristics of the research group, validity and reliability, as well as an opinion on the data collection and analysis process.
  3. Findings: The evaluation report includes opinions about the presentation of the findings obtained within the framework of the method, the accuracy of the analysis methods, the consistency of the findings reached with the purposes of the research, the necessary tables, figures and visuals, and the conceptual evaluation of the tests used.
  4. Evaluation and discussion: The evaluation report includes discussion of the subject based on the findings, compliance with the research question / s and hypothesis(s), generalizability and applicability.
  5. Conclusion and suggestions: The evaluation report includes contribution to the literature, opinions on suggestions for future studies and practices in the field.
  6. Style and expression: The evaluation report includes the opinion about the content of the study title, the use of Turkish in accordance with the rules, and the submission of references and references in accordance with the APA 6 rules.
  7. General evaluation: The evaluation report includes an opinion about the originality of the study as a whole and its contribution to the educational literature and practices in the field.
- During the evaluation process, the referees are not expected to make adjustments according to the typographical features of the study.

Referee Evaluation Process

- Editors can request corrections and improvements for articles in the evaluation process in DA.
- The time given to referees for the referee evaluation process is 6 weeks. Correction suggestions from referees or editors must be completed by the authors within 1 month in line with the “correction directive”. Referees can review the revisions of a work and de-

rebilecekleri gibi gerekliyse birden çok defa düzeltme talep edebilir.

- Yazar(lar) talep edilen düzeltme ve iyileştirme önerilerinin nesnel ve çalışmanın özgünlüğünü artırıcı nitelikte olduğunun bilinciyle düzeltme ve iyileştirmeleri eksiksiz, açıklayıcı ve zamanında tamamlamakla yükümlüdür.

Değerlendirme Sonucu

- Hakemlerden gelen görüşler, editörler tarafından en geç 2 hafta içerisinde incelenir. Bu inceleme sonucunda editörlük yayın kurulu-na sunmak üzere nihai kararını belirler.

Yayın Kurulu Kararı

- Editörler, hakem görüşlerine dayanarak çalışma ile ilgili yayın kurulu kararını hazırlar. Hazırlanan karar editörlük tarafından hakem önerileri ile birlikte en geç 1 hafta içerisinde yazar(lar)a iletilir.
- Bu süreçte olumsuz görüş verilen çalışmalar intihal denetimi talep edilmeksizin iade edilir.
- Olumlu görüş verilen çalışmalar için son karar, intihal denetim raporları sonuçlarına göre verilir.

Yayın Değerlendirme Süreci Ne Kadar Sürmektedir?

- DA'ya gönderilen çalışmaların yayın değerlendirme sürecinin yaklaşık 4 ay içerisinde sonuçlandırılması öngörülmektedir.
- Ancak, hakem ya da editörlerin yazar(lar) dan düzeltme istedikleri tarih ile yazar(lar)ın düzeltmeleri tamamladıkları tarih arasındaki süre, bu 4 aylık süreye dâhil edilmemektedir.
- DA yayın kurulu; yayınlanmış, erken görünümdeki veya değerlendirme aşamasındaki bir çalışmaya ilişkin telif hakkı ve intihal şüphesi oluşması durumunda çalışmayı ilişkin bir soruşturma başlatma yükümlülüğü taşır.
- Yayın kurulu yapılan soruşturma sonucunda değerlendirme aşamasındaki çalışmada telif hakkı ve intihal yapıldığını tespit etmesi durumunda çalışmayı değerlendirmeden geri çeker ve tespit edilen durumları detaylı bir şekilde kaynak göstererek yazarlara iade eder. Yayın kurulu, yayınlanmış veya erken görünümdeki bir çalışmada telif hakkı ihlali ve intihal yapıldığını tespit etmesi durumunda, en geç bir hafta içerisinde aşağıdaki geri çekme ve bildiri işlemlerini gerçekleştirir.

– cide whether it is appropriate or, if necessary, request corrections more than once.

- The author(s) are obliged to complete corrections and improvements in a complete, explanatory and timely manner, with the awareness that the requested correction and improvement suggestions are objective and increase the originality of the study.

Evaluation Result

- Comments from referees are reviewed by editors within 2 weeks at the latest. As a result of this review, the editorial office determines its final decision to submit to the editorial board.

Editorial Board Decision

- Editors prepare the editorial board decision about the study based on the referee opinions. The decision prepared is forwarded to the author(s) within 1 week at the latest, together with the referee recommendations.
- The works with negative opinions during this process are returned without requesting plagiarism control.
- The final decision is made according to the results of the plagiarism audit reports for the studies with positive opinions.

How Long Does the Broadcast Evaluation Process Take?

- It is foreseen that the publication research of the studies sent to DA will be concluded in approximately 4 months.
- However, the period between the date when the referees or editors request a correction from the author (s) and the date when the author (s) complete the corrections are not included in this 4-month period.
- DA editorial board; In case of suspicion of copyright and plagiarism related to a published, online-first or under evaluation work, it is obliged to initiate an investigation into the work.
- If the editorial board determines that there is copyright and plagiarism in the study at the evaluation stage, it withdraws the work from evaluation and returns the detected situations to the authors by citing detailed sources. If the editorial board detects a copyright infringement and plagiarism in a published or early-view work, it will take the following recalls and notifications within one week at the latest.

Değerlendirme Sonucuna İtiraz Etme

- Yazar(lar) talep edilen düzeltme ve iyileştirmelerden bir kısmını yapmak istemezlerse; bunu rapor halinde sebepleriyle birlikte editörlüğe sunmak durumundadır. Editörlük bu raporu hakemlerle paylaşacak ve düzeltme ve iyileştirmelere yönelik nihai karar hakem raporlarına yansiyacaktır.
- DA’da değerlendirme sonucu yazar(lar)a iletilen yayın kurulu ve bilim kurulu görüşlerine yazar(lar)ın itiraz etme hakkı saklıdır. Yazar(lar), çalışmaları için yapılan değerlendirme sonucu görüş ve yorumlara ilişkin itiraz gerekçelerini bilimsel bir dille ve dayanaklarını referans göstererek dilarastirmalari@gmail.com adresine e-postayla iletmelidir. Yapılan itirazlar editörlük ve yayın kurulu tarafından en geç bir ay içerisinde incelenerek yazar(lar) a olumlu veya olumsuz dönüş sağlanır. Yazar(lar)ın değerlendirme sonucuna itirazları olumlu bulunması durumunda, yayın kurulu çalışmanın konu alanına uygun yeni hakemlendirme yaparak değerlendirme sürecini yeniden başlatır.

YAYIN POLİTİKASI

- DA’da değerlendirme sonucu kabul edilen çalışmalar sırasıyla; intihal kontrolünün yapılması, kaynakça düzenlemesi, gönderme ve atıf kontrolü, mizanpaj ve dizgisinin yapılması, DOI numarasının verilmesi ve erken görünüme açılması süreçlerinden geçer.
- Erken görünümde yayınlanan çalışmalar yayın kurulunun uygun bulunduğu cilt ve sayıda yayınlanır. DA makale işlem ücreti (değerlendirme ücreti veya basım ücreti) ve makalelere erişim için abonelik ücreti talep etmediği için hiç bir gelir kaynağı bulunmamaktadır.
- DA’da yayımlanan makaleler için yazar(lar) a telif ücreti ödenmez.
- DA’da yayımlanan bütün makaleler aynı zamanda tam metin olarak <http://www.dilarastirmalari.com/> web adresinde açık erişimli olarak yer almaktadır.
- DA güncel ve özgün bilginin yayılmasını önemsemektedir. Bu kapsamda değerlendirme aşamasını tamamlayarak kabul edilen ve kabulden sonraki süreçleri tamamlanan çalışmalar elektronik olarak erken görünümde yayınlanır. Erken görünümde yayınlanan çalışmalar yayın kurulunun uygun bulunduğu cilt ve sayıda sayfa sayısı verilerek yayınlanır

Objection to the Evaluation Result

- If the author(s) do not want to make some of the requested corrections and improvements; it has to present it to the editorial office with its reasons as a report. The editorial office will share this report with the referees and the final decision for corrections and improvements will be reflected in the referee reports.
- The author(s) reserves the right to object to the editorial board and scientific committee opinions that are forwarded to the author (s) as a result of the evaluation in the DA. The author(s) should send their objection justifications regarding their opinions and comments to dilarastirmalari@gmail.com in a scientific language and by referring to their basis. The objections made are examined by the editorial board and the editorial board within one month at the latest, and a positive or negative response is provided to the author(s). If the objection of the author(s) to the evaluation result is found positive, the editorial board restarts the evaluation process by making new referees in accordance with the subject area of the study.

PUBLICATION POLICY

- Studies accepted as a result of evaluation in DA, respectively; It goes through the processes of checking for plagiarism, organizing bibliography, citation and citation, layout and typesetting, giving the DOI number and opening it for early viewing.
- Studies published in early view are published in volumes and numbers approved by the editorial board.
- There is no source of income as DA does not charge article processing fee (evaluation fee or printing fee) and subscription fee for accessing the articles.
- No royalty fee is paid to the author(s) for the articles published in DA.
- All articles published in DA are also available in full text on the web address <http://www.dilarastirmalari.com/> as open access.
- DA cares about spreading current and original information. In this context, studies that are accepted by completing the evaluation phase and whose processes are completed after acceptance are published electronically in early view. Studies published in early view are published by giving the number of volumes and number of pages approved by the editorial board and removed from early

ve erken görünümünden kaldırılır. Erken görünümdeki çalışmalar normal sayıda yayınlanacak son sürüm olmayabilir. Son yayınlanacak halinde çalışmaların küçük düzenlemeler yapılabilir.

Yazım Kuralları

1. Başlık: 12 punto, koyu, büyük harflerle yazılmalıdır.

2. Yazar Adı: Başlığın altında sağ tarafta, ad küçük ve soyadı büyük harflerle, koyu yazılmalı; unvan, görev yapılan kurum ve e-posta adresi italik olarak bir yıldız işareti ile soyadına dipnot düşülerek ilk sayfanın altında verilmelidir. Makale yazarı, adını ve soyadını, görev yaptığı kurumu ve akademik unvanını açıkça belirtmelidir. Yazar, kendisiyle iletişim kurulabilecek açık adres, telefon numarası ve elektronik posta adresini Yayın Kuruluna bildirmelidir.

3. Özet: Yazının başında, Türkçe ve İngilizce özet (en fazla 200 kelime) mutlaka bulunmalıdır. Özet içinde kaynak, şekil, çizelge vb. bulunmamalıdır. Özeti hemen altında en fazla on kelime anahtar sözcükler yer almalıdır. Özet ve anahtar sözcükler Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmalıdır.

4. Makale Metni: Yazılar, A4 boyutundaki kâğıtlara, MS Word programında Times New Roman yazı karakteriyle, 11 punto, tek satır aralığıyla, sayfa kenarlarında 3'er cm. boşluk bırakılarak ve sayfalar numaralandırılarak yazılmalıdır. Gönderilen yazılar, 10 000 kelimeyi geçmemelidir. Metinde geçen örnekler eğik harflerle, anlamlar tırnak içinde ve düz olmalıdır. Yazılarda Türk Dil Kurumunun yazım kuralları geçerlidir. Yazar özel bir font kullandıysa, yazıyla birlikte bu fontları da göndermelidir. Ayrıca yazıda kullanılan resim, şekil vb. için numaralar verilmelidir.

5. Kaynak gösterme: Metin içinde atıflar soyadı ve tarih ve/veya sayfa olarak parantez içinde (Hacıeminoğlu 1991), (Hacıeminoğlu 1991: 30) şeklinde gösterilmelidir. Üç satırdan az alıntılar satır arasında ve tırnak içinde; üç satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve soldan birer santimetre içeride, blok hâlinde, 9 puntoyla, tek satır aralığıyla verilmelidir. Atıfta bulunulan tezlerin hangi üniversitede, hangi akademik derece için ve hangi tarihte yapıldığı belirtilmelidir. Dipnotlar sayfa altında numaralandırılarak verilmeli (9 punto) ve sadece açıklamalar için kullanılmalıdır.

view. Early view works may not be the last version to be published in the normal issue. Minor edits of the works can be made if they are to be published recently.

Writing Rules

1. Title: The title should be written in bold, minisculely with 12 type size.

2. Name of the Author: It should be written with the name small and surname minisculely and bold, under the title and on the right side. Academic position, institution and e-mail address should be written in italics with an asterisk as a footnote to the surname at the bottom of the first page.

3. Abstract: The article should include an abstract in Turkish and English (in maximum 200 words) at the beginning of the text. There should be no reference, figures and charts etc. There should be keywords, consisting of maximum ten words, under the abstract. Abstracts and keywords should be written in Turkish and English.

4. Main Text: The article should be written in MS word program in Times New Roman, 11 type size and 1 line on A4 format papers. There should be 3 cm space on the margins and pages should be numbered. Articles should not exceed 10 000 words. The examples in the text should be in italic, the meanings should be in quotation marks and not in italic. The articles must confirm to the writing rules of The Turkish Language Association. If the author had used a special font type, he should forward it with the article. Besides, the pictures and figures etc. in the article should be numbered.

5. Citations: References within the text should be given with name and date and/or page in parentheses (Hacıeminoğlu 1991), (Hacıeminoğlu 1991: 30). Citations less than 3 lines should be typed between lines and in quotation marks; citations more than 3 lines should be typed with indent of 1 cm in block, 9 type size and with 1 line space. At which university, for which academic position and when the cited dissertations are prepared should be stated. Footnotes should be numbered at the bottom of the page (with 9 type size), and be used only for explanations.

6. Kaynakça: Kaynaklar, metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak, 10 punto, tek satır aralığıyla ve aşağıdaki biçimde yazılmalıdır. Eser adları yatık, makale adları tırnak içinde ve diğer bilgiler örneklerdeki gibi verilmelidir. Bir yazarın birden fazla yayını olması durumunda, kaynaklar yayımlanış tarihine göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise 2008a, 2008b şeklinde olmalıdır.

ECKMANN, Janos (1988). *Çağatayca El Kitabı* (Çev. Günay KARAĞAÇ), İstanbul: İÜEF Yayınları.

ERCİLASUN, Ahmet B. (1984). *Kutadgu Bilig-Fiil*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

ERCİLASUN, Ahmet B. (2007). “Türkçenin En Eski Komşuları”, *Makaleler* (Haz. Ekrem ARIKOĞLU), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 41-62.

KARAHAN, Leylâ (1997). “Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine”, *Türk Dili*, S. 549 (Eylül), Ankara, s. 209-213.

KORKMAZ, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yayınları.

Yazışma adresi

dilarastirmalari@gmail.com
www.dilarastirmalari.com

6. References: References should be typed at the end of the text in alphabetical order of the authors' surnames, with 10 type size and 1 line space as follows. The works that are not referred in the article should not be given in references. The name of the author should be written for each of the references by the same author, the names of the works should be in italic, the names of the articles should be in quotation marks and other information should be as in the examples. If there are more than one reference by the same author, then they will be listed according to their publication date; references of the same author published in the same year will be shown as 2008a, 2008b.

ECKMANN, Janos (1988). *Çağatayca El Kitabı* (Çev. Günay KARAĞAÇ), İstanbul: İÜEF Yayınları.

ERCİLASUN, Ahmet B. (1984). *Kutadgu Bilig-Fiil*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

ERCİLASUN, Ahmet B. (2007). “Türkçenin En Eski Komşuları”, *Makaleler* (Haz. Ekrem ARIKOĞLU), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 41-62.

KARAHAN, Leylâ (1997). “Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine”, *Türk Dili*, S. 549 (Eylül), Ankara, s. 209-213.

KORKMAZ, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yayınları.

Correspondence Address

dilarastirmalari@gmail.com
www.dilarastirmalari.com